

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ TAHSİL DÜZENLEMELERİ VE
TAHSİLDARLIK UYGULAMASI

Doktora Tezi

YASEMİN ZAHİDE EROL

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ TAHSİL DÜZENLEMELERİ VE
TAHSİLDARLIK UYGULAMASI

Doktora Tezi

YASEMİN ZAHİDE EROL

Prof. Dr. SELDA KILIÇ

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ TAHSİL DÜZENLEMELERİ VE
TAHSİLDARLIK UYGULAMASI

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Selda KILIÇ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Selda KILIÇ
- 2- Prof. Dr. Bekir KOÇ
- 3- Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU
- 4- Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
- 5- Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tez Savunması Tarihi

18.11.2021

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Selda KILIÇ danışmanlığında hazırladığım “Osmanlı Devleti’nde Vergi Tahsil Düzenlemeleri ve Tahsildarlık Uygulaması (Ankara, 2021)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 25.11.2021

Adı-Soyadı ve İmza

Yasemin Zahide EROL

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
TABLOLAR LİSTESİ.....	VI
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	XVI
KONU VE KAYNAKLAR	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN VERGİ SİSTEMİ

1. Tanzimat'tan Önce Osmanlı Vergi Sistemi	7
1.1. Şer'i Vergiler	7
1.1.1. Aşar	7
1.1.2. Haraç	11
1.1.3. Cizye	12
1.1.4. Zekat	15
1.1.5. Adet-i Ağnam	16
1.1.6. Resm-i Çift	17
1.1.7. Ganimet (Pencik)	18
1.2. Örfi Vergiler	19
1.2.1. Bac	20
1.2.2. Bad-ı Heva	21
1.2.3. Resm-i Asiyab	23
1.2.4. Resm-i İспенçe	24
1.2.5. Resm-i Çiftbozan	25
1.2.6. Adet-i Harman	26

1.2.7. Resm-i Mücerred	27
1.2.8. Resmi Bennak	27
1.2.9. Resm-i Dönüm	27
1.2.10. Gümrük Resmi	28
1.2.11. Madenlerden Alınan Vergiler	29
1.2.12. İhtisab Rûsûmu	30
1.2.13. Diğer Vergiler	30
1.3. Tekalif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye)	31
1.3.1. Avarız Akçesi	33
1.3.2. Nüzul Zahiyesi	33
1.3.3. Sürsat	34
1.3.4. İştira	35
1.3.5. İmdadiye Vergisi	35
1.3.6. Diğer Vergiler	38
1.4. Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti	39
2. Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi	41
2.1. Vasıtasız Vergiler	45
2.1.1. Vergiler	45
2.1.2. Öşürler	47
2.1.3. Resimler	49
2.1.4. Bedeller	50
2.1.5. Diğer Vasıtasız Vergiler	51
2.1.5.2. Vasıtalı Vergiler	53
2.1.5.2.1. Diğer Vasıtalı Vergiler	55
3. Osmanlı Devleti'nde Vergi Tahsil Yöntemleri	56
3.1. Dirliklerde Vergi Tahsili	56

3.2. Mukataalarda Vergi Tahsili	62
3.2.1. Emanet Sistemi.....	62
3.2.2. İltizam Usulü	64
3.2.3. Malikane Usulü	68
3.2.4. Esham Uygulaması	72
3.2.5. Osmanlı Devleti’nde Ayanlar	73
3.2.6. Osmanlı Devleti’nde Voyvodalık	76
3.2.7. Osmanlı Devleti’nde Muhassıllık	78
3.2.8. Osmanlı Devleti’nde Mütesellimler	81
3.3. Vakıflarda Vergi Tahsili	82
3.4. Duyun-u Umumiye İdaresi Tarafından İdare Edilen Vergiler	83

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NDE TAHSİLDARLIK UYGULAMASI

1. Osmanlı Devleti’nde Tahsildarlık Uygulamasının Başlaması	86
2. Tahsildarlık Uygulamasının Gelişimi ve Diğer Vilâyetlerde Uygulaması	96
3. Tahsildarlık Uygulamasının Kaldırılması	99
4. Tahsildarlık Uygulamasının Yeniden Teşkili	101
5. Tahsildarlık Kurumunun Yapısı	105
5.1. Tahsildarlarda Aranılan Nitelikler ve Seçilmeleri.....	105
5.2. Tahsildarların Sınıfları	107
5.2.1. Sertahsildarlar	108
5.2.2. Tahsildarlar	110
5.2.3. Tahsilât Heyeti ve Memurlar	114
5.3. Tahsildarların Görevleri	118
5.4. Tahsildarların Tahsiline Yetkili Oldukları Vergiler	120

5.4.1.	Emlâk-Akar ve Arazi Vergisi	123
5.4.2.	Temettü Vergisi	127
5.4.3.	Bedel-i Askeri Vergisi	130
5.4.4.	Aşar Vergisi'nin Arazi Üzerinden Tahsili	132
5.4.5.	Maarif Hisse-i İanesi	132
5.4.6.	Vergi-yi Şahsi	134
5.4.7.	Vergi Tezakir-i Esmanı	135
5.4.8.	Geçmiş Yıllara Ait Bakaya	136
5.4.9.	Diğer Vergiler	138
5.5.	Tahsilât Usulü.....	138
5.6.	Tahsildarların Tahsilâtta Karşılaştıkları Zorluklar	148
5.7.	Tahsildarların Maaşları	149
5.8.	Tahsildarların İşledikleri Suçlar ve Cezalandırma	152
5.9.	Tahsildarlara Verilen Mükâfatlar	157
5.10.	Tahsil-i Emval Nizamnameleri	158
5.10.1.	1871 Emvâl-i Mîriyye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat	158
5.10.2.	1875 Tahsilât-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat ve Tahsilât Yoklamacıları	159
5.10.3.	1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ve Kabzımallar	160
5.10.4.	1886 Tahsil-i Emval Nizamnamesi	164
5.10.5.	1894 Tahsil-i Emval Nizamnamesi	166
5.10.6.	1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi	167
5.10.7.	1909 Tahsil-i Emval Kanunu	169

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİLAYETLERDE TAHSİLDARLIK TEŞKİLATI VE İSYANLAR

1. Anadolu Vilâyetlerinde Tahsildarlık Teşkilatı ve Gelirlerin Tahsili.....	171
2. Rumeli Vilâyetlerinde Tahsildarlık Teşkilatı ve Gelirlerin Tahsili.....	188
3. Arap Vilâyetlerinde Tahsildarlık Teşkilatı ve Gelirlerin Tahsili	196
4. Tahsildar-Köylü İlişkileri ve Vergi İsyanları	201
4.1. Sason İsyanı ve Vergi Meselesi.....	204
4.2.Kastamonu İsyanı	206
4.3. Erzurum İsyanı	208
4.4. Diğer İsyanlar	210
SONUÇ	212
KAYNAKÇA	219
TABLolar	242
EKLER	254
ÖZET	309
ABSTRACT	310

TABLOLAR

Tablo 1: Erzurum Vilâyeti'nde istihdam olunan tahsildarların sayısı.....	177
Tablo 2: Erzurum Vilâyeti'nde istihdam olunan tahsildarların maaş miktarları.....	177
Tablo 3: Van Vilâyeti'nde istihdam olunan tahsildarların sayısı.....	178
Tablo 4: Van Vilâyeti'nde istihdam olunan tahsildarların maaş miktarı.....	178
Tablo 5: Aydın Vilâyeti'nin 1303/1886 varidat cetveli.....	181
Tablo 6: Aydın Vilâyeti'nin 1304/1887 yılı varidat cetveli.....	181
Tablo 7: Aydın Vilâyeti'nin 1311/1893 senesi varidat cetveli.....	182
Tablo 8: Aydın Vilâyeti'nin 1313/1895 senesi varidat cetveli.....	183
Tablo 9: Aydın Vilâyeti'nin 1316 senesi varidat cetveli.....	183
Tablo 10: Hüdavendigâr Vilâyeti'nin 1312/1894, 1315/1897, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901 senesi varidat cetveli.....	184
Tablo 11: Hüdavendigâr Vilâyeti'nin 1320/1902, 1321/1903, 1322/1904, ve 1323/1905 seneleri varidat cetveli.....	185
Tablo 12: Adana Vilâyeti'nin 1312/1894, 1313/1895, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901, 1320/1902, 1321/1903 varidat cetveli.....	186
Tablo 13: Adana Vilâyeti'nin 1318/1900 senesi varidat cetveli.....	187
Tablo 14: Adana Vilâyeti'nin 1320/1902 senesi varidat cetveli.....	188
Tablo 15: Diyarbakır Vilâyeti 1316/1898, 1317/1899, 1318/1900, 1321/1903, 1323/1905 varidat cetveli.....	188
Tablo 16: Anadolu vilâyetlerinde bulunan tahsildarların 1325 (1907/1908) yılı itibariyle sayı ve maaşları.....	190
Tablo 17: 1285/1868 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı.....	192
Tablo 18: 1286/1869 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı.....	192
Tablo 19: 1287/1870 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı.....	193
Tablo 20: 1288/1871 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı.....	194

Tablo 21: 1865 yılı İvraca kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları.....	195
Tablo 22: 1865 yılı Lom kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları.....	196
Tablo 23: 1865 yılı Rahova kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları.....	196
Tablo 24: 1865 yılı Berkofça kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları.....	196
Tablo 25: Rumeli Vilâyeti'nde istihdam edilen tahsildarların 1325 (1907/1908) yılı itibariyle sayı ve maaşları.....	199
Tablo 26: Beyrut Vilâyeti'nin 1315/1897 senesi varidatı.....	202
Tablo 27: Beyrut Vilâyeti'nin 1317 senesi varidatı.....	202
Tablo 28: Beyrut Vilâyeti'nin 1320/1902 senesi varidatı.....	203
Tablo 29: Beyrut Sancağı'nın 1322/1904 senesi varidatı.....	203
Tablo 30: Basra Vilâyeti'nin 1316 senesi varidatı.....	204
Tablo 31: 1325 (1907/1908) yılı itibariyle Arap vilâyetlerinde görev yapan tahsildarların sayısı ve maaşlarının miktarı.....	204

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için hemen her alanda yeniliklerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin en çok üzerinde durduğu konuların başında vergilerin tahsili gelmekteydi. Şer'i ve örfi vergiler üzerine kurulu geleneksel Osmanlı vergi sistemi, Tanzimat'ın ilanı ile değişim göstermiş, muafiyet ve istisnalar ortadan kaldırılarak, herkes için adil bir vergileme usulüne geçilmiştir. Değişen vergi sistemiyle tahsil sisteminde de reformlar yapılmış, idari yönetimde olduğu gibi, vergilerin tahsilinde de merkezi bir yaklaşım izlenmeye çalışılmıştır. Vergilerin tek elden toplanması, yani mültezimler yerine devletin tahsildarları tarafından doğrudan devlet eliyle tahsilini sağlamak üzere muhassıllıklar teşkil edilerek vergi gelirlerinin artırılmasına çabalanmıştır. Muhassıllarla başlayan bu merkezi yaklaşım, II. Abdülhamid döneminden itibaren *tahsildar* denen sivil vergi tahsil memurları aracılığıyla devam ettirilmek istenmiştir. Ayrıca, giderek zayıflayan Osmanlı Devleti'nin başlıca gelir kaynaklarından olan vergileri tahsil etmede zorlanması veya vergilerin hiç toplanamaması da vergi tahsilâtı konusunda birtakım düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmaktaydı. Vergilendirmede yapılan adaletsizlikler, vergi tahsiline zaptiyenin dahil olması hatta vergi tahsil işinin kalıcı olarak zaptiyeye devredilmesiyle tahsilât esnasında yaşanan zorluk ve huzursuzluklar vergi kaynaklı isyanların çıkmasına sebep olmaktaydı. Vergi konusunun artık siyasi sorunlara yol açacak bir mesele haline gelmesi vergi tahsilinde yeni yöntemleri gündeme getirmiş ve vergi tahsilinin sivilleştirilmesi için harekete geçilmişti.

İlk olarak Midhat Paşa'nın Niş'te başlattığı ve daha sonra diğer vilâyetlerde de uygulamaya konulan tahsildarlık uygulamasının amacı vergi tahsil işlemlerinde kolluk kuvvetlerinin devreden çıkarılarak tahsilâtın sivil vergi memurları aracılığıyla yürütülmesini sağlamaktı.

Bu çalışmada, araştırmanın konusunu oluşturan tahsildarlık uygulaması

detaylarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, konuyla ilgili yeterli düzeyde çalışma olmaması açısından önemli görülmektedir. Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde verginin tanımı ve öneminden söz edilmiş olup, birinci bölüm Osmanlı vergi sistemine ayrılmıştır.

Birinci bölümde, ilk olarak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar geçen süre boyunca uygulanan şer'i ve örfi vergiler tek tek başlıklar halinde ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Daha sonra yine Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nin vergi tahsil yöntemleri açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı vergi sistemi ve vergi tahsil yöntemlerine değinilerek birinci bölüm sonlandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise çalışmanın asıl konusunu teşkil eden ve Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vergi tahsilinde yararlandığı bir uygulama olan "tahsildarlık" uygulamasının nasıl ortaya çıktığı, ilk olarak nerede uygulandığı, tahsildarların seçimi, görev ve sorumlulukları, maaşları, vergi toplama yöntemi olarak tahsildarlığın nasıl ve ne şekilde uygulandığı, görevini suiistimal eden tahsildarlara verilen cezaların neler olduğu gibi konulara açıklık getirilmiştir. Yine bu bölümde, tahsildarların hangi tür vergilerin tahsiline yetkili olduklarına, tahsildarlığın daha teşkilatlı hale getirilmesi için çıkarılan kanun ve nizamnameler ile bunların içeriğine değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü tahsildarlığın vilâyetlerde uygulanışı ve tahsildarlıkların teşkilinden sonra çıkan vergi isyanları konusu oluşturmaktadır. Bu bölümde vilâyetlerdeki tahsildarlıklara, tahsildar sayılarına ve maaşlarına değinildikten sonra, vergi tahsilinde zorluk çıkaran Ermeniler ve Sason İsyanı ile XIX. yüzyılın başlarında konulan vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliye rüsûmu nedeniyle ortaya çıkan Erzurum, Kastamonu, Sinop, Bitlis vb. vergi isyanlarına değinilmiştir.

Çalışmanın temel kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Arşiv belgelerinin yanı sıra tahsildarlarla ve vergilerle ilgili olarak çıkarılan kanun, talimat ve nizamnameler için Düstur'un pek çok sayısından yararlanılmıştır. Ayrıca, başta Tuna Vilâyeti Salnamesi olmak üzere çeşitli devlet ve vilâyet salnameleri, dönemin bazı gazete ve mecmuaları ile matbu eserler incelenmiştir. Tabloların hazırlanmasında vilâyet salnamelerinden ve arşiv belgelerinden başka İhsaiyat-ı Maliye Mecmuası ile Tevfik Güran'ın Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918) adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Bunların yanında bilimsel kitap, makale ve konu ile ilgili yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri de incelenmiştir.

Çalışmada emeği geçen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Selda KILIÇ'a ve çalışmanın konusunu önererek konuyla ilgili elindeki kaynakları benimle paylaşan sayın Prof. Dr. Bekir KOÇ'a teşekkürü bir borç bilirim. Sevgili hocalarıma anlayışları için gönülden minnettarım. Ayrıca, çalışma süresince zaman zaman ilgilenemediğim sevgili kızım Eylül'e anlayışından dolayı teşekkür ederim. Son olarak desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen eşime, anneme ve babama teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
a.g.n.	Adı Geçen Nizamname
A.MKT.MHM	Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.UM.	Sadaret Umum Vilâyat Evrakı
Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.E.O	Babı Ali Evrak Odası
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
DH.EUM.EMN.	Dahiliye Emniyet Şubesi
DH.EUM.THR.	Dahiliye Tahrirat Kalemi
DH.İD.	Dahiliye İdare
DH.İ.UM.EK	Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH.MB.HPS.	Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti
DH. MB.HPS.M.	Dahiliye Müteferrik
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.MUI.	Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.TMIK.S.	Dahiliye Islahat
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre Kalemi

H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.MVL	İrade Meclis-i Valâ
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	sayfa
S.	Sayı
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TFR. I. MKM.	Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı
TFR.I.MN.	Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.ŞKT.	Rumeli Müfettişliği Arzuhaller
TFR.I.KV.	Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR.I.SL.	Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TFR. I.UM	Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Askeri Maruzat
yy.	Yüzyıl

KONU VE KAYNAKLAR

Konusu “Osmanlı Devleti’nde Vergi Tahsil Düzenlemeleri ve Tahsildarlık Uygulaması” olan bu çalışmada 1861 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin vergi sisteminde ortaya çıkan tahsildar adlı memurların görevleri, hangi vergileri tahsil ettikleri, bu vergileri nasıl topladıkları, maaşları, seçimleri ve vilâyetlerdeki yapılanması incelenmiştir.

Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıldaki en büyük sorunlarından biri vergi tahsili olmuştur. Vergilerin sorunsuz tahsil edilebilmesi için farklı dönemlerde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Klasik dönem boyunca devlete ait gelirlerin tahsili devletin kendine has bir uygulaması olan tımar sistemi ile gerçekleşmekteydi. Ancak, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren tımar sisteminin bozulması ve savaşlarda alınan yenilgiler Osmanlı mali sisteminde yeni bir dönem başlatmıştır. Nakit paraya ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti, vergi tahsilinde yeni uygulamalar getirmek durumunda kalmıştır. Acil nakit ihtiyacından doğan iltizam sistemi ve malikane sistemi gibi vergi tahsil yöntemleri devletin ihtiyaç duyduğu nakit parayı karşılamakla birlikte, özellikle ahali üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktaydı.

Vergi tahsilinde birtakım aksaklıklar yaşanması, vergi kayıpları, mükelleflerin şikayetleri, hatta vergi isyanları gibi sebepler Osmanlı Devleti’nde vergi tahsilinin doğrudan devlet eliyle gerçekleştirilmesi fikrini ortaya çıkarmıştır. Vergi tahsilâtını doğrudan devlet adına yürütecek olan, sınavla seçilen, üniforma giyen ve en önemli özelliği tahsilâtı askeri güçlerden bağımsız, yani “sivil” olarak gerçekleştirecek olan bu memurlar tahsildarlardı.

Tanzimat’tan önceki ve sonraki dönemde Osmanlı Devleti’nin uyguladığı vergi sistemi hakkında yerli ve yabancı çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, söz konusu

vergilerin tahsil yöntemleriyle ilgili pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Konuyla ilgili yok denecek kadar az çalışma bulunması çalışmayı önemli hale getirmektedir. Doğrudan tahsildarları konu alan tek çalışma Prof. Dr. Nadir Özbek tarafından hazırlanan "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset¹ adlı makaledir. Bu çalışmada tahsildarlığın kuruluşu ve vilâyetlerde uygulanışı ile ilgili bilgi verilmektedir.

Bir diğer çalışma ise Prof. Dr. Bekir Koç'un kaleme aldığı Midhat Paşa üzerine yapılmış bir çalışma olan "Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilâyeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çalışmaları" adlı çalışmadır.² Bu çalışmada tahsildarlık için bir başlık ayrılmıştır.

Tezimizin asıl kaynağını ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturmaktadır. İncelediğimiz arşiv belgelerinin tasnifleri arasında Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Sadaret Umum Vilâyat Evrakı, Dahiliye Tahrirat Kalemi, Dahiliye İdare, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, Dahiliye Islahat, İrade Dahiliye, İrade Meclis-i Valâ, Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı, Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı, Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı, Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı, Yıldız Esas Evrakı ve Maliyeden Müdevver Defterler vb. tasnifler bulunmaktadır.

Diğer bir kaynak ise Düstur olmuştur. Düstur'un birinci tertibinden bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi ve sekizinci ciltleri ile ikinci tertip düsturun bir ve altıncı ciltlerinden Osmanlı vergi sistemi ve tahsiliyle ilgili olarak çıkarılan çok sayıdaki talimatname ve nizamnamelerden yararlanılmıştır. Özellikle, tahsil-i emval nizamnamelerini içermesi

¹ Nadir Özbek, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset 1876-1908." Doğu Batı, No. 52 (2010): 159-97.

² Koç, Bekir, Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilâyeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021.

bakımından düstur da çalışmada önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca Mecmua-yı düsturdan da faydalanılmıştır.

Başka bir kaynak da vilâyet salnameleridir. Vilâyetlerdeki tahsildarların sayıları, maaşları, tahsil heyetleri ve vergi komisyonları gibi kalemlerde görev alan memurların isimleri ve son olarak tahsildarlar tarafından tahsil edilen vergilerin yıllara göre miktarı vilâyet salnamelerinden elde edilmiştir. Başta Hüdavendigâr, Adana ve aydın vilâyeti salnameleri olmak üzere Basra, Beyrut, Bitlis, Diyarbakır ve Tuna vilâyeti gibi vilâyetlerin salnameleri ile rûsûmat salnamesi incelenmiştir. Takvim-i Vekayi ve Tuna Vilâyeti Gazetesi'nin bazı sayılarının da konuyla ilgili kısımlarına bakılmıştır.

Diğer bir kaynak grubu da muvazene defterleri, ihşaiyat-ı maliye mecmuası ve iktisadiyat mecmuasıdır. Bunların yanında, tezin ilk bölümünde yer alan Osmanlı vergi sistemini anlatmak için yararlanılan kaynakların en önemlileri Abdurrahman Vefik Sayın, Tekalif Kavaidi, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999 ile Tarih-i Mali, Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:2000/356, Ankara 2000; Süleyman Sudi, Defter-i Muktesid Osmanlı Vergi Düzeni, Yay. Hz. Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, Ankara 1969; Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yay., İstanbul 1985; Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2012; Mustafa Zühdü, Vergiler, Kanaat Matbaası, İstanbul 1326; Ziya Karamursal, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK, Ankara 1989; Abdüllatif Şener, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İşaret Yayınları, İstanbul 2006; Erdoğan Öner, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2005; Osmanlı'dan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı (1477-1936), C.1, Ankara 1998 ve Tevfik Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara 1989; Muharrem Öztel, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007; Şevket Kâmil Akar, 1876-1908 yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 413 s.; Kadir Acar, Osmanlı Devleti'nde Bir İdârî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, 317 s.; Yakup Akkuş, Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, 645 s. gibi çalışmalardır.

GİRİŞ

Tarih boyunca devletlerin en önemli faaliyetlerinden biri halktan gelir toplayarak bu geliri, devletin gelişimi ve halkın ihtiyaçları için kullanmak olmuştur.³ Devletin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi, vatandaşlarına karşı temel sorumluluklarından olan sağlık, eğitim, güvenlik ve diğer pek çok hizmeti yürütebilmesi için gerekli olan masrafların karşılanması amacıyla doğan vergi, belirli hukuk kaidelerine göre⁴ devletin hâkimiyet hakkına dayanarak kişilerden ve kuruluşlardan cebren ve karşılıksız olarak aldığı iktisadi değerlerdir.⁵ Kısaca, halkın kamu giderlerine katılması demek olan vergi, devletin mali gücünü meydana getiren temel kaynaklardan biri ve halkın gelirine göre ödemekle yükümlü olduğu temel vatandaşlık görevidir.

Osmanlı maliye nazırlarından Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi* adlı eserinde vergiyi şöyle tanımlamaktadır: “*Lügat manası veriş, atıyye veya ihsan demek olup ıstılahat-ı maliyyede ise hazineye verilen hisse-i tekliftir. Bu surette vergi lafzı resim ve harç ve cizye gibi kaffe-i tekalife şamil olur ve öyle de kullanılır. Vergi, devletin ihtiyâcât-ı dâime veya fevkâ’l- âdesi için hükümdârânın emirleriyle vaz’ ve tarh olunan tekliflerdir*”.⁶ Yani, Osmanlı Devleti’nde vergi, devletin her türlü ihtiyacını karşılamak maksadıyla bizzat padişah tarafından konulan yükümlülüklerdir.

XIX. yüzyılın önemli maliyecilerinden ve siyaset adamlarından Süleyman Sudi

³ Linda Darling, “Osmanlı Maliyesinde Gelir Gider Toplama ve Meşruiyet”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar Bütçeler**, (Yay. Haz.) Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi Yay. İstanbul, 2006, s. 39.

⁴ Ş. Aksoy, **Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi**, İstanbul 1996.

⁵ Macit Kenanoğlu, “Vergi”, **TDVİA**, C.43, s. 52-58.

⁶ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999, s.63.

vergi terimini şu şekilde tarif etmektedir: “bir devletin kamusal hizmetlerin yürütülmesinde gerekli olan masraflar ile memur maaşlarının karşılanması için ülke dahilinde yaşayan herkesten özel servetleri üzerinden talep ettiği hissedir”.⁷ Ona göre vergi, “şahsın hemcinsleriyle beraber mal ve can güvenliğini sağlamak için kendisine isabet eden payı, umuma ait olan sandığa memnuniyetle koymak” anlamına gelmektedir.⁸

Maliye nazırlarından Mehmet Cavit Bey de vergi terimini açıklarken “milletin umumi masraflarını ve ortak taahhütlerini karşılayabilmek için her şahsın hissesine isabet eden kısımdır” ifadesini kullanmaktadır. Ona göre, ortak taahhütler kavramının içinde devlet hizmetlerinin gerektirdiği masraflar olduğu gibi geçmiş dönemlerde ortaya çıkan olağanüstü ihtiyaçlardan ötürü üstlenilmiş borçlar da vardır. Osmanlı Devleti’nin borçları Mehmet Cavit Bey’in yaşadığı dönemde en önemli mali sorunlardan biri olduğu için vergi tanımının içine borçları da dahil etmiştir.⁹

Son dönem iktisatçılarından Mustafa Zühdü (1880?-1970) ise verginin pek çok tanımını ve incelemesini yaptığı “Vergiler” adlı eserinde” “vergi denince, bir memleket dahilinde bulunan eşhasdan mesarîf-i umumiye-i devletin tesviyesi için kabiliyetlerine nazaran taleb ve acz edilen cebri hususa iştirakiyye anlaşılır. Her yerde mükellefîn eda ettikleri verginin devlet mesarîf-i umumiyesi için olduğunu pekâlâ bilirler ve keزالik vergi borcunun cebri olduğunu anlar ve bu borçtan kaçılmak kabil bulunmadığını görür ve söylerler”, demektedir.¹⁰

Osmanlı Devleti’nde de kamusal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için ihtiyaç

⁷Süleyman Sudi, **Defter-i Muktesid Osmanlı Vergi Düzeni**, Yay. Hz. Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996.

⁸ Akt. Özsoy, İsmail. “Süleyman Sudi’nin Osmanlı Maliyesi ve Vergi Sistemi ile İlgili Görüş ve Tespitleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 1. Sayı 4-5, 2000; Baykal, **a.g.t.**, s.25.

⁹Mehmet Cavit Bey, **İktisat İlmi**, Liberte Yayınları, Ankara 2001, s.319; Baykal, **a.g.t.**, s.25.

¹⁰ Mustafa Zühdü İnhan, **Vergiler**, Kanaat Matbaası, İstanbul 1326, s.1.

duyulan harcamalarda en önemli mali kaynak vergilerdi. Nitekim, Osmanlı vergi literatüründe “virgü”, “resm” (rüsûm), “teklif” (tekalif), “âdet”, “bac”, “avarız”, “bad-ı heva”, “hasılat”, “bedel”, “iane” gibi birçok terim mevcuttur.¹¹ Ancak, klasik dönemde yaygın olarak vergi, karşılığı *nakdi* olarak alınan vergilerin yanında, *ayni* yani mal olarak tahsil edilen vergilerin ve *bedeni* yükümlülüklerin hepsini birden kapsayan teklif/ tekâlîf kavramı kullanılmıştır.

Osmanlı vergi sistemine değinmeden önce kısaca bu sisteme etki eden faktörlere değinmek yerinde olacaktır. Aslında İslamiyet’in ortaya çıkışından 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilinceye kadar geçen sürede tüm İslam devletlerindeki vergi uygulamaları birbirine oldukça benzer özellikler arz etmekteydi. Bu devletlere Osmanlı Devleti de dahildi. Bir İslam devleti olması hasebiyle hemen her alanda olduğu gibi vergilendirmede de şer’i hükümlerin etkili olduğu görülmektedir. Ancak, Osmanlı vergi sistemine büyük ölçüde örnek teşkil eden devletin Selçuklu Devleti olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan başka, Osmanlı Devleti’nin yeni fethettiği yerlerde yaşayan halkın ödeyegeldikleri vergilerin aynen devam etmesine izin verdiği görülmektedir. Bu durumda, fethedilen yerde hüküm süren Müslüman veya Hristiyan devletin vergi usullerinin de Osmanlı vergi sistemine etki ettiği açıktır. Osmanlı yönetiminin vergilendirme konusunda tek çeşit bir kanunu bütün memlekete uygulama politikasına sahip olmaması ve fethedilen bölgelerin çeşitli özellikleri göz önüne alınarak değişik mali politikalar uygulanması Osmanlı vergi sisteminin belirleyici özelliği olmuştur.¹²

Osmanlı tarihinde vergi konusu önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti’nde vergi, reaya ile ilişkilerde temel belirleyici olmuştur. Verginin bu belirleyici özelliği

¹¹ Macit Kenanoğlu, “Vergi”, **TDVİA**, C.43, s. 52-58.

¹² Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2005, s.128.

öylesine açıktır ki *reaya* statüsünde olanların temel özelliği olarak *vergi mükellefi* bulunmaları gösterilmiş ve bu yükümlülük dışında kalanlar *muaf* adı altında toplanmıştır.¹³ Vergi konusuna verilen önemi devlet kurumlarının hemen hepsinin vergi konusuyla doğrudan ilgili olmasından anlamak mümkündür. Osmanlı Devleti, kendi hizmetinde çalışanların çoğuna genellikle hazineden nakit para ile maaş ödemez, bunun yerine reayanın ödemekle yükümlü olduğu vergileri maaş olarak tahsis ederdi.

İmparatorluğun vergi sisteminin en önemli özelliklerinden biri ise vergi kaybının olmamasıdır. Çünkü, sistem resmi bir görevle yükümlü olan bir kimseye hizmeti karşılığında belirli bir bölgenin vergileri maaş olarak tahsis edilmesi üzerine kurulmuş ve vergi kaybı görevlinin maaşının azalması demek olduğundan her görevli birer vergi memuru gibi çalışmaktaydı.¹⁴

Osmanlı vergi sisteminin diğer bir özelliği, çok sayıda vergi konmasına rağmen, vergilerin oranlarının genel görüşlerin aksine ahalinin ödeme gücünü aşacak, onları mağdur eden ve sömüren bir ağırlıkta değil cüz'i bir miktarda olmasıdır. Hatta, yüzlerce yıl boyunca ekonomik şartlar ve akçenin değeri değişse de vergi nispetlerinin artırılmasında devletin direnmesi dikkati çekmektedir. Avarız türündeki vergilerin tahsilinde yapılan istismarlar, yolsuzluk ve haksızlıklar görülse de¹⁵ vergi miktarlarının değişimi sıkça rastlanan bir durum olmayıp, genel olarak sabit bir yapıdaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinden itibaren yüz elli yıldan fazla bir süre vergilerin

¹³ Levent Küçük, "Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2007; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi**, Ankara 1969; Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara 1963.

¹⁴ Mustafa Öztürk, Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi, **II. İktisat Tarihi Kongresi**, Elazığ 24-25 Haziran 2010, s.585-596.

¹⁵ Öztürk, **a.g.m.**, s.585-596.

oranlarında bir artış yaşanmamıştı.¹⁶ Zaten halkın ödeme gücünü aşan vergiyi tahsil etmek mümkün olmadığı gibi, adalete ve halkın devlete olan güveninin sarsılmasına neden olacağı açıktır. Ancak zaman zaman bazı olağanüstü durumlar veya ekonomik koşullar vergilerin artmasını kaçınılmaz hale getirmekteydi. Celali isyanları ve “büyük kaçgunluk” gibi karışıklık dönemlerinde olduğu gibi reayanın kitleler halinde topraklarını terk etmesi üzerine dirlik sahiplerinin gelirlerinde azalma olmuş, bu duruma bir çare olarak çift bozan resminde büyük bir artış yapılmıştır.¹⁷

Osmanlı vergi sisteminin değinilmesi gereken son özelliği ise vergi muafiyetleridir. Askeri sınıf vergiden muaf olup, din görevlileri, bazı askeri yükümlülükleri veya devlet tarafından verilen yol-köprü gibi yerlerin bakımı ve onarımı, maden işletilmesi vb. hizmetleri yerine getiren bazen bir veya birkaç köy halkı, bazı eyalet ve şehirler bir takım vergiden muaf tutulurdu.¹⁸

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu tarihten 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanına dek geçen süre boyunca Osmanlı Devleti’nin gelir kaynakları şer’i hukuk (İslam hukuku) ve örfi hukuk temelleri üzerine inşa edilmiş olup, ilki tamamen İslami esaslara göre belirlenen vergilerden ibarettir. Bu vergilerin kimlerden, nasıl ve ne miktarda alınacağı fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak belirtilmiştir.¹⁹

Örfi vergiler ise devletin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için padişah tarafından koyulan ya da şer’i vergilerin zamana ve coğrafyaya ihtiyaçlar doğrultusunda uyarlanması sonucu oluşan vergiler olarak tanımlanabilir. Çünkü, İslâm hükümdarına

¹⁶ Mesela, bennak resmi altı akçe, ağnam resmi iki koyuna bir akçe olarak değişmeden devam etmişti.

¹⁷ Çift bozan resminin 75 akçeden 300 akçeye çıkarıldığı görülmektedir. Akdağ, **a.g.e.**, s.53.

¹⁸ Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimaî Tarihi**, s.241.

¹⁹ Küçük, **a.g.t.**, s. 27; Sudî, **a.g.e.**, s.23; Erol Özbilgen, **Osmanlı Hukukunun Yapısı**, İstanbul 1985, s.43;

Salih Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Ankara 1963, s 12.

tebaaya götürülecek hizmetler karşılığında vergi koyma yetkisi tanınmıştır. Osmanlı vergi sistemi bu iki grup vergiden başka “avarız” adı verilen bir vergiyi daha ihtiva etmektedir. Olağanüstü durumlar karşısında kaynak oluşturmak üzere tahsil edilen para veya devletin verdiği görevleri yerine getirmek suretiyle karşılanan bu vergi türü, örfi hukuka uygun olarak konan birtakım vergilerden oluşmaktadır.²⁰

Vergilerin cinsleri ve miktarları kanunnamelerde tayin ve tarif edilmiş olup, her yerde standart değildi. Vergi uygulamaları açısından vilâyetler arasında olduğu gibi, bazen sancaklar arasında bile farklı uygulamalar görülmekteydi. Vergi kanunu konulmasında eyaletler değil, sancaklar dikkate alınmaktaydı. Yani, Osmanlı Devleti’nin sancak sayısı kadar vergi kanunnamesi bulunmaktaydı.²¹

²⁰ Olağanüstü durumlarda alınan avarız adı altındaki çeşitli vergiler, zamanla olağanlaşmış ve daimi hale gelmiştir.

²¹ Şinasi Altundağ, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, AÜDTCFD, C.V, s.2, Ankara, s.18-197; Kanunnamelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar**, İstanbul 1945.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ SİSTEMİ

1. Tanzimat'tan Önce Osmanlı Vergi Sistemi

1.1. Şer'i Vergiler

Şer'i vergilerin ortaya çıkışı İslamiyet'in sosyal hayatı düzenlemek üzere koyduğu birtakım kurallar neticesinde olmuştur.²² Ancak, şunu belirtmek gerekir ki, İslam vergi sistemi kendisinden önceki sistemlerden de etkilenecek gelişmiştir. Şer'i vergiler, kanun koyma ve yürütme yetkisine sahip hükümdarın doğrudan devlet hazinesi için İslami hükümler çerçevesinde reayadan aldığı bir nevi kiradır.²³

Şer'i vergiler zekât, öşür, cizye ve haraç vergilerinden başka adet-i ağnam ve çift resmi gibi vergilerden oluşmaktaydı. Bunlardan zekât ve öşür Müslümanlardan alınırken, haraç ve cizye ise İslam ülkesinde meskûn gayrimüslim mükelleflerden tahsil edilmekteydi.²⁴ Çünkü İslam'da bu iki mükellefin ödeyeceği vergiler birbirinden ayrı olarak düzenlenmiştir.

1.1.1. Aşar

Şer'i vergilerin başında gelen aşar, Arapça "onda bir" anlamına gelen öşür kelimesinin çoğul halidir.²⁵ Terim anlamı ise "toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâttır.

İslam devletlerinde yeni fethedilen topraklarda yaşayan yerli ahalinin Müslüman

²² Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2009, s.48.

²³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, Ankara 1969, s.239.

²⁴ Tuğ, *a.g.e.*, s.12; Mutlu, *a.g.e.*, s. 48.

²⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s.851.

olması veya buralara Müslümanların yerleştirilmesiyle söz konusu yerler “arazi-i öşriyye” olarak adlandırılır ve öşür adı verilen şer’i bir vergi alınırdı. Yüzde on oranında alınan bu İslami vergi aynı isimle Osmanlı Devleti’nde de varlığını korumuş, ancak birtakım farklılıklar göstermiştir. Zira, İslam’da öşür devletin farz edilen araziye ekip biçen reayadan, elde ettikleri toprak ürünlerinin zekâtı anlayışıyla alınırken, Osmanlı Devleti’nde aynı ismi taşımakla birlikte daha çok miri arazi üzerinden alınan haraç vergisi şeklindedir. Bu verginin aslında öşür değil haraç vergisi olduğunu Ebussuud Efendi şu şekilde belirtmiştir:²⁶ *“Öşür adına alınan öşür değildir, arzın harac-ı mukasemesidir”* ifadesini kullanmıştır.²⁷ Ömer Lütfi Barkan da aynı görüşü dile getirmiştir.²⁸

Bilindiği gibi öşür miri arazideki toprak mahsullerinden alınmaktadır. Osmanlı Devleti’nde tarımsal arazinin büyük bir bölümü miri arazi olarak tabir edilmektedir. Bu sisteme göre toprağın asıl sahibi devlettir. Bu nedenle toprağın yalnızca kullanım hakkı reayaya aittir. Yani, çiftçiler bir nevi devlete ait arazilerde kiracı durumunda olup, toprakları işleyerek elde ettikleri mahsullerden devlete öşür adıyla ile bir miktar pay yani-kira öderlerdi. Diğer bir tabirle öşür, toprakların sahibi olan devletin, toprağı işleyen reayanın elde ettiği gelirinden aldığı “mukaseme”dir (bölüşme). Daha açık anlatmak gerekirse, “miri arazinin aslı haraç arazisidir” denilebilir. Bu araziden ise “harac-ı muvazzaf” (senelik ve maktu bir vergi) ve “harac-ı mukaseme” (arazinin verim durumuna göre alınan vergi) olarak iki çeşit vergi alınmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde aşar, işte bu aslen haraç arazisi kabul edilen miri arazi ürünleri üzerinden tahsil edilen “harac-ı mukaseme”dir.²⁹ Zaten, her iki verginin tahsil oranlarındaki farklılık bunu

²⁶ DİA, "Haraç". TDVİA, C.16, 1997, s.89-90.

²⁷ Milli Tettebular Mecmuası, Cilt I, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1331, s. 102; Abdullah Demir, **Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006, s.105-106.

²⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İA, MEB Yay., C. IX. s.485.

²⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s.135.

ispatlamaktadır. Hububattan aynı olarak tahsil edilen öşür, meyve sebze gibi mahsullerden “bedel-i öşür” adıyla nakdi olarak tahsil edilebilmektedir. Reaya, vereceği ürünün ancak sipahi ürününün ölçümünü yaptıktan sonra hasadını yapabirdi. Köylü öşür bedeli kadar ürünü sipahinin ambarına taşımakla da yükümlüydü.

Öşür tahsil edilirken bazı yerlerde 1/10, bazı yerlerde 1/8, hatta bazen 1/2’ye kadar değişen oranlarda tahsil edilmektedir.³⁰ Bunun temel sebebi, bölgesel farklılıklar, hatta her yıl değişiklik gösteren iklim koşullarının mahsule etkisi ve bazı bölgelerde farklı isimlerle toplanan vergilerin öşürle birlikte tahsil edilmesi neticesinde oranların artmasıdır.³¹

Reayadan öşür vergisi tahsil etmek için birtakım şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Bunlardan ilki ve en önemlisi elbette Müslüman olmaktır. İkincisi ise topraktan ürün elde etmiş olmaktır.³² Arazisi boş kalan veya doğal afet vb. sebeplerle arazisinden mahsul alamayanlar ve Müslüman olmayanlar öşür vergisini vermekle yükümlü değillerdir.

Öşür, “*salaria*” adı verilen bir hisse ile birlikte tahsil edilmektedir. *Salarlık* da

³⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s.135.

³¹ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Maliyesi”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.532.

³² Öşürün, vücut sebebi topraktan elde edilen üründür. Bu itibarla bir kimse, toprağını ekip, mahsul elde edebileceği halde ekmez de boş bırakırsa o araziden öşür alınmaz. Yine mahsul, bir afetten dolayı bitmezse toprak sahibi öşürle mükellef olmaz. Bunun pratik sonucu, bir kimseye öşürün farz olduğundan söz edilebilmesi için onun topraktan elde ettiği bir ürünün mevcut olması gereğidir. Hanefiler, diğer zekât mallarında zekat yükümlüsü olmak için akıl ve buluğu şart koşarken zirai ürünlerde -mali yükümlülük yönü ağır bastığından- çoğunluğun görüşü istikametinde olmak üzere Müslümanların velayet ve vesayeti altındaki küçüklerin ve akıl hastalarının malından öşür verilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Öşür”, **TDVİA**, C.9, s. 485.

denen salariye kırkta bir oranında dirlik sahibine ödenen ek bir pay olarak tanımlanabilir. Bu vergi arpa, yulaf, darı, çavdar, buğday, keten ve bostandan alınır. Öşürün beşte bir nispetinde alındığı yerlerde salariye alınmazdı.³³ Öşür, dirlik sahiplerinin gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan öşür vakıflardan, padişah haslarından ve mülk araziden de alınmasından ötürü devlet hazinesi için önemli bir gelirdi.³⁴

Öşür, tımar sisteminin sağlıklı işlediği dönemlerde sipahiler tarafından toplanırken, sonradan mültezimler aracılığıyla toplanmaya başlanmıştır. Bu da birtakım olumsuzluklara sebep olmuş, mültezimler en yüksek düzeyde kar elde etmek amacıyla reayayı çok zor durumlarda bırakmışlardır. Tanzimat'ın ilanı ile beraber tüm Osmanlı vergi sistemi gibi öşür de değişiklik göstermiş, miktarı imparatorluğun her tarafında 1/10 nispetinde sabit bir miktar olarak belirlenmiştir.

Alınan mahsulün türüne göre öşür farklı isimler taşımaktaydı. Bunlar kısaca aşağıdaki gibidir.³⁵

Resm-i Bostan: Reayanın kendi ihtiyacını karşılamak için yetiştirdiği ürünler hariç ticari amaçla yetiştirilen bostan ürünlerinden alınan vergidir.

Resm-i Penbe: Pamuk üzerinden alınır.

Resm-i Harir Resmi: İpek üzerinden alınır.

Resm-i Bağ: Üzüm bağlarından alınır.

Resm-i Bağçe: Meyve bahçelerinden alınır.

Resm-i Şıra: Pekmezden alınır.

Resm-i Giyah: Çayırın biçilmiş olanlarından alınır.

³³ Halil İnalcık, "Adaletnameler", **Belgeler**, C.II, S.3-4, 1965, s.49-159.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yay., İstanbul 1985, s.56.

³⁵ Kütükoğlu, **a.g.m.**, s.532- 533; Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 2005; Ziya Karamursal,

Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK, Ankara 1989.

Resm-i Ağ: Balıktan alınırdı.

Resm-i Koan: Kovan sahipleri tarafından 1/10 oranında sipahiye ödenen bir vergiydi.

Bunların dışında mercimek, haşhaş, zeytin, nohut, bakla, börülce, susam, kendir-keten, tereke ile otlak-yaylak resimleri de bulunmaktadır.³⁶

1.1.2. Haraç

Gayrimüslimlerden tahsil edilen haraç kimi yerlerde dirlik sahipleri, padişah haslarında ve bazı yerlerde ise “haraççı” denen kimseler aracılığıyla tahsil edilirdi.³⁷ Tahsil usulü olarak ise “harac-ı muvazzaf” ve “harac-ı mukaseme” şeklinde iki kısımdan oluşmaktaydı.³⁸

Harac-ı muvazzaf: Fıkıh kitaplarındaki ifadesi ile “*reayanın zimmetinde araziyi işletebilme imkanından dolayı sabit olan bir vergidir.*” Haraç-ı muvazzaf, arazi üzerinden arazinin büyüklüğü nispetinde maktu olarak alınan bir vergiydi. Çift resmi, çift bozan resmi, tapu resmi, ispenç resmi, zemin resmi ve asiyâb resimleri bu vergi grubuna girmektedir. Bunların yanında arus resmi ve mücerred resmi de bu grup vergilerdendi.³⁹

Harac-ı Mukaseme: İslam dünyasında uygulanandan farklı olarak Osmanlı Devleti’nde Müslüman reayadan alınmakta ve yukarıda bahsi geçen öşür bu gruba girmektedir.⁴⁰

1.1.3. Cizye

³⁶ Kütükoğlu, a.g.m., s.550; Karamursal, a.g.e., s.170-171.

³⁷ Ortaylı, a.g.e., s.135.

³⁸ Karamursal, a.g.e., s.165-166.

³⁹ Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**-Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986, s.707-708.

⁴⁰ Akgündüz, a.g.e., s.708-709.

Arapça “kâfi gelmek, karşılığını vermek ve ödemek”⁴¹ olan cizye, şer’i vergilerden biri olup, “*gayrimüslim erkeklerden*” alınan ve *şahıs başına konulan yıllık bir vergiyi*” ifade etmektedir.⁴² Halk arasında “haraç” adı verilmesi sebebiyle⁴³ haraçtan ayırımını yapmak için haraç vergisine “Cizyetü’l arz”, cizye vergisine de “haracu’r-ru’us” adı verilmiştir.⁴⁴

Bulûğa ermiş, hastalığı veya sakatlığı olmayan, hür olan ve ödeyecek durumu olan⁴⁵ her gayrimüslim cizye vergisini vermekle yükümlüydü. Fakat, hasta, yaşlı, yoksul ve çalışamayan kimseler, cizye vermekle mükellef değildi.⁴⁶ Ayrıca, kadın, çocuk ve malul olanlardan da cizye alınmazdı. Bu genel hükümlerin dışında Osmanlı Devleti’nde “voynuk, martalos ve eflak” gibi devlet tarafından kendilerine verilen bir takım askeri görevleri yerine getirenler yaptıkları karşılığında bu vergiden muaf olurken, rahipler ile keşişler de ilk dönemlerde cizyeden muaf tutulmuşlardı. Osmanlı topraklarında bir seneden fazla kalan müstemenler de cizye ödemekle mükellefti. Ancak, ilerleyen zamanlarda kapitülasyonların artmasıyla birlikte cizye vergisinin tahsilinde biraz daha yumuşak davranılmış, yabancı ülkelerden gelen elçilerin gayrimüslim tercümanları cizye

⁴¹ Mehmet Erkal, “Cizye”, **TDVİA**, C.8, 1993, s. 42-45.

⁴² Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

⁴³ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, **Belleten**, LV/213 (1991), s. 372.

⁴⁴ B. Christof Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, **Belleten**, VIII/32 (1944), s. 615.

⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu vilâyet kanunnâmelerine göre, bir zimmî (gayri müslim) reayadan cizye resmi alınabilmek için: evinden, bağından ve evi içindeki örtü döşek eşyasından başka, koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsullerinden üç yüz akça tutarında malı olması şarttır, üç yüz akçaya gücü yetmeyenlerden hiçbir şey alınmaz. Bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **A.Ü. DTCF. Dergisi**, C.5, S.5, 1947, s. 483-511.

⁴⁶ Erkal, a.g.m., s. 42-45.

vergisini ödemekle mükellef sayılmamıştır. Bu nedenle pek çok gayrimüslim Osmanlı vatandaşı cizye vergisinden muaf olabilmek için “*tercümanlık beratı*” elde etmeye çalışmıştır.

Cizye vergisinin tahsil edilmesine karşılık imparatorluk sınırları içindeki “zimmilerin can, mal ve inanç hürriyetleri” garanti edilmekteydi. Kısaca, cizye vergisi ödemekle mükellef olanlar devletin korumasına alınıp, “din, günlük yaşayış ve ekonomik faaliyetlerinde” özgür olurlardı.⁴⁷

Tüm İslam devletlerinde var olan bir uygulama olan “İslam ülkesinde yaşamak istediği halde Müslümanlığı kabul etmeyen gayrimüslimlere” maddi yükümlülük getiren “cizye” vergisi haraç vergisinden farklı olarak İslam’a geçen gayrimüslimlerden alınmazdı.

Cizye, “maktu” ve “ale’r-ruüs” (şahıs başına) olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. “Maktu cizye; fetih zamanında sulh yoluyla belirlenen ve genellikle devlete bağlı gayrimüslim devletler için uygulanan cizye” idi. “Alerruüs cizye ise, mükelleflerin mali durumu dikkate alınarak şahıs üzerine tarh olunan vergi” idi.⁴⁸ Bu arada mükellefler, “ganî (zengin), mütevassıt-ülhal (orta halli), edna (fakir)” olarak mali durumlarına göre sınıflandırılmış ve cizye tahsili de buna göre yapılmıştır.⁴⁹

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerden yıllık olarak alınan bir çeşit *baş vergisi* olan cizyenin toplanmasına itina edilir ve cizyenin tahsili için görevlendirilecek kişi özenle seçilirdi. Cizye, önceleri haraci veya haraççı denen kimseler tarafından tahsil edilirken, daha sonra “*cizyedar*” adı verilen ve devletten maaş alan memurlar tarafından toplanmaya başlanmıştır. Cizyedarlar tarafından tahsil edilen bu vergi merkezi hazinede

⁴⁷ Kazıcı, a.g.e., s.102.

⁴⁸ Eryılmaz, a.g.e. s. 51; Çağatay, a.g.m., s.483-511.

⁴⁹ Çağatay, a.g.m., s. s.483-511.

toplanmaktaydı. Bu nedenle söz konusu vergi gelirlerinin “tımar veya mülk olarak” verilmesi XVI. yüzyıla kadar nadir rastlanan bir olaydı. Ancak nadiren de olsa bazı durumlarda “iltizama” verilmesi söz konusu olmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise cizye vergisi gelirlerinin tahsili işinin şahıslara devredilmesi uygulamasının yaygınlaştığı görülmektedir.⁵⁰

Cizye vergisi XVII. yüzyıla kadar Osmanlı sınırları dahilinde hemen her yerde sabit bir meblağ olarak tahsil edilmekteydi. İslam hukukuna göre cizye vergisinin yıllık miktarı şeyhülislamın fetvasıyla belirlenir ve padişah tarafından ilan edilirdi.

Cizye vergisinden elde edilen gelirler çoğunlukla “askeri amaçlar” doğrultusunda harcanmaktaydı. Hatta, II. Mahmud cizye vergisine zam yaparak, geliri “Asakir-i Mansure” ordusuna tahsis etmişti.⁵¹

Osmanlı Devleti bir yeri fethettiğinde oraya tayin edilen kadı tarafından bir cizye tahriri yapılır ve "defter-i cizye-i gebran" adında defterler hazırlanırdı. Bu defter “asıl defter” olup bir de kopyası hazırlanır ve defterlerden biri “hazine”ye gönderilir, diğer defter ise “beylerbeyilik merkezi”nde tutulurdu. Tahrirlerin sürekli olarak yenilenmesi gerekse de bazen yıllarca yenilenmediği görülmektedir.

Cizye ödeyenlerin başka yükümlülükleri de bulunmaktaydı. Bunlar “vergi toplayıcılarının *maişet* veya *maaş* adı verilen kendi masraflarını karşılamak” ile “merkezdeki cizye kalemine *resm-i hesab*, *harc-ı muhasebe* ve *kalemiyye* gibi adlarla da anılan *resm-i kitabet harcı ödemek*” olarak iki kısımdı. Aslında *resm-i kitabet harcı* tüm “Osmanlı maliye bürolarınca uygulanan genel bir uygulama” olup, kâtiplik hizmetine

⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed. Halil İnalcık- Donal Quataert, C.1, Eren Yay., İstanbul 2000, s.110.

⁵¹ Kazıcı, a.g.e., s.107.

karşılık olarak tahsil edilmekteydi.⁵² II. Mahmut'tan önce cizye vergisine ek olarak “mübaşiriyye”, “tahsildariyye”, “kefilleme” veya “küşadiye” adlarıyla belirli bir oranda para alınmaktaydı. Ancak, 1830'da çıkarılan kanunla zenginden iki buçuk, orta halliden bir buçuk ve fakirden bir kuruş alınmasına karar verilmiştir.⁵³

XIX. yüzyılda cizye uygulamalarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1855 yılına kadar uygulanan bu vergi, Islahat Fermanı'nın ilanıyla (1856) askerlik hizmetlerinden muafiyet vergisi olan “bedel-i askeriye” ye dönüşmüş⁵⁴ ve cizyedarlık görevi de son bulmuştur. Bu değişim ve dönüşümün iki sebebi olabilir. İlki, bir devletin vatandaşlarına dini birtakım sebeplerle ayrı ayrı vergilendirme uygulamasındaki adaletsizlik, ikincisi ise, Avrupalıların gayrimüslim Osmanlı tebaası lehine Osmanlı üzerinde yaptıkları baskılardır.⁵⁵ II. Meşrutiyet'ten sonra Müslüman olmayanlara da askerlik görevi getirilmiş ve cizye vergisi son bulmuştur.⁵⁶

1.1.4. Zekât

İslam'ın şartlarından olan zekât, belli bir miktarda malı olan Müslümanın malından alınan payı ifade etmektedir. Bu miktar, malın 1/ 40'ıdır. Zekâtın, Müslüman olmak, hür olmak, akıl sağlığı yerinde olmak gibi şartları yerine getirenlerden alınırdı.

Şer'i vergiler içinde önemli bir gelir kalemi oluşturan bu vergi Müslümanlardan yıllık olarak alınan bir vergiydi. Adet-i ağnam, yani hayvanlardan alınan vergi *zekat-ı*

⁵² Halil İncalcık, “Cizye”, **TDVİA**, C.8, 1993, s.45-48.

⁵³ Kazıcı, a.g.e., s.107.

⁵⁴ İncalcık, a.g.m., s.45-48.

⁵⁵ İbrahim Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş, “Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış-2006 C.5 S.15, s.159-179.

⁵⁶ Stanford, “Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yay., İstanbul 1285, s. 934-942.

sevaim olarak zekatın bir parçasıdır.

Bu dört temel şer'i verginin dışında aşağıda sayılan vergiler de Osmanlı Devleti tarafından tekalif-i şer'iye adıyla halktan tahsil edilmiştir.

1.1.5. Adet-i Ağnam

Osmanlı Devleti'nde "adet-i ağnam" veya "resm-i ganem", "adet-i zekat", "zekat-ı sevaim", "resm-i mera", "koyun resmi" gibi şekillerde ifade edilen bu vergi, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınan bir vergi türüdür. Osmanlı Devleti'nden önce, diğer İslam devletlerinde de farklı isimlerle tahsil edilen adet-i ağnam şer'i bir vergidir. Genellikle koyunlar yavruladıktan sonra nisan-mayıs aylarında toplanan ağnam resminin bedeli bölgelere göre farklılıklar gösterse de genellikle koyun başına bir akçedir.⁵⁷ Adet-i ağnamın birkaç çeşidi bulunmakta olup, "yerli ahaliden, yörüklerden, eşkincilerden ve yüzdeciden" değişik oranlarda tahsil edilmekteydi.⁵⁸ Ağnam resminin hesaplanmasında koyun veya keçinin yavrusundan ayrıca vergi alınmazdı. Ağnam vergisi bazı bölgelerde "dirlik sahiplerine" tahsis edilirken, kimi bölgelerde ise "hazine adına" tahsil edilmiştir.

Hayvan sahibi reayan hayvanları üzerinden bazı vergiler ödemekteydi. Ağıl resmi ve İstanbul'a kasaplık koyun getirmekle mükellef celeplerden alınan "bedel-i ağnam-ı celebkeşan" ile otlak resmi, selamet akçesi, ağnam bacı, tüm hayvanlardan alınan zebhiye resmi ve domuzlar için alınan canavar (hınzır) resmi bunlardan bazılarıdır.

Bu arada yeniçerilerin ve tımarlıların ilgasından sonra yeni kurulan mansure askeri ve merkez memurlarının et ihtiyacını karşılamak için 1/10 oranında "ondalık ağnam resmi" alınmaya başlanmış, ancak bu iki vergi daha sonra birleştirilmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Feridun Emecen, "Ağnam", **TDVİA**, C.1, 1988, s.478-479.

⁵⁸ Çağatay, **a.g.m.**, s.483-511.

⁵⁹ Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2005, s. 148.

Bir de adet-i ağnama ek olarak alınan ağıl resmi vardı. Her üç yüz koyundan beş akçe olarak alınan bu resmin yerine bazen bir koyun veya kuzu alındığı da olurdu. 1705'ten itibaren tüm ağnam resimleri merkezi hazinenin düzenli gelirleri arasına girmiştir.⁶⁰

Adet-i ağnam, Tanzimat'ın ilanından sonra bazı değişiklikler geçirerek toplanmaya devam edilmiştir. 1840 tarihinde çıkarılan bir nizamname ile ağnam vergisinin “ayni olarak” tahsil edilmesi düzeninden vazgeçilmiş, farklı adlarla tahsil edilen “ek resimler” de son bulmuştur.

1.1.6. Resm-i Çift

Resm-i çift, Müslüman reayanın ziraat ettiği araziden alınan resimdir. Bu resmin alınma sebebi ise devletin toprakların düzenli bir şekilde işletilmesi ilkesiydi. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce araziler mülk, miri ve vakıf arazi olarak üç kısma ayrılır ve toprak sisteminin temelini miri araziler teşkil ederdi. Miri arazide tımar sistemi uygulanır ve arazi reayanın ekip biçeceği büyüklükte çiftliklere bölünür ve mülkiyeti devlette olmak üzere tasarruf hakkını reaya kullanırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda “*bir çiftlik veya bunun yarısı kadar arazi tasarruf eden Müslüman reayadan alınan çift vergisi yılda bir defaya mahsus olmak üzere defterde reaya kayıtlı olsun olmasın hem köylü hem de herhangi bir suretle şehir sınırında arazi elde edip ziraat eden şehirlilerden*” alınırdı.⁶¹ İmparatorluğun değişik yerlerinde farklı oranlarda tahsil edilen bu vergi çift sahibi olan sipahilerden de alınırdı.

Çift resmi, “çift ve nim çift” resmi şeklinde iki çeşitti. Genellikle “bir çift öküzle

⁶⁰ Tabakoğlu, a.g.e., s.88.

⁶¹ Çift bozan resmi için durum farklıdır. Çift bozan resmi, resm-i raiyyetten olduğundan şehirliler çiftlerini terkettiklerinde, reâyâ olmadıklarından, kendilerinden bu resim alınamaz.

işlenebilecek büyüklükte bir tarla”⁶² olarak tanımlanmakta olan çiftliğin büyüklüğü vilâyetlere, sancaklara, hatta aynı köyün farklı yerlerinde verimine göre “âlâ, evsat, edna” olarak ayrılmak suretiyle 60-150 dönüm arasında değişirdi. Nim Çiftlik ise tam çiftlik arazinin yarısıydı.⁶³ Resm-i çift, “bir çift genişliğinde çiftliği olan köylüden” tahsil edilirdi. Yarım çiftten ise çift resminin yarısı kadar vergi alınırdı. Toprağı yarım çiftten az olanlar için toprak ile beraber evli olup olmadığı da vergi nispetini tayinde rol oynar. Bunlar, bu vergiyi ekinli bennak, caba bennak, mücerred resmi veya dönüm resmi adıyla muhtelif nispetlerde öderlerdi.⁶⁴

Çift resminin tahsiline gelince; arazi “mülk ise malikâne sahibi”, “vakıf ise vakfın şartına” bağlıdır. Tımarlarda tahsilât ise şöyleydi: Tımar serbest tımar ise çift resmini tımar sahibi; serbest olmayan tımar ise kimi bölgelerde tümünü tımar sahibi; kimi bölgelerde ise, bir kısmını “beylerbeyi, sancak beyi veya subaşılar” alırdı. Son olarak, çift resminin mart ayı sonlarında alındığını söylemek gerekmektedir.

1.1.7. Ganimet (Pencik)

Özellikle devletin kuruluş ve yükselme dönemlerinde fetihlerin çokluğu sebebiyle önemli bir gelir olan ganimet (çoğulu ganaim) ya da pencik (penç-yek) beşte bir demektir. Osmanlı Devleti’nde ya savaşlarda ele geçirilen esirlerin beşte biri askerlik hizmetinde yararlanılmak üzere alınır ya da değerinin beşte biri kadar vergi tahsil edilirdi.

Temeli Abbasiler’de uygulanan gulam sistemine dayanan ganimette önceleri her esirin değeri 125 akçe olarak belirlenmiş, zamanla bu miktar esirin yaşına, cinsiyetine vücutça sağlam olup olmamasına göre değişerek belirlenmiştir.⁶⁵

⁶² Halil İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, **Belleten**, XXIII / 92 (1959), s. 575-610.

⁶³ Çağatay, a.g.m., s.483-511.

⁶⁴ Halil İnalçık, “Adaletnameler”, **Belgeler**, C.II, S.3-4, 1965, s.49-159.

⁶⁵ Abdülkadir Özcan, “Pencik”, **TDVİA**, C.34, 2007, s.226-228.

1.2. Örfi Vergiler

Yukarıda bahsi geçen şer'i vergilerin dışında kalan vergiler "örfi vergi" olarak kabul edilmektedir. Osmanlı vergi sisteminin önemli bir kısmını oluşturan bu vergiler, kanun koyma yetkisine sahip olan padişah tarafından zamana ve ihtiyaca uygun olarak konulmuş ve şer'i vergilerin aksine din ayrımı olmaksızın tüm tebaadan tahsil edilen vergilerdir. Osmanlı Devleti'nde vergilere İslam hukuku hakimdir. Şer'i vergiler denen bu vergiler yukarıda da değinildiği gibi fıkıh kitaplarına dayanır. Şer'i vergilerin dışında kalan "örfi" ya da "sultani" denen vergiler ise sultanın iradesiyle çıkarılır, hem kanunnamelere hem de fermanlara dayanırdı. Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin normal şartlarda yalnızca şer'i hukuka sahip olması beklense de, zamanın şartlarına uygun olarak tamamiyle şer'i hukuktan bağımsız olmasa da hükümdarın iradesine dayanarak örfi denen kanunlar ortaya çıkmıştır. Şeriate girmeyen alanlarda hükümdarın kanun koyma yetkisine dayanarak ortaya çıkan örfi kanunlar vergi sistemine de yansımıştır.⁶⁶ Örfi vergilerin temeli aslında fıkıhta ayrıntılarıyla yer alan şer'i vergilerin yanında bir takım yenilik ve değişikliklerle devlet ile tebaa arasındaki mali ilişkilerin zamana, mekâna ve cemiyetlere uygun hale getirilmesinden ibarettir.⁶⁷

Başlangıçta örfi vergiler, fethedilen halkların Osmanlı hakimiyetine girmeden önceki düzenlerinde ödedikleri vergilerden ibaretti. Çift resmi de dahil olmak üzere pek çok vergi rüsûm-u örfiyye adıyla Osmanlı vergi sistem içinde özümsemiştir.⁶⁸ Örfi vergilerin teşekkülüne mahalli gelenekler de etki ettiğinden bu vergiler çok çeşitlidir. Bazıları imparatorluğun her tarafında uygulanırken, bazıları yalnızca belli bölgelerden

⁶⁶ Halil İncalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", **Adalet Kitabı**, Ed. Halil İncalcık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Kadim Yay., Ankara 2012, s.73.

⁶⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi**, C.1, Ankara, 1969, s.430.

⁶⁸ **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, Editörler: Halil İncalcık-Donald Quataert, Çevirenler: Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper, Eren Yayınları, İstanbul 2000, C.1, s.107.

alınmaktaydı.⁶⁹ Şer'i vergilerin miktarları fıkıh çerçevesinde belirlenirken, örfi vergilerin miktarları ise uygulanacağı bölgeye göre muamele yapılarak belirlenirdi. Her sancak için ayrı kanunnameler hazırlanmıştı ve her sancak kendi kanunnamesi doğrultusunda hareket etmekteydi. Her bölgenin iklim ve bitki örtüsü ve yetiştirilen hayvanlar farklılık gösterdiğinden vergi miktarları da değişiklik arz etmekteydi.⁷⁰ Ayrıca, fethedilen topraklarda öteden beri uygulanmakta olan mevcut miktarlar göz önünde tutulur, bazen vergi miktarları azaltılıp, bazen de tamamen kaldırılırdı.⁷¹ Son olarak, rüsûm-ı şer'iyyeyi hiçbir karşılık hizmet belirtmeden, kendisinin şariat olduğu gerekçesiyle alan devlet, tekalif-i örfiyyeyi reayadan belli hizmetler karşılığında alırdı.⁷²

1.2.1. Bac

Osmanlı Devleti'nde ilk örfi vergi olarak kabul edilen bac, yani pazar vergisi, ilk olarak Osman Gazi zamanında alınmaya başlanmıştır. Selçuklular'da ve beylikler döneminde de varlığı bilinen bu vergi bac-ı bazar şeklinde de kullanılmaktadır. Aşıkpaşazade tarihinde pazar vergisinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren uygulandığı, Osman Gazi'nin, eski zamanlardan bu yana pazara getirilen mallardan bac vergisinin alındığını öğrenmesi üzerine, "her kişi ki pazara bir yük getire sata, iki akçe versin ve satmasa hiç nesne vermesin" diyerek söz konusu vergiyi uygulamaya koyduğu belirtilmiştir.

Kanunnamelerde geçen, "pazar olmayan köylerde her ne satılsa bac yoktur", "Me'kûlât cinsi pazara getirilmeyip köylerde ve satanların evlerinde satılsa bac alınmaz"

⁶⁹ Akdağ, a.g.e., C.2, s.45.

⁷⁰ Ünal Taşkın, "Rüsûm-u Örfiye", **Tarih Okulu**, S.XIV, İlkbahar-Yaz 2013, s.55-73.

⁷¹ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.45.

⁷² Akdağ, a.g.e., C.2, s.239.

şeklindeki ifadeler bacın pazar vergisi anlamında kullanıldığını kanıtlamaktadır. Birkaç istisna dışında pazarda satılan hemen hemen her türlü üründen bac resmi alınırdı. Bac vergisinin oranı satışı yapılan mala göre değişmekteydi.⁷³

1.2.2.Bad-ı Heva

Kanunnamelerden anlaşıldığına göre bad-ı heva terimi birden fazla “resim” için kullanılan bir terimdir. Bazı kanunnamelerde bad-ı heva ile ilgili olarak, "*Resm-i arus ve cürm ü cinayet ve ev tapusu ve hariçten gelip kışlar olsa tütün resmi ve deştiban bu cümlesine bad-ı heva derler*" şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁴

Bad-ı heva türünden vergiler aşağıdaki gibidir:

Resm-i Arus: "Resm-i arûs", "arûsane" ya da "âdet-i arûsî" de denen bu vergi bir kadın evlenirken “kadıya, tımar sahibine veya sancak beyine” ödenmesi gereken nikah resmidir. Tımar sahiplerinin de kızlarını evlendirirken ödemekle yükümlü oldukları bu resmin bedeli, evlenen kızın Müslüman veya gayrimüslim, hiç evlenmemiş veya dul oluşuna göre değişiklik göstermekteydi.⁷⁵ Sipahinin arazisinde sakin olup evlenen kadınların kocalarından alınan bu vergi kimi bölgelerde akçe yerine “koyun” üzerinden alınır ve miktarı “zengin, orta halli, fakir” oluşuna göre değişiklik gösterirdi.⁷⁶

Resm-i Cürm ve Cinayet: Bu vergi, tımar sistemi ile ortaya çıkan ve tımar topraklarında meskûn reayanın suç işlemleri halinde bu suçun karşılığı olarak toplanan “bad- ı heva” cinsinden bir vergidir. Cürm ü cinayet resmi “serbest tımarlarda” ve “serbest olmayan tımarlarda” değişik şekillerde uygulanmıştır. Serbest tımar ile has ve zeametlerde bütünüyle tımar sahibine bırakılan bu vergi, serbest olmayanlarda ise

⁷³ Celal Yeniçeri, “Bac”, **TDVİA**, C.4, 1991, s.411-413.

⁷⁴ Halil Sahillioğlu, “Bad-ı Heva”, **TDVİA**, C. 4, 1991, s.416-418.

⁷⁵ Sudi, a.g.e., s.173.

⁷⁶ Çağatay, a.g.m., s.481-513.

“sancak subaşı” ile “tımara sahibi”; sancak subaşı olmadığı durumlarda ise “sancak beyi” ile “tımara sahibi” arasında paylaşılmıştır. Şehirlere gelince, buralarda cürm ü cinayet resmini “subaşı”, “asesbaşı” veya “muhtesib” almaktadır.⁷⁷ Ancak “serbest tımara sahipleri ya da subaşı ve sancakbeyleri” kadı hükmüyle cürm ü cinayet resmi alırlardı.⁷⁸

Tapu Resmi (Ev ve Çiftlik Tapusu): Tapu resmi, üç yıl arka arkaya toprağını boş bırakan veya erkek çocuğu bırakmadan ölen reayanın toprağını “sahibi arz” sıfatına sahip olan tımarlı sipahinin buradan aldığı yetkiyle başka bir reayaya tapusu ile ücreti karşılığında sattığında aldığı vergidir.⁷⁹

Duhan Resmi: Resm-i dūd, resm-ı baca, resm-i kışlak da denen bu resim, çoğunlukla “yörük, yüzdeci, yağcı, küreci, tatar ve Türkmen taifesi gibi yerleşik olarak bir yerde oturmayan, bir yerden bir yere gezen ve evli olan, yani müstakil bir ev tütüren kimselerden” alınmaktaydı. Senede 6 akçe olarak tahsil edilen bu vergi, bazı bölgelerde 3 akçe olmak üzere mücerredlerden de alınmıştır. Ancak, sipahinin arazisine geçici bir süreyle ve genellikle kışlamak amacıyla gelip ziraatle uğraşmayanlardan alınmaz. Şehirlerde oturanlardan da duhan resmi alınmaz. Duhan resmini vermekle yükümlü olanlar oturdukları köyde 3 veya daha fazla yıl kalmaları halinde duhan resmi yerine bennak resmi verirlerdi. Aynı şekilde, arazi tasarruf edip öşür vermeleri halinde de duhan resmi mükellefiyetinden kurtulurlardı.⁸⁰ Duhan resminin alınma zamanı mart ayının başlangıcıdır.⁸¹

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Cürm ü Cinayet Resmi”, **TDVİA**, C.8, 1993, s. 138-139.

⁷⁸ Ali Rıza Gökbnar, “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, CBÜİİBF, C.XIV, S.1, 2007, s. 1-24.

⁷⁹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.416-418.

⁸⁰ Kazıcı, **a.g.e.**, s.78

⁸¹ Çağatay, **a.g.m.**, s.481-513.

Bad-ı Heva kapsamına giren diğer birkaç vergi kısaca şöyledir:

Yâve Resmi (Yitik Hayvan): Yave, başıboş olarak bulunan veya kaçan köle ve cariyenin bulunmasından alınan bir vergiydi. Kaçgun da denen bu resim toprağa bağlı olup, yave hangi toprakta bulunursa, bedeli o toprak sahibinin olurdu. Verginin miktarının tayininde, yavenin tutulduğu yerin sahibine olan uzaklığı ölçüt alınırdı. Bir günlük mesafeye sahipse otuz akçe, iki günlük mesafedeyse altmış akçe, iki günlük mesafeden fazlası için yüz akçeydi. Bu miktarlar köle ve cariyeler için geçerliydi. Hayvanlar için miktar net olmamakla birlikte, hayvanı bol olan yerlerde sıkça rastlanan bu vergi, tımar sahipleri ve devlet varidatı için önemli bir gelir kaynağıydı.⁸²

Diğer örfi vergilerden bazıları şöyledir:

1.2.3. Resm-i Asiyab

“Değirmen resmi” veya “resm-i tahun” olarak da adlandırılan bu vergi, dirlik içerisinde işletilen su veyahut rüzgâr ile dönen “un değirmenleri” ve “zeytin yağı değirmenlerinden” alınırdı. Kimi yerlerde ayni, kimi yerlerde nakdi veya maktu olarak alınan resm-i asiyab bölgeye göre farklı zamanlarda ve farklı oranlarda alınırdı. Resm-i asiyabın, bazı yerlerde harman zamanında, bazılarında da temmuz ayında alındığı görülmektedir.⁸³ Tahsil miktarı, değirmenin yıl boyunca ne kadar süre işlediğine göre değişmektedir. Örneğin, bir yılın tamamında işlemişse altmış akçe, yılın yarısı işlemişse otuz akçe, son olarak üç ay işlemişse on beş akçe ödenmesi zorunluydu.⁸⁴

1.2.4. Resm-i İспенçe

İспенçe, Müslümanlardan alınan çift resminin gayrimüslim reayadan alınan

⁸² Kazıcı, a.g.e., s.124-126.

⁸³ Çağatay, a.g.m., s.483-511.

⁸⁴ Sudi, a.g.e., s.132.

karşılığıdır. Anadolu'nun bazı eyaletlerinde yaşayan gayrimüslim ahali önceleri Müslüman reaya gibi resm-i çifte tabi olsalar da XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'daki gayrimüslimler de diğer bölgelerdeki gayrimüslimler gibi ispençe resmine tabi tutulmuşlardır. Gayrimüslim reayanın çift resmi yerine ödemekle mükellef olduğu ispençe adındaki bu verginin miktarı standarttı.⁸⁵

Aslında, kanunnamelerde ispençe resminin kimlerden tahsil edildiği konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, bazı kanunnamelerde ispençe resminin alınabilmesi için reayanın “cizye” vergisi ödeyebilme gücüne sahip olması yani 300 akçelik menkul mal sahibi olması gerektiği belirtilirken, bazılarında köylü veya şehirli ayrımı yapılmaksızın “haraç” ödeyen tüm gayrimüslim reayadan alınabileceği yazılmaktadır. Bazı kanunnameler ise ispençe resminin buluğa erişmiş ve evli gayrimüslimlerden, bazılarında da evli ya da bekar ayrımı olmadan tüm gayrimüslimlerden alındığı, ancak evli olan gayrimüslimlerden buna ek olarak altı akçelik *ırgadiye* alındığı belirtilmektedir. İhtiyarlardan, iş göremez durumda olanlardan papazlardan resm-i ispenç alınmazdı.

İспенç resmi dul kadınlardan altı akçe alınırken, erkekler 10-50 akçe arasında bir miktar ödemekteydiler. Çoğu yerde bu resim, reayanın ekonomik gücüne göre “âlâ (zengin), evsat (orta halli), edna (fakir)” olmak üzere farklı miktarlarda alınmaktaydı. İспенç resminin tahsili bazı yerlerde senede bir defaya mahsus olmak üzere mart ayı başında⁸⁶, bazı yerlerde ise yarısı mayıs, diğer yarısı ise kasıma kadar olan dönemde tahsil edilmek üzere senede iki defa yapılmaktaydı. Bu vergi toplanırken birçok yerde reayadan bir de tavuk alınırken, zamanla bu uygulamaya son verilmiştir.⁸⁷

⁸⁵Bahaddin Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara 1985, s.155.

⁸⁶ Sudi, a.g.e., s.133.

⁸⁷ Çağatay, a.g.m., s.483-511.

1.2.5. Resm-i Çift Bozan

Çift bozan resmi, “ekip biçtiği araziye terk eden reayadan” alınan bir vergiydi. Çünkü, geleneksel toprak sisteminin, dolayısıyla vergilerin ve zirai üretimin korunması için devlet böyle bir tedbir almak zorundaydı. Bir reayanın arazisini terk etmesi (çift bozma) veya başka sipahilerin toprağına giderek orada ekip-biçmesi durumunda, sipahinin bu reayayı geri getirme hakkı bulunmaktaydı. Eğer, reaya on yıldan fazla süredir toprağına terk etmişse bu reaya “çift bozan resmi” ödemek zorundaydı. Reayanın köyünde olduğu, fakat çiftliğini terk ederek başka işlerle meşgul olduğu durumlar da, çift bozan resmi ödemesi gereken durumlardandı.⁸⁸ Reayanın terk ettiği yer bütün çift ise üç yüz, nim çift ise yüz elli ve nim çiftten daha az ise yetmiş beş akçe ödemek zorundaydı.⁸⁹ Reayanın terk ettiği yer bütün çift ise üç yüz, nim çift ise yüz elli ve nim çiftten daha az ise yetmiş beş akçe ödemek zorundaydı. Ebussuud Efendi ise, resm-i çift bozan miktarı kanunnamelerde belirtilir, ancak uygulamada zarar ne kadar ise o kadar tazmin edilir” demektedir.⁹⁰ Resm-i çift vergisi, bir arazisi olup burayı ekip biçen şehirlilerden de alınmasına rağmen, çift bozan resmi şehirlilerden alınmazdı.⁹¹ Şehirlilerden başka,

⁸⁸ Çağatay, a.g.m., s.483-511.

⁸⁹ Sudi, a.g.e., s.133;

⁹⁰ Abdullah Demir, **Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006, s.109.

⁹¹ Miri toprakları işleten ve fiilen üzerinde oturan köy halkı “raiyyet”tir. Şehir ve kasaba halkı köy toprağı ekip biçseler de oraya yerleşmedikçe raiyyet sayılmazlardı. Osmanlı Devleti'nde raiyyet ile sahibi-i arzın münasebetlerinin düzenleyen yani köylünün devlete, dolayısıyla sahib-i arza vermekle mükellef olduğu rüsûm her sancağa ait kanunnamelerde ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Kanunnameler şehirlerin halkını pazarlara ve ticari faaliyetlere iştirakleri ölçüsünde ilgilendirmekteydi. İhtisab, ihzariyye, damga, boyahane ve başka kısımlara ayrılan, şehirlerden hasıl olma “resimler” tamamiyle kanunnamelerde yer almışlardı. Bu vergiler ya ümeraya hasıl yahut hazineye mukataa olarak verilmekteydiler. Şehirlerin tımar, zeamet veya has olarak verildikleri görülmediğinden ticaretle hiçbir alakası olmayan şehirli bir kimsenin

toprağını işleyecek gücü olmayanlardan, berat sahibi olanlardan, seyyidlerden, sipahizade, yağcı ve yörüklerden de resm-i çift bozan alınmazdı.⁹²

Reayanın neden toprağını terk ettiği konusuna gelince, maddi sıkıntılar ve artan vergilerle köylünün yoksullaşması, tımar sahiplerinin reayadan vergi miktarının üzerinde vergi talep etmeleri ve benzeri kötü ekonomik hadiseler çiftçi halkı toprağından ayrılmaya zorlamıştır.⁹³

Çiftliğini bırakıp giden kimseye verilen diğer bir ceza da toprağının başkasına tapuya verilmesidir. Ancak, Ebussuud Efendi'ye göre raiyyet başka bir köye göçse de toprağına ekip biçmeye ve vergisini vermeye devam ediyorsa arazisi başkasına verilmezdi.⁹⁴

1.2.6. Adet-i Harman

Bu vergi çiftlik başına, harmandan bir ölçek buğday ve bir ölçek arpa olarak alınırdı. Bazen öşre karşılık da alınan bu vergi, Osmanlı Devleti'ne kendinden önceki devletlerden geçmiştir. Adet-i harman, hem Rumeli'de hem de Anadolu'da uygulanan bir vergi türüydü.⁹⁵

1.2.7. Resm-i Mücerred

“Resm-i raiyyet” veya “caba akçası” da denen ve bekar erkek reayadan alınan bu vergi, bölgelere göre değişiklik göstermekteydi. Bazı bölgelerde mücerred yani

kanunnamelerle ilgisi yok gibidir. Bkz. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.69.

⁹² Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s.536.

⁹³ Akdağ, a.g.e., s.69.

⁹⁴ Demir, a.g.e., s.109-110.

⁹⁵ Demir, a.g.e., s.115-116.

bekarların vergi mükellefiyeti bulunmasa da, bazı bölgelerde para kazanacak yaşa gelmiş olanlardan altı akçe resm-i mücerred alınırdı.⁹⁶

1.2.8. Resm-i Bennak

Resm-i bennak, evli erkeklerden alınmaktaydı. Evlilik, reayanın vergi mükellefliğinde önemli bir değişikliğe sebep olmaktaydı. Çünkü, “mücerred resmi” veren bir erkek, evlenir evlenmez “resm-i bennak” vermeye başlardı.

Bennaklar, “ekinlü bennak” (nim-çiftten az yere sahip olanlar) ve “caba bennak” (hiç yeri olmayan) şeklinde iki kısma ayrılmaktaydı. Nim çiftlikten daha az yere sahip olan ekinlü bennakdan on iki akçe, çifti ve hiç yeri olmayan caba bennakdan dokuz akçe vergi alınmaktaydı.⁹⁷

1.2.9. Dönüm Resmi

Topraksız köylü, yani kara (mücerred) ve caba-bennaklar, sipahi elinde olup tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş toprakları işleyebilirlerdi. Ancak, bunun için “dönüm resmi” (dönüm hakkı, dönüm akçası, resm-i zemin) adında bir bedel öderlerdi. Dönüm resmi, çift resminin en küçük parçasıydı.

Dönüm resmi, tımarlı sipahinin tapuyla devretmediği mezraa ve çiftlik türünden arazilerden alınmaktaydı. Çünkü, tapu ile verilen arazi üzerinde reaya, bu arazi dolayısı ile raiyyet rüsûmunu, yani çift-resmi, nim-çift veya bennak resmini ödemektedir. Onlar, topraklarını bırakıp gitmiş olsalar dahi, raiyyet rüsûmunu sipahiye ödemektedirler. Hatta bir sipahi üzerine yazılmış bir raiyyetin çiftliğinin bir kısmı, herhangi bir sebeple bir başka sipahinin arazi hudutları içine düşerse, bu ikinci sipahi toprak için öşür ve salarlık (salaria) alabilir, dönüm resmi alamazdı. Çünkü, raiyyet çift resmini asıl sipahisine

⁹⁶ Halil İnalçık, “Raiyyet Rüsûmu”, **Belleten**, XXIII / 92 (1959), s. 575-610.

⁹⁷ İnalçık, a.g.m., s.575-610.

ödemekteydi.⁹⁸

1.2.10. Gümrük Vergisi

Eski çağlardan beri uygulanan gümrük vergisi, ithalatı veya ihracatı yapılan eşya üzerinden tahsil edilen bir vergidir. Bir tür ticaret vergisi olan gümrük vergisi Osmanlı Devleti'nde kuruluştan Tanzimat'ın ilanına kadar dahili ve harici olarak iki kısma ayrılarak uygulanmıştır. Yani, hem iç ticaret hem de dış ticaret vergiye tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nde iç ve dış gümrüklerin yanında bir de transit ticaretten alınan vergiler söz konusuydu. Osmanlı gümrük sisteminde bir mal gümrüğe girerken ve gümrükten çıkarken ayrı ayrı vergi alınırdı. Gümrüğe girerken alınan vergiye "amediyeye", çıkarken alınan vergiye ise "reftiye", bir ülkeden gelip Osmanlı topraklarından geçerek başka bir ülkeye gidecek mallardan alınan gümrük resmine, yani transit gümrüğüne ise "müruriye" denirdi. Ayrıca, sonraları gümrük işlemlerinden kaldırılan ve bir nevi tüketim vergisi olan "masdariyye" mevcut bulunmaktaydı. Osmanlı gümrük resimleri bir de "kara" ve "deniz" gümrükleri olarak ayrı ayrı uygulanmaktaydı. Deniz kıyısında bulunan gümrüklere "sahil gümrükleri", sınırda bulunan gümrüklere "hudut gümrükleri", diğerlerine ise "kara gümrükleri" adı veriliyordu. Kara gümrüklerinden iç ticaret malları, sahil gümrüklerinden ise iç ve dış ticaret mallarının geçişi olmaktaydı.⁹⁹

Yukarıda bahsi geçtiği gibi, Osmanlı Devleti, ülke sınırları içinde yapılan ticaret mallarından da gümrük vergisi talep etmekteydi. Ülke toprakları içinde deniz yoluyla bir iskeleden diğerine veya kara yoluyla bir şehir veya kasabadan diğerine nakledilen eşyadan da gümrük vergisi alınmıştır. Harici hudut gümrükleri ise genellikle Osmanlıların yabancı devletlere verdikleri kapitülasyon veya ticaret antlaşmalarında belirtilen kurallar çerçevesinde alınırdı.

⁹⁸ İnalçık, a.g.m., s.575-610.

⁹⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Gümrük", TDVİA, C.14, 1996, s.263-268.

Gümrük resimlerinde uygulanan standart bir miktar yoktu. Müslüman, gayrimüslim ve yabancı tüccarların ödediği gümrük resminin oranları farklıydı. Yani, Müslüman tüccardan istenen gümrük vergisi, Avrupalı tüccardan alınandan vergiden farklıydı. Diğer Müslüman ülkelerin tüccarlarına genellikle Osmanlı tebaasından olan Müslüman tüccar gibi muamele edilirdi.

Gümrük resminin tahsiline gelince, Osmanlı Devleti'nde gümrük vergilerinin iltizam veya emanet usulüyle toplandığı görülmektedir. Bu gelirlerin tümü hazineye toplanmaktaydı.¹⁰⁰ Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı vergi sisteminin bütününde değişiklikler olduğu gibi gümrük resminde de önemli değişikliklere ve düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat'tan sonraki dönemde Osmanlı gümrük vergisi sistemi ve bu verginin tahsiliyle ilgili bilgiler aşağıda anlatılacaktır.

1.2.11. Madenlerden Alınan Vergiler

Madenlerden alınan vergiler zekat-ı rikâz'a girmektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar ne tür olursa olsun madenlerden beşte bir (hums) oranında hazine adına vergi alınmıştır.¹⁰¹

Tanzimat'ın ilanından sonra ise 1858 Arazi Kanunnamesiyle kimin olursa olsun miri ve mevkuf arazilerde çıkan madenlerin tamamı devlete verilmiştir. 1861 Maadin Nizamnamesiyle ise 10 yıl süreyle gerçek kişilere veya şirketlere de verilme hakkı getirilmiştir.¹⁰²

1.2.12. İhtisab Rûsûmu

¹⁰⁰ Ahmet Burçin Yereli, İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devleti'nde Gümrük Vergileri Uygulaması, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Cilt 9, Sayı 1, Yıl 1994, s. 79-104.

¹⁰¹ Öner, a.g.e., s. 150.

¹⁰² Öner, a.g.e., s.149.

Diğer İslam devletlerinde de var olan bu kurum Osmanlı Devleti zamanında da varlığını korumuştur. Osmanlı Devleti'nde "kadı" olan her yerde bir de muhtesib bulunur, kadı tarafından belirlenen narha, satıcıların uyup uymadıklarını takip eder, kaliteden hijyene kadar her konuda çarşıları ve pazarları denetlerdi. Yani, bir çeşit bugünkü zabıta memurlarıyla aynı vazifeyi yapan muhtesibler, bu işi iltizam usulüyle bir yıllığına alır, karşılığında mukataa bedeli verirlerdi. Muhtesib, esnafın ödemekle yükümlü olduğu damga, evzân ve akyâl (tartılar ve ölçüler), yevmiye, dekâkin (esnaftan günlük esasa göre alınan bir çeşit kazanç vergisi), bac gibi resimler toplardı. Ancak 1854 yılında İstanbul'da şehremaneti kurulunca, muhtesibin topladığı ihtisab resimlerini toplama yetkisi şehremanetine verilmiş, belediye gelirlerinin ana kaynağı ihtisab rûsûmu olmuştur.¹⁰³

1.2.13. Diğer Vergiler

Yukarıda anlatılan vergilerden başka özel statüye sahip bölgelerden alınan vergiler de bulunmaktaydı. Bunlar, salyaneli eyaletler ile imtiyazlı eyaletlerden (beylik ve emirlikler) alınan vergilerdi. Osmanlı Devleti, fethettiği kimi bölgelerden yalnızca yılda bir defa maktu vergi (haraç) alırken, kimi bölgelerde de oranın süregelen toprak ve vergi düzenini devam ettirmiştir. Mısır, Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Sisam'dan yıllık vergi alan Osmanlı Devleti, Basra, Trablusgarp, Bağdat, Hicaz, Bingazi, Musul ve Yemen'de oranın yerel vergilerini devam ettirmiştir.¹⁰⁴

1.3. Tekalif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye)

Terim anlamı "sonradan olan, sonradan ortaya çıkan şey" demek olan avarız, Arapça ârız ve ârıza kelimelerinin çoğuludur. Osmanlı mali sisteminde vergi terimi olarak

¹⁰³ Öner, a.g.e., s.153.

¹⁰⁴ Öner, a.g.e., s.154-155.

kullanılan avarız, Osmanlı Devleti'nin olağanüstü hallerde halktan nakdi, aynî ve bedenî olarak tahsil ettiği vergiler demektir. Hem Müslümanlardan hem de gayrimüslimlerden alınan bu vergiler önceleri savaş gibi olağanüstü hallerde alınsa da art arda yapılan savaşlar nedeniyle zamanla sürekli hale gelmiştir. Avarız vergilerinden elde edilen gelirler miktar itibariyle öşür dışında kalan resm-i çift, bennak, ispenç vs. gibi şahıs başına alınan bütün vergilerden fazladır.¹⁰⁵

Ala, evsat, ve edna olmak üzere çeşitli gelir gruplarına ayrılan halktan alınan Avarız-ı divaniye ya da tekâlif-i örfiye adı verilen vergi türleri çok çeşitli olup kökeninin salgun denilen vergi türü olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nde avarız vergileri içerisinde aynî, bedeni ve nakdi olmak üzere çeşitli mükellefiyetler bulunmaktaydı. Örneğin, nüzul, sürsat ve işтира gibi vergiler aynî; avarız akçesi gibi vergiler devletin nakit ihtiyacını karşılamak üzere nakdi olarak alınırdı. Ayrıca devletin hizmet olarak talep ettiği avarız vergileri de bulunmaktaydı. Bunlar hizmetleri “orducu esnafı, köprücü, su yolcu, avcı, derbendci, madenci, çeltikçi, kürekçi, tuzcu, menzilci ve kürekçiler” oluşturmaktadır. Bu gruplar devlet için yerine getirdikleri hizmetlere karşılık olarak avarız vergilerinden muaf tutulmaktaydılar.

Avarız vergileri tamamıyla kanunnamelerin dışında olup, hiçbir sebeple iltizama verilmezdi. Şehirli veya köylü ayrımı yapılmaksızın devletin tüm memleketten tahsil ettiği avarız vergilerinin miktarı sabit olmayıp, ihtiyaca göre fermanlarla bildirilirdi. Avarız vergileri tek tek şahıslardan değil, belirli bir sayıda erkek mükelleflerden tahsil edilmekteydi.¹⁰⁷ Bu sisteme “avarız-hane” denirdi. Osmanlı Devleti'nde vergilerin ve

¹⁰⁵ M. Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 1997.

¹⁰⁶ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, **TDVİA**, C.4, 1991, s.108-109.

¹⁰⁷ Akdağ, a.g.e., s.48.

nüfusun tespiti aile (hâne) sistemine dayanmaktaydı. Tahrir defterlerinde nüfus, “avâriz hânesi” ile “hâne-i gayr-ı ez avâriz” şeklinde iki kısma ayrılmaktaydı. Avâriz hâneler, vergilendirilebilecek nitelikte olan ya da vergilendirilmiş hâneleri göstermekteydi.¹⁰⁸ Farklı tespitler olmakla birlikte her bir avârizhâne iki ile on beş hâne halkından oluşmaktaydı. Bir avarız haneyi oluşturan hâne halkının ekonomik durumları iyiye sayıca az, yoksullardan oluşuyorsa hâne halkı sayıca yüksek tutulurdu. Kıtlık veya benzeri bir tarımsal olumsuzluk yaşanması durumunda avârizhânelere yazılan hâne halkı sayısında artış yapılarak, avarız vergilerinin daha kolay ödenmesi sağlanmaktaydı.¹⁰⁹ Avâriz vergisi, verginin alınacağı bölgenin ekonomik koşulları, halkın “şehirli”, “köylü” ya da “konar-göçer” olup olmadığına göre farklı oranlarda tahsil edilirdi. Avarız vergileri zamanla sürekli ve düzenli vergilere dönüşmüş ve bu vergilerin miktarlarını belirlemek ve tahsilini yapabilmek için belirli aralıklarla avâriz tahrirleri yapılmıştır. Bu tahrirler, avarız defterleri denen defterlere kaydedilmiş, böylece klasik dönemde düzenli olarak yapılan tahrirlerin kaydedildiği tahrir defterlerinin yerini XVII. Yüzyıl itibarıyla avarız defterleri almıştır.¹¹⁰

Salgun ile başlayıp avarız adı ile devam eden bu verginin yükümlülükleri özellikle tımar sisteminin bozulmasıyla daha da artmış, ancak Tanzimat döneminde vergileri sabit ve basit bir hale getirilen yeni mali sistemle kaldırılabilmiştir.¹¹¹ Zira, modernleşen bir mali sistemde zaman ve miktarı belirsiz vergiler kaldırılır ve daha sabit vergilere

¹⁰⁸ Sahillioğlu, a.g.m., s.108-109.

¹⁰⁹ **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914/II**, Editörler: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çevirenler: Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

¹¹⁰ Jülide Akyüz Onat, “Avâriz Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, S.22, Yaz 2012, s.219-232.

¹¹¹ Sahillioğlu, a.g.m., s.108-109.

dönüştürülür.¹¹²

1.3.1. Avarız Akçesi

Avarız akçesi, her bir avarız hane başına alınan nakdi bir vergi olup, önceleri savaş zamanlarında ihtiyaç duyulan askeri harcamaları karşılamak üzere toplanan avarız akçesi, sonradan düzenli bir vergi haline gelmiş ve her yıl tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu vergi bazı yerlerde belli başlı askeri hizmetlerin ocaklığı haline gelmiştir. Önceleri bu verginin özellikle nüzül gibi aynı türden vergilerle aynı yıl toplanmamasına dikkat edilmişse de pratikte bu mümkün olmamıştır.¹¹³ İlk zamanlarda hane başına birkaç yılda bir yirmi akçe alınırken, ilerleyen zamanlarda bu meblağ birkaç kat artmıştır.

1.3.2. Nüzül Zahiresi

Nüzül zahiresi, Osmanlı Devleti'nde sefere çıkan ordunun yol boyunca ihtiyaç duyacağı yiyeceği temin etmek üzere buğday ve arpa gibi hububat ürünlerinden alınan bir vergidir. Devlet, nüzül zahiresi ismiyle reayadan çoğunlukla arpa ve un istemekteydi. Arpa, orduya ait hayvanların yemi olarak, un ise ordunun yiyecek ihtiyaçları için istenmekteydi. Bu verginin ortaya çıkışı, savaş dönemlerinde cepheye giden ya da cepheden geri gelen ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere önceden belirlenmiş menzillerde un ve arpa hazırlanması talebiyle olmuştur. Cephenin uzak olduğu zamanlarda bu uzaklığa paralel olarak nüzül bölgeleri de genişletilmiştir. Un ve arpa gibi maddelerin menzillere taşıma masraflarının halka ağır gelmesi nedeniyle bu vergi cepheye giden güzergaha uzak bölgelerden nakdi, yakın bölgelerden ise ayni alınması söz konusuydu. Fakat, “ayni ve bedeni hizmet şeklinde” uygulanan avarızın nakdi vergiye dönüştürülmesiyle XVI. yüzyılın sonları doğrudan itibaren nakit olarak alınmaya başlanmıştır. Ancak, kimi zaman nüzülün “ürün” olarak alınması yönteminin devam ettiği

¹¹² Ortaylı, **a.g.e.**, s.141.

¹¹³ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.156-157.

de görülmektedir.¹¹⁴

Nüzül vergisinin miktarı bölgeden bölgeye ve şartlara göre farklılık göstermekteydi. XVI. yüzyılın sonu itibariyle nüzül bedeli olarak istenen arpa ve un cepheye giden ordunun güzergahındaki menzillere değil, sınır boylarında savaşmakta olan ordu birliklerine teslim edilmek üzere, devletin belirli yerlerde inşa ettirdiği ambarlara koyulmaya başlanmıştı. Nüzülün tahsili ve belirlenen yere taşınması görevi kadıya aitti. Zaten, nüzülden başka “sürsat” ve “ıştira” gibi vergilerin tahsilinde de geniş yetkilere sahiptiler. Nüzül akçesi Tanzimat’tan sonra nüzül akçesi kaldırılmıştır.¹¹⁵

1.3.3. Sürsat

XVI. yüzyılın sonları itibariyle ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere "sürsat" adı verilen başka bir vergi kalemi daha ortaya çıkmıştır. Sürsat, nüzülden farklılık göstermekteydi. Sürsat, nüzül olarak alınan un ve arpadan farklı olarak cepheye gidecek ordu birliklerinin gidecekleri yol boyunca iaşeleri için gerekli olan yağ, bal, ekmek, hatta “koyun, saman, odun ve ot” gibi maddeleri de kapsamaktaydı. Halk, bu maddeleri devlet tarafından belirlenen bir fiyattan, yani piyasa fiyatının altında satmak zorundaydı. Sürsat, nüzül vergisinin aksine avarız hanesi esasına göre alınmaz ve muafiyet uygulanmazdı.¹¹⁶ Muafiyet uygulanmadığı gibi bazen reayadan aynı yıl içinde hem sürsat hem nüzül vergisi tahsil edilmiştir. Sürsat, XVII. yüzyıldan itibaren hem nakdi hem de ayni olarak tahsil

¹¹⁴ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 119.

¹¹⁵ Bruce Mc Goven, “Osmanlı Avarız – Nüzül Teşekkülü, (1600-1800)”, **III. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler**, II, Ankara 1981, s. 127-128; Lütfi Güçer, **Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1964.

¹¹⁶ Madenci, menzilci, çeltikçi vb. sıfatlara sahip olma durumu sürsat mükellefiyetinden kurtulmada söz konusu olmamaktadır.

edilmeye başlanıştır.

Devlet, seferberlik esnasında kazalara ait sürsat miktarlarını belirleyerek, hangi menzillere ulaştırılması gerektiğini kazalarda bulunan kadılara bildirmektedirler. Kadı da ordu o bölgeye ulaşmadan evvel “nüzül” ve “ganem” eminlerine teslim etmekteydi. Sürsat bedelinin tahsili, ordunun sefer güzergahında olan yerlerde aynı, uzağındaki kazalarda ise nakdi olarak yapılmaktaydı.

1.3.4. İştira

Osmanlı Devleti, savaş esnasında ordunun iâşesini “nüzül” ve “sürsat” gelirleri ile karşılayamadığında kendi mali kaynaklarını kullanarak erzak satın alırdı. Devletin parasını hazineden karşılamak suretiyle başvurduğu bu yönteme “iştira” denmekteydi. Zaten iştira, Arapça “satın almak” anlamına gelmektedir. Devlet tarafından önceden belirlenerek kazalara bildirilen miktarda zahireyi devlete satma mükellefiyeti olan iştira, sürsat bedelinden farklı olarak devletin belirlediği fiyat üzerinden değil, piyasa fiyatları üzerinden gerçekleşirdi.

1.3.5. İmdadiye Resmi

Yukarıda sayılan avarız vergilerinden başka yine avarız-ı divaniye arasında sayılabilecek, ancak özellikleri itibariyle farklılık arz eden birkaç vergi daha mevcuttur. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren görülen ve zamanla sürekli hale gelen bu vergiler ekonomik sıkıntıların bir sonucudur. Bütçe açıklarının kapatılmasında denenen yollar sonuç olarak vergilendirmeye dönüşmektedir. Vergi yükümlülüğü olmayan zümreler böyle gerekli durumlarda vergilendirilirdi.

Şehirli nüfus genellikle dolaysız vergilerden muaftı. Fakat savaş sırasında bu kesimden “orducu esnaf” adıyla orduya katılan bir grup olurdu. Katılmayanlar ise bunların giderlerine katkıda bulunurlardı. Yine savaş yıllarında şehirliden kürekçi veya kürekçi bedeli adıyla avarız türü vergi alınırdı. Vergi konusunda döneme özgü olan

yeniliklerden biri *imdadîye* vergileriydi.¹¹⁷

İmdadiye vergileri önceleri sefer masraflarını karşılayabilmek üzere konan geçici vergiler olsa da, giderek bozulan Osmanlı mali yapısına ve ekonomik durumuna paralel olarak XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren örfî vergi halini alarak kalıcı kalıcı vergiler haline gelmişlerdir. İmdadiye vergilerinin muafiyet sınırları geniş değildi. Din adamları ve yoksul kimseler ile devlete aynî hizmette bulunanlar hariç tutularak¹¹⁸ önemli devlet adamları bile vergilendirilmişlerdir. Mal sahibi zengin kişilerden durumlarına göre alınan imdadiye resminin tahsili ise bakikulları ile divan çavuşları aracılığıyla olmaktaydı.¹¹⁹

a- İmdadiye-i Seferiyye: İlk avarız vergisi olan “imdadîye-i seferiyye”, II. Bayezid döneminde askeri ihtiyaçları karşılamak üzere toplanmaya başlanmıştır.¹²⁰ Savaş zamanlarında sefere çağrılan idareciler vergiyi tahsil ederler ve kendilerine ait olan kısmı ayırarak, kalanını hazineye gönderirlerdi.¹²¹ Bazen, sefere çıkmakla yükümlü olup, ancak imdadiyyesini tahsise zamanı olmayan idarecilere daha sonra toplayacakları imdadiyyeleri merkeze göndermeleri şartıyla hazineden borç para verilirdi. Sefer veya başka bir işle görevlendirilmeyen beylerbeyileri adı geçen vergiyi toplayamazlardı. İmdad-ı seferiyye vergisi savaş zamanlarında vali veya sancak beylerine tek seferde ödenen bir vergiydi.¹²²

İmdadiyye-i seferiyyenin muafiyet sınırları çok dar tutulmuş, ulema ve askeri

¹¹⁷ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.266.

¹¹⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999. s. 95.

¹¹⁹ Ahmet Tabakoğlu, “İmdadiyye”, **TDVİA**, C.22, 2000, s.221-222.

¹²⁰ Öner, **a.g.e.**, s.157; Abdurrahman Vefik Sayın, **Tarih-i Mali**, Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:2000/356, Ankara 2000, s.94.

¹²¹ Tabakoğlu, **a.g.m.**, s.221-222.

¹²² Tabakoğlu, **a.g.m.**, s.221-222.

zümre de vergilendirilmişti. Bu nedenle, devlet adamları, tüccar ve esnaf birlikleri, hatta sultan ve vezir vakıflarından bile toplanmaktaydı. Sefer-i imdadiyyenin ilk zamanlarda “ber vechi karz” (borç olarak) alındığı görülmektedir. Ancak, sonraları, ekonomik sıkıntılar nedeniyle her kesim halktan alınan bir vergiye dönüşmüştür. Sefer-i imdadiye vergisinin miktarı avarız-hane başına hesaplanmaktaydı.¹²³

b- İmdadiye-i Hazeriyye: 1718 yılından itibaren savaş zamanlarında alınan “ımdad-ı seferiyye” vergisinin yanı sıra bir de barış zamanlarında alınmak üzere düzenli bir vergi ortaya çıkmıştır. Böylece, imdadiye vergisi savaşta ve barışta birbirini tamamlayıcı iki vergi grubuna ayrılmıştır. Bu verginin ortaya çıkışı, eyalet ve sancak yöneticilerinin savaş zamanında göndermekle yükümlü tutuldukları kapı halkı adı verilen askerlerini artık beslemekte zorlanmaları sebebiyle olmuştur.¹²⁴ İmdadiyye-i Hazeriyye vergisi, imdadiye-i seferiyye vergisinin yaklaşık yarısı miktarındaydı. Ancak, İmdadiyye-i hazeriyye, imdadiyye-i seferiyye’nin aksine bir defada değil, iki veya bazen de üç taksitte toplanırdı. İmdadiye-i hazariyye vergisinden elde edilen gelirler, eyalet ve sancak mutasarrıflarının kapı halkı denen askerleri için harcanmak üzere ayrılmaktaydı.

c- İane-yi Cihadiyye: Yukarıda adı geçen imdadiye-i hazeriyye ve imdadiye-i seferiyye vergilerinden başka, savaş zamanlarında yine akçeye ihtiyaç görüldüğünden iane suretinde bir vergi daha oluşturulmuş ve iane-yi cihadiyye adıyla anılmıştır. Her yıl iki taksitte tahsil edilen iane-yi cihadiyye gelirleri, bazen hazineye, bazen de doğrudan sefere memur olan müşiran ve vüzeraya verilirdi. İmdadiyye ve ianelerin miktarları fermanlarla belirlenir ve her paşaya ne kadar miktar verileceği de yine kendisinin fermanında belirtilirdi. Abdurrahman Vefik’in belirttiğine göre; “*Bazı vilâyetlerde “ımdadiyye-i seferiyye”, “ımdadiyye-i hazariyye” ve “iane-yi cihadiyye” ayrılmayıp,*

¹²³ Tabakoğlu, a.g.e., s.266-267.

¹²⁴ Tabakoğlu, a.g.m., s.221-222.

yalnız “ımdadiyye” ve “mal-ı mukâbele” ve “mal-ı miri” veyahut yalnız “rûz-ı kasım taksiti” ve “rûz-ı hızır taksiti” ünvanlarıyla üretteb ve mukayyed olduğu görülür. Hakikat-i halde bunlar ayrı ayrı vergiler olmayıp tekâlîf-i mezkûrenin birleştirilmesi demek olur. Hükmen birdir”.¹²⁵

d- Bedel-i Tımar: İmdadiyye-i seferiyye uygulaması kapsamında vergilendirilmesi olağan olmayan bir zümre olan tımar erlerinin de vergilendirildiği görülmektedir. Cepheye gitmeyen tımar erlerinden hasılatlarının bir miktarı vergi olarak istenmiştir. Bedel-i tımarın hesapları, “muhasabe-i evvel” biriminde tutulmaktaydı. Bu vergi sefere katılıp katılmamaya bakılmaksızın “bedeliyye-i züema” ve “erbab-ı tımar” ismiyle düzenli olarak tahsil olunan bir vergi haline gelmiştir.¹²⁶

1.3.6. Diğer Vergiler

Müstesna eyaletlerden ve emirliklerden gelen vergiler Osmanlı Devleti’nin diğer gelir kaynaklarındandı. Anadolu ve Rumeli dışında Sayda, Halep, Bağdat, Bosna, Musul, Trablusgarb, Bingazi, Hicaz ve Yemen gibi yerlerde fetihten sonra araziler Tımar usulüne tabi tutulmayıp eski dönemlerdeki sistemlerini devam ettirmelerinde serbest bırakılmışlardır. Müstesna eyaletler de denen bu eyaletlerden ve Mısır, Boğdan, Sırbistan, Eflak, Sisam ve Aynaroz gibi yerlerden yıllık olarak gelen maktu vergiler, Osmanlı hazinesinin önemli gelirlerindendi.

1.4. Osmanlı Devleti’nde Vergi Muafiyeti

Osmanlı Devleti’nde vergilendirme politikası günümüzde olduğundan farklı bir

¹²⁵ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999, s.96.

¹²⁶ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.272.

yapı teşkil etmekteydi. Çünkü, vergilendirmenin temel amacı öncelikli olarak askeri giderleri karşılayabilmektir. Bu nedenle başta askeri sınıf olmak üzere bazı şahıs ve gruplara vergi muafiyeti sağlanmaktaydı. Osmanlılar vergi muafiyetlerini genellikle askeri giderleri azaltan bir sistem olarak görmekteydi. Osmanlı devlet düzeninde, muafiyet ve müsellemiyet denilen vergiden muaf olma uygulaması hem siyasi hem de mali açıdan önemli bir ayrıcalıktı. Vergi muafiyeti ferdi ve toplu muafiyet olarak ikiye ayrılmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde vergiden muaf olmanın üç aşaması bulunmaktaydı. Sırasıyla önce avâız vergilerinden, sonra râiyyet rûsûmundan ve son olarak nadir de olsa cizye ve âşar gibi şer'î vergilerde muafiyet tanınmaktaydı. Râiyyet rûsûmundan muafiyet sınırlı durumlarda uygulanırdı. En çok “avâız-ı dîvâniyye” vergilerinden muaf olma durumu söz konusu olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyeti dendiğinde akla ilk olarak ilmiye sınıfı gelmektedir. Çünkü ilmiye sınıfına mensup olanlar raiyyet rûsûmundan ve avarız vergilerinden muaftılar. Gayrimüslim din adamları da vergiden muaf tutulmuşlardı.¹²⁷

Seyfiye sınıfı da çeşitli kamu görevlerini yerine getirmeleri sebebiyle vergiden muaftılar.¹²⁸

Bunların yanında, seyyidler, şerifler, şeyhler, tekke, zaviye ve türbe gibi yerlerde hizmet edenler bazı vergileri ödemekle mükellef değillerdi. Bu vergi muafiyetine bazı esnaflar ve tüccarlar da dahil edilmekteydi. Bunlara yaptıkları işin karşılığı olarak vergi muafiyeti sağlanmaktaydı. Örneğin, et ihtiyacını sağlayan celebler (kasaplar) vergi muafiyetinden faydalanmaktaydılar. Yine bazı yöneticilere hizmetleri karşılığında “cizye, resm-i kapı ve ispençe” gibi vergilerden muafiyet tanınmakta olup, bazıları ise

¹²⁷ Halil İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, *Bellekten*, XXIII / 92 (1959), s. 575-610.

¹²⁸ İnalçık, a.g.m., s. 575-610.

cizye vermekle yükümlü tutulur ancak, “avarız-ı divaniyye” ve “tekâlif-i örfiyye” vergilerinden muaf olurlardı.

Eflak, voynuk ve martaloslar da askeri hizmetleri dolayısıyla vergiden muaf tutulurlardı. Eflak teşkilatına mensup hristiyanlar akınlara iştirak, köprü tamiri vs. gibi hizmetler karşılığında “haraç, öşür, adet-i ağnam, resm-i arus” gibi vergilerden muaf olur ancak, filori resmi, koç ve kuzulu koyun bahası gibi isimler altında bir takım maktu vergiler ödemekle yükümlüydüler. Voynuklarda da buna benzer bir uygulama söz konusudur.¹²⁹

Vakıf topraklarda meskûn köylüler ise XVI. yüzyılın ortaları itibariyle genel olarak avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardı. Bazı şehir ve kasabalarda çeşitli sebeplerle ahaliye vergi muafiyeti tanınabilmekteydi. Örneğin, İstanbul halkı vergiden muaf tutulmaktaydı. Ancemaatin vergi, emlâk ve temettü vergileri ile aşar, ağnam ve canavar resimlerinden muaf olan İstanbul’un bu durumu Kanun-ı Esasi’nin ilanına kadar sürmüştür. Manisa da III. Murad döneminde avarız vergilerinden muaf tutulmuş olup, halka “muafiyet fermânı” verilmişti. Ayasuluğ kasabası ise “ücrâ yerde ve kıyısında ihtiyatlı mahalde oturdukları için” avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardı.

Devlet, talep ettiği bazı hizmetlerin yerine getirilmesi karşılığında da belli grupları bir ya da birkaç çeşit vergiden muaf tutmaktaydı. Maden ocaklarında çalışanlar, köprülerin korunması ve tamiriyle ilgili ileri yapanlar, ya da seferberlik esnasında istenen bazı görevleri yerine getirenler vergiden muaf tutulmaktaydı. Bunun dışında yeni fethedilen yerlere o bölgeyi “şenlendirmek” maksadıyla gönderilen halk birkaç yıllığına vergiden muaf tutulmaktaydı. Bunlardan başka, yaşlı, kadın ve çocukların, bedensel engeli bulunanların, köle ve cariyelerin de vergiden muafiyeti bulunmaktaydı. Son olarak,

¹²⁹ Ömer Lütfi Barkan, “894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları”, **Belgeler**, C.I, S.1, 1964, s. 1-121.

isyan, istila, salgın hastalık gibi durumlarda veya aşırı yağış gibi doğa olaylarından sonra da ahali avarız vergilerinden geçici olarak muaf olmaktaydı.

2. Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi

Tanzimat, hemen her alanda olduğu gibi mali alanda da köklü değişiklikler getirmiş, bu değişiklikler Osmanlı vergi sistemine de etki etmiştir. Zaten, vergilendirme ve verginin tahsili ile ilgili reformların yapılması, devlet gelirlerinin merkezileştirilmesi, vergi konusundaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, mükelleflerin belirlenmesi, vergi yükünün azaltılması, devlet gelirlerinin artırılması ve dolayısıyla bütçe açıklarının kapatılması Tanzimat'ın ana hedefleri arasındaydı.

Tanzimat Fermanı'nda vergilerle ilgili olarak “... bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün elbette asker ü leşkere ve sâir masârif-i mukteziyyeye muhtac olarak bu ise akça ile idâre olunacağı ve akça dahi tebeanın vergisiyle hâsıl olacağına binâen bunun bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemmiyet olup gerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid beliyyesinden lehü'l-hamd Memâlik-i Mahrûsemiz ahâlisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahrîbiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfiyası görülemeyen iltizâmât usul-i muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyâsiye ve umûr-ı mâliyesini bir adamın yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr u kahrına teslim demek olarak ol dahi eger zâten bir iyice adam değilse hemân kendi çıkarına bakıp cemî-i harekât ü sekenâtı gadr u zulmden ibâret olmasıyla bad ez-în ahâlî-i memâlikten her ferdin emlâk ve kudretine göre vergi-i münâsib tâyin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması ve Devlet-i Aliyye'mizin bahran ve beren masârif-i askeriye ve sâiresi dahi kavânîn-i icâbiyye ile tahdîd ü teybîn olup ona göre icrâ olunması lâzımedendir”, denmektedir.¹³⁰

¹³⁰ Bir devlet, ülkesini korumak için askere ve gerekli öbür masraflara muhtaçtır. Bu, para ile olur. Para, tebaadan toplanacak vergiler ile oluştuğundan bunun en iyi şekilde toplanması gerekir. Evvelce gelir

Tanzimat Fermanı, vergilendirme ve vergi tahsili açısından yenilikler vadediyordu.¹³¹ Tanzimat Fermanı ile her çeşit kamu gelirlerinin doğrudan hazineye girmesi, yani kamu hizmetlerinin tek kaynaktan finanse edilmesi kararlaştırılmış¹³², devlet kendi gelirlerinin doğrudan maliki olmaya başlamıştır. Tanzimat’la birlikte herkesin mal, arazi, hayvan miktarı ile elde ettikleri gelirleri yazılarak servetleri oranında vergilerinin tespiti, aşarda iltizam usulünün kaldırılması gibi meseleleri ele alınmıştır. Yine bu fermanla istisnasız herkesin gelirinin tespit edilerek, vergilerin devlet tarafından görevlendirilen bir memur olan “muhassıllar” tarafından tahsil edilmesi istenmiştir.¹³³

Bu alanda ilk olarak vilâyetlere gönderilen fermanla öşür, ağnam ve cizye resimleri hariç tutularak şer’i vergiler kaldırılmış ve sayıca çok fazla olan örfi vergiler birleştirilmiştir.¹³⁴ Bunların yerine herkesin serveti oranında vergi tahsili yapılmaya başlanmıştır. Böylece, erkek nüfus üzerine ödeme gücü göz ardı edilerek yüklenen çok sayıdaki örfi vergi kaldırılarak, herkesin kazancı doğrultusunda vergi ödediği bir vergi

sanılmış olan "yed-i vahit" belasından ülkemiz hamdolsun, kurtulmuşsa da yıkıcı bir usul olup hiçbir zaman faydalı netice doğurmamış olan iltizam usulü hala sürüyor. Bu, ülkenin siyasi işlerini ve mali konularını bir adamın keyfine, hatta cebir ve zulmüne teslim etmek demektir. Bu adam iyi bir insan değilse hep kendi çıkarına bakar, bütün davranışlarında kötülüğe, zulme yönelir. Bu sebeple, ülkemiz insanların her biri için, malına ve gelirine göre bir verginin saptanması ve kimseden bundan fazla bir şey alınmaması gerekir. Yüce devletimizin karada ve denizdeki askeri masrafları ile öbür masrafları kanunlarla belirlenip sınırlandırılmalı ve uygulama ona göre yapılmalıdır.

¹³¹ Stanford Shaw, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yay., İstanbul 1285, s. 934-942.

¹³² Akgündüz, a.g.e., s.721.

¹³³ Tayyib Gökbilgin, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, **Belleten**, Cilt: XXXI, No:121, 1967, s.93–111.

¹³⁴ Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM**, S.11, s.769-823.

sistemine geçilmiştir.¹³⁵ Vergilerin en basit ve en sade şekle getirilmesi Tanzimat'ın Osmanlı vergi sistemindeki en önemli yeniliği olmuştur. Böylece Osmanlı vergilendirme düzeninde çok büyük bir değişim yaşanmıştır.

1840 yılında çıkan bir talimatname ile muhassıllar kâtiplerle beraber sancaklara gidecek ve “herkesin gelirine göre yıllık belirli bir oranda tek çeşit vergi” vermelerini sağlamak üzere mal sayımı yapmaya başlamışlardır.¹³⁶

Böylece, vergi oranları yeniden saptanmış ve bu şekilde iltizam usulü ortadan kaldırılarak herkesin gelirine göre vergi vereceği yeni bir düzen tatbik edilmeye başlanmıştır.¹³⁷ Ahalinin ismi, arazisi ile hayvanları; esnaf veya tüccar olanların ise senelik kazançları temettuat defteri adı verilen defterlere kaydedilerek, elde edilen veriler yardımıyla vergi miktarları yeniden belirlenmiş ve böylece herkesin gelirine göre vergi ödeyeceği yeni bir vergilendirme sisteme uygulamaya konulmuştur. Ancak, yeni vergi sistemini hayata geçirmek pek kolay olmamıştır. Merkeze yakın eyaletlerden olan Hüdavendigar eyaleti de dahil olmak üzere mal sayımları öngörüldüğü gibi kısa sürmemiş, iki yıl içinde muhassıllık uygulamasına son verilmiştir. 1842’de muhassıllıklar kaldırılarak yeniden iltizam sistemine geçilmiş olup, “köy ve mahalle muhtarlarına, kaza müdürlerine, kaza, sancak ve eyalet meclislerine” vergi tahsil etme yetkisi tanınmıştır.¹³⁸ Ancak bu tarih teşkilatın tamamen ortadan kaldırıldığı ya da son noktanın konulduğu

¹³⁵ Şener, a.g.e., s.

¹³⁶ Ayşe Özdemir Kızıllan, “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20, Nisan 2008, s.57-66.

¹³⁷ Yavuz Cezar, “Tanzimata Doğru Osmanlı Maliyesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.4. 1985, s. 932

¹³⁸ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yay., Ankara 1997, s. 340-342.

anlamına gelmiyordu.¹³⁹

Özetle, Tanzimat, eskinin aksine ödeme gücünü dikkate alan, geliri ve serveti vergilendiren, muafiyetleri ortadan kaldıran ve vergi gelirlerini direkt olarak devlet namına tahsil eden bir mali yapı oluşturmuştu. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan bu süreç, II. Abdülhamid ve İttihad ve Terakki dönemlerinde de sürmüş ve hedeflenen başarıya ulaşılmasa da “geleneksel Osmanlı vergi sisteminde” önemli bir değişim yaşanmıştır.¹⁴⁰ Ancak son bir not olarak belirtmek gerekir ki Tanzimat'ın ilanıyla elbette yenilikler her yerde aynı anda uygulamaya konulamamış, bazı yerlerde eski usul bir süre daha devam etmiştir.

Tanzimatla birlikte belirlenen esaslar çerçevesinde gelir kaynakları şu gruplara ayrılmıştır.

- Vasıtalı vergiler (tekalif-i Bilvasıta)
- Vasıtasız vergiler (tekalif-i bilavasıta)
- Devletin tekelinde olan işletmeler
- Devlete ait sınai ve ticari müesseselerin gelirleri
- Maktu vergiler
- Diğer vergiler

Kanun-ı Esasi'den sonra 1879 bütçesinde gelirler dört gruba ayrılmıştı.

- Vasıtalı tekalif (tekalif-i Bilvasıta) (vergi ve bedel-i askeri)

¹³⁹ Ayla Efe, “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, Karadeniz Araştırmaları, C. 6, S. 22, Yaz 2009, s.87-113.

¹⁴⁰ Tefvik Güran, “Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.65-89.

- Vasıtasız tekalif ve rüsûmat (tekalif-i bilavasıta) (aşar, ağnam ve rüsûmat)
- Çeşitli gelirler (mahkeme harçları, kaydiyeler)
- Maktu gelirler (maktu vergiler)

1886 bütçesinde gelirler on gruba çıkarılmış, 1900 bütçesiyle tekrar dört gruba indirilmiştir. 1906 bütçesine kadar bir de beşinci kısım olarak “diğer gelirler” eklenmiş, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra hem mali teşkilatta hem de mali kanunlarda önemli değişiklikler olsa da sistem aynı devam etmiştir.¹⁴¹

2.1. Vasıtasız Vergiler

2.1.1. Vergiler

Ancemaatin Vergi: Osmanlı vergi sisteminde Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan en büyük yeniliklerden biri tekalif-i örfiye yerine “ancemaatin vergi” denilen yalnız bir çeşit vergi konulmuştur.¹⁴² Ancemaatin vergi, herkesin gelirine göre ödediği bir vergiydi ve bunun için halkın gelir ve servetlerinin bilinmesi gerekmektedir.¹⁴³ İşte bu nedenle, Tanzimat Fermanı’nda da belirtildiği üzere muhassıl adı verilen memurlar görevlendirilerek tahrir yapılmıştır. Muhassıllar “tahrir defteri” denen defterlere istisnasız herkesin isimleriyle beraber sahip oldukları “emlâk, arazi ve hayvanlarını”, tüccarlık veya esnafılık yapanların senelik tahmini kazançlarını kaydedecek, mahalle ve köylerde daha öncesinde “tekalif-i örfiye” olarak alınan tutarı hesap edeceklerdi.¹⁴⁴ Bu denli büyük ve önemli bir işin tüm imparatorlukta hemen uygulanması zor olduğundan “tahrir ve tevzi” işlemi önce Anadolu’da “Hüdavendigâr Eyaleti”, Rumeli topraklarında ise “Gelibolu”da

¹⁴¹ Akgündüz, **a.g.e.**, s.727.

¹⁴² Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.

¹⁴³ Tefik Güran, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi”, **İÜİF Mecmuası 60. Yıl Özel Sayısı**, C. 49, İstanbul 1998, s.79-95.

¹⁴⁴ Sayın, **a.g.e.**, s. 58-59.

yapılmıştır.¹⁴⁵ Ancemaatin verginin miktarına gelince, bu verginin hesaplanmasında Tanzimat'tan önceki örfi vergilerden imdadiye-i seferiye, imdadiye-i hazeriye ve iane-yi cihadiye vergilerinin toplamının esas alındığını söylemek gerekmektedir. Böylece eski miktar değişmemekle birlikte tahrir sonucu herkesin gelirine düşen pay farklılık göstermiştir.¹⁴⁶ Böylelikle vergiler basitleştirilmiş ve bazı keyfi vergiler de kaldırılmıştır. Ancak ancemaatin vergi, birçok şikâyetlere konu olması nedeniyle 1860 yılından itibaren aşamalı olarak tamamen kaldırılmıştır (1863).¹⁴⁷ Önceleri bir muhassıl-ı mal, iki kâtip, hakim ve müftü ve bir asker zabiti ve varsa kocabaşılardan tesis edilen meclis-i maliye marifetiyle tesis edilirken, sonraki senelerde köy ve mahalle meclislerine bırakılmıştır. Önceleri ruz-ı hızır ve kasım olmak üzere iki taksitle alınırken, daha sonra taksitler yerine her yerde mahsulün çıkışından yıl sonuna kadar azar azar tahsil edilmeye başlanmıştır.¹⁴⁸

Emlâk, Arazi ve Temettü Vergileri: Yukarıda değinildiği gibi mali teşkilatın taşradaki esas yapısını meydana getiren muhassıllar, gittikleri yerlerde “nüfus, arazi ve emlâk sayımları” yaparak, vergilerin hanelerin ödeme gücüne göre tahsili için uğraşmıştır.¹⁴⁹ Fakat, ne yazık ki uygulama istenen başarıyı getirmeyince, 1844'te imparatorluğun büyük bir bölümünde temettüat tahrirleri yapılmaya başlanmıştır. Böylece, herkesin kazancı doğrultusunda vergi ödemesi planlanmıştır. Temettü vergisi, “tüccar ve esnafın yıllık gelirleri tahmin edilerek binde veya yüzde hesabıyla” tahsil edilen bir vergidir.¹⁵⁰ Köylerdeki ve kazalardaki yerleşim merkezleri “hane” sistemiyle

¹⁴⁵ Şener, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹⁴⁶ Öner, **a.g.e.**, s.289.

¹⁴⁷ Şener, **a.g.e.**, s.113.

¹⁴⁸ Sayın, **a.g.e.**

¹⁴⁹ Tahririn tamamlanamadığı yerlerde ancemaatin vergi uygulamasına devam edilmiş, bazı yerlerde bu uygulama II. Meşrutiyete kadar sürmüştür. Bkz. Öner, **a.g.e.**, s.300-301.

¹⁵⁰ Sayın, **a.g.e.**, s.441.

hesaplanarak vergi vermekle mükellef olan şahıslara ait mal, hayvan, emlak ve arazi gibi varlıklar temettuat defterleri dene defterlere kaydedilmiştir. Temettü vergisi II. Mahmut döneminde ortaya çıkan (1825) “ihtisab resmine” dayanmaktadır. İhtisab resmi çeşitli “üretim-tüketim, altın, gümüş, dokuma ve tahıl” gibi oldukça çeşitli maddelerden üzerinden alınan vergilerden oluşmaktaydı. İhtisab resmi adıyla alınan vergiler şunlardı: “Yevmiye-i dekakin, damga resmi, bâc-ı bazar, gemi ihtisabiyyesi ve resm-i bitirme”.¹⁵¹

Ziraatle uğraşanlar öşür ve ağnam vergilerini verir, ancak temettü vergisi vermezdi.¹⁵²

2.1.2.Öşürler

Aşar Resmi: Tanzimat-ı Hayriye’nin uygulanmasıyla ilgili olarak Divan-ı Hümayun’dan hazineye gönderilen ilm ü haberin yedinci bendinde “... *a’şârın Tanzimat-ı hayriyye icra olunan yerlerde ale’l-umûm lafz ve ma’nasına muvafık olarak müsâveten onda bir olmasına karar verildiği, bad-ezîn a’şâr-ı mezkûre ber-minvâl-i muharrer onda bir i’tibar kılınarak ta’şir, yaylak ve kışlak rûsûmâtı ayrıca bir madde olmasıyla mahsûlât-ı öşriyye misüllü rûsûmat-ı mezkûrenin dahi muhassılın ma’rifetleriyle tahsil edilmesi, ispenç gibi rûsûm-ı ra’iyyetin vergi ile birleştirilmesi*” belirtilmiştir.¹⁵³

Tanzimat’ın ilanından önce farklı oranlarda alınan aşar vergisi, böylece Tanzimat’la birlikte tek bir ad altında 1/10 oranında alınmaya başlanmıştır. Tanzimat devrinde de bütçelerin en önemli gelirlerinden olan aşar, iltizam usulünün kaldırılmasıyla mültezimler tarafından değil muhassıllar tarafından tahsil edilmeye başlanmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş, iki yıl sonra öşür gelirlerinde düşmeye neden olduğu

¹⁵¹ Harun Şahin, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü’ Vergisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.37, S.1, 2013. s.45-57.

¹⁵² Öner, **a.g.e.**, s.301.

¹⁵³ Sudi, **a.g.e.**, s.136.

gerekçesiyle muhassıllar tarafından tahsiline son verilerek iltizama geri dönülmüştür.¹⁵⁴ Fakat, iltizamın çiftçi üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alınarak çiftçileri desteklemede bir tedbir olarak 1877’de “Aşar ve Ağnam Emaneti idaresi” kurulmuş ve “iltizam” yeniden terkedilmiştir. Beş yıl süren bu uygulama ne yazık ki başarılı olamamış, tüm çabalara rağmen imparatorluğun son dönemine kadar aşar gelirlerinin doğrudan tahsil edilmesi mümkün olmamıştır.¹⁵⁵

Tanzimat’ın ilanından sonraki dönemde Aşar vergisinin tahsilinde uygulanan yöntemleri tarihlerine göre sıralayacak olursak, 1840-1843 yılları arasında emanet usulüyle, daha sonra 1847’ye kadar ikişer yıllığına maktuan ihale ile; 1853’e kadar beşer yıllığına maktuan ihale ile; 1853-1856 yılları arasında aynı tahsilâta dayalı maktuan ihale ve emaneten idare; 1856-1861 yılları arasında ise açık artırma usulüyle iltizama verilmiştir. 1861-1871 yılları arasındaki dönemde Rumeli’de maktuan ihale ile, Anadolu’da ise açık artırma usulüyle iltizama verilmiş ve son olarak 1871’den sonraki dönemde iltizam veya emaneten idare yoluyla tahsil edilmiştir.¹⁵⁶

Aşar vergisi, Osmanlı Devleti’nin en önemli vergi gelirlerinden biri olup, çok az düzenlemelerle cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüş ve 1925 yılında kaldırılmıştır.

Duhan Resmi: Tanzimat’ın ilanından önce de vergiye tabi tutulan tütünden, 1874 yılından itibaren onda bir vergi alınmaya başlanmıştır.¹⁵⁷

Harir Resmi: Tanzimat’tan önce de resm-i harir adıyla tahsil edilen ve ipekten alınan bu vergi de aşar ve duhan resimleri gibi onda bir nispetindedir.

¹⁵⁴ Güran, a.g.m., s.81.

¹⁵⁵ Şener, a.g.e., s.131-139.

¹⁵⁶ Şener, a.g.e., s.131-139.

¹⁵⁷ Akgündüz, a.g.e., s.724.

2.1.3. Resimler

Ağnam Resmi: Klasik dönem devlet gelirlerinin en önemli vergilerinden olan adet-i ağnam Tanzimat’la birlikte nakden alınmaya başlanmış ve ağnamla birlikte çeşitli adlarla hayvanlar için alınan vergiler kaldırılmıştır.¹⁵⁸ Tanzimat’ın ilanıyla iltizam usulü kaldırıldığından, 1840 yılından itibaren aşar vergisi mültezimler yerine muhassıllar aracılığıyla emaneten idare edilmeye başlansa da başarı sağlanamadığından üç yıl sonra yeniden iltizam usulüne dönmüştür.¹⁵⁹

1859’da ağnam resmi hayvan varlığı üzerinden alınmak yerine gelir üzerinden alınmaya başlanmış, böylece koyun ve keçiler üzerinden ağnam resmi ve bunun yanında yalnızca yaylak, otlak ve kışlak resimlerinin alınmasına ve bunlar haricindeki tüm vergilerin kaldırılmasına karar verilmiştir. “Ondalık ağnam” veya “adet-i ağnam” resimlerinin yerine geçen ağnam resmi, Tanzimat’tan sonra tamamen nakdileşerek, daha çok emaneten idare edilmeye başlanmıştır.¹⁶⁰

Ağnam resmi, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, 1962 yılı başlarında kaldırılmıştır.

Deve Resmi: 1879 bütçe kanunu ile ticari gayelerle beslenen develerden deve başına 10 kuruş resim alınması kararlaştırılmıştır.¹⁶¹

Camus Resmi: Bağdat eyaletinde ticari gayelerle yetiştirilen Camuslardan Camus başına 100 kuruş alınan bir vergidir.¹⁶²

Canavar Resmi: Rumeli’de ağnam resmiyle birlikte, domuzlar üzerinden alınan

¹⁵⁸ Öner, a.g.e., s.302.

¹⁵⁹ Şener, a.g.e., s.132.

¹⁶⁰ Şener, a.g.e., s.143-144.

¹⁶¹ Akgündüz, a.g.e., s.724.

¹⁶² Akgündüz, a.g.e., s.724.

bu vergi, 1859 yılından itibaren domuz başına 10 kuruş olarak tahsil edilmeye başlanmış, sonraları 3 kuruşa indirilmiştir.¹⁶³

2.1.4. Bedeller

Bedel-i Askeri: : Tanzimat'ın ilanından sonra cizye ile ilgili ilk değişiklik bu verginin tahsil edilme yönteminde olmuştur. Bu nedenle daha önce cizyedarlar eliyle tahsil edilen cizye vergisi bundan sonra gayrimüslimlerin temsilcileri vasıtasıyla, devlete topluca ödenmeye başlanmış ve böylece ancemaatin bir vergi olmuştur. Ancak, bu yöntem birkaç kere değişmiş, kimi zaman eski usule dönülmüş, kimi zaman da yine ancemaatin tahsile devam edilmiştir.¹⁶⁴ Klasik dönemin en büyük vergi geliri olan cizye 1856 Islahat Fermanı'nın 1856 yılında ilanı ile tarihe karışmış, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın herkesin askerlik hizmetini yerine getirmesi kuralı getirilmiştir. Askere gitmek istemeyen gayrimüslim tebaa askerlik hizmetinden muaf tutulma karşılığında nakden ve cizye yerine getirilen “bedel-i askeri” adıyla bir vergi ödemekle yükümlü tutulmuştur. 1857 yılında getirilen bu uygulama, 1909'da hem Müslüman hem gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasının askere alınmasının kararlaştırılmasına kadar devam etmiştir.¹⁶⁵

Bedel-i Tarik: Bedel-i tarik vergisi “yolların yapım, bakım ve güvenliği karşılığında nakit olarak alınan” bir vergi türüydü. Tanzimat'tan önce yol ve köprü yapımında bedeni hizmette bulunanlar, vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Yol vergisi olarak Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüren bu vergi 1952 yılında ortadan kalkmıştır.¹⁶⁶

¹⁶³ Şener, a.g.e., s.145

¹⁶⁴ Öner, a.g.e., s.302-303.

¹⁶⁵ Öner, a.g.e., s.303.

¹⁶⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, TDVİA, C.34, 2007, s.582-584.

Bedel-i Nakdi (Bedel-i Nakdi-i Askeri): Tanzimat döneminde çıkarılan bir kanunla askerlik yaşında olan Müslüman erkekler arasından isimlerine kura isabet edenler, bazı durumlarda askerlik hizmetlerini vekil ile (bedel-i şahsi) ya da bedelini vererek (bedel-i nakdi) yerine getirebilecekti. 1845 yılında yapılan bu düzenlemeyle 150 Osmanlı altını olarak belirlenen miktar giderek düşmüş ve 1871 yılında 50 liraya indirilmiştir.¹⁶⁷

2.1.5. Diğer Vasıtasız Vergiler

Damga Vergisi: Evrak-ı sahiha da denen damga resmi Tanzimat döneminde değişime uğramış ve 1845 yılından itibaren “hukuki yazışmalarda devletçe basılan kağıtların kullanılması veya pul yapıştırılması yoluyla alınan bir vergi” şekline gelmiştir.¹⁶⁸ Çünkü, bu tarihten itibaren “ilam ve hüccet gibi şer’i senetler dışında, tüm adli ve ticari muamelelerde devletçe basılan damgalı kağıtlar” kullanılacaktı. Bu damgalı kağıtlar Takvimhane-i Amire’de basılacak, Darphane-i Amire’de üzerlerine damga vurulacak, İstanbul’da İhtisab Nezareti, taşralarda defterdarlarla mal müdürleri, Tanzimat’ın uygulanmadığı müstesna bölgelerde de valiler tarafından tayin olunacak memurlar aracılığıyla ücreti karşılığında uygun dükkanlarda sattırılacaktı. Evrak-ı Sahiha yani damgalı kağıtlara yazılmayan senetler mahkemelerde de meclislerde geçersiz olacaktı.¹⁶⁹

Harçlar: Devlet gelirlerini oluşturan kalemler arasında çeşitli resim ve harçlar da bulunmaktaydı. Örneğin, mahkeme harçlarının bir kısmı kaldırılmış, bir kısmı ise düzenlenerek uygulamada bırakılmıştır. Mahkeme harçları, şeriiye mahkemesi, nizamiye mahkemesi, ticaret mahkemeleri ve idare mahkemeleri harçları olarak dört gruptan

¹⁶⁷ Güran, **a.g.m.**, s.76.

¹⁶⁸ Tabakoğlu, **a.g.m.**, s.582-584.

¹⁶⁹ Şener, **a.g.e.**, s.167.

oluşmaktaydı. Ayrıca, nüfus, mürur, pasaport, kançılara, kontrato, tapu, şehbender harçları ve diğer harçlar birtakım değişikliklere uğrayarak devam etmiş, bütçenin devamlı bir gelir kaynağı haline gelmişlerdir.¹⁷⁰

Hususi Ormanlardan Alınan Resimler: Osmanlı Devleti'nde ormanlar hükümete ait miri ormanlar, evkafa ait ormanlar, kasaba ve köylere mahsus baltalıklar ve hususi ormanlar olarak dört gruba ayrılırdı. Arazi-i memlûke veya arazi-i miriyede bulunan hususi ormanlardan yüzde on oranında vergi alınırdı. Belirtmek gerekir ki, orman ve korulardan alınan resm öşür hükmündedir.¹⁷¹

Madenlerden Alınan Resimler (Ma'âdin Rüsûmu): Tanzimat'ın ilanından 1858 Arazi Kanunnamesi'nin ilanına kadar geçen sürede madenlerden hums yani beşte bir vergi alınması usulü devam etmiştir. Madenler, hükümetin malı olarak emaneten işletilenler ve şahıs veya bir şirkete ihale olunan madenler olarak iki gruba ayrılmaktaydı.

Vergi Tezakiri Esmanı: Devlet, vergi mükelleflerine ödemeleri gereken vergilerin miktarını, zamanını ve taksitlerinin bildirmek için senet vermektedir. Bu senetler için alınan vergiye vergi tezakiri esmanı denirdi.¹⁷²

Hisse-i İaneler: Tanzimattan önce reayadan tahsil edilen avarız vergileri niteliğinde olan bu vergilerin Tanzimat'tan sonra üç başlık altında tahsiline devam edilmişti. Bunlardan biri, Menafî hisse-i İanesi idi. Bu vergi bayındırlık hizmetleri karşılığında alınmaktaydı. Bundan başka maarif hisse-i ianesi ve son olarak techizat-ı askeriyye ianesi vardı. Bunlar da sırasıyla eğitim-öğretim işlerinin giderlerini karşılamak ve askeri hizmetlerin finansmanına yardım amaçlarıyla mükelleflerden tahsil

¹⁷⁰ Öner, a.g.e., s.305; Şener, a.g.e., s.171-177.

¹⁷¹ Sayın, a.g.e., s.572.

¹⁷² Sayın, a.g.e., s, s.585.

edilmekteydi.¹⁷³

2.2. Vasıtalı Vergiler

Müskirat Rûsûmu: Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimler içki üretim ve tüketiminde belli esaslar çerçevesinde serbest olmakla birlikte, bu ürünleri üretmelerine ve satmalarına mukabil “zecriye resmi” adında bir vergi ile içki üretiminde kullanılan üzümlerden tımar bünyesinde “şıra resmi” verirdi. Zecriye resmi, 1840 yılından itibaren muhassıllar vasıtasıyla tahsil edilmiştir. Sonra Zecriye Gümrüğü Emaneti kurulmuş ve sonrasında Zecriye Nezareti ortaya çıkmıştır. Tanzimat’tan sonra 1858 yılında çıkarılan bir nizamname ile Osmanlı Devleti’nde üretilen veya ithal edilen içkilerden (şarap, rakı, arpa suyu, şampanya vb.) çeşitli isimlerle alınan (müskirat rûsûmu, şerbethane, istimare harcı, müyekkide gibi) vergiler ile dahili ve harici gümrük resimleri kaldırılarak % 20 oranında “rûsûm-ı müctemia” adında bir vergi getirilmiştir. Bir süre Zecriye Nezareti tarafından emaneten idare edilmiş, 1861 yılında yeniden düzenlenerek % 10 oranında tahsil edilen “resmi-i miri” getirilmiştir.¹⁷⁴

Tönbeki Bey’iyyesi: İlk defa 1863 yılında bir nizamnameyle tönbeki, enfiye ve ağız tütününü bayilerinden dükkân ve mağaza kirasının yüzde otuzuna muadil resim alınması kararlaştırılmıştır. Yüzde otuzu yüz kuruştan az olanlar ile seyyar bayilerden İstanbul’da maktuan yüz ve taşrada elli kuruş alınması uygun görülmüştür. Tönbeki bey’iyyesinden elde edilen hasılat 1888 yılından itibaren duyun-ı umumiye idaresine bırakılmıştır.¹⁷⁵

Gümrük Vergisi: Osmanlı Devleti’nde bütçenin önemli bir bölümünü oluşturan gümrük vergileri dâhili ve harici olarak iki şekilde uygulanan gümrük resimleri, ayrıca

¹⁷³ Sayın, **a.g.e.**, s.585-594.

¹⁷⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s.726; Şener, **a.g.e.**, s.163-165.

¹⁷⁵ Sayın, **a.g.e.**, s.649.

kara ve sahil gümrükleri olarak da ayrılmaktaydı. Kara gümrükleri genelde memleket dahilinde bir şehirden diğ rine nakledilen mallara uygulanmakta olup, sahil gümrükleri ise i  ve dış ticari mallar için uygulanıyordu. Böylece Osmanlı Devleti’nde kara ve deniz yoluyla yapılan hem iç hem de dış ticaret gümrük resmine tabi tutulmuştu.¹⁷⁶

Tanzimat Fermanı’yla diğ  vergiler gibi gümrük vergisinde de kayda değ r düzenlemeler görmek mümkündür. 1838’de İngiltere ile imzalanan ‘‘Balta Limanı Antlaşması’’ ile dâhili gümrük resimleri kapsamından yabancılar çıkarılmış ve yalnızca yerli tüccardan alınmıştır. Bununla birlikte dahili gümrük tarifeleri yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca 1843 yılında ‘‘kadimden gelen’’ kara vergilerinin kalması suretiyle muhdes (sonradan yapılan) kara gümrüklerinin tamamen kaldırılması kararı alınmıştır. Zamanla başka kara gümrükleri de kaldırılmış, nihayet 1874 yılında keresteden başka ülkedeki tüm kara gümrükleri kaldırılmıştır. Ancak, iskelelerde alınan dahili gümrük resimleri devam etmiş, bu vergi de 1909/10 Bütçe Nizamnamesi’yle son bulmuştur.¹⁷⁷

Harici gümrük gelirlerine gelince, Tanzimat’tan önce uygulanmakta olan üç çeşit harici gümrük vergisi bulunmaktaydı. Bunlar, yabancı ülkelerden gelen mallardan alınan ‘‘amediy ’’ adlı ithalat resmi, Osmanlı mallarının yabancı ülkelere ihracından alınan ‘‘reftiy ’’ denen ihracat resmi ve son olarak yabancı malların diğ  bir yabancı ülkeye gönderilirken Osmanlı topraklarından geçirilmesi durumunda alınan ‘‘müruriye’’ resmiydi. Yabancı devletlere verilen kapitülasyonlara ve ticaret antla malarına dayanan harici gümrük vergilerinin oranları Tanzimat döneminde ticaret antla malarına bağlı olarak giderek indirilmiştir. M ruriye resmi ise kaldırılmış ve amediye ile reftiy  resimlerinin tarifelerinde düzenlemeler yapılmıştır.

Tanzimat’ın gümrük vergileri üzerindeki en önemli değişikliği ‘‘Emanet’’

¹⁷⁶  ener, a.g.e., s.145.

¹⁷⁷  ener, a.g.e., s. 147-149.

uygulamasını getirmiş olmasıdır. Dersaadet ve bağlı gümrükler 1840'tan itibaren "İstanbul Emtia Gümrükleri Emaneti", taşra gümrükleri ise muhassıllar nezaretinde gümrük memurlarınca idare edilmeye başlanmıştır. Ancak uygulama, istenen sonucu vermediğinden iki yıl sonra tekrar İltizam sistemine geri dönmüştür. 1859 yılında taşraların tüm gümrükleri yeniden emanet usulü ile idare edilmeye başlanmış, 17 adet gümrük emaneti kurulmuştur. Bu on yedi taşra gümrük idaresi, *memliha müdürlükleri* ve *duhan nezaretleri* ile birleştirilerek adı İstanbul Gümrük Emaneti'nden Rüsûmat Emaneti'ne çevrilen kuruma bağlanmıştır.

1861 yılında kaçakçılığın önlenmesini sağlamak üzere Gümrük Muhafaza Memurluğu kurulmuş, 1870 yılında ise tüccarın gümrüklere gelen mallarını zamanında kaldırmamasının önüne geçmek üzere "arziyye resmi" konmuştur. Tanzimat'tan sonraki dönemde toprak kayıplarının giderek artması ve sınırların sık sık değişmesi sebebiyle ihtiyaç duyulan yerlerde yeni gümrükler kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde gümrük tarifesinin son olarak 1916'da değiştiği görülmektedir.

2.2.1. Diğer Vasıtalı Vergiler

Rüsûm-ı Bahriyye: Boğazlardan geçen gemilerden alınan resimlerdir. İçerisine izn-i sefine harçları, manifesto resmi ve şamandıra resmi gibi resimler girmektedir.¹⁷⁸

Rüsûm-ı Sıhhiye: İnsan ve hayvan sağlığına ait olmak üzere iki gruptan oluşan vergidir. Karantina rüsûmu gibi...

Rüsûm-ı Saydiyye: Denizde ve karada ayrı ayrı olmak üzere devlete ait arazi ve ormanlarda yapılan avlardan, av aletleri ve av hayvanlarından alınan vergilerdir. (Örneğin, sayd-ı mahi/ balık saydiyyesi). Tanzimat'tan sonra zaman zaman kısmen de

¹⁷⁸ Akgündüz, a.g.e., s.726; Sayın, a.g.e., s.403-412.

olsa emaneten idare edilmiş, ancak çoğu kez iltizama verilmiştir.¹⁷⁹

Rüsûm-ı Müteferrika (Rüsûm-ı Mütenevvîa): Bütçelerde adı geçen ve zaman zaman önemli miktarlara ulaşan bu gelir kalemi ayrıca verilmeyen tüm vergi ve resimler için topluca kullanılan bir ifadedir. Bu vergilerin daha çok Tanzimat'ın uygulanmadığı müstesna bölgelerde alınan vergiler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

3. Osmanlı Devleti'nde Vergi Tahsil Yöntemleri

3.1. Dirliklerde Vergi Tahsili

Osmanlı vergi tahsil yöntemlerine geçmeden önce kısaca Osmanlı toprak sistemine değinmek yerinde olacaktır. Tanzimat'tan önce Osmanlı toprak sistemi vakıf, mülk ve miri olarak üç kısma ayrılmaktaydı. Osmanlı toprak sisteminin esasını ve toprakların yaklaşık %87'sini oluşturan miri arazi¹⁸¹ sisteminde toprağın kuru mülkiyeti yani rakabesi devlete, tasarruf hakkı ise reayaya aitti. Bu topraklar tasarruf sahibince satılamaz ve bağışlanamazdı, miras hakları da kısıtlıydı.¹⁸² Tarımsal toprakların önemli bir kısmını oluşturan tahıl ekim arazisinin yanı sıra otlakları, defterlere kayıtlı çayıruları ve köylülerin tarıma açtığı toprakları kapsayan miri toprakların¹⁸³ yönetimi dirlik yani tımar sistemiyle yürütülmüştür. Osmanlı maliye ve vergi tarihinin en önemli konularından olan tımar sistemi, devletin önemli bir finansman metoduydu¹⁸⁴

Tımar sistemi, en geniş ve basit anlamıyla *“belirli bir yere ait vergi gelirlerinin*

¹⁷⁹ Şener, a.g.e., s.

¹⁸⁰ Şener, a.g.e., s.178.

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1, 1966, s.745-798.

¹⁸² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.182.

¹⁸³ İnalçık, a.g.e., s.156.

¹⁸⁴ Akdağ, a.g.e., s.251.

*tümünün veya bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devredildiği ve bu devir karşılığında da bazı hizmetlerin ona yüklendiği; mali, idari, askeri amaçları olan bir sistemdir”.*¹⁸⁵

Tımar sisteminin uygulanabilmesi, bir bölgedeki nüfus ve vergi gelirlerinin bilinmesine bağlıydı. Bunun saptanabilmesi için Osmanlı Devleti fethettiği yerlerdeki tüm insan ve mal kaynaklarının sayımı ve kaydını yapar, sonra söz konusu kaynakları senelik gelirlerinin miktarına göre dirlik denen bölümlere ayırırdı.¹⁸⁶ Tespit edilen vergi gelirlerinin bir kısmı kamu hizmeti sahiplerine tahsis olunurdu.¹⁸⁷

Bu kimseler genellikle savaşta yararlılık gösteren kimseler olup, kendilerine kılıç tımar adı verilen bir tımar verilerek ödüllendirilir ve artık yararlılık gösterdikçe sahip olduğu tımarına “terakki” adı verilen yeni gelir kaynakları eklenirdi. Bölünmeyen ve çekirdek kısım olarak görülen kılıç tımar bu kişi öldüğünde oğluna kalabilirdi. Yani oğlu ancak kılıç tımarın gelirlerini alabilir, sonradan eklenen tımarlarda hak sahibi olmazdı.

Selçuklulardaki “ikta”, Bizans’taki “pronoia” (baştina) sistemleriyle büyük benzerlik gösteren, ancak bunların daha gelişmiş hali olan tımar sistemi, birtakım hizmet ve yükümlülükler karşılığında belirli bir yerin gelirlerinin devlet görevlilerine bırakılmış

¹⁸⁵ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK, Ankara 2011, s. 124.

¹⁸⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İstanbul 2010, s.42.

¹⁸⁷ Öner, **a.g.e.**, s.83; Tahrir, yeni fethedilen topraklarda yapıldığı gibi, çeşitli vergi kaynaklarının zaman içerisinde artmasına veya azalmasına bağlı olarak her 10-20-30 yılda bir tekrar edilirdi. Bunun sonucunda her sancağın nüfus ve gelirlerini gösteren ayrı ayrı defterleri olurdu. Her bölgenin arazisi “kuyud-ı hakani”de, nüfus kayıtları ise mahalli mahkeme sicillerinde kayıtlı olurdu. Tahrir sonucunda bir yerin yani arazinin köyleri, mezraları, ormanları, kışlakları ile bütün arazi çeşitlerinin kimlere ait olduğu, reayası, hayvan çeşitleri, belli başlı tarım ürünleri, miktarları ve ödeyecekleri vergiler ile birlikte kaydedilen “mufassal tahrir defteri” ve tahrir emininin tahrir sonucunda tımar dağıtımını yaparak, bu dağıtımı sahipleriyle birlikte yazdığı “defter-i icmal-i hakani” yani icmal defterleri olarak iki defter ortaya çıkardı.

olması özelliği bakımından devlet hizmeti ile vergi tahsildarlığını aynı kişide birleştirmektedir.¹⁸⁸

Tımar sisteminde dirlik olarak tevcih edilen topraklar çeşitli kategorilere ayrılırdı. Örneğin tımarlar gelirlerine göre üçe ayrılmaktaydı:

-Has arazi: Yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan dirliklerdir. Bunlar üst düzey devlet adamlarına aitti. Padişaha ait haslara “havass-ı hümayun” denirdi. Padişahın başka hanedana mensup kişilere, sultanlara, vezirlere, beylerbeyi ve sancakbeylerine de verilirdi. İlmiye sınıfından kimselere verilen arpalık, padişahın kız kardeşi veya annesi gibi saray kadınlarına verilen paşmaklık diye adlandırılan haslarda bulunmaktaydı. Haslar, has sahiplerinin hizmette kaldıkları süre boyunca kendilerine ait olurdu. Haslar, voyvoda denen kimseler aracılığıyla idare edilir ve has sahipleri gelirlerinin her beş bin akçesi için devlete cebelü adı verilen silahlı asker beslemek zorunlardı.¹⁸⁹

- Zeamet: Yıllık geliri 20 ile 100 bin akçe arasında olan dirliklerdir. Zeamet sahiplerine zaim adı verilmekteydi. Zeametler genellikle “eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, kapucubaşlarına, divan kâtiplerine defterhane ve hazine-i amire kâtiplerine” verilirdi. Zeametlerin elli bin akçe fazla olanlarına “ağır zeamet” denirdi. Zeametlerdeki vergilerin tamamı zeamet sahiplerine kalmaktaydı. Sancak beyleri ve subaşılar buralarda vergi tahsiline karışmazlardı. Savaş zamanlarında cebelü askerleriyle sefere katılırlar, kendi toprakları içinde suçluları yakalarlardı.¹⁹⁰

Tımar arazi: Yıllık gelirleri 3 ile 20 bin akçe arasında değişen dirliklere tımar

¹⁸⁸ Öner, a.g.e., s.82.

¹⁸⁹ Yusuf Halaçoğlu, XIV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK, Ankara 2007, s.92.

¹⁹⁰ Halaçoğlu, a.g.e., s.93-94.

arazi denirdi. Tımar sahiplerinin gelirlerinin her üç bin akçelik miktarı için devlete bir cebelü asker yetiştirmesi zorunluluktur.¹⁹¹ Sahib-i arz, ehl-i tımar veya tımarlı sipahi denen ve maaşı karşılığı belirli bir yerin gelirlerini tahsil etme yetkisini eline alan tımar sahibi, o yerin sahibi değil hizmet karşılığında bir nevi kiracısıdır.

Tımarlar, veriliş şekline göre tezkireli ve tezkiresiz tımar olarak ikiye ayrılmaktaydı.

Tezkiresiz tımar: Geliri düşük olup beylerbeyi beratıyla verilen tımarlar bu grup tımarlardandı.

Tezkireli tımar: Geliri yüksek olup tayini beylerbeyi tezkiresi ile divan-ı hümayunca gerçekleştirilen tımarlar bu gruba girmektedir. Sancakların gelirleri birbirinden farklı olduğundan “tezkireli veya tezkiresiz tımarlar” için belirlenen rakamlar farklılık göstermekteydi.¹⁹²

Tımarlar, sipahilerin tahsil ettiği vergiler açısından ise serbest ve serbest olmayan tımar olarak ayrılmıştır.

Serbest tımar: Tımar sahibinin "resm-i arûs", "resm-i tapu", "kışlak", "yaylak", "cürüm ve cinayet" vs. gibi vergileri alma hakkına sahip bulunduğu tımarlardır.

Serbest olmayan tımar: Bu tımarlara sahip olanlar serbest tımar sahibinin toplama yetkisi olan vergileri alamazlardı.

Son olarak, tımarlar verildikleri kişinin hizmetine göre de kategorilere ayrılırdı. Bunlar;

Mustahfiz tımarı: Mensup oldukları kaleyi korumaları karşılığı tahsis edilen tımarlardır.

Eşkinici tımarı: Tımarların çoğu bu türden olup, eşkinici tımarı sahipleri “alay

¹⁹¹ Halaçoğlu, a.g.e., s.99.

¹⁹² Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.3, Ankara 1999, s.63.

beyinin” emri altında sefere katılırlardı.

Hizmet tımarı: Bazı sınır boylarında yer alan cāmilerin “imamet ve hitabetinde” bulunanlar ve saray için çalışanlara verilen tımarları ifade etmektedir.

Dirliklerde tahsili yapılan vergilere gelince, kendisine merkezden tımar tevcih edilen sipahi, üretim yapacağı kadar araziyi (hassa çiftlik) kendisine ayırdıktan sonra, *çift* olarak tabir edilen toprağı tapu resmi karşılığında reayaya verirdi (reaya çiftliği).¹⁹³ Böylece özel mülkiyete yakın bir sistemle rahatsız edilmeden üretim yapan reaya, sipahiye toplam gelirinin yüzde on beşini geçmeyecek oranda bazı vergiler öderlerdi.¹⁹⁴ Sipahinin reayadan tahsil ettiği en önemli ve sürekli gelirlerinin başında çift resmi ve öşür gelmekteydi.¹⁹⁵ Tımarlı sipahi bunlardan başka “tapu resmi, adet-i ağnam, resm-i otlak, resm-i ağıl ve resm-i canavar, resm-i asiyab, resm-i zebiha, resm-i arus, resm-i mücerred” vergilerini tahsil etmeye de yetkiliydi. Son olarak, çiftini terk eden reayadan “çift bozan resmi” alınması da sahib-i arz’ın yani, tımar sahibinin (sipahi) yetkileri arasındaydı. Tımarlı sipahiler, yalnızca yukarıda sayılan ve arazi gelirleri üzerinden istenen vergileri değil, “cizye, cerime, bad-ı heva, niyabet” gibi çeşitli vergileri de tahsil etme yetkisine sahiptiler.¹⁹⁶ Tımarlı sipahinin tahsil edeceği vergiler kanunnamelerde belirtilmiş olup, bu vergileri belirlenen miktarların üzerinde tahsil etmek ve reayaya angarya işler

¹⁹³ Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yay., İstanbul 1980, s.792.

¹⁹⁴ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.195.

¹⁹⁵ En önemli vergisi öşürdü. Tımarlı sipahi, öşrünü toplama yetkisine sahip olduğu yerlerin gerçek sahibi değil, bir tür kiracısı durumundaydı. Tımarlı sipahi, bu toprakları doğrudan ekip biçmek yerine reayaya resm-i tapu karşılığı kiralar ve elde edilen ürünün öşrünü toplardı. Reaya. Öşür karşılığı ürünü ambara veya en yakın pazara iletmekle yükümü idi ancak tımarlı sipahi dere beyi gibi reayaya başka türlü angaryalar yükleyemezdi.

¹⁹⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s.124.

yaptırmak yasaklanmıştı.¹⁹⁷

Vergi tahsil etmelerine karşılık, tımar sahibi, sefere çağrıldığında orduya katılmak, sefer için gelirine göre cebelü veya tam teçhizatlı yardımcı atlı asker getirmek¹⁹⁸ tımarları dahilindeki reayanın haklarını korumak gibi görevlerin dışında, kendi bölgesindeki suçluları izleyip yakalamak gibi yetkilere de sahipti. Ancak tabi ki, yargılama yapamaz, kadının hükmü olmadan hiçbir cezai işlem uygulayamaz, en küçük bir para cezası bile alamazdı.¹⁹⁹

Her tımar sahibinin dirliğindeki vergileri toplama yetkisi elindeki beratının kendisine tımarın tevcih edildiğini kaydettiği tarihten yani “tahvil tarihinden” başlamaktaydı. Böylece, bir tımar yeni birine verildiğinde tevcih edildiğini gösteren berat, zamanında yerine duyurulamadığı için tımarın eski sahibi kendi dirliği devam ediyor sanarak yeni beratın tahvil tarihinden sonraki günlerdeki alınanları istemeye kesin olarak hakkı vardı.²⁰⁰

Tımar sistemi, hem miri arazinin işletilmesinin hem de devletin en kuvvetli dayanağı olan ordusunun (tımarlı sipahi) esasını teşkil etmiştir.²⁰¹ Tüm bunların yanında tımar sistemi, Osmanlı klasik dönem tarımsal ekonomisinin temel belirleyicisi olmuştur.²⁰²

Tımar sisteminin, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başladığı, tımar alanlarının mukataaya verilmesiyle gerilediği görülmektedir. Klasik askeri işlevini büyük

¹⁹⁷ A. Mesud Küçükkalay, Ali Çelikkaya, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara 2002, s. 878–892

¹⁹⁸ Halil İncalcık, “Tımar”, **TDVİA**, C.41, 2012, s.168-173.

¹⁹⁹ İncalcık, **a.g.e.**, s.159.

²⁰⁰ Akdağ, **a.g.e.**

²⁰¹ Öner, **a.g.e.**, s.75.

²⁰² Halil İncalcık, “Tımar”, **TDVİA**, C.41, 2012, s.168-173.

ölçüde yitirmesine rağmen, XIX. yüzyılın ortalarına kadar çeşitli askeri hizmetler ve görevler karşılığı, tımar tasarruf edenler varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.²⁰³ Tımar sisteminin ilk kaldırıldığı yer ise 1703 tarihinde Girit Adası olmuştur. Tımar sistemi kaldırılarak “maaşlı memurluk düzenine” geçilen Girit’ten sonra diğer bölgelerdeki tımarlar da yavaş yavaş azalmaya ve genel görüşe göre “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” ile ortadan kaldırılmıştır. Bu fermanın sonra askerlerin maaşları “hazine-i hümayundan” verilmeye başlanmış ve tımar sistemi uygulamadan kaldırılmıştır.²⁰⁴

3.2. Mukataalarda Vergi Tahsili

3.2.1. Emanet Sistemi

Mukataalardan gelir tahsil etme yöntemlerine geçmeden önce mukataanın ne olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Hasılatı merkezi hazineye girmeyen, yani o bölgenin tımar sahiplerine veya bazı idarecilerine tahsis edilen vergi gelirleri dışında kalan yani mali yönden devletin başkalarına tahsis etmeyip, merkezde yapacağı harcamalar için kendisine ayırdığı gelir kaynaklarına mukataa denmektedir. Mukataayı oluşturan vergi ya da vergi dışı gelir kaynakları özellikle İstanbul, Bursa, İzmir, Selanik gibi büyük şehirlerin ticari ve sınai işletmelerinden alınan vergi ve resimler (pazar ve gümrük vergileri), maden işletmeleri, tuzla, yasaklara aykırı işlerden elde edilen cerimeler, ticari tekellerden sağlanan gelirlerdir.²⁰⁵ Bu biçimdeki mukataa gelirleri, dirlik olarak devlet hizmetlilerine verilmeyip, devlete ayrılan gelirlerdir.²⁰⁶ Mukataalar miri, vakıf ve malikane mukataa olarak ayrılırdı. Miri mukataalar tımar alanları dışında kalan

²⁰³ H. Veli Aydın, “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, **OTAM**, 2001, s.65-104.

²⁰⁴ Küçükkalay- Çelikkaya, **a.g.m.**, s.878-892.

²⁰⁵ Öner, **a.g.e.**, s.162.

²⁰⁶ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.1, Ankara, 1969, s.279.

gelir türleriydi.

Bu değişik vergi ve resimlerden oluşturulan mukataalar, çok büyük bir çeşitlilik gösterirdi. Hazineye sağladığı yıllık gelir hacmi bakımından birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklükte mukataalar olduğu gibi, mekân boyutu olarak bir köy veya mezra sınırları içinde kalan mukataalar yanında bir kaza veya sancağı kapsayan, hatta birçok eyaleti içine alanları da vardı.²⁰⁷ İçerdikleri vergi unsurlarının da çeşitliliği mukataaya göre farklılık arz ediyordu.

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, geliri hazineye girmeyip belirli şahıslara hizmet karşılığında maaş olarak bırakılan tımarlar mukataa sayılmazdı. Bunun yanında merkez hazinenin mukataa olarak geçmeyen başka gelir kaynakları da mevcuttu. Bunlar, “cizye, avarız ve bedeliyyeler” gibi vergilerdi. Ancak, zamanla mukataaların alanı genişlemiş, tımarlar, beylerbeyi, sancakbeyi gibi ümeranın hasları da zamanla mukataa kapsamına alınmıştır.²⁰⁸ Yani, tımar, zeamet ve has adlı dirlikler biçiminde mahallinde görevlilere tahsis olunagelen mali gelirler önce küçük dirliklerden başlanmak suretiyle daha sonra hasları da içine alarak giderek merkezi hazine gelirleri arasına katılmaya başlamıştır.²⁰⁹ Bunun dışında, herhangi bir gelir kaynağı merkezi hazineye katıldığında da mukataalaşmış olurdu.²¹⁰ Devlete ait gelir kaynaklarının mukataa haline getirilmesinin amacı hazine gelirlerinin artırılmasına ve düzenli olmasına yönelik bir uygulamaydı. Hükümetin harcamaları için paranın başlıca kaynağı olan mukataalar, devlet gelirlerinin

²⁰⁷ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. M. Genç, E. Özvar, C.1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.57-64.

²⁰⁸ Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)**, Kitabevi, İstanbul 2003, s.40.

²⁰⁹ Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.29, 1996, s.39-50.

²¹⁰ Cezar, a.g.e., s.21-23.

toplandığı hazine-i amire denen dairece idare olunurdu.²¹¹

İşte bu mukataaların gelirleri değişik zamanlarda, birbirini tamamlar nitelikte birkaç farklı şekilde idare edilmiştir. Bunlardan ilki emanet sistemi idi. Bu sistemde mukataayı işleten kimseye *emin* denirdi. Emin tayin edilen kişi, gelirlerin tahsil zamanı ile bağlantılı olarak gelirini belli bir oranının kendisine ait olması, gündelik veya görevli olduğu gelir kaynağının bir bölümünün tahsisi ile istihdam edilirdi.²¹² Tahsil ettiği gelirin miktarı konusunda bir sorumluluğu olmayan eminlere gelirlerin tahsilâtı sırasında kadılar yardımcı olurdu.²¹³ Emin genellikle gelirlerin tahsili, belirli bir zaman ile sınırlı olmadığında gelirin belli bir oranını, yılın belirli zamanında ise günlük ücret almaktaydı. Oran olarak ödendiğinde bu genellikle % 10 olmaktaydı.²¹⁴ Emin, vergilemeye konu olan olayları izleyip, kanunnamenin ve elindeki beratın şartları çerçevesinde alınacak resimlerin miktarını tespit etmekten ibaret olan bir işi vardı.²¹⁵

Bir gelir kaynağı mukataa haline getirildiğinde, bu mukataa yıllık gelirin belirlenmesi için ilk yıllarda emaneten işletilirdi. Bu nedenle bir emin, bir kâtip ve gerektiğinde başka görevli tayin edilip bunlara ödenecek ücret tespit edilir ki buna “mevacib-i kadime” denirdi.²¹⁶ Ayrıca, geliri azalan mukataalara mültezimlerin talip olmaması, devletin mukataanın gerçek gelirini belirlemek istemesi, mültezimin işletilme şartlarına uymaması durumlarında da mukataalar emaneten işletilirdi.²¹⁷

3.2.2. İltizam Usulü

²¹¹ Akdağ, a.g.e., s.280.

²¹² Çakır, a.g.e., s.150-151; Akdağ, a.g.e., s.280.

²¹³ Çakır, a.g.e., s.150.

²¹⁴ Çakır, a.g.e., s.150-151.

²¹⁵ Akdağ, a.g.e., s.290.

²¹⁶ Çakır, a.g.e., s.150-151.

²¹⁷ Çakır, a.g.e., s.150.

Kamu gelirlerini tahsil etmede uygulanan tahsil biçimlerinden biri de iltizam usulüydü. İltizam, devlet gelirlerinin bir kısmının belirli bir ücret karşılığında şahıslara devredilmesi yöntemi idi.²¹⁸

Devletin XVI. yüzyıl sonlarından itibaren para sıkıntısı çekmeye başlamasıyla mukataalar bir gelir kaynağı olarak iltizama verilmeye başlanmış, gelirin yükselmesi için vergileme ve vergiyi toplama işlerinin özel kişilere satılmasında hiçbir sakınca görülmemeye başlanmıştır.²¹⁹ Yani devletin mukataaları kendi ulufeli eminlerine idare ettirmek yerine iltizamı seçmesi, daha çok gelir sağlamak amacını gütmektedir. İltizam usulüne geçilmesinin bir sebebi de gelişen savaş teknolojisinde tımarlı sipahilerin öneminin azalmasıydı.²²⁰ Devlet gelirlerinin iltizama verilmesi sistemi, XVI. yüzyıldaki mali sıkıntılar nedeniyle ortaya çıkmıştır.²²¹

İltizam sahipleri, yani mültezimler devlet adına gelir tahsil etme işine girerken kâr elde ederek çok daha fazlasını kazanma umuduyla girmektedirler. Bir mukataaya talip olan kişi önce kadıya veya bulunduğu yerin en üst mali yetkilisine (defterdar, muhassıl vb.) başvurarak, iltizam için ödeyeceği ücreti ve kefillerini bildirirdi. İltizam için ödenecek meblağ, söz konusu mukataanın yıllık vergi miktarına bağlı olarak, bazı masraflar ve senelik kâr beklentileri de dikkate alınarak belirlenen miktarda devlete teklifte bulunulurdu. En yüksek teklifi veren ve şartları uygun olanlardan ödeme gücü yeterli görülen adayla genellikle üç yıl olmak üzere tahvil denen bir mukavele yapılırdı.²²² Böylece bir kısmını devlete peşin, kalan kısmını ise üç veya altı aylık taksitlerle ödeyecek

²¹⁸ Akgündüz, a.g.e., s.719.

²¹⁹ Akdağ, a.g.e., s.287.

²²⁰ Murat Belge, **Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008, s.329.

²²¹ Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, C.2, İstanbul 1975, s.206.

²²² Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul 2007, s.148.

olan mültezime berat verilir ve mültezim vergilendirme işlemine başlardı.²²³

Önceleri mültezimin yanına onu denetleyen bir emin tayin olurdu. Fakat, mukataaların elde edilme işlemlerinin taşradaki görevlilerden alınmasıyla birlikte mültezimlerin yanında emin görevlendirilme usulü uygulamadan kaldırılmış, mültezimler aynı zamanda emin olarak da tayin edilmiştir.²²⁴

İltizam sisteminin yaygınlaşması Osmanlı mukataa sisteminde borç kavramının kullanılmaya başlanmasına yol açmıştır. Bir mukataayı iltizama alan şahıs devlete borçlanmış olmaktadır. Dolayısıyla, devlet-mültezim ilişkileri borçlar hukuku çerçevesinde değerlendirilmekte, devlete borçlanan mültezimlerin kefil göstermeleri ve teminat bedeli (bedel-i kefare) yatırmaları gerekmektedir.²²⁵ Bu kefiller, genellikle sarraflardı ki bir süre sonra devlet ödeme işlemlerinde mültezimlerle değil, doğrudan sarraflarla muhatap olmaya başlamıştır.

Mültezimlerin, mukataalarını başkalarına devrettikleri görüldüğü gibi, birkaç parçaya bölüp “pare mukataaları” biçimine soktukten sonra, her birini pare mukataacısına verdikleri de oluyordu.²²⁶

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin nakit ihtiyacının artmasına paralel olarak o döneme kadar tımar sistemi içindeki vergi kaynakları da mukataaya çevrilip, mültezimlere verilmeye başlanmıştır. Böylece yüksek devlet memurları, sarraf ve tüccar gibi büyük sermaye sahiplerine bir fırsat alanı açılmıştı.²²⁷

Devlet gelirlerinin iltizam yoluyla tahsili yöntemi giderek yaygınlaşmıştı. Ayrıca,

²²³ Mehmet Genç, “İltizam”, **TDVİA**, C.22, 2000, s.154-158.

²²⁴ Çakır, a.g.e., s.153.

²²⁵ Çakır, a.g.e., s.40.

²²⁶ Akdağ, a.g.e., s.284; Batmaz, a.g.m., s.39-50.

²²⁷ Şevket Pamuk, Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yay., İstanbul 2007, s.148.

Bağdat ve Basra gibi tımar sisteminin uygulanmadığı yerlerin vergi gelirleri de iltizam yöntemiyle tahsil edilmekteydi.²²⁸ Ancak, iltizam sistemi, beklentileri karşılayacak kadar faydalı bir sistem olmayıp, bir takım olumsuz olaylara da sebebiyet vermiştir. Devlete yüklü bir miktar para ödemeyi garanti eden mültezim devlete ödeyeceği paranın üzerine kendi kârını da ekleyerek çok daha fazlasını kazanmak üzere vergilerin tahsilinde yolsuzluk, haksızlık, baskı ve zulüm yapmaktaydı.²²⁹ Tımar düzeniyle karşılaştırıldığında vergi mükellefleri için oldukça ağır sonuçlar koşullar getiren iltizam sistemi üreticiler için faydalı bir sistem değildi. Tımar sisteminde ise sipahi, uzun vadede kendi çıkarları açısından reayayı kollamak durumunda kalmaktaydı. Vergilerin ağırlaştırılması, zor kullanma ya da angarya gibi durumlar hem üretici hem de sipahi için olumsuz etkiler yaratabilmekteydi. Ancak, iltizam sisteminde bir mukataayı en çok üç yıllığına elinde tutan mültezimin köylü ve üretim açısından herhangi bir kaygısı bulunmuyordu. Olabildiğince kısa süre içerisinde en çok geliri toplamaya çalışan mültezim, reayayı ezmekte bir sakınca görmüyordu. Yani iltizam, reaya üzerindeki baskıları ve vergi yükünü artıran bir sistemdi.²³⁰ İkincisi ise, XVII. yüzyıldan sonra özellikle de XVIII. yüzyılda iltizam sisteminin genişlemesine paralel olarak taşra yönetiminde yerel unsurlar denilebilecek grupların (ayan vb.) giderek güçlenmesi ve önemli görevlere gelmeleridir.²³¹

Vergi mükellefleri için büyük haksızlıklara yol açan iltizam sistemi Tanzimat Fermanı ile kaldırılmak istense de, yerine getirilen muhassıllık sistemi ne yazık ki istenen başarıyı gösteremediğinden kısa süre sonra bazı vergilerin tekrar iltizam usulüyle tahsili

²²⁸ Pamuk, a.g.e., s.148.

²²⁹ Akdağ, a.g.e., s.281.

²³⁰ Pamuk, a.g.e., s.148.

²³¹ Batmaz, a.g.m., s.39-50.

yöntemine dönülmüş ve imparatorluğun sonuna dek varlığını sürdürmüştür.

3.2.3. Malikane Usulü

Devletin ekonomik sıkıntı içine girmesinden sonra hazineye peşin para sağlamak amacıyla hasların mukataalar şeklinde mültezimlere verilmesi başarı sağlamayınca ve sisteminin zamanla işlevini yitirmesi üzerine Osmanlı Devleti, çeşitli düzenlemeler yaparak sistemi iyileştirmek yerine, onun yerini alan hatta onunla bütünleşen “malikane” adında yeni bir uygulama koymuştur.²³²

Bir amacı da mültezimin sorumluluğu altındaki köylülerin refah düzeyini korumasını sağlamak olan ve hazine üzerindeki baskıları hafifletmek için alınmış bir önlem²³³ olan malikane sistemi, mukataaların tasarrufunun şahıslara, muaccele ismi verilen peşin para karşılığında, yaşamları süresince devredilmesidir.²³⁴ Bu devir işlemi, malikane sahibi iki ayrı ödeme yapmak durumundaydı. Bunlardan ilki yukarıda da adı geçen ve peşin para niteliğindeki muaccele, diğeri ise devlet tarafından belirlenen ve müeccele adı verilen yıllık vergiydi.²³⁵ Böylece, devlet yeni bir gelir kaynağına sahip olmaktaydı. Zaten, malikane adı verilen bu sistemin devlet hazinesine kısa vadeli olarak tek faydası “muaccele” denen bu peşin paraydı. Çünkü, müzayedede

²³² Malikane usulü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Başarır, **XVIII. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodahğı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, 271 s.

²³³ İnalçık, **a.g.e.**, s.836-837.

²³⁴ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. M. Genç, E. Özvar, C.1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.57-64.

²³⁵ M. Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi**, çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul 1999, s.141.

en yüksek fiyatı teklif edip mukataayı yaşamı boyunca eline alan malikaneci hayatta olduğu süre boyunca üretimden ve vergi miktarının artışından yalnızca kendisi ve reaya faydalanmaktaydı. Ancak, malikane sahibi öldüğünde mukataa müzayede ile satışa çıkarılır ve bir çeşit iç borçlanma yöntemi olan muaccele de artmaktaydı.

Malikane sisteminde mukataa divanda yapılan müzayede ile verilirdi.²³⁶ Devlet tarafından belirlenen asgari muaccele miktarı ilan edildikten sonra mukataaya talip olan kişilerden müzayedede en yüksek muacceleyle teklif edene berat verilirdi. Malikaneci, bu beratla mukataanın vergilendirme hakkını elde ettiği gibi, geniş idari yetkilerle de donatılırdı. Kadı dışında herhangi bir devlet memurunun müdahale edemediği malikane sahibinin devlete ödediği yıllık miktar, malikaneden elde ettiği gelirin yüzde on ile yüzde sekseni oranında değişen bir meblağdı.²³⁷ Malikâneler satılamaz, mirasla devredilemezdi. Yani, toprağın sahibi yine devlet olup, toprağın işlenmesinden elde edilen gelirin tasarrufu “kayd-ı hayat” şartıyla malikâneye sahip olan kimselere devredilmekteydi.²³⁸

Başlangıçta malikane olarak satılabilecek mukataaların bir sınırı bulunmaktaydı. Hazine önce cazip mukataaları malikane piyasasına açmış, ancak sistemdeki birtakım açmazlar yeni mukataalara olan ihtiyacı arttırmış ve dolayısıyla diğer alanların da mukataaya çevrilmesi gündeme gelmiştir. Böylece, devletin acil nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla getirilen malikane sisteminde kısa zamanda mukataalar malikaneye çevrilmekle kalmamış, aynı zamanda artık malikane uygulaması için potansiyel yerler olarak görülmeye başlanan tımar, zeamet ve hasların büyük çoğunluğu mukataaya çevrilerek malikane sistemine dahil edilmiştir.²³⁹ Ayrıca bazı eyalet ve sancaklar ile

²³⁶ Genç, a.g.m., s.57-64.

²³⁷ Çakır, a.g.e., s.154-169.

²³⁸ Berkes, a.g.e., s.220.

²³⁹ Cezar, a.g.e., s.34.

voyvodalıklar gibi idari birimler de malikane sistemine katılmış, hatta “cizye ve avarız” vergilerinin bile bir kısmı “malikane” şeklinde devredilmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Haremeyn vakıflarına ait mukataalar da bu sisteme dahil edilmiştir.²⁴⁰

Aslına bakılırsa dirlik alanlarının mukataalaşması süreci yeni değildi. XVII. yüzyılla birlikte tımar ve zeamet alanlarının bu sürece katılmış olmasına rağmen Osmanlı klasik sisteminin bir süre daha dengesini korumuş olduğu söylenebilir. Ancak XVIII. yüzyılla birlikte bu halkaya beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının katılması olayın boyutlarını geliştirecek ve Osmanlı askeri-idari sistemi içindeki değişimi hızlandırmıştır. Hasların malikane uygulamasına dahil edilmesiyle birlikte bu alanlarda yeni bir düzen başlamış, malikane-has denen yeni düzende has sahipleri için artık önemli olan, düzenli olarak malikane sahiplerinden taksitler halinde aldıkları gelirlerdi. Bu gibi haslarda dirlik statüsü ortadan kalktığı için has geliri karşılığında cebelü yetiştirme işi aksıyor ve Osmanlı askeri düzeni yeni bir sürece giriyordu.²⁴¹

Bu sistem içinde bir de Osmanlı belgelerinde "iki başlı" olarak da anılan malikane-divani sistemi vardır. Bu uygulamada vergi gelirleri iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan biri “malikane hissesi” adıyla kişi yada vakıflara, diğer kısmı ise “divani hissesi” adıyla devlete aitti. Örfi vergiler divani hisselerine bırakılırken, şer’i vergilerden öşür divani ve malikane hisseleri arasında paylaşılmaktaydı. Öşürün “malikane” ve “divani” hisseleri arasında paylaşılması öşürün miktarına göre değişmekteydi.²⁴²

İltizam sistemiyle malikane sistemi karşılaştırılacak olursa, malikanede iltizam sisteminin aksine mukataaya ait muaccele (peşin) yani mukataanın satış bedeli üzerinden müzayede yapılırdı. İltizam sisteminde ise mukataaya ait yıllık vergi üzerinden müzayede

²⁴⁰ Genç, **a.g.m.**, 517.

²⁴¹ Cezar, **a.g.e.**, s.45-52.

²⁴² Mehmet Genç, “Malikane”, **TDVİA**, C.27, 2003, s.516-518.

yapılırdı. Bunun dışında iltizam sisteminde mukataanın mültezime 3 yıllığına -hatta bu süre daha sonra 1 yıla kadar inmiştir- verilirken, malikane sisteminde mukataa malikaneciye kayd-ı hayat şartıyla yani yaşadığı sürece verilirdi. İltizam sisteminde mukataaların kısa süreli mültezime verilmesi, mültezimlerin az zamanda çok kazanç sağlamak için yolsuzluk yapmalarına sebep olmaktaydı. Fakat, mukataaların malikane usulüyle hayat boyu verilmesi, mültezimlerin reayaya ve vergi kaynaklarına karşı daha dikkatli davranmalarını sağlamaktaydı.²⁴³

Malikane sistemi de iltizam sistemi gibi mali sorunlara çözüm olmamıştır. Açık artırmayla ve yüksek meblağlarla devredilen malikaneler önemli devlet memurlarının, tefeci ya da tüccarların rekabetine sebep olmaktaydı.²⁴⁴

Bu arada üzerinde durulması gereken diğer bir konu da sarraflardır. Malikanelerin devredilmesi sırasında devletin, ödenecek miktarın büyük bir bölümünü peşin olarak talep etmesi, malikaneye talip olanların kendilerine mali kaynak bulmaları zorunluluğunu doğurmuştu. Bu kaynak ise çoğunlukla sarraflardı. Böylece sarrafların bu sistemde ön plana çıktıkları görülmektedir. Hatta öyle ki, müzayedeyi kazanan malikanecilerin çoğu vergi toplama işlemine karışmıyor, onlara müzayedeyi kazanabilmeleri için borç veren sarraflar vergi toplama sürecini yönetiyorlardı.²⁴⁵

Bütün yolsuzluklara rağmen malikane sistemi Tanzimat'a kadar varlığını sürdürmüştür. Bunun nedenlerini Halil İnalcık şöyle izah etmektedir: *“birincisi, israflara rağmen hazinenin kazancı daha önceki yıllık ihaleler sistemindekinden daha az değildi, ikincisi, yüksek mevkilerdeki devlet görevlileri büyük, rahat ve oldukça garantili gelir sağlayan malikaneleri tercih ediyorlardı. Dolayısıyla hanedanla kader ortaklıkları*

²⁴³ Pamuk, a.g.e., s.149.

²⁴⁴ Pamuk, a.g.e., s.149.

²⁴⁵ Pamuk, a.g.e., s.150-151.

3.2.4. Esham Uygulaması

XVI. yüzyılda başlayan ekonomik bunalım, savaşların, yenilgilerin ve toprak kayıplarının artması, tımar sisteminin bozulması vb. nedenlerle XVIII. yüzyılda daha büyük bir boyuta ulaşmıştır. Hazine giderek boşaldığından acil çözüm arayışlarına girilmiş, bu amaçla başvurulacak çözümlerden biri halkı yeni vergilerle mükellef kılmak olmuştur. Diğer bir çözüm ise “esham” adı verilen bir uygulamanın hayata geçirilmesiydi. Çünkü, acilen nakit paraya ihtiyaç duyan devlet kısa sürede yüksek miktarlar getirecek çareler aramaktaydı. Bunun için Osmanlı Devleti malikane sisteminde bazı değişiklikler yaparak daha fazla gelir sağlama yoluna gitmiştir. Esham olarak adlandırılan bu yeni sistem, malikane uygulamasının bir takım değişiklikler yapılmış devamı niteliğindedir.²⁴⁷

Adını “pay, hisse” anlamındaki “sehm” kelimesinin çoğulu olan “esham”dan alan bu yeni sistem, 1775 yılında uygulamaya konularak 1860’lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam eden bir iç borçlanma sistemidir.²⁴⁸

Mehmet Genç sistemin özünü şu şekilde anlatmaktadır: *“mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarında ait yıllık nakdi gelirlerin faiz denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde dilimlenerek özel şahıslara muaccele adı verilen bir peşin meblağ karşılığında “kayd-ı hayat” şartı ile satılmasıdır.”*

Esham uygulaması malikane sistemi içinde yer alsa da iki sistem arasında bazı

²⁴⁶ İnalçık, a.g.e., s. 837.

²⁴⁷ Mehmet Genç, “Esham”, TDVİA, C.11, 1995, s.376-380.

²⁴⁸ Genç, a.g.m., s.376-380.

değişiklikler mevcuttu. Malikane sahibi mukataasını kendisi vergilendirir, vergi gelirlerinden hazineye ödenecek yıllık meblağı ödedikten sonra kalan kısmı kendine alırdı. Söz konusu miktar sabit olmayıp, her yıl değişmekteydi. Devlet yıllık gelirle ilgili herhangi bir garanti vermiyor ya da müdahale etmiyordu. Esham sisteminde ise esham sahibi vergilendirme yetkisine sahip değildi. Mukataanın vergilendirilmesi işi defterdar tarafından görevlendirilen bir emin veya mültezim tarafından yapılmaktaydı. Yani, malikane sahibi vergilendirme yetkisine sahip olup, yıllık karı belli değildi. Esham sisteminde ise tam tersiydi. Esham sistemindeki diğer bir fark da hissedarların sayıca sınırlı tutulmasından vazgeçilerek esham alımını çoğunlukla askeri zümreye mensup erkeklerinin tekelinden çıkarıp kadın, çocuk, Müslüman ve gayrimüslim herkesin esham satın alabilmesi söz konusuydu. Ayrıca, esham sisteminde bir mukataa pek çok hisseye bölünebilmekteydi. Örneğin, “İstanbul tütün gümrüğü” mukataası malikane olarak satıldığı 1759 yılında yirmi iki hisseye bölünmüş ve 250.000 kuruş muaccele ödenmişti. Eshama dönüştürüldüğündeyse hisse sayısı iki yüz yetmiş dörde yükselmiş, muaccele 1.800.000 kuruşu geçmişti.²⁴⁹

3.2.5. Osmanlı Devleti’nde Ayanlar

Vilâyet ve kazalarda, oranın nüfuzlu aileleri (eşraf) arasından halk tarafından seçilen ve bulunduğu bölgenin idaresiyle alakadar olarak halk ile hükümet arasındaki işlere aracılık eden kimselere ayan denirdi.²⁵⁰ XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan mali sıkıntıya çözüm bulmak amacıyla 1695 yılından itibaren bazı mukataaların malikane usulüyle “kayd-ı hayat” şartıyla iltizama verilmeye başlandığından yukarıda söz

²⁴⁹ Genç, **a.g.m.**, s.376-380.

²⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, TTK, İstanbul 1942, s.5; Ayanlarla ilgili bir diğer çalışma için bkz. Yuzo Nogata, **Muhsinzade Mehmet Paşa ve Ayanlık**, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo 1982.

edilmişti. Bu usul ayanlığın gelişmesine sebep olmuştur. Çünkü ayanlar, malikane uygulaması sayesinde bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü irsi olarak devam ettirme imkânı bulmuş ve devlete ait bazı yetkileri kullanma fırsatını ele geçirmişlerdir.²⁵¹ Ayanların güçlenmesinde önemli bir sebep de devletin geçirdiği mali buhranlardan dolayı ayanların vergi tahsil etmek, maliyeye borç para vermek ve XVIII. yüzyıldan itibaren savaşlarda da hizmet etmek suretiyle ön plana çıkmalarıdır. Böylece, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayanlık yeni bir boyut kazanmıştır.²⁵²

Hem idari hem de askeri bakımdan önem kazanan ayanlar, beylerbeyliği ve sancakbeyliği gibi önemli görevlere getirilmeye başlanan ayanlar, bir de taşrada devlet otoritesinin azalması üzerine hanedan kimliği taşıyan büyük ve güçlü aileler ortaya çıkmıştır.²⁵³

Gittikçe güçlenen ayanların nüfuzlarını azaltmak için XVIII. yüzyıl sonlarında bazı tedbirler alınmak zorunda kalınmıştır. Bu sebeple ayanların ellerinden kuvvetleri alınarak her kasabaya -XVI. yüzyılda olduğu- gibi şehir kethüdası adıyla bir görevli gönderildiyse de bunların da oranın nüfuzlu eşrafının sözleri olmadıkça iş görememeleri nedeniyle hükümetin emri kazalarda yürümez olmuştu.²⁵⁴

Ayanların varlığına son verilmek istense de bu mümkün olmamıştır. III. Selim dönemine gelindiğinde her alanda yeni düzenlemeler yapılırken ayanlık kurumuna da müdahale edilmiş, şehir kethüdalığı kaldırılarak 1790 yılında bir fermanla ayanlık

²⁵¹ Özcan Mert, “Ayan”, **TDVİA**, C.4, 1991, s.195-198.

²⁵² Mert, a.g.m., s.195-198.

²⁵³ Mert, a.g.m., s.195-198; Ayanlık müessesesinin işleyişiyle ilgili Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, “Ayanlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Bilgiler”, **Belgeler**, C. II, S.II, Ankara 1964, s.221-25.

²⁵⁴ Mert, a.g.m., s.195-198.

yeniden tesis edilmiştir.²⁵⁵ Bundan sonra ayanlar gerek ayanlıktaki kudretlerinden gerek bazı kazaların voyvodalıklarını elde etmeleri suretiyle zengin olmalarından dolayı hem halk üzerinde nüfuzlarını göstermişler hem de asker ve kuvvet sahibi olmuşlardır.²⁵⁶

Öyle ki siyasi, askeri ve ekonomik açıdan güçleri her geçen gün daha da artan ayanlar II. Mahmut döneminde padişahın yetkilerini sınırlandıracak bir içeriğe sahip olan “Sened-i İttifak”ı (1808) imzalamışlardır.

Ayanların görevleri memleketin idari ve askeri işleriyle ilgilenmekti. Ayanlar, seferberlik sırasında bulundukları mahalden asker toplatarak göndermek, ordunun geçeceği yerlerde ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak ya da görevlilere yardım etmek, gerektiğinde askerlerle sefere katılmak gibi askeri görevleri yapmakla yükümlülerdi.

Ayanların idari ve askeri görevlerinden başka, konumuz açısından özellikle üzerinde durulması gereken vergi toplama görevi de bulunmaktaydı. Çünkü ayanlar, halkın ödemekle yükümlü olduğu vergilerin dağıtımını ve toplanmasında birtakım haksızlık ve aksaklıklara engel olmak üzere hazır bulunurlardı. Hatta bazı vergileri bizzat toplayıp yetkililere teslim ederlerdi.²⁵⁷ Topladıkları bu vergiler “salma” adı verilen avarız ve imdadiye vergileriydi. Aslında bu vergileri önceleri kaza kadısı, kasabanın şehir kethüdası ile öteki ileri gelenlerinden başlıca kişileri (ayan ve eşrafi) mahkemeye çağırarak suretiyle dökümünü yaparak tahsilini sağlardı. Fakat, "salma"ların dökümü

²⁵⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, TTK, İstanbul 1942; Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, TTK, Ankara 1994, s.294; Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara 2011, s.33.

²⁵⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.6.

²⁵⁷ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara 2011, s.35.

işinde ayan içinden seçilenler giderek daha etkili olmaya başlamışlar, hanelere dökülen vergilerin toplanmasında görev alan ayanlar kadrosu ise ayanlığın her şehir kasaba, ve köye kök salması sonucunu vermiştir. Yani, bir köye dökülen salma o yerin ileri gelenlerinden ayan seçilmiş olanına bildiriliyor ve o da öteki arkadaşları ile salmanın zengin, orta halli ve fakir olarak evlere bölüşümünü yaparak tahsil ediyordu. Kimi zaman da hükümet ya da salmayı isteyen resmi kişinin çok acelesi olduğunda istenen meblağ zenginlerden yani ayan ve eşrafından borç alınarak denkleştirilir, sonra halktan toplanır ve fazlasıyla kendilerine ödenirdi.

Ayanlar hizmetleri karşılığında sancak halkı tarafından ödenmesi gereken “ayaniye” ücretini alırlardı. Bu ücret senede iki defa olarak tahsil edilmekteydi.²⁵⁸ Ayrıca, ayanların belirlenen vergi miktarına kendileri için de bir miktar ilaveler yaptıklarını da belirtmek gerekir. Bu şekilde vergi tahsildarlığı görevini kötüye kullanan ve yolsuzluk yapan ayanlar halkın tepkisini çekmekte hatta kimi yerlerde köylülerin kitle halinde ayaklandıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra ayanların kendi aralarında da nüfuz mücadeleleri ve çatışmaları olduğunu eklemek gerekmektedir.

Tanzimat’ın ilanından sonra ayanlık kaldırılmış, ancak bu kimseler sancak merkezlerinde kurulan meclislere üye olarak ve başka unvanlar alarak şehir ve kasaba yönetiminde etkinliklerini uzun süre devam ettirmişlerdir.²⁵⁹

3.2.6. Osmanlı Devleti’nde Voyvodalık

Terim olarak, “devletten aldığı yetkiyle kendisi veya bir başkası adına vekaleten vergi toplayan görevli” anlamına gelen voyvoda²⁶⁰ önceleri “has” denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına üstlenen kişiler olup, sonradan “serbest tımar”ların vali ve

²⁵⁸ Çadırcı, **a.g.e.**, s.35.

²⁵⁹ Çadırcı, **a.g.e.**, s.37.

²⁶⁰ Erol Özvar, “Voyvoda”, **TDVİA**, C.43, 2013, s.129-131.

mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de voyvodalar aracılığıyla yönetildiği görülmektedir.

İltizam ve mukataa usulünün giderek yaygınlaşmasıyla yönetimi hazineye geçmiş birçok mukataa birleştirilerek, söz konusu yerlere voyvodalar tayin edilmiştir. Bu da voyvodalık kurumunun gelişmesine yol açmıştı. Hatta, taşradaki bazı hazine defterdarlıkları lağvedilmiş ve bunların yerine voyvodalıklar kurulmuştur. XVI. yüzyıl itibariyle yaygınlık kazanan voyvodalık vergi tahsilinde de önemli bir hale gelmiştir. Anadolu ve Rumeli’de yüksek rütbeli devlet memurları, kendilerine tahsis edilen gelirleri voyvodalar aracılığıyla tahsil etmekteydiler.²⁶¹ XIX. Yüzyılda ise çok sayıda şehir, köy ve kasabanın yönetiminin voyvodalarda olduğu anlaşılmaktadır.²⁶²

İltizam ve mukataa usulünün giderek yaygınlaşmasıyla idaresi hazineye geçmiş olan birçok mukataanın da voyvodalık çatısı altında birleştirilerek buralara voyvodaların atanması voyvodalık kurumunun gelişmesine yol açmış²⁶³ taşradaki bazı hazine defterdarlıkları lağvedilerek yerlerine voyvodalık tesis edilmeye başlanmıştır.

Voyvodalar, eyalet ve kaza mutasarrıflarının kendi yerlerine görevlendirdikleri voyvodalar ile geliri doğrudan hazineye bağlı olan mahallere hazine yöneticileri tarafından atanan voyvodalar olarak iki kısma ayrılmaktaydı.²⁶⁴ Voyvodaların görev süreleri ise bir yıldır.

Voyvodalar bulundukları bölgenin yerel koşullarını iyi tanıyan ve oranın ileri gelen kimselerinden olmaları nedeniyle devlet ile köylüler arasında bir çeşit aracı

²⁶¹ Özvar, **a.g.m.**, s.129-131.

²⁶² Antep, Tokat, İzmir, Manisa, Giresun gibi şehirlerin yanı sıra Mudanya, İnegöl, Soma, Ayaş, Edremit, Domaniç, Bilecik, Kepsut, Viranşehir, Bergama gibi birçok büyükçe kasaba da doğrudan voyvodalarca idare edilmekteydi. Bkz. Çadircı, **a.g.e.**, s.29.

²⁶³ Çadircı, **a.g.e.**, s.29.

²⁶⁴ Çadircı, **a.g.e.**, s.29.

durumundaydılar. Voyvodalar maiyyetlerindeki kapı halkı ile savaşlarda ve iç güvenlik meselelerinde, askere alma ve vergilendirme gibi konularda devletin vazgeçemeyeceği bir unsurdu.²⁶⁵

Gerekli durumlarda asker toplayıp sefere katılmakla yükümlü olan voyvodalar kendilerine tahsis edilen bölgelerin yöneticileri oldukları gibi aynı zamanda da hazineye ait gelirleri tahsil eden tahsildarlarıydılar. İlk zamanlarda has olan kazalardaki vergileri toplama görevleri zamanla genişletilerek kaza kaymakamlığı ile de görevlendirilmişlerdir. Sancakta mütesellimin görevlerini, kendi bölgelerinde voyvodalar yerine getirilerdi. Voyvoda yönetimine verilen yerlere vali ve mütesellim karışamaz, sancak sınırları dahilinde olmaları nedeniyle vergi isteyemezlerdi.²⁶⁶

Sancak voyvodalarından başka “havass-ı hümayun voyvodaları” ve miri mukataat voyvodaları” da bulunmaktaydı. Bunlar padişah ve has sahipleri adına köylerdeki hasılatı toplamak üzere gönderilirlerdi.²⁶⁷

Voyvodalar arasında yararlı hizmette bulunanlar olsa da genellikle başta vergi toplama olmak üzere askere yazma ve benzeri işlerde yolsuzluklar yapıyor, sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmiyorlardı.

Voyvodalar, yalnızca “tımar, zeamet ve hasların” değil, merkezi hazineye giren her türlü verginin ve vakıf gelirlerinin tahsilinde de görev almaları nedeniyle muhassıllar ve mütesellimlerden ayrılmaktadır.²⁶⁸

²⁶⁵ Kemal Kaya, “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, **OTAM**, S.19, s.239-255.

²⁶⁶ Çadırcı, **a.g.e.**, s.30.

²⁶⁷ Çadırcı, **a.g.e.**, s.32.

²⁶⁸ Özvar, **a.g.m.**, s.129-131.

Voyvodaların görevleri Tanzimat ile birlikte sona ermiş,²⁶⁹ voyvodalık görevi kaza müdürlüklerine devredilmiştir.²⁷⁰

3.2.7. Osmanlı Devleti'nde Muhassıllık

Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu ferman ile Osmanlı Devleti, hızla büyük bir değişim ve kanunlaştırma hareketlerine maruz kalmıştır. Hemen her alanda yapılan değişim ve düzenlemelerin esasını ise “maliye” alanında yapılan çalışmalar teşkil etmiştir. Zaten idari sahada yapılan ıslahatların da temelinde mali merkeziyetçi bir sistem oluşturma çabası yatmaktadır.²⁷¹ Osmanlı maliyesinin önemli bir konusu olan vergiler de Tanzimat'tan sonra bambaşka bir boyut kazanmış, bu sahada radikal değişiklikler yapılmıştır.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte herkesin şahsi gelirine göre tek çeşit vergi düzenine geçilerek iltizam usulüne son verilmiştir. Ayrıca, vergi toplamada yapılan değişiklikleri hayata geçirmek amacıyla sancakların idaresi mütesellimlerden alınarak ve doğrudan hükümet tarafından tayin edilen muhassıllara verilmiştir.

Muhassıl, ilk kez Tanzimat'la ortaya çıkan bir görevli değildi. Çoğunlukla, “büyük has ve zeametlerin” vergilerini tahsil eden bu görevliler XVII. yüzyıldan itibaren muhassıllık kurumunda meydana gelen bazı değişiklikler nedeniyle vergi tahsilinin yanında idari vazifeler de üstlenmeye başlayarak kendi bölgelerinin yönetiminden de sorumlu tutulmuşlardır. Ayrıca bu yüzyılın başından itibaren mazul vezir ve sadrazamlar sancaklarda muhassıl sıfatıyla görevlendirilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren muhassıllıklar daha çok yerli ailelerin eline geçmiş, XIX. yüzyıl başlarında pek çok

²⁶⁹ Öner, **a.g.e.**, s.199-200.

²⁷⁰ Çadircı, **a.g.e.**, s.32.

²⁷¹ Halil İnalcık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, **Tanzimat**, Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2011, s.171-195.

sancak muhassıllık şeklinde yönetilmeye başlanmıştır. Hatta bazı yerler voyvodalıktan çıkarılıp muhassıllığa çevrilmiştir.²⁷²

Tanzimat'ın ilanıyla muhassıllar iltizam sisteminin kaldırılmış olması nedeniyle, tahsil işlerini yürütmek üzere görevlendirilen memur niteliği kazanmışlardır. Böylece, devlet ilk defa vergi konusunda mükellefler ile doğrudan temasta bulunmaya başlamış,²⁷³ muhassılların vergi toplama işinde görevlendirilmeleriyle birlikte daha önceleri bu görevi üstlenen vali, voyvoda, sancakbeyi ve mütesellim gibi görevlilerin mali görevleri kalmamıştır.

Muhassıl adı verilen görevlilerin çalışmalarına gelince, bunların maiyetlerine birer mal katibi ile birer nüfus ve emlâk katibi atanacak ve bunlardan başka, “o memleketin hakimi, müftüsü, asker zabiti ve ileri gelenlerinden dört kişinin katıldığı bir meclis” kurulacaktı. Bu on kişilik meclise gayrimüslim ahalinin yaşadığı yerlerde “metropolit veya hahambaşı gibi ruhani veya dini reislerle iki nefer kocabaşları” da dahil olacaktı. Söz konusu meclis haftalık olarak iki yada üç kere toplanacak ve vergi tahriri ile memleketin diğer özel ve genel sorunlarını, vergi salınmasını ve giderlere ilişkin konuları görüşeceklerdi. Ayrıca, vergi suçları ve mali yolsuzluklar üzerinde kesin yargı hakları vardı.²⁷⁴ Ancak muhassıllık uygulaması beklenen faydayı sağlayamamış, 1840 ve 1841 yıllarında devlete ait gelirlerin miktarında önemli bir düşüş söz konusu olmuştur. Hatta devlet gelirlerindeki açık önemli bir boyuta ulaşmış ve buna çözüm olması amacıyla ilk kez kağıt para basılmıştır. Bu olumsuz neticeler üzerine muhassıllık sistemi iki yıl gibi kısa bir süre sonra 1842 yılında kaldırılarak iltizam sistemi uygulamasına geri

²⁷² Yücel Özkaya- Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *TDVİA*, C.31, 2006, s.18-20.

²⁷³ Sayın, *a.g.e.*, s.318.

²⁷⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011, s.34-35.

dönülmüştür.

Bununla birlikte ahalinin eskisi gibi haksızlığa uğramasına engel olmak üzere alınan önlemler kapsamında muhassıllıklar birleştirilerek eyaletlere “defterdar adıyla daha geniş yetkilerle donatılmış maliye memurları” gönderilmiştir. Vergilerin ayarlanmasında ve toplanmasında belediye meclislerinin yetkileri genişletilmiş ve vilâyet meclisleri kurulmuştur. Ayrıca bu tedbirlere ek olarak devlet memurlarından mültezimlik yapma hakkı alınmıştır.²⁷⁵ Muhassıllık meclisleri ise memleket meclisi adı altında faaliyetlerini 1849 düzenlemesine kadar sürdürmüş, bu tarihte de eyalet meclisleri ismini almıştır.²⁷⁶

3.2.8. Osmanlı Devleti’nde Mütesellimler

Osmanlı idari teşkilatı içerisinde önde gelen görevlilerden biri olan sancakbeylerine askeri ve idari görevleri karşılığında gelir olarak has adı verilen dirlikler tahsis edilmiştir. Bu dirlikler, sancağa bağlı birimlerde dağınık halde bulunmaları ve sancakbeylerinin sefer zamanlarında sancaktan uzak olmaları bu gelirlerin toplanmasını zorlaştırmaktaydı. Bu nedenle söz konusu görevleri yerine getirmek üzere “mütesellim” adı verilen vekilleri bulunmaktaydı.²⁷⁷ Yani, mütesellim beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onlar sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade etmektedir.

Sancaklarda devlet hazinesine ödenmesi gereken para ile diğer gelirleri tahsil edip zamanında gönderilmesinden sorumlu olan mütesellimler “beylerbeyi veya sancak beyinin vekili” durumunda bulundukları için bu görevlilerin yetkilerine de sahipti.

²⁷⁵ Enver Ziya Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856)**, Çağdaş Yayıncılık, İstanbul 1999, s.4.

²⁷⁶ Özkaya- Akyıldız, **a.g.m.**, s.18-20.

²⁷⁷ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**, C. XXVIII, S. 3-4, Ankara 1977, s.369-390.

Mütesellimler sancakbeylerinin toplama yetkisi olan vergileri onların vekilleri sıfatıyla toplarlardı. Ayrıca savaşlar ve bütçe açıkları nedeniyle XVII. yüzyıldan itibaren hasların mukataalaşması ve artık imdadiye adı verilen olağanüstü vergilerin sürekli hale gelmesi ile haslarına el konan ümeranın maiyetlerini devam ettirebilmeleri ve seferlere katılabilmeleri için kendilerine hazariye ve seferiye vergilerinin toplanması yetkisi verilmiştir. Sancakbeyleri çeşitli sebeplerle sancakta olmadıkları zamanlarda gelir olarak tahsis edilmiş bu vergilerin toplanmasından mütesellimler sorumluydu. Valiler tarafından gönderilen buyruldu üzerine mütesellim sancak ve kazalardan imdadiye vergilerini tahsil etmekteydi.²⁷⁸ Böylece, mütesellimler vekil olmaları hasebiyle sancak ve eyalet idarecileri için toplanan bu vergilerin hem tevzii hem de tahsili süreçlerinde etkin olarak rol oynamışlardır. Beylerbeyi veya sancak beyinin vekili olmaları nedeniyle onların yetkilerine de sahip olan mütesellimler bu işi adamları vasıtasıyla yürüttükleri gibi gelirlerin toplanmasında iltizam yönteminden de yararlanmışlardır.

XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar varlığını sürdüren mütesellimlik, Osmanlı taşra idaresinde önemli gelişmelere yol açan bir kurum niteliği kazanmış, özellikle ayan denen mahalli güçlerin sivrilmesinde bir basamak oluşturmuştur.²⁷⁹

3.3. Vakıflarda Vergi Toplama

Vakıf yerlerin vergilerini toplamakta uygulanan düzen ve buraların reayasının “raiyyetlik” koşulları diğer miri topraklarda olandan farklı değildi. Vakfın başında bulunan ve “mütevelli” adı verilen kişi, ya da mütevelli bu görevi yapamayacak

²⁷⁸ Fatma Şimşek, Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Antalya 2010.

²⁷⁹ Yücel Özkaya, “Mütesellim”, **TDVİA**, C.36, 206, s.203-204.

durumdaysa “mütevelli kaymakamı” vakıflarda vergi tahsili işini yürütmekteydi.²⁸⁰

Vakıflarda diğer bir vergi tahsil yöntemi de iltizam usulüydü. İltizam, özellikle gelir kaynakları büyük olan vakıflarda, daha çıkarlı olması hasebiyle uygulanmaktaydı. Vakıf reayası avarız ve divanca istenecek diğer salmalardan muaf olmak için berat istemiş ve çoğu zaman bunu elde etmişlerse de bu kurala her zaman uyulmuyor, özellikle ekonomik darlık içindeyken muaflar da dahil olmak üzere vakıf köyleri dahi avarız vergilerini ödemek zorunda kalıyorlardı.²⁸¹

3.4. Duyun-u Umumiye İdaresi Tarafından İdare Edilen Vergiler

Tanzimat’tan sonra Osmanlı vergi sisteminde yukarıda sayılan değişikliklerden başka birtakım olayların da etki ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin dış borçlanması ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan “Rüsûm-ı Sitte İdaresi” ile doğrudan alakalıdır. Dışarıya borçlanmamak amacıyla uzun bir süre direnen Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sebebiyle dışarıdan borç almaya mecbur kalmış ve daha sonraki yıllarda borçlanma devam ederek 1875 yılına kadar toplamda 16 kere dış borçlanma yapılmıştır. Borçlanma, büyük oranda “savaş giderlerinin karşılanması” ya da “daha önce alınan borçların anapara ve faiz ödemeleri” sebebiyle yapılmıştır. Borç alınan paranın faizi için yapılan ödeme Osmanlı mali gelirlerinin % 25’i kadardı. Faizlerin bu kadar yüksek olması Osmanlı Devleti’ni alarına geçirmiş, 1875’te moratoryum ilan edilmiştir. Böylece vadesi gelmiş dış borçların geri ödemesi geçici bir süreliğine askıya alınmıştır.

Bu sebeple 1875’te “Muharrem Kararnamesi” ismiyle yeni önlemler alınmıştır. Bu kararnamede, bütçedeki açığı kapatmak üzere dış borçların ödemesinin yarı yarıya indirilerek yapılması kararlaştırılmıştır. Ödenmeyen kısım için ise esham (hisse senedi)

²⁸⁰ Akdağ, **a.g.e.**, 325.

²⁸¹ Akdağ, **a.g.e.**, s.325- 326.

verilmiştir. Böylece iflasını ilan eden Osmanlı Devleti altının değerini 235 kuruştan 900 kuruşa çıkararak bugünkü tabiriyle “devalüasyon” yapmak durumunda kalmıştır. 1876 yılında ise “bütün borçların anapara ve faiz taksitleri ödemelerine” son verilmiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi, Tanzimat Fermanı’nın ilanı (1839) ile Osmanlı vergi sisteminde ve vergi tahsilinde radikal değişiklikler meydana gelmiş, vergilerin herkesin gelirine göre ve tek bir vergi olarak alınması kararlaştırılmış, iltizam usulüne son verilmiştir. Ayrıca, vergi toplamada yapılan değişiklikleri hayata geçirmek amacıyla Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’de alınan bir kararla sancakların idaresi mütesellim denen idarecilerden alınmış ve doğrudan hükümet tarafından atanan Muhassıl-ı Emval adı verilen kişilere verilmiştir. Böylece, devlet ilk defa vergi konusunda mükellefler ile doğrudan temasta bulunmaya başlamıştır.²⁸² Muhassılların²⁸³ vergi toplama işinde görevlendirilmeleriyle birlikte daha önceleri bu görevi üstlenen vali, voyvoda, sancakbeyi ve mütesellim gibi görevlilerin mali görevleri kalmamıştır. Tanzimat’ın ilanından sonra ahalinin ismi, şöhreti, arazileri, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri gibi bilgilerinin kaydedildiği “temettuat defterleri” adı verilen defterler tutulmaya başlanmıştır.²⁸⁴ Böylece, vergi oranları yeniden saptanmış ve bu şekilde iltizam usulü ortadan kaldırılarak herkesin gelirine göre vergi vereceği yeni bir düzen tatbik edilmeye başlanmıştır.²⁸⁵ Yapılan düzenleme ile muhassılların yanlarına kâtipler verilerek sancaklara gönderilmiş, mal mülk sayımı yapılarak herkesin gelirine göre yıllık belirli bir

²⁸² Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi**, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999, s.318.

²⁸³ Yücel Özkaya- Ali Akyıldız, “Muhassıl”, **TDVİA**, C.31, 2006, s.18-20.

²⁸⁴ Ayşe Özdemir Kızıllan, “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20, Nisan 2008, s.57-66.

²⁸⁵ Yavuz Cezar, “Tanzimata Doğru Osmanlı Maliyesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.4. 1985, s. 932

oranda tek vergi vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak muhassıllık uygulaması beklenen faydayı sağlayamamış, 1840 ve 1841 yıllarına ait devlet gelirlerinde büyük azalmalar meydana gelmiştir. Bu olumsuz neticeler üzerine muhassıllık sistemi iki yıl gibi kısa bir süre sonra 1842 yılında kaldırılarak iltizam sistemi uygulamasına geri dönmüştür.

Muhassıllık kaldırıldıktan sonra bu defa vergileri toplama yetkisi köy ve mahalle muhtarlarına, kaza müdürlerine, kaza, sancak ve eyalet meclislerine verilmiştir.²⁸⁶ Bundan sonra çeşitli tarihlerde çıkarılan talimat ve nizamnameler de vergilerin ahaliye adil bir şekilde dağıtılarak, devlet gelirlerinin toplanmasında birinci derecede muhtarları sorumlu tutmuştur.²⁸⁷

²⁸⁶ Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK Yay., Ankara 1997, s. 340-342.

²⁸⁷ Muhtarlarla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Tülay Ercoşkun, “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, **Bilig**, Kış 2012, S.60, s.131-154.

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE TAHSİLDARLIK UYGULAMASI

1. Osmanlı Devleti'nde Tahsildarlık Uygulamasının Başlaması

Yukarıda da değinildiği gibi Tanzimat Fermanı, vergilendirme ve vergi tahsili açısından yenilikler vadediyordu. Tanzimat Fermanı ile her çeşit kamu gelirlerinin doğrudan hazineye girmesi ve tek bir hazinede toplanması, yani merkezi bir mali sistem kurarak devletin kendi gelirlerinin doğrudan sahibi olması hedeflenmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla, şer'i vergilerin kaldırılarak örfi vergilerin birleştirilmesi ile vergilendirmede sadeleşme, adil ve herkesin geliri nispetinde bir vergi rejimi oluşturulması yanında, vergi tahsilâtında sivil bir tahsilât teşkilatı oluşturulması da önemli hedeflerden biriydi. Merkezileşme hedefleri çerçevesinde bizzat padişah tarafından “memur-ı müstakil” olarak tayin edilen ve muhassıl adı verilen görevliler bundan sonra vergileri doğrudan doğruya devlet adına tahsil edeceklerdi.²⁸⁸ Böylece, Tanzimat'ın ilk yılında aşar vergisi de dahil olmak üzere bütün vergiler muhassıl adı verilen- görevliler aracılığıyla “emaneten” tahsil edilmiş, ancak istenen başarıya ulaşamayıp kısa sürede kaldırılmıştır.

Her ne kadar muhassıllık uygulaması başarılı olamamışsa da mali merkezileşme çalışmaları devam etmiştir. Gelirlerin giderek azalması, bütçe açıkları, Osmanlı maliyesinin en büyük problemlerinden olan gelirlerin tahsilindeki sorunlar, vergi tahsilindeki araçların çokluğu nedeniyle halktan tahsil edilen vergilerin merkeze ulaşmasındaki aksaklıklar nedeniyle vergilerin doğrudan tahsili önem arz etmekteydi.²⁸⁹

²⁸⁸ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay., İstanbul 2012, s.29.

²⁸⁹ Akyıldız, a.g.e., s.28-29.

1861 yılında köy, kaza ve livalarda uygulanacak vergi tahsilini ayrıntılı bir şekilde açıklayan Umur-ı Maliye'ye Dair Nizamname-i Mahsus²⁹⁰ yayınlanmıştır. Nizamnameye göre, devlet mallarının tahsilinden livalarda mutasarrıf, kazalarda kaymakam sorumlu olup, muhasebe işlerini ise livalarda muhasebeciler, kazalarda mal müdürleri yürütecekti. Nizamnameye göre mahalle ve köylerde ise devlet mallarının tahsili muhtarlar aracılığıyla yapılacaktı.

Her yıl Mart ayının başında vilayet merkezlerinden livalara *liva muvazenesi*, sancaklardan kazalara ise *kaza muvazenesi* adıyla tahsil olunacak gelirlerin türlerini ve ödenecek masrafları içeren bir defter gönderilecekti. Muhtarlar her köy ve mahallede vergi tahsil vaktinden bir hafta önce mükelleflere ödeyecekleri vergi miktarını bildirecek, mükellefler de zamanı gelen borçlarını muhtara teslim ederek, karşılığında makbuz pusulası alacaklardı.

Kazalarda ve livalarda sandık emini sorumluluğunda birer mal sandığı²⁹¹ olacak ve tahsilat bu sandıklara teslim edilecekti. Köylerde ise muhtarlar tahsilatı yaptıktan sonra en fazla üç gün içinde elindeki akçeyi kaza mal sandığına teslim edecekti. Akçeyi teslim etmede gecikmeleri ya da tahsilatta eksik çıkması durumunda haklarında işlem yapılacaktı.

Kaza sandıklarına teslim edilen akçeler için teslim eden kişiye her teslimde mal müdürü tarafından hazırlanan ve kendisi, sandık emini ve kaymakam tarafından mühürlenmiş makbuz seneti verilecekti.

²⁹⁰ “Umûr-ı Mâliyyeye Dâ’ir Nizamnâme-i Mahsusdur”, **Mecmua-yı Düstûr**, Matbaa-yı Amire, H. Rebiülevvel 1284, s.470.

²⁹¹ Akkuş, Yakup, Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.143.

Sandığa teslim edilen akçeler ruznamçe denen defterlere kaydedilerek mühürlenecek ve meclis-i idareye teslim edilecekti. Her kazada ise bir mal müdürü olacak ve mal müdürü tahsil memuruyla birlikte sandık odasında duracak ve defter tutacaklardı. Mal müdürleri, gelir defterlerini ay sonunda ruznamçe defterleriyle karşılaştırarak merkez-i livaya gönderilecek kaza idare meclisi mazbatalarına eklenecek gelir hülâsalarını idare meclisine göndereceklerdi. Her sancakta elde edilen tahsilâtın mahalli masraflar çıkarıldıktan sonra kalanı Maliye Nezareti'nin emriyle gerekli yere gönderilecekti.

Vergilerin miktarı, tahriri tamamlanan yerlerde tahrir usulüne göre, henüz tahriri yapılmayan veya tamamlanmayan yerlerde ise ilgili mahallin eskiden beri süregelen düzenine uygun olarak belirlenecekti. Vergi, bedelât-ı askeriye ile aşar ve varidat-ı rüsumiye olarak üç grup şeklinde tahsil edilen vergilerden sonuncu grup, mültezimler vasıtasıyla ya da emaneten idare ile doğrudan ahaliden tahsil edilecekti.

1864 Tuna Vilâyeti Nizamnamesi ile başlayıp daha sonra ülke genelinde uygulamaya geçilen yeni idari sistemle de vergilerin doğrudan toplanmasını sağlayacak mali bürokrasi oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. 1864 Tuna Vilâyeti Nizamnamesi ile vilâyet merkezlerinde defterdarlar, sancaklarda muhasebeciler, kazalarda mal müdürleri, köylerde muhtarlar tahsil-i emval işlerinden sorumlu tutulmuş, vergilerin tahsilinden sonra paraların “mal sandıklarına ve oradan da merkezi devlet hazinesine” gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, artık en küçük idari birim olan köy ve mahallelerde bile vergi tahsil işlemlerinde doğrudan devlet adına mükelleflerle muhatap olan bir görevli bulunmuş oluyordu.²⁹² Muhtarlıkların yaygınlaşmasıyla, vergilerin

²⁹² Ayrıca, nizamnameye göre sancak ve vilâyet merkezlerinde “sandık emini”nin sorumluluğunda “mal sandığı” bulunacaktı. Her sene Mart ayı başında sancaktan kazaya muvazene defterleri gönderilirdi. Gönderilen bu defterlerde yıllık tahsilât ve harcamalar olur, gelirlerin tahsili bu defterlere göre yapılırdı. Köy ve kasabalarda gerçekleşen tahsilât bu mal sandıklarına yatırılarak, her hafta sancak mal sandığına

salınması ve tahsil edilmesi, güvenlik işleri ve belediye hizmetleri muhtarlar devredilmiştir.²⁹³ Verginin tarh ve tahsili gibi önemli görevleri üstlenen muhtarlar, bundan sonra kendi mahallerindeki ahalinin isimlerini ve haneleri içeren defterler hazırlayacak ve vergi tahsilinde görev alacaklardı.²⁹⁴ Ancak tahsil işlemlerinin yalnızca muhtarlar ile yerine getirilebilmesi mümkün görülmediğinden, bir müddet sonra muhtarlar yardımcı olacak, onları teftiş edecek ve en önemlisi zaptiye'nin karışmadığı sivil bir vergi tahsil memuru tayin etme uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama çalışmamızın ana konusunu teşkil eden “tahsildarlık” uygulamasıdır. Kelime manası “vergi toplayan görevli, alımcı, vergici” olan *tahsildar* unvanı Osmanlı Devleti’nde çeşitli dönemlerde kullanılmış olup, çalışmamıza konu olan “tahsildarlık” XIX. yüzyılın ikinci yarısında uygulanmaya başlanan sivil bir vergi tahsil etme uygulamasıdır.

Vergilerin dağıtılması ve tahsili konusu Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıldaki temel sorunlarının başında gelmekteydi. Özellikle, vergilerin tahsilindeki gecikmeler, vergilerin hiç tahsil edilememesi, hatta vergi isyanları Osmanlı Devleti için büyük bir

gönderilirdi. Vilâyet mal sandıklarının işlemleri muhasebe, vergi ve tahsil heyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Tahsil heyeti, sadece vilâyet merkez kazasına ait gelirlerin tahsiliyle ilgilemekte olup, tahsil memurları ve muavinleri, süvari tahsildarlar ve müfredat kâtiplerinden oluşmaktaydı. Liva sandıklarında ise muhasebe, vergi ve tahsil heyetiyle beraber sandık emini de bulunmaktaydı. Tahsil-i emval nizamnamesinde adı geçen vergileri tahsil etmekle görevli olup, heyette, bir tahsil memuru, muavini, bir merkez tahsildarı, süvari ve piyade tahsildarlar ile müfredat kâtipleri görev yapardı. Livalarda görevli tahsil memurları, livanın tahsil kayıtlarından ve bütün tahsilâtından sorumluydu. Heyet ayrıca merkez tahsilâtından sorumlu olup, yılda en az bir kere mülhak kazaların teftişini yapardı.

²⁹³ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK, Ankara 2011, s.109.

²⁹⁴ “Eyalet ve Elviyede Kur’a ve Mahallâtın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname” **Düstur**, 1. Tertip, C.4, s.279-283 (H. 15 Recep 1277/16 Şubat 1870); Umur-ı Maliyeye Dair Nizamname”, **Düstur**, 1. Tertip, C.2, s.4-21 (H. 18 Safer 1284/ 21 Haziran 1867).

sorun teşkil etmekteydi. Bu sorunları çözmek amacıyla 1844 yılında kurulan ve sonraki yıllarda taşrada yaygınlaşan “asakir-i zaptiye” ile “jandarma” gibi askeri kuvvetler vergi tahsilinde sıklıkla görevlendirilmeye başlanmıştır. Hatta bu durum giderek standart bir uygulama haline gelmiş ve tahsildarlık işleri bunlara devredilerek vergi tahsili zaptiyenin görevlerinden biri haline gelmiştir.²⁹⁵ Bu durum hem ahali hem de zaptiye için sorunlara yol açmaktaydı. Devletin vatandaşlarla doğrudan muhatap olduğu vergi tahsilinde, zaptiyenin devreye girmesi ahali üzerindeki baskıları artırırken, zaptiyenin de işlerinde aksamalara sebep oluyordu. Fakat, Osmanlı mali sisteminde sivil bir vergi görevlisi bulunmadığından, kolluk kuvvetlerinin vergi tahsil etmesi ya da vergi tahsili sırasında hazır bulunması kaçınılmazdı.

Vergilerin doğrudan “sivil vergi tahsildarları” tarafından toplanması yönündeki çalışmaların mimarı Midhat Paşa olmuştur. 4 Şubat 1861’de Niş Valiliği’ne tayin edilen ve kendisine vezaret rütbesi de verilen Midhat Paşa²⁹⁶, 20 Mart 1861’de (8 Ramazan 1277) göreve başladığı Niş’te isyanlar, kargaşa, asayişsizlik²⁹⁷, vergilerin tahsil edilememesi gibi büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Vilâyetin yönetimini üzerine aldıktan sonra bu sorunlara çözüm arayan Midhat Paşa, 1864 yılına kadar yürüttüğü Niş valiliği sırasında idari, mali ve askeri konular başta olmak üzere adli, eğitim, kültür, güvenlik,

²⁹⁵ “...Asakir-i Mezbure umur-u tahsiliyye ve ihzariyyede istihdam olunacaklarından ...”, 1861 Tarihli Zaptiye Nizamnamesi, 6. Bend, BOA, Y.EE, **Dosya No:36, Gömlek No:3** (H.13 Şevval 1277/ 24 Nisan 1861).

²⁹⁶ BOA, İ.MMS, **Dosya No:21, Gömlek No:924** (H. 21 Receb 1277/ 02 Şubat 1861).

²⁹⁷ Midhat Paşa Niş’e gittiğinde eyaletin her yerinde asayişsizlik vardı. Vilâyetin her tarafında haydutlar olduğunu, Müslümanların silahsız kasabadan çıkamadığını gören Midhat Paşa, artarak devam eden bu olaylar karşısında bir tedbir alma gereği duymuştur. Bkz. **Midhat Paşa’nın Hatıraları: Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)**, C.1, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1997, s.31.

imar ve inşaa faaliyetleri²⁹⁸ gibi pek çok yeniliğe imza atmıştır.

Mali alandaki yeniliklerin başında vergilerin toplanmasına dair düzenlemeler gelmektedir. Vergilerin belirli bir düzene konularak adil ve eşit bir şekilde toplanmasını hedefleyen Midhat Paşa bu maksatla aşar vergisini düzenlemiş, Kıptilerden tahsil edilecek vergilerin tahsiliyle ilgili düzenlemelerden yapmıştır. *Tuna Vilayeti Dahilinde Bulunan Kıptiyan Vergisinin 82 Senesinden İtibaren Suret-i Tahsili Hakkında Nizamname*²⁹⁹ adını taşıyan on iki maddelik nizamnameye göre Müslüman Kıptilerden asker, gayrimüslim Kıptilerden ise bedel-i askeri alınmamaktaydı. Fakat, Müslüman ve gayr-i Müslim Kıptilerden kasaba ve karyelerde emlak ve akar ve arazisi olanların emlak ve temettü vergileri ödemeleri gerekmektedir. Ne var ki, Kıptilerden düzenli vergi tahsil edilemediğinden bu konuda düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Böylece, dört sınıfa ayrılan on beş ile yetmiş beş yaş arası Müslüman ve gayrimüslim Kıptilerden birinci

²⁹⁸ Midhat Paşa, Niş'e vali olarak tayin edildikten sonra burada görev yaptığı süre boyunca yollar ve köprüler inşa ettirmiş, vilâyette asayişini sağlamış, vergileri taksitlendirerek ödemelerin kolaylaşmasını sağlamış, hastane, ıslahane, vilâyet gazetesi ve fabrikalar kurmuş, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesini sağlamıştır. Bundan başka pek çok yeni uygulamaya imza atan Midhat Paşa'nın bu başarısı onu önce Balkanlar, ardından bütün ülke için düşünülen mahalli idari reformun mimarlarından biri haline getirmiştir. Bkz. Midhat Paşa, **Hayât-ı Siyâsiyesi, Hidemâtı, Menfâ Hayâtı, (Tabsıra-i İbret)**, (Nâşiri Ali Haydar Midhat), Birinci Kitap, İstanbul 1325; Bekir Koç, **Midhat Paşa (1822-1884)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002; Bekir Sıtkı Baykal, **Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti**, Kral Matbaası, Ankara 1964; Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, TDV. Yay., C.30, 2005, s.7-11; Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, S.12 (1981- 1982), s. 279-316; Adem Korkmaz, **Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016, 617 s.; İlker Alptekin, **Midhat Paşa'nın Niş Valiliği (1861-1864)**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2011, 168 s.

²⁹⁹ **Tuna Vilâyeti Gazetesi**, Numero:43, 16 Şaban Sene 1282; "Kıptiyan Vergisinin Suret-i Tahsili Hakkında Nizamnamedir", **Mecmua-yı Düstur**, s.153-159.

sınıfta olanlar (kasaba ve köylerde oldukça sermaye ve sanat sahibi olanlar) yetmiş beş, ikinci sınıfta olanlar (birinci sınıftan biraz aşağıda bulunanlar) elli, üçüncü sınıfta olanlar otuz ve dördüncü sınıfta bulunanlar (amele ve işçi olanlar) 15 kuruş vergi ödeyeceklerdi. Kıpti vergisi, her sene Mart ayında başlayarak üç aylık bir süre içinde tahsil edilecekti.

Vergi tezkereleri Kıptilerin mensup oldukları sınıfa mahsus olarak farklı farklı hazırlanacak ve tahsildarlar tarafından tahsil edilecekti. Tahsildarlara tahsilâtta % 5 tahsil ücreti verilecekti. Tahsildarlar, vergi tahsil ettikleri Kıpti mükelleflerin elindeki tezkerelerini alarak, hangi sınıftansa o sınıfa mahsus eda tezkeresini uygun şekilde doldurarak ilgili şahsa vereceklerdi.

Tahsil memurları yeni tezkereleri vererek eski tezkereleri geri alacaktı. Bu tezkerelerle Kıptilerin sınıfları tayin edileceğinden, vilayet dışına çıkan veya vefat eden mükelleflerin tezkerelerinin başkasının eline geçmesini engellemek için dikkatli davranmaları gerekmektedir.

Mart ayından sonra üç ay boyunca vergisini vermeyen Kıptiler kaza reislerine havale edilerek, gerekli prosedür uygulanacaktı. İlgili senenin başından altı ay sonuna kadar vergisini vermemiş olanların ellerinde vergi tezkereleri olmayacağından, böyle mükelleflere rastlandığında birinci sınıfa mensup gibi işlem yapılacaktı. Tahsilat zamanı firar eden Kıptilere hapis cezası verilecek, borçları tahsil edilerek eda tezkeresi verilecekti.

Bundan başka Midhat Paşa, 1858 Arazi Kanunnamesi'ni uygulamaya geçirmiş, bazı zararlı vergileri kaldırmıştır.³⁰⁰ Bu kapsamda yapılan bir diğer yenilik de vilâyet dahilindeki zaptiye teşkilatında³⁰¹ yapılan düzenlemelerdir. O dönemde Niş Eyaleti'nin

³⁰⁰ Adem Korkmaz, **Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016, s.71.

³⁰¹ 1844 yılında kurulan Zaptiye Teşkilatı ahalinin emniyeti, devlet malının korunması, tahsildarlık, polis hizmeti gibi görevleri yerine getiren ve maaşları devlet tarafından karşılanan görevlilerdi. Zaptiye Teşkilatı

güvenliğini dört bölük süvari ve on bir bölük piyadeden oluşan bin altı yüz kişilik bir zaptiye alayı sağlamaktaydı.³⁰² Zaptiye Teşkilatı, “asayiş” ve “ihzâr” (mahkemeye getirme) işlerinden sorumlu olduğu gibi aynı zamanda vergi tahsili görevini de üstlenmişti. Midhat Paşa asayiş, tahsilât ve ihzâr görevlerinin tümünün zaptiye askerine gördürülmesindeki sakıncaları ortadan kaldırmak³⁰³ ve vergi tahsilinde halkın zaptiye baskısı sebebiyle artan şikayetlerine çözüm bulmak amacıyla zaptiye teşkilatını yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Bu nedenle, zaptiye askerlerini üç kısma ayırmıştır. Bunlardan ilki asayiş işlerini görecektir zaptiye sınıfı, ikincisi belediye hizmetlerini yerine getirecek olan asakir-i teftişîye sınıfı ve son olarak tahsilât işlerini yerine getirecek tahsildar sınıfıydı. Böylece, Niş eyaletinin tahsil işleri için zaptiye alayından bir süvari bölüğü lağvedilerek "polis" sıfatıyla tahsildarlar tertib edilmişti.³⁰⁴ Vergilerin daha verimli bir şekilde tahsil edilmesini sağlamak amacıyla kurulan tahsildarlık³⁰⁵ sertahsildarlar ve tahsildarlar (süvari-piyade) olarak iki sınıftan oluşmaktaydı.

Bu görev ayrımından sonra, piyade ve süvari bölüklerinden oluşan Niş zaptiye alayının üstlendiği muhafaza, tahsil ve teftiş işleri müstakil memurlara verilmiş ve bundan sonra zaptiye askerleri “asâkir-i teftîşîyye”, “zaptiye” ve “tahsildarlar” sınıfı olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu durum zaptiye askerlerinin asli görevlerinde daha iyi duruma gelmelerini sağladığı gibi³⁰⁶, vergi tahsil işlerinin de daha düzenli yürütmesine imkân

ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sönmez, **Zaptiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, 229 s.

³⁰² Korkmaz, **a.g.t.**, s.91.

³⁰³ Korkmaz, **a.g.t.**, s.91.

³⁰⁴ BOA, **A.MKT.MHM, Dosya No:262, Gömlek No:100** (H.21 Zilka'de 1279/ 10 Mayıs 1863); BOA, **A.MKT.MHM, Dosya No:265, Gömlek No:18** (H.19 Zilhicce 1279/ 06 Haziran 1863).

³⁰⁵ Adem Korkmaz, **Midhat Paşa, İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, TTK Yay. Ankara 2019, s.79.

³⁰⁶ BOA, **A.MKT.MHM, Dosya No:310, Gömlek No:31** (H.28 Rebiu'l-evvel 1281/31 Ağustos 1864).

sağlamıştı.

Midhat Paşa, zaptiyede uyguladığı bu yöntemi merkeze de bildirmek üzere Mayıs 1863'te Üsküb Mutasarrıfı ile müşterek olarak bir teklif hazırlamıştır.³⁰⁷ Bu teklif, Babıali tarafından olumlu karşılanmış³⁰⁸, Seraskeri'de de münasip görülmesi durumunda bu teklifin Meclis-i Vâlâ'ya havale edileceği bildirilmiştir.³⁰⁹ Daha sonra Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskeri'de Zaptiye Müşiri ile birlikte Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Meclis-i Muhasebe-i Maliye'den birer kişi seçilerek oluşturulan komisyonun yaptığı müzakereler sonucunda³¹⁰ Niş zaptiye alayından bir bölüğün *idare-i mahalliyeye sekte getirilmeksizin* lağvedilerek polis sınıfında tahsildarlar tertibi, bu uygulamanın başka mahallerde de icrasına başlanması ve zaptiyeye dair mevcut kanun ve nizamnamelerin icab eden yerlerinin ıslahı uygun görülmüştür.³¹¹ Yine bu karara göre, Meclis-i Muhasebe-i Maliye'den münasip bir kişinin seçilerek bu “polis bölüğüne” tayin edilmesine karar verilmiştir.³¹² Yukarıda belirtildiği gibi, tahsildarlık uygulamasının

³⁰⁷ “... Niş Valisi devletlü paşa hazretlerinin Üsküp Mutasarrıfı saadetlü paşa hazretleriyle müştereken tevarüd eden tahriratı melfuf pusula ile beraber manzur-ı ali-i daveraneleri buyurulmak üzere leffen irsal kılındı”. BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:262, Gömlek No:100 (H.21 Zilka'de 1279/ 10 Mayıs 1863).

³⁰⁸“.. İşbu teşkilin tasavvur olunan tahsildaran bölüğü hakkında dermeyan olunan mütalaat-ı devletleri pek güzel bir usul olub bunun tamimi muhassenatı mucib olduğuna mebni nezd-i celil-i hidivlerinde dahi tensib buyurulur ise icraat-ı umumiyesine bakılmak üzere şeref-sünuh olacak mütalaat-ı isabet-ade-i daveranelerinin işarı ...”, BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:262, Gömlek No:100 (H.21 Zilka'de 1279/ 10 Mayıs 1863).

³⁰⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:262, Gömlek No:100 (H.21 Zilka'de 1279/ 10 Mayıs 1863).

³¹⁰ BOA, İ.MVL., No.22427 (29 Cemaziye'l-evvel 1280/ 11 Kasım 1863); A.MKT.MHM, Dosya No:262, Gömlek No:100 (H.21 Zilka'de 1279/ 10 Mayıs 1863); A.MKT.MHM, Dosya No:265, Gömlek No:18 (H.19 Zilhicce 1279/ 06 Haziran 1863).

³¹¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:265, Gömlek No:18 (H.19 Zilhicce 1279/ 06 Haziran 1863); BOA, MVL, Dosya No:971, Gömlek No:18 (H. 29 Rebiü'l-ahir 1280/ 13 Ekim 1863).

³¹² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:265, Gömlek No:18 (H.19 Zilhicce 1279/ 06 Haziran 1863).

başka mahallerde de uygulanması Babıali tarafından uygun bulunmuştu. Bu karar 23 Haziran 1863 tarihli bir emirname ile diğer vilâyetlere de bildirilmiştir. Böylece, Niş'ten başka Vidin, Silistre, Edirne, Yanya, Rumeli, Filibe, Selanik, Tırhala, Hersek, Bosna, İşkodra, Tolçı³¹³ gibi Rumeli eyalet ve sancaklarında da tahsildarlık işlerinin zaptiye askerinden alınıp müstakil tahsildarlara verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Niş Eyaleti'nin tahsildarlar için hazırladığı elbise merkezce kabul görerek diğer eyaletlerde de kullanılması uygun görülmüştür.³¹⁴ Ancak bazı eyaletlerde, yeni kurulacak olan tahsildar teşkilatına tahsisat ve eleman sağlamak amacıyla zaptiye bölüklerinin nefer sayısının azaltılmasına, asayişin aksayacağı gerekçesiyle olumlu bakılmamıştır.³¹⁵

Yeni oluşturulacak tahsildarlık teşkilatında zaptiyeden lağvedilecek süvari neferlerinin istihdam edilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun en önemli sebebi hazineye yük olmalarını engellemek olduğu kadar, okur- yazar ve tahsil işlerinde güvenilir kişilerin az olmasıydı.³¹⁶ Midhat Paşa'nın Niş'teki uygulamasına bakılırsa zaptiyenin alt birimi olacak şekilde teşkilatlanmış olan tahsildar sınıfının maaşları, Niş eyaleti zaptiye alayı süvarisinden ve Üsküb eyaleti zaptiye alayı piyadelerinden birer bölük ilga edilerek ve artık lüzumu "müskirat rüsûmu" tahsil memurları lağvolunarak karşılanmış, hazineden hiç para çıkmamıştır.³¹⁷

Tahsildarlık uygulamasının başlamasıyla vergi tahsilinin sivilleştirilmesi, devlete ait vergilerin gelir kaybı olmadan doğrudan tahsil edilmesi ve yerel mali teşkilatın oluşturulması konusunda önemli bir adım atılmış oluyordu.

³¹³ BOA, A.MKT.UM, Dosya No:674, Gömlek No:48 (H.10 Haziran 1279/ 22 Haziran 1863).

³¹⁴ BOA, A.MKT.UM, Dosya No:796, Gömlek No:69 (13 Rebiü'l-evvel 1281/ 16 Ağustos 1864).

³¹⁵ Nadir Özbek, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908", **Doğu Batı**, S. 52, 2010, s.159-197.

³¹⁶ Özbek, a.g.m., s.159-197.

³¹⁷ Korkmaz, a.g.t., s.92.

2. Tahsildarlık Uygulamasının Gelişimi ve Diğer Vilâyetlerde Uygulanması

Niş'te görev yaptığı süre boyunca başarılı uygulamalara imza atan Midhat Paşa, bu uygulamalarını Vilâyet Nizamnamesi'ne esas almak ve konuyu birlikte müzakere etmek üzere İstanbul'a çağrılarak³¹⁸ Sadrazam Fuat Paşa ile birlikte 1864 Tuna Vilâyeti Nizamnamesi'nin³¹⁹ hazırlanmasında bizzat bulunmuştur.³²⁰

Vilâyet sistemine geçişte pilot bölge olarak düşünülen ve başarılı olduğu takdirde diğer bölgelerde de uygulamak amacıyla merkezi Rusçuk olmak üzere Niş, Vidin ve Silistre'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilâyeti'nin³²¹ idaresi Midhat Paşa'ya verilmiştir. 13 Ekim 1864 tarihinde Tuna Vilâyeti valiliğine atanan Midhat Paşa, Niş'te

³¹⁸ Hüdaî Şentürk, "Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", **Belleten**, C. LIX, S. 226, Ankara 1995, s.715-737.

³¹⁹ Beş bölüm ve seksen iki maddeden oluşan Tuna Vilâyeti Nizamnamesi ile Tuna Vilâyeti sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiye ve köylere ayrılmıştır. Sancaklar kaimmakamlık, kazalar müdirlik ile idare edilecek olup, Vilâyetin mali ve hesap işleri vilâyet muhasebecisi unvanıyla bir maliye memuruna havale edilmişti. Bu memur, valinin maiyyetinde olacak ve hesap işlerinde doğrudan doğruya maliye nezaretine sorumlu olacaktı. Karyelerde seçimle iş başına gelen muhtarlar olacak ve tahsil-i emval işlerini bunlar yürüteceklerdi. Vilâyet Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, C.1, s.608-624 (H. Cemaziye'l-ahir 1281/ 7 Kasım 1864); ayrıca bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Yerel Yönetim Metinleri III; Tuna Vilâyeti Nizamnamesi*, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.5, S.2, Mart 1996, ss.67-81.

³²⁰ Selda Kılıç, "1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.24, S.37, s.99-111.

³²¹ Tuna Vilâyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Selimoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Tuna Vilâyeti (1864-1878)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995; Kadir Acar, **Osmanlı Devleti'nde Bir İdârî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, 317 s.

gerçekleştirmiş olduğu ıslahatları burada da uygulamaya koymuştur.³²² Midhad Paşa, öncelikle Tuna Vilâyeti'nin ekonomik anlamda kalkınabilmesi için önemli tedbirler almıştır. İlk olarak tahsil edilmesi mümkün olmayan eski hazine alacakları defterlerden çıkarılmış, hazine alacağının tahsili zaptiye idaresinden alınarak ayrı bir tahsilname hazırlanmıştır. 1865 yılında ise *Tahsildarlar Hakkında Nizâmnâme* yürürlüğe konarak vergi ve hazine gelirlerinin toplanması için tahsildarlar görevlendirilmiştir. Tahsildarlar, bölgelerinde muhtarların vergi hesaplarını ve toplamalarını denetleyeceklerdir.³²³

Tuna Vilâyeti'nde tahsildarlık uygulamasının kesin olarak hangi tarihte uygulamaya konduğu bilinmese de Tuna Vilâyeti Gazetesi'nin üç, dört ve beşinci sayılarında parçalar halinde yayınlanan on beş maddelik talimata bakılacak olursa 28 Mart 1865 tarihinden önce uygulamaya geçildiği anlaşılmaktadır.³²⁴ Midhat Paşa'nın tahsildarlık da dahil olmak üzere Tuna Vilâyeti'ndeki icraatları -Niş valiliğinde olduğu gibi- merkezin takdirini toplamış, Tuna'da uygulanan başarılı uygulamaların diğer vilâyetlerde de uygulanmasına karar verilmişti. Bu nedenle Sadaret, Midhat Paşa'dan yeni teşkil edilen Tuna Vilâyeti'nin kuruluşundan itibaren işleyişiyle ilgili çıkarılan tüm nizamname ve talimatların birer suretini, vilâyet merkezindeki daire ve kalemlerin usul ve işlemlerinin nasıl yürütüldüğünü ayrıntılı şekilde anlatan bir tarifnamenin hazırlanarak Babıali'ye gönderilmesini istemişti.³²⁵ Midhat Paşa vilâyetteki uygulamaları anlatan

³²² Bekir Koç, "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilâyetlerindeki Yenilikçi Valiliği", **Kebikeç**, S. 18, 2004, s. 407-415.

³²³ Çadircı, a.g.e., s. 340-342.

³²⁴ **Tuna (Rusçuk) Vilâyeti Gazetesi**, Sayı: 3, Sayfa: 2 (28 Mart 1865); Sayı:4, Sayfa:2 (5 Nisan 1865); Sayı: 5, Sayfa:2 (12 Nisan 1865); Ayrıca bkz. "Mürettebat-ı Hazine-i Celileden Olan Vergi ve Bedelât-ı Askeriye ve Öşriyye Hakkında Bir Nizam-ı Umumi Vaz' ve Tesis Olununcaya Kadar Şimdilik Daire-yi Vilâyette Kain Mahallerde İdare ve Tesviyesi İçin 81 Senesinde İttihaz Olunacak Kaide-i Muvakkateyi Mutazammın Talimatıdır, **Mecmua-yı Düstur**, s.122-130.

³²⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:353, Gömlek No:69 (H.28.11.1282/14 Nisan 1866).

tarifnameyi 14 Mart 1866'da (27 Şevval 1282) Sadaret Müsteşarlığı'na teslim etmiştir. Bab-ı Vala-yı Askeri'de zaptiye müşiri, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Meclis-i Muhasebe-yi Maliyeden birer kişi seçilerek oluşturulan komisyonda bu tarifnamenin yanında zabıtaya dair kanun ve nizamnamelerin ıslahı ve bunun diğer mahallerde de uygulanmasına ilişkin konular görüşülmüş ve karar bağlanmıştır.³²⁶ Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti'nde hayata geçirdiği uygulamalara ait metinleri bir araya getirerek ayrıntılı bir şekilde hazırladığı, tahsildarların da bahsi geçen doksan iki maddelik bu tarifnâme³²⁷ incelenerek Maarif Nezareti tarafından lüzumu kadar nüsha bastırılmak suretiyle diğer vilâyetlere gönderilmiş³²⁸ ve bundan sonra söz konusu tarifnameye göre hareket edilmesi istenmiştir.³²⁹ Zaten, Tuna Vilâyeti'nden gelen layihalar Bâbîâlî tarafından *“bir yerin hâli diğer yerlere mutâbık değil ise de mevadd-ı mühimme ve te'sîsât-ı cedide hakkında ma'lûmât”* vermesi ve *“numûne-i icrâât”* tutulması amacıyla o sırada yeni kurulmakta olan Edirne, Bosna, Halep, Suriye, Erzurum

³²⁶ BOA, A.MKT. Dosya No:265, Gömlek No:18 (H.19 Zilhicce 1279/ 06 Haziran 1863).

³²⁷BOA, Y.EE, Dosya No:36, Gömlek No:9 (H.07 Zilhicce 1282 /23 Nisan 1866) “Tuna Vilâyeti'nin Hâvi Olduğu Yedi Kâim-i makâmlık Maiyyetinde Bulunan Me'murîn, Meclis ve Aklâm Vesâireden Başka Olarak Merkez-i İdâre Olan Dâire-i Vilâyetde Mevcud Meclis ve Aklâm vesâir Me'murîn Mahalleriyle Her Birinin Şimdiye Kadar Te'sis İdebilmiş Olan Vezâif ve Kavâid ve Muâmelâtını İcmalen Beyan İder Tarifnâmedir” başlığını taşıyan Tarifnamenin 90, 91 ve 92. maddeleri tahsildarlarla ilgili olup, söz konusu tarifnamede tahsildarların zaptiye alaybeyine bağlı bir birim olduğu görülmektedir. Piyade ve süvari olarak ikiye ayrılan tahsildarların kıyafetleri, tahsilâtı nasıl yapacakları, görevlerini suiistimal etmeleri durumunda alacakları cezalar vb. anlatılmaktadır. Bu tarifname daha sonra vilâyet idaresi ile ilgili diğer mevzuatla birlikte bir kitap halinde yayınlanmıştır. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta'limat-ı Umûmiyedir**, Matbaa-i Amire, 23 Rebi'ü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867).

³²⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:353, Gömlek No:69 (H.28 Zilka'de 1282/14 Nisan 1866).

³²⁹ **Midhat Paşa'nın Hatıraları: Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)**, C.1, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yay., İstanbul 1997, s.59.

ve Trablusgarb vilâyetlerine gönderilmektedir.³³⁰ Bu layihalarda tahsildar sınıfıyla ilgili maddeler de bulunmaktaydı. 1867 yılında ülke geneline yayılan Vilâyet Nizamnamesi ile Tuna Vilâyeti haricinde Bosna, Suriye, Halep, Hüdavendigar ve Prizren vilâyetlerinde de tahsildarlık işleri zaptiye askerinden alınarak müstakil tahsildarlara devredilmiştir.³³¹

Vilâyet dahilinde bulunan mahallerde önceleri iki yüz seksen tahsildar olduğu halde, Midhat Paşa'nın 2 Nisan 1866 (16 Zilka'de 1282) tarihli Tuna Gazetesi'nde yer alan konuşmasından anlaşıldığı üzere sayıları yüz doksana indirilmişti.³³² Bunlar kazalarda bulunan birer piyade baş tahsildar, piyade tahsildarlar ile her kazanın malının miktarına göre sayıları iki kişiden beş kişiye kadar çıkabilen süvari tahsildarlar olmak üzere iki sınıftan oluşmaktaydı.

3. Tahsildarlık Uygulamasının Kaldırılması

Midhat Paşa tarafından Niş'te zaptiye alayından bir bölüğün lağvedilmesiyle başlayan sivil vergi tahsildarlığı uygulaması Tuna Vilâyeti ve diğer bazı vilâyetlerde uygulamaya konduktan bir süre sonra 1871 yılında yayınlanan bir talimatname ile son

³³⁰ Korkmaz, a.g.e., s.113.

³³¹ Bekir Koç, **Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilâyeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021.s.111.

³³² 27 Mart 1866 tarihinde vilâyete bağlı yedi sancaktan seçilen üçer aza ve Vilâyet İdare Meclisi'nin üyeleri Osmanlı Devleti'nin ilk vilâyet meclisini teşkil etmişlerdir (**Tuna Vilâyeti Gazetesi**, No: 50, (H. 6 Şevval 1282); No:57 (H. 12 Zilkade 1282). Meclis başkanı Midhat Paşa, Vilâyetin kuruluşundan o güne kadar geçen süre zarfında vilâyette yapılan uygulamalarla ilgili uzun bir açılış konuşması yapmıştır. Bu açılış konuşması Tuna Vilâyeti Gazetesi'nde yayınlanmıştı. Metnin altıncı maddesinde tahsildarlara değinmiştir. **Tuna Vilâyeti Gazetesi**, No: 58, H. 16 Zilkade 1282 (2 Nisan 1866), "Midhat Paşa vergileri taksitlere bölmüş, kimin ne zaman ve ne kadar vergi vereceğini belirten edâ tezkireleri hazırlamıştır. Halktan ilgi gören bu uygulama sayesinde vilâyet tahsildar sayısı iki yüz seksenden yüz doksana indirilmiştir". Adem Korkmaz, a.g.t., s.156.

bulmuştur. 26 Nisan 1871 yılında dokuz maddeden oluşan “*Emval-i Miriye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezaiif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat*” hazırlanmıştır. Önceki talimatnamenin aynısı olan bu talimatın birinci maddesine “*Karar-ı ahir hükmünce tahsilât için mahsus memur istihdamından sarf-ı nazar kılınmış olmağla ve vazifeleri asakir-i zaptiyyeye ilave-i memuriyet edilmiştir*” şeklinde bir not düşüldüğü görülmektedir. Bu da 1871 talimatnamesinden itibaren vergi tahsil işlemlerinde tahsildarlardan vazgeçilerek eski uygulamaya dönüldüğü ve tahsilât işlerine mahsus memur istihdamına son verilerek, bu görevin yine zaptiyyeye devredildiği anlamına gelmektedir. Ancak, *vazifeleri asakir-i zaptiyyeye ilave-i memuriyet edilmiştir* tabiri ile zaptiyenin asıl görevi olan asayiş görevinden tahsil görevinin ayrılacağı anlaşılabılır.³³³ Zira, talimata bakıldığında tahsildar ünvanının devam ettiği görülmektedir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere Midhat Paşa’nın hayata geçirdiği tahsildarlık uygulaması Ocak 1872 tarihli bir irade ile Suriye, Bosna, Hüdavendigâr, Prizren ve Tuna vilâyetlerinde lağvedilmiştir.³³⁴ Ancak, tahsildarlığın, ülke genelinde standart bir şekilde uygulanmadığı gibi, bazı yerlerde lağvedilip, bazı yerlerde devam ettiği de görülmektedir. Tahsilât için hususi memurlar tayin edilmesinden vazgeçilmesindeki sebep, tahsildarlar için yapılan masrafların fazla bulunması, bazı tahsildarların görevlerini suiistimal etmeleri ve vergi tahsilinin zaptiye askerleri olmadan yapılmasının güçlükleri olmalıdır. 12 Ocak 1867 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Rumeli Vilâyeti tahsilât işlerinin, mahsus tahsildarlar tarafından kendilerine üç yük on dokuz bin maaş verilmekte olduğu halde, tahsildarların vazifelerini layıkıyla

³³³ Nadir Özbek, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908", **Doğu Batı**, S. 52, 2010, s. 159-97.

³³⁴ BOA., İ.DH., Dosya No: 644, Gömlek No: 44770 (H.22 Şevval 1288/ 4 Ocak 1872); İ.DH., Dosya No:644, Gömlek No:44770 (22 Şevval 1288/ 4 Ocak 1872); İ.DH., Dosya No:649, Gömlek No:45154 (H.15 Safer 1289/ 24 Nisan 1872).

yapmadıkları, istihdamlarından şimdiye kadar bir fayda olmadığı gibi, yıllık bir hayli masraf edildiği, bundan sonra tahsilât işlerinin imam ve muhtarlara havale edilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.³³⁵

4. Tahsildarlık Uygulamasının Yeniden Teşkili

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1871 yılında yayınlanan talimatname ile vergi tahsilâtına mahsus memur istihdamına son verilerek, bu görev asakir-i zaptiyeeye devredilmiştir. 1875 yılında ise yayınlanan “Tahsil-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat” ile tahsil-i emval işlerinin umur-ı zabıtanın alınarak vali, defterdar, mutasarrıf, muhasebeci, kaymakam ve mal memurları marifetiyle yapılmasına ve *tahsilât yoklamacıları* unvanıyla yeni bir memur grubu istihdam edilmesine karar verilmiştir.³³⁶ Yoklamacı adı verilen bu memurun mürettebat-ı miriyeinin hesaplarını, yani muhtarların tahsilâtını teftiş etmek ve zamanı geçmiş taksitlerin tahsilini hızlandırmak gibi görevleri vardı. Ancak, II. Abdülhamid’in tahta geçmesiyle dönemin mevcut siyasi şartlarının sebep olduğu ekonomik durum vergilerin tahsiliyle ilgili yeni düzenlemeleri gerekli kılmış ve yeniden sivil vergi tahsildarlığı uygulaması gündeme gelmiştir. Çünkü, tahta çıktığında büyük bir bunalım içerisinde olan Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez bir durumdaydı. Bu nedenle devlet gelirlerini artırmak amacıyla bazı reformlar yapılması uygun görülmüştü. Örneğin, daha önce başka daireler tarafından yapılan mali işlemler tamamıyla Maliye Nezareti’ne devredilerek, bir Tahsilât-ı Nizamiye Nezareti kurulmuştur. Duyun-ı Umumiye’ye bırakılan devlet gelirleri dışındaki gelirler Maliye Nezareti bünyesinde toplanmıştır.³³⁷ Böylece, mali alanda merkezileşmeye doğru yol

³³⁵ BOA., A.MKT.MHM. Dosya No:372, Gömlek No:65 (H. 06.Ramazan 1283/ 12 Ocak 1867).

³³⁶ Tahsil-i Emval-i Miriyeeye Dair Talimat”, **Düstur**, 1. Tertip, C.3, s.269-271 (H. 25 Rebiü’l-evvel 1295/1 Mayıs 1875).

³³⁷ Muharrem Öztel, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

alınmıştır. Bütün vilâyetlere bir tahsilât müdürü, her sancağa bir tahsilât müdürü yardımcısı atanacaktı. Maliye müfettişliğinin oluşturulmasıyla XIX. yüzyıl başlarına kadar en yüksek mali denetim makamı olan Başbaki Kulluğu'nun görevleri buraya devredilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkan topraklarının kaybı nedeniyle devlet gelirlerindeki azalma ve dolayısıyla maliyenin içine düşmüş olduğu sıkıntılar ve dış borçlar nedeniyle zor durumda olan Osmanlı Devleti hazinedeki açığı kapatacak yollar aramaktaydı. Bu mali açık ancak vergilerin artırılmasıyla kapanabilirdi.³³⁸ Bu nedenle, II. Abdülhamid döneminde üzerinde durulan en önemli meselelerden biri vergi tahsilâtı ve dolayısıyla vergilerin tahsilinde sivil ve merkezî bir yapılanmaya gitmek olmuştur. Çünkü, herhangi bir kayıp vermeden tahsilâtın doğrudan hazineye aktarılması ancak aracısız yani merkezi bir yapıyla mümkündü. Aynı zamanda vergi tahsilinde kolluk kuvvetlerinin devre dışı bırakılması da önemli bir meseleydi. Vergi tahsilinin kolluk kuvvetleri aracılığıyla gerçekleştirilmesi halk üzerinde olumsuz bir etki yarattığı gibi, zaman zaman büyük sorunlara hatta isyanlara da sebep olmaktaydı. Bu nedenle, II. Abdülhamid döneminde vergi tahsilâtında sivilleşmeye yönelik adımlar atılmıştır. 1879 yılında vergilerin kolluk kuvvetleri olmadan sivil memurlar tarafından tahsil edilmesine ilişkin bir tasarı ve nizamname hazırlanmıştır. Böylece, tahsilâtta zaptiyeden kaynaklanan olumsuzluklar da ortadan kalkacaktı. 12 Ekim 1879 tarihli tasarı Islahat-ı Maliye Komisyonu'nda görüşülmüş, ayrıca temettü ve emlak vergilerinin tarhı, tahsili ve bu vergiyi ödemeyenlere ilişkin uygulanacak yaptırımlarla ilgili çalışmak üzere bir

Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.7.

³³⁸ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, Yıl 2016, C. 47, S. 47, s.353 – 409.

komisyon kurulmuştur.³³⁹ Tasarıyı ve hazırlanan nizamname taslağını inceleyen Maliye komisyonu tarafından bu nizamnamede bazı değişiklikler yapılmış³⁴⁰ nizamnamenin son halinin padişah tarafından onaylanmasıyla 1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Tahsildarlar ile kaza ve liva sertahsildarlarının görevlerinin, kimler arasından ve nasıl seçileceklerinin, tahsilâtın nasıl yapılacağı ve görevlerini suiistimal edenlere ne gibi yaptırımlar uygulanacağı ayrıntılarıyla anlatıldığı 10 Kasım 1879 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi³⁴¹ ile tahsilât hizmeti şimdiye kadar zaptiyelere yaptırılırken, bundan böyle bu hizmet tahsildarlar aracılığıyla yapılacaktır.³⁴² Böylece, yeniden zaptiyenin tahsil işlemlerine karışmadığı sivil bir tahsildarlık uygulamasına geçilmişti.

1295 (1879/1880) mali yılında Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle düşen devlet gelirleri, bu tarihten sonra II. Abdülhamid dönemi boyunca çok yüksek oranlarda olmasa da devlet gelirlerinde artış yaşandığı görülmektedir.³⁴³

Ancak, belirtmek gerekir ki, hedeflenen uygulama istenen başarıya ulaşamamış, kısa sürede zaptiye ve jandarma olmadan vergilerin tahsil edilmesinin pek mümkün

³³⁹ Ö. Faruk Bölükbaşı, **Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 43.

³⁴⁰ Nizamnamenin on sekizinci maddesinde bakayanın tahsil edilmesinde zaptiye ile iş birliği yapılmasına dair bir hüküm bulunmaktaydı. Fakat, Islahat-ı Maliye Komisyonu tahsilâtın hiçbir aşamasına zaptiyenin dahil olmasına sıcak bakmıyordu. Ayrıca tahsildarlara kefil olacak kimselerin zengin ve mal sahibi olmalarına dair bir hüküm eklenmesi istendi. Son olarak, Osmanlı sınırları içinde faaliyette bulunan yabancı mükelleflerden borçlarının nasıl tahsil edileceğine dair bir madde eklenerek konuya açıklık getirilmesi kararlaştırıldı.

³⁴¹ Tahsil-i Emval Nizamnamesi, **Düstur**, 1. Tertip, C.4, s.382-392, 10 Kasım 1879; BOA, **A.DVN.MKL, Dosya No:18, Gömlek No:1** (H. 19 Zilhicce 1296/ 4 Aralık 1879).

³⁴² **Bin İki Yüz Doksan Altı (M.1880) Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiyyesi**, Matbaa-i Amire 1291.

³⁴³ Devlet gelirleri, İttihat ve Terakki döneminde Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle tekrar azalmaya başlamış ve bütçe açığı artmıştır. Bkz. Güran, a.g.e., s.7-11.

olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, 1886 yılında vilâyet, sancak ve kazalardaki baştahsildarlıklar lağvedilerek, tahsil işlerinin zaptiyeye ilaveten teşkil olunacak piyade ve süvarilerden oluşan tahsildar bölükleri vasıtasıyla yapılmasına karar verilmiştir.³⁴⁴ Tahsildarların tuttuğu tahsilât cetvelleri kazalardaki vergi kâtiplerine havale edilmiştir. Tahsildarların lağvından sonra tahsildar bölükleri devreye girmiş, kabızmal ve kâtipler istihdam edilerek³⁴⁵ vergi tahsili gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tahsildar bölükleri vilâyetlerde zaptiye alaybeyinin, sancaklarda tabur ağasının, kazalarda ise bölük ağasının emrinde olacaktı. Böylece yeni nizamname ile, zaptiyesiz vergi tahsil edilemeyeceği kabul edilerek, emlâk, akar, arazi, temettü, bedel-i askeri ve tapu hasılatı gibi vergilerin tahsilinde yeni bir uygulamaya geçilmiş ve 1879 nizamnamesi öncesine dönmüştü.³⁴⁶

XX. yüzyılın başına kadar vergi tahsilinin “sivilleşmesine dair” başka bir gelişme olmayıp, 1896 Islahat Layihasına kadar jandarmanın vergi tahsili işlemlerinden kesinlikle çıkarılarak, yalnızca ihtiyaç olması halinde tahsildarlara refakat etmelerine izin verilmesi ile yeniden vergi tahsilinde sivilleşme adımı atılmıştır. Zaptiye kuvvetlerinden ayrılan tahsildarlar, bundan sonra vilâyet, sancak ve kazalarda defterdar, muhasebeci ve mal müdürlerinin yani doğrudan maliye memurlarının emrine girerek sivil bir yapıya kavuşmuşlardır.³⁴⁷ Ardından 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile bu uygulama daha teşkilatlı bir yapıya kavuşmuş ve tüm memlekette uygulanmaya başlanmıştır.

Tahsilât işlerinin ıslahat kararları gereği tahsildarlara devredilmesiyle jandarma

³⁴⁴ BOA, MV., Dosya No:13, Gömlek No:18 (11 Muharrem 1304/ 10 Ekim 1886); DH.MKT., Dosya No:1381, Gömlek No:62 (3 Rebiü'l-evvel 1304/ 30 Kasım 1886).

³⁴⁵ BOA, ŞD, Dosya No:313, Gömlek No:38 (H. Rebiü'l-evvel 1304/ 18 Aralık 1886).

³⁴⁶ Bölükbaşı, a.g.e., s.61.

³⁴⁷ Tahsildarların Memurin-i Maliyeye İrtibatlarıyla Müteferriatı Hakkında 8 Zilhicce 1319 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi'ne Müzeyyel Mevadd-ı Nizamiye, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.849 (11 Muharrem 1320/ 20 Nisan 1902); BOA, İ.ML, Dosya No:50, Gömlek No:1320 (11 Muharrem 1902/ 20 Nisan 1902).

ve zaptiye alayları asli vazifelerine dönerek bundan sonra yalnızca asayiş olaylarından sorumlu hale gelmiştir.³⁴⁸

5. Tahsildarlık Kurumunun Yapısı

5.1. Tahsildarlarda Aranılan Nitelikler ve Seçilmeleri

Vilâyetlerde istihdam olunacak tahsildarların vazifelerini ve çalışma usullerini düzenleyen dokuz maddelik ilk talimatta³⁴⁹ tahsildarların kimler arasından ve nasıl seçileceği, kendilerinde aranacak özellikler, nerelerde görev alacakları, üniformaları, maaşları, görev ve sorumluluklarına dair bilgiler yer almaktaydı. Talimatname'ye göre, tahsildarlar yirmi yaşından büyük ve herhangi bir hastalığı ya da sakatlığı olmayan kişiler arasından seçilecekti. Hükümet işinde istihdama elverişli ve yeterli olmak, şahsi hal ve hareketlerde uygunluk tahsildarların seçiminde aranılan diğer niteliklerdendi. Ayrıca mutlaka Türkçe yazı yazmak ve defter yapmasını bilmek şartı aranmaktaydı. Tahsildar seçilecek kimselerin güvenilir kefil ve senet vermek hususlarını da yerine getirmeleri gerekmekteydi.³⁵⁰ Bu niteliklere sahip olan Müslüman ve Gayrimüslim tebaadan

³⁴⁸ BOA, **DH.TMIK.S, Dosya No:8, Gömlek No:25** (H.4 Zilkade 1314/ 6 Nisan 1897).

³⁴⁹ Emvâl-i Mîriye Tahsilâtı İçün İstihdâm Olunacak Tahsildârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-i Me'mûriyetleri Hakkında Ta'limâtıdır", **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta'limat-ı Umûmiyedir**, Matbaa-i Amire, 23 Rebiü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867), s.,131-135; **Düstur**, Tertip I, C.2, (18 Safer 1284/21 Haziran 1867), s.58-60.

³⁵⁰ Tahsildarlar gibi doğrudan doğruya akçe ve emanât-ı sâireyi kabz ve sarf etmekle mükellef olanlar ale'l-usul kefaletle rabt edilmedikçe işe başlayamazlar. Doğrudan doğruya akçeye vaz'-ı yed etmeyen, yani defterdar ve muhasebeci ve mal müdürleri ve emsali memurîn dahi vazife-i memuriyetlerine bed' ve mübâşeretle beraber hükm-i kefalet mekfûlün lehin ibtidâ-yı memuriyetine dahi şâmil olmak üzere nihayet bir buçuk ay zarfında kefil tedârikine mecburdurlar. Bu müddet zarfında kefil vermeyenler müstafi addolunarak hemen işden men olunacaklardır. Bkz. **Rûsûmat Salnamesi**, Maliye Nezâreti'nden 1382 Numara ve 23 Kânûn-ı Sâni sene 1325 Tarihli Tezkire.

mahallerince münasip görünenler tahsildarlığa seçilebileceklerdi.³⁵¹ Tahsildarların seçilmesi bulundukları mahaldeki zabitlerin de rızası ve nezaretiyle yapılyordu.³⁵²

1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile tahsildarlarda aranan nitelikler daha detaylı açıklanmıştır. Buna göre kaza sertahsildarlarıyla piyade ve süvari tahsildarlar mutlaka okuyup yazmalı, bir köy veya bir kazanın hesabını teftiş edecek kadar hesap bilmeli, yirmi yaşından aşağı, elli yaşından yukarı olmamalıdır. Bir cinayet işlemiş veya taksirli iflas suçu olup da iade-i itibar olunmamış kimselerden, bulundukları kazanın hükümet ve mal memurlarının akraba veya maiyetinden ve zimmet-i miriye sahibi olan kimselerden tahsildar seçilemezdi.

1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi³⁵³ ile üst yaş sınırı kırk beşe indirilmiş olup, yukarıda sayılan niteliklere “vazifesini kötüye kullanmaktan yargılanmamış olmak” ve “iyi halleri, bulundukları mahallin idare meclisi tarafından onaylanmış olmak” gibi şartlar eklenmiştir. Tahsildarlar bu vasıfları taşıyanlar arasından kaza tahsilât komisyonlarınca yapılan sınavla seçilerek³⁵⁴ Maliye Nezareti’nin tasdikiyle tayin olurlardı.³⁵⁵ Vali ve mutasarrıfların, seçilen tahsildarların gerekli şartları taşımadıklarını görmeleri durumunda yerlerine başka tahsildarlar seçilirdi.

Türkçe okuma-yazma bilmeyenlerden tahsildar seçilmiyordu.³⁵⁶ Türkçe bilmediğinden dolayı görevine son verilerek diğer uygun görevlere getirilen tahsildarlar

³⁵¹ adı geçen talimat, 1. madde.

³⁵² BOA, Y.EE. Dosya No:36, Gömlek No:9 (H.07 Zilhicce 1282/23 Nisan 1866), **Tarifnâme**, 92. madde.

³⁵³ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849, 1319.12.08/5 Mart 1318/18 Mart 1902.

³⁵⁴ BOA, TFR.I.SL, Dosya No:114, Gömlek No:11303 (H. 29 Cemaziye’l-evvel 1324/ 21 Temmuz 1906).

³⁵⁵ “Heyet-i Tahsiliyenin Suret-i İntihablarıyla Vezaiflerine Dair İzahnamedir”, İstanbul 1323.

³⁵⁶ BOA, TFR.I.MN., Dosya No:89, Gömlek No: 8822 (H. 6 Safer 1324 /1 Nisan 1906).

vardı.³⁵⁷ Ancak, tahsildarların seçiminde Türkçeden başka mahalli bir dile hakim olmaları onları öncelikli duruma getirmekteydi. Gayrimüslimlerden ise nüfusları oranında tahsildar seçilmekteydi.³⁵⁸ Ayrıca, tahsildar seçilenler görev yaptıkları yerin vergi miktarına göre on binden otuz bin kuruşa kadar, müfettişler ise on beş bin kuruşluk kefil göstermek zorundaydılar.

5.2. Tahsildarların Sınıfları

Tahsildarlar, birinci sınıf tahsildarlar ve ikinci sınıf tahsildarlar olmak üzere iki sınıftan oluşmaktaydı. 1871 yılında ilan edilen talimatın ikinci bendine göre vilâyet dahilinde olan yerlerde istihdam olunacak tahsildarlardan her sancak merkezi için birer kişi sancak baştahsildarı unvanıyla mutasarrıfı olan kasabalarda; sancak baştahsildarı dışındakiler ise kaza baştahsildarı unvanıyla kaymakamlığı bulunan kasabalarda bulunacaklardı. Birinci sınıf tahsildarlar olan bu tahsildarlardan başka bir de yine sancak merkezlerinde süvari ve piyade olmak üzere iki gruptan oluşan ikinci sınıf statüsünde tahsildarlar görevlendirilmişti. İkinci sınıf tahsildarlar birinci sınıf tahsildarlar ile sancak baş tahsildarlarına tabi olacaklardı. Tahsildarların tümü bulundukları kaza kaymakamına bağlıydı.³⁵⁹

1879 yılında ilan edilen Tahsil-i Emval Nizamnamesi'yle baştahsildarlık unvanı sertahsildarlığa dönüştürülmüştü.³⁶⁰ Kaza ve liva sertahsildarlarının maiyyetlerinde piyade ve süvari tahsildarları bulunacaktı. 1886 ve 1894 Tahsil-i Emval Nizamnameleri vergi tahsil işlerini her vilâyet ve kazada, oranın büyüklüğüne ve mallarının toplamına

³⁵⁷ BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:4, Gömlek No:359 (H. 6 Zilkade 1304/ 4 Şubat 1903).

³⁵⁸ BOA, DH.MKT.S., Dosya No:22, Gömlek No: 3 (H. 1 Recep 1316 / 15 Kasım 1898).

³⁵⁹ a.g.n., 7. madde.

³⁶⁰ 20 Nisan 1897 tarihli bir belgede kazalarda tahsildarlara reis olacak şahıslara tahsildar başı ünvanı verileceği belirtilmiştir. Bkz. BOA, T.MIK.S., Dosya No:8, Gömlek No:62 (H. 18 Zilkade 1314/20 Nisan 1897).

göre asakir-i zaptiye'ye ilaveten tayin kılınacak piyade ve süvarilerden oluşan tahsildar bölükleri ve kabzımallara bırakmıştır. 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ise sertahsildarlar ve bunların maiyetlerindeki tahsildarlar ile tahsilât müfettişleri ve kâtiplerden oluşan tahsilât memurlarından bahsetmektedir.

5.2.1. Sertahsildarlar

Her vilâyet ve liva merkezi olan kazalarla, tüm bağı kazaların ve birer kaza sayılan Dersaadet belediye dairelerinin, kaza ve dairenin büyüklüğüne ve malların derecesine göre bir sertahsildarı bulunacaktı. Birinci sınıf tahsildar tabir edilen sertahsildarların maiyetinde birer piyade ve ikişer ya da daha fazla süvari tahsildarı olacaktı. Liva ve kaza sertahsildarı olarak iki gruba ayrılan bu görevli, taşra merkezlerinde mal müdürlerinin, bağı kazalarda mal memurlarının ve İstanbul'da daire reislerinin maiyetinde olup, sandık eminleri ve hesap kâtipleri ile bir arada bulunuyorlardı.

Liva sertahsildarları hesap işlerinde bir liva mal müdürlüğünü idare edebilecek yetkinliğe ve tahsildar olmak için aranan diğer vasıflara sahip olan kişiler arasından Maliye Nezareti tarafından seçimle tayin olunacaklardı. Fakat, bulundukları mahalde aranan nitelikleri taşıyanlar arasından mahallerince seçilerek Maliye Nezareti'ne bildirilmeleri yoluyla da memuriyetleri kabul edilecekti.

Liva sertahsildarları Maliye Nezareti tarafından seçilirlerse kefilleri Dersaadet'te, mahallerince seçilirlerse liva merkezlerinde kabul edilecek ve alınan kefillerin isimleri Maliye Nezareti'ne bildirilecekti. Bir de şahıs için iki kefil alınacaktı. Bu kefillerin durumları her altı ayda bir incelenerek, lüzumuna göre kefilliği devam edecek ya da kefil değiştirilecekti.

Kaza sertahsildarları ise kaza meclisi idarelerince veya İstanbul'da belediye dairelerince seçimle tayin olunacaktı. Yukarıda sayılan nitelikleri taşıyan kimseler

arasından seçilen kaza sertahsildarlarından da zimmetlerine para geçirmeyeceklerine ve geçirecek olurlarsa ödeyeceklerine dair emlâk sahibi kimselerden ikişer kefil alınacak ve her altı ayda bir kefillerin durumu tahkik edilerek lüzumuna göre kefilliği devam edecek ya da bitecekti.

Her sene Mart ayı girmeden on beş gün önce, önceki tahrir-i emlâktan verilen malumat üzerine her köy ve mahalleden nüfusa göre talep edilen bedelât-ı askeriye'nin toplam bedelini gösteren idare meclisi tarafından verilecek tevzi mazbatalarını mahalle ve köy ihtiyar meclislerine vermek ve tevzi defterini yazdırıp bir nüshasını o mahalle veya köyün kabzımalına verdirmek ve bir nüshasını da ilan ettirmek, taksiti geçmiş köylere tahsildar göndermek, her mahalle ve köyün teslimatını kaydetmek, taksiti gelenleri bildirmek, rüsûm-u miriyye jurnal ve defterlerini yapmak sertahsildarın göreviydi.³⁶¹ İhtiyaç duyulduğunda sertahsildarlar bizzat köy ve kasabaların hesaplarını inceleyerek ve denetlerlerdi.

Devair-i belediye sertahsildarları da mal memurlarına müracaatla, refakatindeki tahsildar, muavinler ve tahsil ketebesinin hal ve hareketlerini teftiş ederek, vazifesini yerine getirmeyen veya suiistimal edenleri mal memuru vasıtasıyla daire müdürüne ihbar eder ve komisyona havale edilmelerini sağlarlardı.

5.2.2. Tahsildarlar

Yukarıda da değinildiği gibi tahsildarlar iki sınıfa ayrılmıştı. Kaza kaymakamının bulunduğu kasabalarda kaza baş tahsildarı unvanıyla birer tahsildar birinci sınıf tahsildar olup, süvari ve piyadelerden oluşan ve sancak başlarında bulunan tahsildarlar ikinci sınıftı. İkinci sınıf tahsildarlar her kazanın malının miktarına göre iki veya daha fazla süvari tahsildardan tahsis edilmekteydi. Kazanın kasaba ve köyleri tahsildarlara kol kol taksim edilmekteydi. Şehir ve kasabalarda *piyade tahsildarlar*, köylerde ise *süvari*

³⁶¹ “Tahsil-i Emval Nizamnâmesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 4, s. 382-92 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879).

tahsildarları mükelleflerden vergilerini tahsil edeceklerdi. Beş yüz haneyi geçen iki veya üç köye piyade tahsildarı tayin olunabilirdi. Piyade ve süvari tahsildarları taşralarda kaza meclisi idarelerince, İstanbul'da ise belediye dairelerince seçimle tayin olunacaklardı. Her iki sınıf tahsildarlar da sancak baş tahsildarına tabi olarak kaza kaymakamının emrindeydi.

Tahsil-i Emval Nizamnamesi gereğince belirlenen şartları taşıyan kimseler arasından seçilen tahsildarlar, emlak sahibi kimselerden ikişer kefil gösterecek ve her altı ayda bir kefillerin durumu tahkik edilerek lüzumuna göre kefilliği devam edecek ya da bitecekti. Tahsildarlar ile kaza sertahsildarlarının tasdikli kefalet senetleri taşrada kaza mal kaleminde, Dersaadet'te ise belediye dairesinde saklanacaktı. Bunların imzalı bir sureti taşrada kaza mal memurları tarafından defterleriyle beraber umur-u maliye müdürlerine veya liva mal müdürlerine, Dersaadet'te ise tahsilât-ı umumiye memuriyetine gönderilecekti. Kefalet senedi alınmayarak istihdam olunan tahsildarların yolsuz hareketlerinden kaza mal memurları sorumlu olacaktır. Zimmetlerine bir şey geçirmeleri halinde zararı onlar karşılayacaklardır. Tahsildarlar mahalli en büyük mal memurlarının emri altında olacaklardı.

Tahsildarların devlet emvalinin düzenli olarak toplanabilmesi ve tahsilâtın aksamaması için kendilerine ait olmayan görevlerde bulundurulmaları da yasaklanmıştı. Tahsildarların yalnızca umur-ı tahsiliye ile ilgili görevleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Kendilerine ait olmayan görevlerde çalışmalarına izin verilmiyordu. Liva zaptiyelerine ait görevlerin liva ve kazalardaki tahsildar bölüklerinde görevli kimseler ile mahalle ve köylerdeki kabzımallara gönderilmesi yasaktı.³⁶²

Tahsildarların kendilerine mahsus kıyafetleri olacaktı. Sancak ve kaza

³⁶² BOA, DH. MKT., Dosya No:2077, Gömlek No:2 (H. 4 Rebiu'l-ahir 1314/12 Eylül 1896).

baştahsildarlarının ve piyade sınıfının setri ve pantolon; süvari sınıfının ise potür ve cepken giymeleri kararlaştırılmış, ayrıca elbiselerinin sınıflarına göre birbirinden farklı renkte olmak üzere³⁶³ çuha veya abadan olması istenmişti. Ayrıca, hazine tarafından verilecek sicil numaraları elbiselerinin ve evrak çantalarının üzerine işlenmiş olacaktı.³⁶⁴ Bu elbise ile kılıç kayışı, defter, çanta ve sairenin masrafı her ay maaşlarından kesilecek olup, süvari sınıfının silah, at ve diğer malzemeleri kendileri tarafından temin edilecekti.³⁶⁵ Hayvanlarının masrafı ve yol paraları kendilerine ait olacaktı. 1886 Nizamnamesi'ndeki tahsildarların kıyafetlerine ilişkin maddeye göre tahsildarların paltolarının etekleri zaptiye paltolarından daha uzun ve tahsildarlığa mahsus alamet-i farikalı olacaktı. Tahsildarların elbiseleri tek tip olacak ve jandarma kıyafetlerine benzetilecekti.³⁶⁶ 1896 Islahat Layihası ile tahsildarların jandarma idaresinden ayrılımların dolayı elbiselerinin de değiştirilmesi gerekli görülmüştür.³⁶⁷

Piyadelere birer meç ve tüfek, süvarilere birer kılıç ve tüfek verilecekti. Hayvan takımları da bir örnek olacaktı. Tahsildarlara köylerde bulundukları süre içinde köylü tarafından bir oda verilecek, fakat yiyecek ve yem ücretlerini kendileri karşılayacaklardı. Aksi takdirde Ceza Kanunnamesinin yüz on birinci maddesine göre cezalandırılacaklardı. Ayrıca, tahsilâtın aksamaması için silah altına alınacak tahsildarların görevlerinde bırakılmaları uygun görülmüştü.³⁶⁸

Tahsildarlar önceleri askerlikten de muaf tutulmuşlardı.³⁶⁹ Nedeni ise vergi

³⁶³ Piyade tahsildarların başka, süvari tahsildarların başka kıyafetleri ve alamet-i farikaları olacaktı. Bkz.

³⁶⁴ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849 (8 Zilhicce /18 Mart 1902).

³⁶⁵ a.g.n., 3. madde.

³⁶⁶ BOA, **DH.TMIK.S, Dosya No:5, Gömlek No:23** (H.25 Recep 1314/ 30 Aralık 1896).

³⁶⁷ BOA, **DH.TMIK.S, Dosya No:4, Gömlek No:46** (H. 8 Recep 1314/ 13 Aralık 1896).

³⁶⁸ BOA, **DH.MKT, Dosya No:2637, Gömlek No:24** (H. 26 Ramazan 1326/ 22 Ekim 1908).

³⁶⁹ BOA, **DH.TMIK.S, Dosya No:18, Gömlek No:91** (H. 29 Zilhicce 1315 /21 Mayıs 1898).

tahsilâtının vekaletle yapılan bir iş olmaması nedeniyle askere alınmaları durumunda yerlerine bakacak kimse olmayacağıdır.³⁷⁰ Ancak, daha sonra Harbiye Nezareti'nce askerlik görevinden muaf tutulamayacakları bildirilmiştir.³⁷¹

Emval-i miriyye tahsildarlarının “vezaif-i mühimme ile vazifeli olmadıkları” sebebiyle silah taşımaları Şura-yı Devlet kararları gereğince uygun görülme de³⁷² görevleri gereği tehlikeyle karşı karşıya kalan ve daima saldırıya uğrama tehlikeleri olan tahsildar memurlarının kimi yerlerde nefsi müdafaaları için silah taşımalarına izin verildiği görülmektedir.³⁷³ Böylece tahsildarlar, görevleri esnasında revolver silah taşıyabileceklerdi.³⁷⁴ Hatta tahsildarlar için nerelerde ve ne kadar silaha ihtiyaç olduğunun vilâyetlerden bildirilmesi istenmişti.³⁷⁵ Silah taşımaya lüzum görülen tahsildarların kıyafetleri de silah taşımaya uygun hale getirilmekteydi.³⁷⁶

Tahsildar sayıları ve bunlara ayrılan tahsisat her vilâyette aynı değildi.³⁷⁷ Vilâyetlerde ihtiyaç olduğu kadar tahsildar istihdam edilmekteydi. Vergi tahsilâtının zamanında ve düzenli bir şekilde yapılabilmesi için vilâyetlerden gelen mevcut tahsildar

³⁷⁰ BOA, **DH.TMIK.S., Dosya No:18, Dosya No:91** (H. 29 Zilhicce 1315/ 21 Mayıs 1898).

³⁷¹ BOA, **DH.MKT, Dosya No:2668, Gömlek No:33** (H. 20 Şevval 1326/ 15 Kasım 1908).

³⁷² BOA, **DH. MB.HPS.M, Dosya No:2, Gömlek No: 93** (H. 16 Zilhicce 1329/ 8 Aralık 1911); BOA, **DH. MB.HPS.M, Dosya No:5, Gömlek No: 7** (H. 09 Zilhicce 1329 / 1 Aralık 1911); BOA, **H.MUİ, Dosya No:151, Gömlek No: 30** (H. 09 Zilhicce 1329/ 8 Aralık 1911); BOA, **DH.EUM.THR., Dosya No:100, Gömlek No:48** (H. 20 Muharrem 1330/ 10 Ocak 1912).

³⁷³ BOA, **DH.EUM.THR., Dosya No:100, Gömlek No:54** (H. 25 Muharrem 1330/ 10 Ocak 1912); BOA, **DH.EUM.EMN., Dosya No:3, Gömlek No:33** (H. 11 Safer 1330/ 31 Ocak 1912); BOA, **DH.İD., Dosya No:942, Gömlek No:2** (H. 14 Şaban 1330/ 29 Temmuz 1912).

³⁷⁴ BOA, **DH.MB.HPS., Dosya No:145, Gömlek No: 49** (H. 05 Cemaziye'l-evvel 1330/ 22 Nisan 1912).

³⁷⁵ BOA, **DH.MUİ., Dosya No:147, Gömlek No: 78** (H. 25 Şaban 1329/ 22 Nisan 1912).

³⁷⁶ BOA, **DH.MUİ., Dosya No:152, Gömlek No: 96** (H. 8 Safer 1330/ 29 Ocak 1912).

³⁷⁷ BOA, **DH.TMIK.S., Dosya No:18, Dosya No:91** (H. 29 Zilhicce 1315/ 21 Mayıs 1898).

sayısına ilaveler yapılması talebi bazen merkez tarafından uygun görülmele birlikte,³⁷⁸ bazı yerlerde vilâyetin durumuna göre tahsildar istihdamının artırılması uygun görülmeyip, mevcut tahsildarlarla idare edilmesi³⁷⁹ veya tahsilâtın zabıta vasıtasıyla yürütülmesi kararı verilmekteydi.³⁸⁰ Bazı durumlarda ise tahsildarlıkların lağvı söz konusu olmaktadır. Örneğin, Debre’de tahsilât işlerini zabıtalardan yapması ve tahsildarların faydası olmadığı gerekçesiyle tahsildarlık lağvedilmiştir.³⁸¹

Tahsildarlık uygulamasının cumhuriyet döneminde de devam ettiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nden kalan tüm vergi tahsil yöntemleri kaldırılarak, devlet gelirlerinin tümünü devlet tarafından görevlendirilen memurlar aracılığıyla tahsil edilmeye başlanmıştır. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunun önemli bir kısmının kırsal kesimde yaşaması ve buralara ulaşım olanaklarının kısıtlı olması süvari yani atlı tahsildarlara ihtiyaç doğurmuştur. Dolayısıyla, Maliye Bakanlığı’na bağlı atlı tahsildar kadrosu oluşturulmuştur. Bu tahsildarlara atları olduğundan aylık ücretlerine ilaveten hayvan yem bedeli de ödenmekteydi. Hatta tahsilâtın aksamaması için hayvanları ölen tahsildarlara avans verilmekteydi.³⁸² 1980’li yılların ortalarına kadar varlığını koruyan atlı tahsildarlar, ulaşım ve bankacılık sisteminin gelişerek yaygınlaşması ile zaman içinde uygulamadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte, günümüzde de ilçeler düzeyinde mal müdürlüklerine bağlı olarak çalışan tahsildar ünvanlı görevliler olmakla birlikte görevleri vergi tahsildarlığından çok tebligat işleriyle

³⁷⁸ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:22, Gömlek No:84 (H. 4 Şaban 1317/ 8 Aralık 1899); BOA, DH.TMIK., S., Dosya No:27, Gömlek No: 42 (H. 11 Cemaziye'l-ahir/ 17 Ekim 1899).

³⁷⁹ BOA, DH.TMIK., S., Dosya No:29, Gömlek No:22 (H. 26 Şevval 1317/ 27 Şubat 1900).

³⁸⁰ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:16, Gömlek No:94 (H. 16 Şaban 1315/10 Ocak 1898).

³⁸¹ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:33, Gömlek No:104 (H. 5 Zilhicce 1318/26 Mart 1901).

³⁸² “Maliye Atlı Tahsildarlarına Hayvan Yem Bedeli Verilmesi Hakkında Kanun Layihası”, TBMM, 1942.

ilgilenmektedir.³⁸³

5.2.3. Tahsil Heyeti ve Memurlar

Vilâyetlerde bulunan *heyet-i tahsiliye* maliye memurlarının maiyyetinde olup, tahriri yapılan mahallerce vilâyet merkezlerinde birer tahsil müdürü; sancak merkezlerinde birer liva tahsil memuruyla bunların maiyyetlerinde bulundurulacak kâtipler ile kaza merkezlerinde birer tahsil memuru ve her kaza için birer sertahsildar ile ihtiyaç olunan kadar piyade ve süvari tahsildarlarından oluşmaktadır.³⁸⁴ Tahsil müdürü ve liva ve kaza tahsil memurları vilâyet ve livaların tahsil işleri ve tahsil kayıtlarından bizzat sorumlu kişilerdi.

Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin uygulanması için nizamname gereğince vilâyet ve kazalarda *tahsilât komisyonları* teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı. İlk olarak 1894 nizamnamesi ile ortaya çıkan tahsilât komisyonu, kaza dahilinde devlete ait gelirlerin toplanmasıyla görevli bir idari birimdi. Devlete ait bu gelirler, başta vergi olmak üzere her türlü mülk, arazi ve işletmelerin sağladığı gelirlerdi. Kaza gelirlerinin toplanmasıyla ilgilenen tahsilât komisyonu kazalarda kaymakam başkanlığında mal müdürü ve gerekli olduğunda muavini ve tapu kâtibi ile bölük ağasından; livalarda mutasarrıfın başkanlığında muhasebeci, vergi memurları, defter-i hakani memurları ve tabur ağasından; son olarak vilâyetlerde valinin başkanlığında defterdar, vergi müdür, defter-i hakani memuru ve alay beyinden oluşmaktaydı. Bu görevlilere ilaveten güvenlik amacıyla zabıta memuru da- komisyonda görev yapmaktaydılar. Daha sonra daha yetkili olması nedeniyle ile zabıta memuru yerine jandarma yüzbaşısı getirilmiştir. Sonraki

³⁸³ Mesut Sert, “Bir Gelir Tahsil Yöntemi Olarak Atlı Tahsildarlar”, *Journal of Life Economics*, C.2, S.4, 2015, s.61-76.

³⁸⁴ “*Heyet-i Tahsiliyenin Suret-i İntihablarıyla Vezaiflerine Dair İzahnamedir*”, İstanbul 1323.

yıllarda kâtip ve nüfus memuru gibi görevlilerin de katılımıyla Tahsilât Komisyonu daha teşkilatlı bir yapıya kavuşmuştur.

Bu komisyon haftada en az iki kere toplanarak tahsilât işleriyle meşgul olacak ve tahsildarların seçimleri ve tahsil bölüklerinde istihdam edilmeleri bu komisyonun kararıyla olacaktı. Bunlar aylık olarak hazineye bilgi verecek olup,³⁸⁵ askeri sıfatlarından dolayı alaybeyi ile tabur ve bölük ağalarının, tahsil işlerinden dolayı maliye ve icabında mülkiye memurlarının emirlerine göre hareket edeceklerdir. Ayrıca komisyonlara havale edilen evrakın bir haftadan fazla kararsız kalması kesinlikle yasaktı.³⁸⁶

1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nde tahsil komisyonun değiştiği görülmektedir. Vilâyetlerde vilâyet defterdarının, livalarda muhasebecinin, kazalarda ise mal müdürünün başkanlığında, idare ve belediye meclislerinden birer aza ile sertahsildarlardan oluşan birer komisyon bulunacak ve haftada en az iki kere toplanarak tahsilât ileriyle ilgilenecekti.

1909 Tahsil-i Emval Kanunu'na her kaza, liva ve vilâyet merkezinde bir tahsilât komisyonu bulunması maddesi konmuştu. Bu komisyon vilâyet merkezinde defterdar başkanlığında tahsil müdürü ve vergi mümeyyizi ve belediye azasından bir kişi ve merkez tahsil memuru ve sertahsildardan; liva merkezlerinde muhasebeci başkanlığında tahsil memuru, vergi baş katibi ve belediye azasından bir kişi ile sertahsildardan; kazalarda ise mal müdürünün başkanlığında tahsil memuru, mal müdür muavini ve belediye azasından bir kişi ile sertahsildardan oluşacaktı. İstanbul'da ise bu komisyon vilâyet defterdarının veya vekil tayin ettiği bir kişinin başkanlığında tahsil müdürü, vergi müdürü ve meclis azasından seçilecek bir kişiden oluşacaktır. Tahsilât komisyonları icra edilecek tatbikatta bir karar verecekleri gibi, tahsil müdürü ve memurları tarafından tahsilâtta karşılaşılan

³⁸⁵ BOA, DH.MKT., **Dosya No:2516, Gömlek No:36** (H. 13 Rebiü'l-ahir 1319/ 30 Temmuz 1901).

³⁸⁶ “**Heyet-i Tahsiliyenin Suret-i İntihablarıyla Vezaiflerine Dair İzahnamedir**”, İstanbul 1323.

güçlülere dair beyanı oylayacaklar, ancak tahsilâta karışmayacaklardır. Belediye meclislerinden komisyonlara tayin olunacak azalar her sene yenilenecek ve kendilerine vilâyet merkezi komisyonlarında yirmi, livalarda on beş, kazalarda on kuruş ücret verilecekti.³⁸⁷ Tahsilât komisyonu daha sonra tahsilât muhasebeciliğine dönüşmüştür.

Tahsilât komisyonundan başka bir de “*Bedel-i Nakdiyye Tahsilâtı Komisyonu*” bulunmaktaydı. Başlıca vergi gelirleri emlâk, arazi, ağnam ve deve vergileri ile öşür hasılatı üzerinden alınan bedel-i öşür olan kazaların bu gelirlerini toplamakla görevli birim, tahsilât komisyonuna bağlı olarak faaliyet gösteren Bedelât-ı Nakdiyye Tahsilâtı Komisyonu’ydu. Salnamelerdeki kayıtlara göre bedelât-ı nakdiyye tahsilâtı komisyonu kaymakam, mal müdürü, bedelât-ı nakdiyye kâtibi, nüfus memuru zabıta memuru ile jandarma mülazımından oluşmaktaydı.

Bu komisyonlardan başka “*vergi idaresi*” adlı bir birim de bulunmaktaydı. Vergi idaresi mütemayiz rütbesine sahip bir müdürden başka nahiyelerin vergi kâtipleri, defterci, mizan kâtibi, vergi kâtibi, vergi muhammenleri ile süvari ve piyade tahsildarlardan oluşmaktaydı. Ayrıca, tahrir yapılmayan yerlerdeki vergi işlemleriyle ilgilenen “*maa tahrir vergi idaresi*” de bulunmaktaydı. Maa tahrir vergi idaresi, müdür, mütemeyyiz, refiki, kaza ve nahiye kâtipleri ile defterciden oluşmaktaydı.

Salnameler incelendiğinde vergi tahsiliyle ilgili yukarıda adı geçen heyet, komisyon ve memurlardan başka mal müdürü, müdür muavini ve sandık emninden oluşan “*mal kalemi*”, reisi kaymakam olmak üzere üç aza ve vergi katibinden oluşan “*vergi tadilat komisyonu*”, bir memur, başkâtip, kâtip ve defterciden oluşan “*vergi kalemi*”, “*vergi komisyonu*”, “*maa tahrir vergi komisyonu*”, “*maa tahrir vergi kalemi*”, “*tahsilât idaresi*”, ve “*vergi kâtibi*” (*tahsildar vergi kâtibi*, *maa tahrir vergi kâtibi*, *bedelât-ı nakdiyye katibi*), *tapu kalemi* ve *defter-i hakani kalemi* gibi isimlerle birçok

³⁸⁷ Tahsili Emval Kanunu, **Düstur**, 2. Tertip, C. 1, s.624-629 (2 Şaban 1327/18 Ağustos 1909).

komisyon, daire ve memurlar görünmektedir.

1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile *tahsilât müfettişi* adıyla bir görevli daha ortaya çıkmıştır. Bu memur, tahsildarları teftiş etmekle görevliydi. Her kazada, o kazanın büyüklüğüne göre bir veya iki tahsilât müfettişi bulunacaktı. Tahsilât müfettişleri gerekli nitelikleri taşıyan kimseler arasından vilâyet tahsilât komisyonunun kararı ve Hazine-yi Celile'nin onayı üzerine tayin edilirdi. Müfettişler köylerde tezkereleri³⁸⁸, tahsilât defterlerini ve diğer evrakları her yönüyle inceleyerek, gerekli gördükleri takdirde tahsildarları sorgulayabilirlerdi. Tahsildar tarafından fazla vergi alınmış ise müfettişler söz konusu tahsildarları işten el çektirerek o kazanın en büyük mal memuruna beyan etmekle görevliydi.

Müfettişler teftiş ettikleri tahsildarların defterlerine teftiş tarihini yazarak imzalayacaklardı. Bir müfettiş kendinden önce başka bir müfettiş tarafından teftiş edilmiş bir işlem görürse tekrar teftiş edebilirdi. Bulundukları kazanın bütün tahsilâtını denetleme hakkı verilen müfettişlerin her sene kazaları değiştirilirdi.

Tahsilât işleri ile uğraşan tahsil memurları arasında yukarıda sayılanlardan başka bir de kâtipler bulunmaktaydı. Mevcut mal ve vergi kâtipleri arasından alınmak üzere vilâyet merkezlerinde ikişer ve liva merkezlerinde birer kâtip istihdam edilecekti. Bu kâtipler tahsilâtın hesap işleriyle ilgileneceklerdi. Tahsil kâtipleri sertahsildarların refakatinde olacak şekilde hesapları kaydetmek, defter ve jurnalleri hazırlamak, sertahsildarlardan gönderilecek tebligat üzerine her türlü yazı işlerini yapmakla görevliydi.³⁸⁹

³⁸⁸ Mükelleflerin ellerinde bulunan emlak ve arazinin ayrıntılarını, bunların vergilerini, ödeyecekleri temettü vergisi ile gayrimüslimlerin ödeyeceği bedelât-ı askeriye hissesini ve varsa bunların bakayasının miktarını gösteren ve mükelleflere verilen evrak.

³⁸⁹ **Tahsildarların Vezâifini Mübeyyin Talimat**, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye 1303 (1885-1886).

Son olarak tahsildar muavinlerinden bahsetmek gerekmektedir. Tahsildar muavinleri her zaman tahsildarların refakatinde bulunacak ve ellerinde bulunan talimata göre hareket ederek tahsildarlarla birlikte tahsili gerçekleştireceklerdi. Tahsilâta mahsus pul ve koçanlarla, tahsil olunacak akçeyi tahsilâta mahsus çantalarında muhafaza ederek koruyacaklardı. Hatta talimata göre bu çantayı omuzlarından asarak muhafazasına itina göstereceklerdi.³⁹⁰

5.3. Tahsildarların Görevleri

Her kazadaki köy ve mahalleler süvari veya piyade tahsildarlarının mevcuduna göre iki veya üç (daha fazla ya da daha az) kol ve cihetlere bölünerek her kol ikişer tahsildara verilecekti. Kasabadaki mahalleler de lüzumuna göre piyade tahsildarlara tahsis olunacaktı. Her tahsildar memur olduğu kaç köy ve mahalle varsa her birinin vergi, iane ve aşarının miktarını ve taksitlerinin durumunu, taksitler ödendikçe defterlere kaydedeceklerdi.

Sancak baştahsildarları ve birinci sınıf tahsildarlar tahsil etmekle yükümlü oldukları vergileri, kendilerine verilen numunedeki şekline uygun olarak bir deftere kaydedeceklerdi. Bunlar, her kazanın rüsûm-ı miriyesini sancak merkezlerinde mal müdürlerinin ve kazalarda da kaymakamların nezaretinde tahsil edeceklerdi. Sancak ve kazalarda sandık eminleri ve hesap kâtipleriyle birlikte bulunup, taksit zamanı gelmiş alacakları takip etmek, kaymakama haber vermek, ödemeler yapıldıkça her mahalle ve köyün teslimatını kaydetmek, vergi, iane ve aşardan taksit zamanı geçmiş köylere giderek tahsilât yapmak, rüsûm-ı miriyye jurnal ve defterlerini yapmak asli vazifelerindendi. İkinci sınıf tahsildarlar da sancak baş tahsildarları ve birinci sınıf tahsildarların idare ve kumandasında bulunacaklardı.

1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'ne göre taşralarda piyade tahsildarları

³⁹⁰ a.g.n.,

kasabaların, süvari tahsildarları ise köylerin kabzımalları olan muhtarların hesaplarını teftiş edecekler ve tahsilâtta gecikenlerin borçlarını bir an evvel ödemelerini sağlayacaklardı. Dersaadet'te ise piyade tahsildarları mahallelerin ve süvari tahsildarları çevre yerlerin vergisini zamanında alabilmek için emlak sahiplerine müracaat edebileceklerdi. Bunlar kaza ve daire sertahsildarlarının emrinde hareket edeceklerdi.³⁹¹ 1886 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nde ise tahsildarların görevleriyle ilgili şunlar belirtilmiştir: Tahsildarlar herkesin payına düşen verginin ve bedel-i askerinin miktarını gösteren tezkerelerle, köy üzerine düşen toplam vergi miktarını gösteren top sergilerini vergi kaleminden; aşar-ı arazi üzerine taksim edilmiş yerlerde ise çiftçilerin hissesine düşen öşür bedeli ve arazi üzerine taksim olmayıp yalnız güveri adıyla bedele tahvil olunmuş öşür hisselerinin miktarlarını içeren öşür tezkerelerini mal kaleminden alarak senet makbuzlarıyla birlikte kabzımallara teslim ederlerdi.³⁹² Tahsildarlar taksit zamanı geldiği halde ödemesini yapmadığı anlaşılan mahalle ve köylere gidip kabzımalların hesaplarını teftiş ederlerdi. Tahsildarlar ayrıca borcunu taksit zamanında ödemeyen borçlulardan söz konusu meblağı tahsil ederek mal sandıklarına teslim edilmesini sağlardı.

Şehir ve kasabalarda bulunan piyade tahsildarları haftada bir, köylerdeki süvari tahsildarları ise on beş günde bir kere tahsilâtlarını birbirini izleyen numaralar altında irsaliye ile mensub oldukları kaza mal sandıklarına teslim ederlerdi. Bu irsaliyeler meblağın kimden alındığı, hangi mala ve seneye ait olduğunu içermektedir. Ancak tahsilâtın, kefaletlerinin üçte birini geçmesi durumunda bir hafta veya on beş gün dolmasını beklemeden derhal mal sandıklarına götürmeleri gerekmektedir.

Tahsildarlar mal sandıklarına teslim edecekleri akçe karşılığında makbuz

³⁹¹ "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", **Düstur**, 1. Tertip, C. 4, s. 382-92 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879).

³⁹² **Tahsildarların Vezaifini Mübeyyin Talimat**, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye 1303 (1885-1886).

ilmühaberi olarak, teslimlerini bununla ispat etmek zorundaydılar. Mal sandığından verilecek makbuz tahsildarın makbuz ilmühaberiyle karşılıklı değiştirilecekti.

Tahsildarlar, bir mahallenin vergisini tahsil edip, diğer mahalleye gidecekleri zaman, ellerinde bulunan vergisini tahsil ettiği mahalle defterlerini dairede şahsına mahsus sandıkta muhafaza edecek ve vergisini tahsil edeceği diğer mahallenin defterini alıp tahsile çıkacaklardı. Ayrıca pullar azaldıkça sertahsildarların tasdikiyle dairelerinden yeniden alacaklardı.³⁹³ Tahsildarlar, muavinleriyle birlikte tayin kılınacakları mahallenin her vergisini bizzat talep ve tahsil edeceklerdi.

Gerek tahsildarlar ve gerekse muavinleri gittikleri mahallelerde tesadüf edecekleri inşaatların da tezkeresini kontrol ederek tezkeresiz veya ruhsatıyla ilgili şüpheli gördükleri inşaatı mensup oldukları dairenin mal memurlarına ve mal memurları da müdüriyete ihbar etmek mecburiyetindeydiler.³⁹⁴

5.4.Tahsildarların Tahsiline Yetkili Oldukları Vergiler

Tahsildarların tahsiline yetkili olduğu vergiler, ihaleye bırakılan veya tahsili mültezimlere devredilen aşar vergisi ve gümrük vergileri gibi vergilerin dışında kalan, devletin doğrudan doğruya tayin ettiği vergilerdi. 1886 ve 1894 Tahsil-i Emval Nizamnamelerine göre tahsildarların tahsiline yetkili olduğu vergiler şu şekildeydi.³⁹⁵

- Emlâk ve akar vergisi

- Arazi vergisi

³⁹³ a.g.n.

³⁹⁴ a.g.n.

³⁹⁵ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 5, s. 644-652 (H. 19 Muharrem 1304/18 Ekim 1886); “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 6, s.1461-1466 (H. 8 Muharrem 1311/ 7 Şubat 1894).

- Yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi

- Varidat-ı öşriyyenin arazi üzerine tevzi ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri

tabiriyle bedele tahvil olunan kısımları

- Gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi

- Masarif-i tahririye karşılığı

- Tapu hasılatı

- Bu yedi çeşit tahsisatın tahsil olunmayan kısmı

Tahsildarlar yukarıda sıralanan sekiz çeşit vergiyi tahsil edecekler ve hesaplarını defterlerinde ayrı ayrı yürüteceklerdi. 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nde ise farklı olarak teçhizat-ı askeriye tertibi, ma'arif hisse-i i'anesi gibi başka vergiler de sayılmaktaydı. Bu nizamnameye göre tahsildarların tahsiline yetkili oldukları vergi kalemleri aşağıdaki gibi olacaktı:³⁹⁶

- Emlâk ve akar vergisi

- Arazi vergisi

- Yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi

- Gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi

- İşbu dört çeşit verginin teçhizat-ı askeriye tertibi

- Masarif-i tahririye karşılığı

- Müsakkafât-ı ma'arif hisse-i i'anesi

- Emval-i mezkurenin eski yıllara ait bakayası

1903 yılından itibaren tahsildarların tahsil ettikleri vergiler arasına bir yenisi daha

³⁹⁶ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849 (H. 8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902).

eklenmiştir. 1903 yılında bütçe açığının kapatılması için alınan önlemler kapsamında uygulamaya konulan ve 1907 yılında kaldırılan, on sekiz yaşından büyük ve yetmiş yaşından küçük tüm erkeklerin ödemekle yükümlü olduğu vergi-i şahsiye dair ilan edilen nizamnameye göre bu vergi, tahriri yapılan yerlerde Tahsil-i Emval Nizamnamesi uyarınca tahsildarlar tarafından tahsil edilecekti.³⁹⁷ Şahsi vergiyi tahsil eden tahsildar veya doğrudan mal sandığına teslim olunmuşsa mal kalemi akçenin alındığını ve kaydedildiği günün tarihini ve numarasını deftere işleyecek, vergi için özel olarak basılan tatbik pullarından yapıştıracaklardı.

1909 Tahsil-i Emval Kanunu'na göre tahsildarların yetkili olduğu vergiler nizamnamenin birinci maddesinde “emlâk, akar ve arazi vergileri, hazine adına alınan mukataa-yı zemin ve temettü, arazi-yi miriye üzerine tarh olunan aşar bedeli” olarak belirtilmiştir. Nizamnameye göre maarif ve teçhizat hisseleri ve tezkere esmanı ve emlâk ve arazinin tahrir masrafları ve arazi üzerine tarh olunan aşarın tarh ve tertip işlemlerinin masrafları karşılığı vergilerin taksitleri ile beraber tahsil olunacaktı.³⁹⁸

Ayrıca, 1909 yılında Tahsil-i Emval Kanunu'nda yer almayan menafi hissesi ve mal sandıkları tarafından tahsil olunacak diğer gelirlerin de tahsildarlar tarafından tahsil edilmesine dair bir kanun çıkarılmıştır.³⁹⁹ Buna göre *mürettebat-ı malumenin menafi hissesi, ceza davalarının harçları, hükümete ait para cezaları, haksız çıkan taraftan tahsil edilerek yerine konulmak üzere devlet tarafından harcanan harcırah ve diğer masraflar ile tarik-i bedel (yol yapımı vergisi), bedel-i nakdi-i askeri, devlete ait tüm daire ve*

³⁹⁷ Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.1064-1067 (1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903).

³⁹⁸ Tahsili Emval Kanunu, **Düstur**, 2. Tertip, Cilt 1, s.624-629, 2 Şaban 1327/ 18 Ağustos 1909.

³⁹⁹ Tahsil-i Emval Kanununa Suret-i İstifası Derc Edilmeyen Menafi Hissesiyle Mal Sandıklarınca Tahsil Olunacak Varidat-ı Sairenin Tahsildarlar Marifetiyle Lüzum-ı Cibayetine Dair Kanun-ı Muvakkat, **Düstur**, 2. Tertip, 1. Cilt, s.752; **Takvim-i Vekayi**, No: 345 (17 Ramazan 1327/ 19 Eylül 1325).

müesseselere ilişkin mekanlar, ev ve dükkanların kira bedelleri Tahsil-i Emval Kanunu'na göre tahsildarlar aracılığıyla tahsil olunacaktı.

5.4.1. Emlâk-Akar ve Arazi Vergisi

Daha önce belirtildiği üzere Tanzimat'ın ilanıyla birlikte vergi sisteminde ve uygulamalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerden ilki yüzlerce yıldır alınmakta olan örfi vergilerin kaldırılarak ancemaatin vergi adı verilen tek bir verginin uygulamaya konulmasıdır.⁴⁰⁰ Ancak, bu vergi uygulamadaki aksaklıklar ve şikayetler üzerine Islahat Fermanı ile kaldırılmış ve yerine emlâk, arazi ve temettü kayıtları yapılmak suretiyle yani tahrir usulüyle bunlardan ayrı ayrı vergiler alınması kararlaştırılmıştır. Bu vergilerden biri emlâk vergisidir. Bu vergiye göre binalar “mesken olarak kullanılanlar” ve “gelir getirenler” olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Mesken olarak kullanılan binalardan binde dört nispetinde alınan emlâk vergisinin yanında, gelir getiren binalardan akar vergisi adı verilen bir vergi alınmaktaydı. Ancak, daha sonra bu yöntem bırakılarak, mesken olarak kullanılan ve değeri yirmi bin kuruşu geçmeyen binalardan binde dört, kiraya verilen binalar ile geliri yirmi bini geçen binalardan binde sekiz vergi alınmaya başlanmıştır.⁴⁰¹ 1275 (1878) yılında konulan emlâk vergisi⁴⁰² öteden beri salyane vergisi adıyla kasaba ve köylere tevzi olunan şahıs vergisinin arazi üzerine nakledilmiş hali⁴⁰³ olup, tahriri yapılan ve tahriri yapılmayan yerlerde olmak üzere iki ayrı şekilde uygulanmaktaydı. Tahriri yapılan yerlerde emlâk ve arazilerin gerçek değerinin altında ya da çok üstünde kaydedilmesi gibi haksızlıklar yapılmış, tahriri yapılmayan yerlerde

⁴⁰⁰ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.15.

⁴⁰¹ *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) (1885-1909)*, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s.23-24.

⁴⁰² Aynizade Hasan Tahsin, *İlm-i Mali*, İstanbul 1926, s.163-164.

⁴⁰³ *İhsaiyat-ı Maliye*, s.23-24.

ise usulsüzlükler ve zulümler yapıldığı görülmüştür.⁴⁰⁴

Birinci Meşrutiyet döneminde arazi ve binalar tek çatı altında yani emlak vergisi olarak vergilendirilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde bu tek çatı değiştirilmiş, binalar için “Musakkafat Vergisi” konulmuştur

Her vilâyette valinin nezareti ve defterdarın başkanlığında, memurlar ve ahalinin önde gelenlerinden oluşan bir komisyon teşkil edilerek ve tahrir heyetleri oluşturarak şehir, kasaba ve köylerde bulunan tüm arazi ve arsalar müsakkafat, mesken ve akar adıyla tahrir edilir ve her birinin kıymetleri kaydedilirdi.

Tahrir nizamnamesi gereğince 1275’ten itibaren arazi ve müsakkafat için ilk belirlenen vergi miktarları şöyleydi:⁴⁰⁵ Arazi ve arsaların kıymet-i tahririyesinden binde dört, mesken yada akar tüm binaların kıymet-i tahririyesinden binde dört, yalnız akar kısmının yıllık gelirinden başka yüzde dört şeklinde hesaplanmıştı.⁴⁰⁶ 1295 yılından itibaren emlak vergisi arazi ve binaların kıymeti üzerinden alınmaya başlanmıştı.⁴⁰⁷ Arazi ve arsaların kıymetlerinden binde dört, kıymeti yirmi bin kuruşa kadar olan ve içinde ikamet edilen meskenlerin kıymetinden binde dört, kıymeti yirmi bin kuruş ve fazla olan

⁴⁰⁴Mustafa Durusoy, **Sultan II. Abdülhamit’e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s.69.

⁴⁰⁵ Emlak Vergisinin Miktarı Muvazene-yi Maliye Kanunu’na göre belirlenecek ve beş yılda bir kere tadil edilecekti. Bkz. Emlak ve Temettuat Vergisi Hakkında Nizamname, **Düstur**, 1. Tertip, C.5, s.503-506 (5 Zilkade 1303/5 Ağustos 1886).

⁴⁰⁶ Akar Vergisinin Binde Ona ve Temettuat Vergisinin Yüzde Dörde İbلاغ ve Tımar ve Zeamet ve Evkaf Kura ve Memleha Bedelâtının Nısfı Tenzili Hakkında İrade. **Düstur**, 1. Tertip, C.5, Recep 1304/24 Nisan 1887).

⁴⁰⁷ Emlak ve Temettuat Vergisi Hakkında Nizamname, **Düstur**, 1. Tertip, C.5, s.503-506 (5 Zilkade 1303/5 Ağustos 1886).

emlâk ile kıymeti kaç kuruş olursa olsun sahiplerinin kiraya verdiği akarların kıymetinden binde sekiz kuruş alınmaktaydı. Ancak 1303 (1885-1886) senesinde bütçe açığının kapatmak üzere akar vergilerine binde iki zam ile binde ona, 1304'te (1886-1887) kıymeti yirmi bin kuruşa kadar olan meskenlerde binde bir zam olunarak, binde dörtten beşe çıkarılmıştır.⁴⁰⁸ 1330 senesi bütçe açığına karşılık olarak da arazi vergisinin aslına % 50 zam yapılmıştır.⁴⁰⁹

Son olarak belirtmek gerekir ki emlâk vergisi için mükellefler vergi miktarını fahiş bulmaları durumunda kendilerine koçanlı tezkere verildiği tarihten itibaren on beş gün zarfında mülkün bulunduğu mahallin belediye ve nahiye meclislerine bir itirazname verebilirlerdi. İtiraznameden sonra belediye veya nahiye meclisleri durumu tahkik ederek itirazı kabul eder ya da reddederdi.⁴¹⁰ Ayrıca emlâk ve temettü vergisiyle bedel-i askerilerini sene sonuna kadar ödeyenlere %5 oranında indirim yapıldı.⁴¹¹

Tahsildarlar akarlardan kıymeti itibariyle yirmi bin kuruşa kadar kıymette olanlardan şehriye, kırk ve elli bin kuruşa kadar olanlardan beşer kuruş, yüz bine kadar olanlardan otuz kuruş, yüz binden fazla olanlardan on beşer kuruş hesabıyla vergi alırlardı. Emlâk vergisini tahsil etmek üzere gittikleri yer bir dükkansa, o dükkânda ne gibi bir zanaat yapıldığını kontrol edip deftere kaydeder ve icra olunan zanaatin itibarına

⁴⁰⁸ **İhsaiyat-ı Maliye**, s.26-27.

⁴⁰⁹“Arazi Vergisine 1330 Senesinde Vuku Bulacak Zam Hakkında Kanun”, **Düstur**, 2. Tertip, C.6, s.1231 (25 Rebiü'l-ahir 1332/ 23 Mart 1914).

⁴¹⁰ Aynı durum Temettü vergisi için de geçerliydi. “5 Zilkade 1303 Tarihli Emlâk ve Temettü Vergisi Nizamnamesi'nin 9. Madde-i Muaddelesi”, **Düstur**, 1. Tertib, C.7, s.699 (17 Rebiü'l-evvel 1319/ 4 Temmuz 1901).

⁴¹¹ “Emlâk ve Temettü Vergisiyle Bedel-i Askerilerini Sene Nihayetine Kadar Tesviye Edenlerden %5 Tenzilat İcrası Hakkında İrade”, **Düstur**, 1. Tertip, C.8 s.1, (H. 7 Ramazan 1319/ 18 Aralık 1901).

göre alınması gereken verginin miktarını tayin ederlerdi.⁴¹²

Dersaadet akar vergisinin tahsili ise 1886 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin yedinci faslında belirtildiği üzere şu şekilde tahsil edilecekti. İstanbul ve bilad-ı selasede (İstanbul'a bağlı Galata, Üsküdar ve Eyüp kazaları) emlâk vergisi her daire-i belediyede bir sertahsildar ile dairenin büyüklüğüne ve verginin miktarına göre her ikişer bin adet emlâk için bir tahsildar ve tahsildar hademesi olacak şekilde on sertahsildar, yetmiş tahsildar, otuz kâtip ve bir pul muhafızından oluşan bir tahsil heyeti aracılığıyla tahsil olunacaktı. Bu tahsildarlar için de tahsildarların seçiminde aranan nitelikler geçerli olacaktı. Tahsil hademesi tahsildarlara, tahsildar ve kâtipler sertahsildarlara, sertahsildarlar ise mal memurlarına bağlı olup, bunların gözetiminde vazifelerini yerine getireceklerdi. Pul muhafızı ise vergi memurunun maiyetinde ve emrinde olacaktı. Tahsildarlar kendi daireleri sınırları içinde bulunan emlâk ve akarın vergilerini tahsil edeceklerdi. Sertahsildarlar, kendi daireleri dışında bulunan emlâk ve akarın vergilerini tahsil edemezlerdi. Maiyetlerinde bulunan tahsildarlarla tahsil hademesinin vergi tahsilâtını teftiş ederlerdi. Tahsildarlar ile tahsil hademesi, sertahsildarlar tarafından verilecek vergi kuponları gereğince emlâk ve akar vergilerini üç taksitte tahsil ederler ve verilen akçeyi kendi dairelerinin mal sandığına teslim ederlerdi. Tahsil ettikleri akçe kadar vergi tezakirine mahsus pul yapıştırıp, makbuz tarihini koyarak imzalar ve her gün gerçekleştirilen tahsilâtı mal sandıklarına teslim etmek zorundadırlar. Her tahsildara verilen yirmi bin kuruşluk pul bittikçe tekrar verilirdi. Emlâk ve akar vergisinin yüzde altısı kadar para sertahsildarlar ile tahsildar, tahsil hademesi, kâtip ve pul muhafızına maaş olarak verilirdi.

Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nde belirtilen bu hükümler, 28 Recep 1310 tarihli

⁴¹² **Tahsildarların Vezâifini Mübeyyin Talimat**, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye 1303 (1885-1886).

Dersaadet Emlâk Vergisi'nin Tahsili Hakkında Nizamname'nin⁴¹³ yayınlanmasıyla yürürlükten kaldırılmıştır. Her mülkün yıllık vergisi yine üç taksitte (ilki Mart'tan Haziran sonuna kadar, ikincisi Temmuz Başından Teşrinievvel sonuna kadar, üçüncü taksit ise Teşrinisani başından Şubat sonuna kadar) tahsil olunurdu. Bir sene dolup da o senenin vergisini göndermemiş olan emlâk için tahsildarlar mensup oldukları belediye dairesine müracaat ederek bir ihbarname gönderir ve on beş gün mühlet verilirdi. Borç yine ödenmezse ikinci kez ihbarname gönderilirdi. On beş günün sonunda yine ödenmezse üçüncü kez ihbarname gönderilir ve bir hafta içinde ödenmezse işlem başlatılırdı. Eğer mülk mesken ise o mahallin muhtar ve imamı ve bir polis eşliğinde ikametgaha gidilerek mevcut eşyalar (temel eşyalar, varsa sanatına özgü alet- edevat ve kitaplar hariç) satışa çıkarılacaktı. Satılığa çıkarılan eşya vergi edelini karşılamaz veya satılacak eşya ulunmaz ise belediye tarafından yapılacak bir tahkikat ile borçlunun borcunu ödemeye kudreti olmadığı anlaşılırsa, borcunu ödeyecek refaha ulaşincaya kadar borcun tahsili ertelenirdi.⁴¹⁴

5.4.2. Temettü Vergisi

Osmanlı Devleti kuruluştan Tanzimat'ın ilanına kadar fethedilen yerler arazisi ve nüfusu ile birlikte yazılırdı. Fakat bu yazımlarda toprak ürünlerinden vergi almak amaçlandığı için nüfusla ilgili ayrıntılara yer verilmezdi.⁴¹⁵ Ancak, Tanzimat'ın ilanından sonra daha önce de değinildiği gibi vergi sisteminde önemli değişiklikler yapılmış, iltizam sistemi kaldırıldığı gibi cizye, aşar gibi vergiler dışında kalan vergiler de kaldırılarak,

⁴¹³ “Dersaadet Emlâk Vergisi'nin Tahsili Hakkında Nizamname”, **Düstur**, 1. Tertip, C.6, s.1338-1340 (28 Recep 1310/15 Şubat 1893).

⁴¹⁴ a.g.n.; Ayrıca Bkz. “Dersaadet Emlâk Vergisi Yoklamasına Dair Talimat”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.371-372.

⁴¹⁵ Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM**, S.11, s.769-823.

vergiler sade ve basit bir hale getirilmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra görevlendirilen muhassıl denen memurlar hemen nüfus ve emlâk sayımına başlamışlardır. İlk olarak 1844 yılında imparatorluğun büyük bir kısmında yapılan temettüat tahrirleri ile vergi dağılımının adil olmadığı görülmüş, 1858 yılında tahrir heyetleri oluşturularak vergi mükelleflerinin emlâk, arazi ve hayvan vb. şahsi varlıkları tespit edilmiştir. Böylece, *"herkesin mutasarrıf olduğu emlâk ve arazi-i mevcudesinin menafii ve temettuat-ı hasılasına ve kar ve ticaret ve iktidarına ve 'l-hasıl hal ve tahammüllerinin derecesine göre virgü namıyla"* bir vergi alınmasına başlanmıştır. Yani, herkes kazancı nispetinde vergi ödeyecekti. 1840-1860 yılları arasında uygulanan bu ancemaatin vergi çeşitli aksaklık ve haksızlıklar nedeniyle 1863 yılında kaldırılarak, emlâk, arazi ve temettü vergilerinin tahrir esasına göre hesaplanarak ayrı vergiler olarak tahsiline karar verilmiştir. Tahrir yapılmayan yerlerde ise ancemaatin vergi uygulamasına devam edilecekti.⁴¹⁶

Daha sonra servetle birlikte ticaret ve sanayi faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin de vergilendirilmesine karar verilmiştir. Aslında, bu verginin temeli Sultan II. Mahmut tarafından konulan "ihtisap resmi"ne dayanmaktaydı.⁴¹⁷ 16 Cemaziyülevvel 1254 (7 Ağustos 1838) tarihinde yayınlanan bir fermanla ihtisap resmi kaldırılmış, 19 Zilkade 1255 (24 Ocak 1840) tarihli nizamname ile temettü vergisi konulmuştu. Ticaret, sanat ve esnaflıkla uğraşan herkesin yıllık kazançları üzerinden ödedikleri belirli bir miktar olan temettü vergisinin⁴¹⁸ arazi ve arsalarla, sahipleri tarafından oturma amaçlı kullanılan ve kıymeti yirmi bin kuruşu geçmeyen binalardan % 0,4 ve kira geliri getiren tüm binalarla değeri yirmi bin kuruşu aşan binalardan % 0,8 oranında alınması kararlaştırılmıştır. Bu

⁴¹⁶ Öner, a.g.e., s.300.

⁴¹⁷ Mehmet Zeki, "Temettü Vergisi", **İktisadiyat Mecmuası**, 2/52, 19 Nisan 1917, s.3.

⁴¹⁸ Emlâk ve Temettü vergileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., "Emlâk ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname", **Düstur**, 1. Tertip, C.5, s.503-506 (5 Zilkade 1303/ 5 Ağustos 1886).

vergi önceleri ancemaatin verginin bir kısmını teşkil etmek üzere “muvahhid vergi” olarak alınmışsa da, 1275 tarihli tahrir talimatı ve 1277 tarihli tahrir-i umumi Nizamnamesi gereğince herkesin emlâk ve arazisi ve senevi temettü miktarı tahmin ve takdir edilerek konmaya başlanmıştır. Miktarı, Muvazene-yi Maliye Kanunu’na göre belirlenmekte olan bu vergi için bir mülkün kıymeti, bir tüccar veya sanatkârın temettüünün takdiri, her yerde belediye ve nahiye meclislerinden seçilmiş “garazsız ve yeminli muhamminler” vasıtasıyla belirlenirdi. Temettü vergisi, önceleri yalnızca ticaret, sanat ve esnaflıkla uğraşan kimselerin ödediği bir vergi olup, sonraları memurlardan da tahsil edilmeye başlanmıştır. Osmanlı topraklarında oturma izni alarak ticaretle meşgul olan gayrimüslimlerden temettü vergisi alınması kararlaştırılmışsa da, gayrimüslimlerin itirazları neticesinde uygulamaya geçmemiştir.⁴¹⁹

Temettü vergisi, vilâyet, liva, kaza merkezlerinde ve nüfusu iki binden fazla olan mahallerde bulunan tüccar, sanatkâr ve esnaftan Mart ve Eylül aylarında iki taksit olmak üzere “emval-i umumiye tahsildarları” tarafından tahsil olunurdu.⁴²⁰ İki kısımdan oluşan verginin ilk kısmı maktu olup, mükellefler dört kısma ayrılmıştı. Böylece vergi mükellefleri kazançlarının yüzde üçünü geçmemek şartıyla dahil oldukları sınıflara göre vergi verirlerdi.⁴²¹ Nizamnamelerde tahsildarlar tarafından tahsil edilen vergiler arasında

⁴¹⁹ **İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) (1885-1909)**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s.35-36.

⁴²⁰ İstasyon, iskele ve vilâyet merkezleri arasındaki yollar üzerinde bulunan han, kahvehane, gazino, misafirhane, hamam, ambarlardan ve maktu olarak tespit edilmiş miktarlarda geliri olan her tür ticaret, sanat, meslek erbabından ve sanayi müesseselerinden nüfus sayısına bakılmaksızın vergi alınmaktaydı. Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavaidi**, s.446. Bu nizamnamenin en temel problemi” Osmanlı ülkesin her tarafındaki ticaretin eşit farz ve zannedilerek vergi tarh edilmesi” görülmektedir. Mehmet Zeki, “Temettü Vergisi-2”, **İktisadiyat Mecmuası**, 2/54, 3 Mayıs 1917, s.5; **İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri 1885-1909)**, Ankara 2000, s. 37; **Tahakkuk Memurları Vezaifi Hakkında Tarifname**, “Temettü Vergisi”, 1327, s. 18-19.

⁴²¹ **İhsaiyat- Maliye**, s.35-36-37.

sayılan “yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi”⁴²² kapsamına yabancıların da dahil edilmesi ancak Birinci Dünya Savaşı şartlarında mümkün olmuştur.⁴²³ 1863 yılında tahrir esasına göre alınmaya başlayan Temettü vergisi, 1926 tarihli Kazanç Vergisi Kanunu’na kadar bu isimle devam etmiştir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Tanzimat’ın ilanından sonra uygulanan temettü vergisiyle, söz konusu esnaf ve tüccarın yıllık kazancı üzerinden tahsil edilen temettü vergisi birbiriyle karıştırılsa da farklı vergilerdir.

5.4.3. Bedel-i Askerî

Bedel-i askeri vergisi hem Müslüman hem de gayrimüslim halk için geçerli olan bir vergi türü olup, askerlik hizmetine karşılık olarak, gayrimüslim halktan alınan ve vasıtasız vergilerin en eskisi olan “cizye”nin kaldırılmasıyla getirilen vergi “bedel-i askeri”, Müslüman halktan alınan vergi ise “bedel-i nakdi-i askeri” olarak adlandırılmıştır.

Bedel-i askeri vergisi, 1856 Islahat Fermanı’nda “... ve verginin müsâvatı tekalif-i sairenin müsavatını mucib olduğu misillü hukukça olan müsavat dahi vazaifece olan müsavata müstelzim olduğundan hristiyan ve sair teba-i gayrim müslime dahi ahali-i islam misillü hassa-i askeriye itası hakkında muahharan verilen karara inkiyad mecburiyetinde bulunması, bu hususta bedel vermek veya nakden akçe i’tasıyla hidematı fiiliyyeden muaf olmak usulünün icra olunması...” şeklinde belirtildiği üzere gayrimüslimlerden yüzlerce yıldır alınan cizye vergisinin kaldırılmasıyla getirilmiştir. Aslında, Tanzimat’tan sonra cizye yerine gayrimüslim Osmanlı tebaasından askerlik hizmetine karşılık olarak iâne-i askeriyye adıyla alınan bu vergi daha sonra “bedel-i

⁴²² BOA, YB.021, Dosya No:86, Gömlek No:286 (H. 16 Şevval 1306/ 15 Haziran 1889).

⁴²³ Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2009, s.66.

askeri” adıyla anılmış ve bu uygulama 1909’a kadar devam etmiştir.⁴²⁴

15 yaşından küçük, 75 yaşından büyük olanların, din adamlarının, fakir ve muhtaç olanların muaf tutulduğu bu vergi, Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlikle mükellef tutulmaları nedeniyle kaldırılmıştır. Ancak, daha sonra bu vergi gayrimüslimlerin talepleri sonucu tekrar uygulamaya konmuştur. I. Dünya Savaşı’nda ise hem gayrimüslimleri hem de Müslümanları kapsayacak şekilde uygulanmıştır.⁴²⁵ 1263 tarihli Kura Nizamnamesi gereğince bedel-i askeri gibi Müslümanlardan bedel-i nakdi alınmaya başlanmış ve miktarı yüz elli adet Osmanlı altını olarak belirlenmiştir.⁴²⁶ Bu vergilerin tahsili tahsildarlar tarafından yürütülmekteydi. Bedelât-ı askeriye borcunu ödemeyenler Tahsil-i Emval Nizamnamesi gereğince hapsedilir, borçlarından zamanı gelen taksitlerini vermeleri halinde tahliye edilirdi.⁴²⁷

5.4.4. Aşar Vergisi’nin Arazi Üzerinden Tahsili

Tahsildarların tahsil ettikleri vergiler arasında öşür gelirlerinin arazi üzerine tevzi ve taksim olunmuş kısmı ve güveri⁴²⁸ denen kısımlarından alınan vergiler de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar varlığını koruyan ve tarımsal ürünler üzerinden tahsil edilen aşar vergisi, tarıma dayalı Osmanlı maliyesinin en büyük gelir kalemlerindendi. Halkın çoğunun tarımla uğraşması nedeniyle yıllık bütçe gelirlerinin üçte birine yakın tutarı aşar vergisinden gelmekteydi. Bu nedenle, en ağır vergi şüphesiz aşar vergisiydi. “Ayni” veya “nakdi” olarak iltizam usulüyle tahsil edilmekte olan aşar vergisinin tahsil usulü, devletin en büyük gelir kalemi olması

⁴²⁴ Abdülkadir Özcan, “İane”, **TDVİA**, C.19, s.228-232.

⁴²⁵ Raşit Gökdemir, “Eski Osmanlı Devleti’nin Mali Ahvalı, Bütçeleri, Hesapları”, **Yeni Türk Mecmuası**, C.5, S.57, 1937, s.1107.

⁴²⁶ **İhsaiyat-ı Maliye**, s.46-47.

⁴²⁷ BOA, **DH.TMIK.M, Dosya No:92, Gömlek No:18** (H. 19 Rebiü’l-ahir 1318/ 16 Ağustos 1900).

⁴²⁸ Sebze bahçesi ve bostanda yetişen ürünler.

sebebiyle zaman içinde birçok değişiklik geçirmiştir.⁴²⁹

Zaman içinde aşara bağlı gelirler oluşturulmuştur. 1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra aşar vergisine arazi vergisi de dahil olmuştur. Arazi vergisinin konusu gelir getiren veya getirmeyen sahipli bütün araziye kapsamaktaydı. Verginin matrahı ise arazinin değeri olarak belirlenirdi. Verginin oranı, arazi ve gelir getiren arsalar için değerlerinin binde onu, gelir getirmeyen arsalar için değerlerinin binde beşi olarak hesaplanırdı. Arazi vergisinin mükellefi ise araziye sahip olan kişiydi. Sahipsiz arazileri sahip gibi kullananlar da mükellef sayılırdı. 1864 yılında menafî sandıkları için aşar vergisine % 10 zam yapılmış, 1885 yılında ise maarif vergisi eklenmiş ve yine zam yapılmıştı. Aşar, son dönemde bütün mahsuller üzerinden %12.5 oranında ve aynen alınmakta idi.⁴³⁰ Ancak, iltizam usulüyle tahsil edilen aşar vergisinin oranı, mültezimlerin yolsuzlukları sonucu % 30-40' kadar çıkmaktaydı.⁴³¹ Aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi, siyasi programlarda yer aldığı halde, fiilen gerçekleştirilmemiştir.⁴³²

Aşarın arazi üzerine tevzi ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri tabiriyle bedele tahvil olunan kısımları Tahsil-i Emval Nizamnamesi gereğince tahsildarlar tarafından tahsil edilmekteydi.⁴³³

5.4.5. Maarif Hisse-i İanesi

Bilindiği üzere II. Abdülhamid dönemi eğitimin taşrada yaygınlaştığı bir dönem

⁴²⁹ Onur Eroğlu, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.12, Özel Sayı, 2010, s.57-89.

⁴³⁰ Öner, a.g.e., s.398.

⁴³¹ Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, Sander Yayınları, (Çeviren: Nuran Yavuz), İstanbul 1982, s.149-150.

⁴³² Mutlu, a.g.e., s.66.

⁴³³ "Aşarın Arazi Üzerinden Suret-i İstifasını Mübeyyin talimat", **Düstur**, 1. Tertip, C.8, s.180-187 (H. 2 Safer 1323/ 8 Nisan 1905).

olmuştur. 1 Mart 1883 tarihinde kabul edilen bir kararla Maarif Hisse İanesi adında bir vergi kalemi ortaya çıkmıştır. Eğitim vergisi olan bu verginin tahsilindeki amaç, öncelikle idadilerin yapım ve işletilmesinde kullanılmak üzere gelir elde edilmesiydi. Her ne kadar Maarif Hisse-i İane vergisi mükellefler tarafından kolaylıkla kabul edilmeyip, memleketin farklı bölgelerinden itiraz ve isyanlar gelmiş olsa da⁴³⁴ eğitime harcanmak üzere bazı vergilere ek bir vergi şeklinde tahsil edilmeye çalışılmıştır.

Maarif hissesi tarımla uğraşan ahalinin ödediği aşar vergisinin %11,5'e çıkarılmasıyla tahsil edilmeye başlanmıştı. Bu miktarın yüzde onluk kısmı aşar vergisi olup, yüzde birlik kısmı bayındırlık işlerine ve yüzde 0,5'lik kısmı ise eğitime aktarılacaktı. Şehirli halktan ise taşınmaz mallarının değeri üzerinden alınan %6 nispetindeki müsakkafat vergisinin yüzde biri maarif hissesi olarak eğitim için alınacaktı.⁴³⁵ Bazı vilâyetlerde ise kesilen hayvanlar üzerinden alınan bir vergi olan zebhiye vergisine yapılan zamdan alınan meblağ maarif hissesine ayrılarak yeni mekteplerin açılmasına kaynak sağlanıyordu. Örneğin, Erzurum Vilâyeti'nde zebhiye vergisine zam yapmak suretiyle maarif hissesi için ayrılan para ile 1906 yılından itibaren otuz bir tane okul açılmıştı.⁴³⁶

1300 mali yılından itibaren alınmaya başlanan bu vergi aşar vergisinden başka, müsakkafat vergisine de eğitime ayrılmak üzere % 6 oranında “Maarif hisse-i ianesi”

⁴³⁴ Mustafa Gündüz, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sisteminin Finansmanını Sağlama Düşünce, Öneri ve Uygulamaları (1860-1930), **e-Journal of New World Sciences Academy** Volume: 5, Number: 4, 2010, s.1658-1669.

⁴³⁵ Selçuk Akşin Somel, “Bir Mali Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde Eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi”, **Doğu Batı (Ekonomi)**, Yıl 4, Sayı 17, 2001, s.70.

⁴³⁶ Yakup Karataş, Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Munderisenin Maarife Terki, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 57, Erzurum 2016, s. 1839-1867.

adıyla ek bir vergi olarak tahsil edilmeye başlanmasıyla⁴³⁷ tahsildarlar müsakkafat maarif hisse-i ianesini tahsil etmeye yetkili kılınmışlardır.⁴³⁸

5.4.6. Vergi-yi Şahsi

Osmanlı vergi mükelleflerinin tamamını kapsayan, çiftçiden ziyade, çok büyük emlak ve çiftlik sahipleri ile ticaretle uğraşan kesimleri hedef alan vergi-i şahsi, temettü vergisine tarımsal üreticilerin de dahil edilmesiyle kapsamı genişletilen genel bir gelir vergisi şeklindedir.⁴³⁹

1903 yılında bütçe açığının kapatılması için alınan önlemler kapsamında uygulamaya konulan ve 1907 yılında kaldırılan, iş yapamayacak derecede engeli bulunanlar, kimsesizler ve silah altında bulunanlar hariç tutulmak suretiyle on sekiz yaşından büyük⁴⁴⁰ ve yetmiş yaşından küçük tüm erkeklerin ödemekle yükümlü olduğu vergi-i şahsiye dair ilan edilen nizamnameye göre bu vergi, tahriri yapılan yerlerde Tahsil-i Emval Nizamnamesi uyarınca tahsildarlar tarafından tahsil edilecekti.⁴⁴¹ Vergi-yi Şahsi önceleri sekiz sınıfa bölünen mükelleflerden tahsil edilirken, sonradan üç sınıf şeklinde düzenlenmiştir. Bunların birincisi memurlar, ikincisi çiftlik sahipleri ve üçüncüsü diğer mükelleflerdir. Memur ve çiftlik sahipleri dışında kalan mükellefler gelirlerine göre derecelere ayrılmışlardı. Ayrıca köy ahalisi şahsi vergiden muaftı.⁴⁴²

⁴³⁷ Bkz. “Menafi ve Maarif Hisse-i İanelerinin Suret-i İstihsal ve Ahzına Dair Nizamname” (Tarih: 4 Ramazan 1306/22 Nisan 1305) Mütemmim (Hilal Matbaası, Dersaadet 1333), s. 99-102.

⁴³⁸ BOA., **ML. VRD.d., No:4129** (H.14 Şaban 1323/ 14 Ekim 1905).

⁴³⁹Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Vergi-i Şahsi Uygulaması”, **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, S.10, Bahar 2010, s.43-80.

⁴⁴⁰ 1905 Vergi-yi Şahsi Hakkında Talimat ile bu yaş yirmiyeye çıkarılmıştır.

⁴⁴¹ Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.1064-1067 (1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903).

⁴⁴² “Vergi-yi Şahsi Hakkında Talimat” (1906), BOA, İ.KAN, 4/1324/Ra-1 (16 Mayıs 1906).

Şahsi vergi üç senede bir yeniden düzenlenecekti. Bu vergi, her sene Mart ayının ilk gününden itibaren tahsil edilirdi. Elli kuruşa kadar olan vergiler senenin ilk üç ayı zarfında, elli kuruştan fazla olan vergiler senenin ilk altı zarfında üç taksitte ve her taksitin arası üç ayı geçmeyecek şekilde tahsil olunacaktı.⁴⁴³ Memurların vereceği vergi ise her sene Nisan maaşlarından kesilirdi.⁴⁴⁴ Dersaadet'te Tahrir ve Vergi Tahsil İdaresi, taşrada ise mal memurları tarafından Şubat'ın on beşine kadar her mükellef için, tahsil olundukça tahsilâtı kaydetmek üzere her sınıf için farklı renklerde vergi tezkeresi tanzim ederlerdi. Bu tezkereler “yirmişer paralık maktu resm-i munzam puluna” tabi olup, Mart başına kadar tahsildarlar vasıtasıyla dağıtılacaktı. Şahsi verginin tahsilât masrafları için yüzde beş oranında bir miktar tahsis kılınarak bunun yüzde iki buçuğu tarh ve hesap masrafları için, kalan yüzde iki buçuğu ise tahsildarlara verilirdi.⁴⁴⁵

Şahsi vergiyi tahsil eden tahsildar veya doğrudan mal sandığına teslim olunmuşsa mal kalemi akçenin alındığını ve kaydedildiği günün tarihini ve numarasını deftere işleyecek vergi için özel olarak basılan tatbik pullarından yapıştıracaklardı.⁴⁴⁶ Bir şahsın bir senelik vergisi için vereceği akçe kıymetinde yalnız bir adet tatbik pulu yapıştırılması lazım olup, yüz kuruş yerine iki elli kuruşluk tatbik pulu yapıştırılması uygun değildi.

5.4.7. Vergi Tezakiri Esmanı

Vergi tezakiri esmanı, devletin mükelleflerden, verginin miktarı, ödeme zamanı ve ödeme şekliyle ilgili olarak, gönderdiği evrakın bedeli için tarh ve tahsil ettiği bir vergidir. 22 Kanunuevvel 1295 (3 Ocak 1880) tarihli kararname ile emlâk vergisi için, 1302 (1884/1885) tarihli bir kararname ile temettü vergisi için her sene için başka başka

⁴⁴³ a.g.n.

⁴⁴⁴ Sonraki talimatlarda Haziran maaşından kesileceği belirtilmiştir.

⁴⁴⁵ 1906 talimatı ile % 7,5'e çıkarılmıştır.

⁴⁴⁶ “Vergi-yi Şahsi Hakkında Talimat” **Düstur**, 1. Tertip, C.8, s.259-263 (H. 16 Cemaziye'l-evvel 1323/19 Temmuz 1905).

tezkireler hazırlanması ve mükelleflere numaralı, koçanlı, matbu, taksit kuponlarını içeren vergi tezkireleri gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Mükelleflerden her bir tezkire için yirmi para alınmaktaydı. Böylece ilk olarak 1296 (1880–1881) senesinden itibaren uygulamaya koyulmuştur.⁴⁴⁷ 29 Ağustos 1304 (10 Eylül 1888) tarihinde ikinci maddesi tadil edilen bu nizamname ile mükelleflerden tezkiresini zayi edenlerden yüz para ve ellerindeki hülâsa defterleri zayi eden muhtarlardan her sayfa için yirmi para alınması kararlaştırılmıştır. 1325 yılında tezkireler arazi ve müsakkafat vergileriyle temettü ve tarik mükellefiyet-i şahsiyesi vergileri için ayrı ayrı bildirilmeye başlanmıştır. 1327 (1911–1912) yılından itibaren vergi tezkireleri üzerine damga ve numara uygulamasına başlanmasından dolayı bir de damga resmi alınmaya başlanmıştır.⁴⁴⁸ Böylece, mükelleflere gönderilen tezkireler ve her bir tezkire için alınan 20 para pul bedeli birleştirilerek her tezkire için bir kuruş alınması kararlaştırılmıştır. Bazı vergilerin tarh ve tahsili sürecinde onlar üzerinden elde edilen bir vergi olan “vergi tezakiri esmanı” tahsildarlar tarafından tahsil edilmekteydi.

5.4.8. Geçmiş Yıllara Ait Bakaya

Vergi borçları bakaya adıyla yıldan yıla devretmekteydi. Bakayada kalan miktarda her yıl artış görülmüyordu. Bütçede bakayanın artmasına tahsilât işlemindeki usulsüzlükler ve tahsil memurlarının yetersizlikleri sebep olmaktaydı. Ayrıca borcunu ödemeyen mükelleflere herhangi bir yaptırım uygulanmaması, borcunu düzenli ödeyen mükelleflerin de ödemek istememesine sebep olmaktaydı.⁴⁴⁹ Bakayanın her yıl biraz daha artması, içinde bulunulan yılın tahsilâtının da yapılmasını zorlaştırmaktaydı. Bu nedenle bakaya bırakmamak, bakayayı tahsil eden tahsildarların vazifesiydi. Fakat yukarıda da değinildiği üzere, yapılan yolsuzluklar ve vergilerin bir kısmının defterlere

⁴⁴⁷ **İhsaiyat-ı Maliye**, s.103; Abdurrahman Vefik, **Tekalif Kavaidi**, s.582.

⁴⁴⁸ **İhsaiyat-ı Maliye**, s.103-104.

⁴⁴⁹ Durusoy, a.g.t., s.69.

kaydedilmeden tahsil memurları tarafından zimmete geçirilmesinin yanında taşrada tahsildarlık teşkilatı yeterli düzeyde olmadığından tahsilât miktarları hep düşük kalmış ve maliyenin en önemli sorunları arasında yer almıştır.

Bu soruna çözüm bulmak üzere “*tetkik-i bakaya komisyonları*” kurularak, geçmiş yıllardan kalan ödenmemiş vergilerin tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu komisyonlar, her kaza merkezinde kaymakamların başkanlığında mal müdürü, muavini ve tahrirat kâtibi ve meclis-i idare ile belediye meclisi azasından birer zattan oluşan bir komisyondur. Bu komisyonlar, livalarda mutasarrıf veya muavinlerinin, vilâyetlerde valilerin başkanlığında muhasebe başkâtip ve mümeyyizleri, vergi memur ve müdürleri, Defter-i Hakani memurları ve meclis-i idare-yi mahalliye ve belediye azasından bir zattan oluşacaktı.⁴⁵⁰

Varidatın bakaya kalmasına sebep olan, görevini layıkıyla yerine getirmeyen tahsildarlara uyarı, maaş kesintisi veya görevden azletme gibi cezalar verme yoluyla, bakayanın mümkün olabildiğince azaltılması sağlanmak istenmiştir. Bakaya tahsilinin teşviki için tahsilât komisyonu memurlarına ek bir maaş tahsil edildiği gibi, “senesi içinde emval-i mürettebenin yüzde sekseni veya doksanı tahsili olunması şartıyla” tahsil ettikleri tahsilâtta da Tahsil-i Emval nizamnamesi gereğince doğrudan doğruya tahsildarlara ait olmak üzere % 5 nispetinde aidat verilmekteydi.⁴⁵¹ Tahsildarlar, belirlenen % 80 veya % 90 oranında tahsilâtı geçemezse tahsis olunan aidattan eksik aidat alacağı gibi, ertesi sene o miktara ulaşınca kadar bir şey verilmezdi. Ancak o miktarın

⁴⁵⁰ “Bakayanın Tetkik ve Tahsili Hakkında Talimat”, **Düstur**, 1. Tertip, C.8, s.169-180 (2 Safer 1323/8 Nisan 1905).

⁴⁵¹ “**Vilâyat-ı Şahanenin 1300 sene-i Maliyesi Varidat-ı Umumiyesinin Müfredat Defteridir**”, Dersaadet 1883-1884.

üstüne çıkarsa tahsil ettiği akçeden geçtiği miktar kadar yüzde beş aidat alırdı.⁴⁵²

5.4.9. Diğer Vergiler

1902 Nizamnamesi'ne göre dört çeşit vergiye (emlak ve akar vergisi, arazi vergisi, gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi ve yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi) ait teçhizat-ı askeriye tertibi⁴⁵³, tarık bedel-i nakdisi, bedel-i nakdi-i askeri, emlak ve arazinin tahrir masrafları⁴⁵⁴ ve arazi üzerine tarh olunan aşarın tarh ve tertip işlemlerinin masrafları karşılığı, vergilerin taksitleri ile beraber tahsil olunacaktı. Ayrıca, devlete ait çeşitli harç, para cezası ve devlete ait binaların kira bedelleri Tahsil-i Emval Kanunu'na göre tahsildarlar aracılığıyla tahsil olunacaktı.⁴⁵⁵

5.5. Tahsilât Usulü

Emval-i miriyyenin tahsilâtı, nizamnamelerde detaylarıyla maddelenmişti.

⁴⁵² a.g.t., s.169-180; “**Bakayanın Tedkik ve Tahsili Hakkında Talimattır**”, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 3121, s.13.

⁴⁵³ Teçhizat-ı askeriye, ordunun silah, cephan ve diğer masraflarına kaynak sağlamak üzere bazı vergilerin meblağı üzerinden %6 hesabıyla tahsil edilen ek bir vergidir. “Ağnam, Aşar ve Vergilerin Mekadir-i Umumiyesi Üzerinden Techizat-ı Askeriye Namile ve %6 Hesabile Bir Akçe Tarh ve İstifası Hakkında İrade-i Seniyye”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.379-381 (12 Zilkade 1317/ 14 Mart 1900).

⁴⁵⁴ Tahrir başlanan yerlerde yalnızca bir kereye mahsus olarak alınan bir vergidir. Vergi tezkerelerine “tahrir masrafı karşılığı” şeklinde eklenen bu vergi mükelleflerin tüm emlak ve akar kıymetinin %1'i, esnaf ve tüccarın ise yıllık kazançlarının %5'i oranında tahsil edilmekteydi. Bkz, Şevket Kamil Akar, **1876-1908 yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 413 s.

⁴⁵⁵ “Tahsil-i Emval Kanununa Suret-i İstifası Derc Edilmeyen Menafi Hissesiyle Mal Sandıklarınca Tahsil Olunacak Varidat-ı Sairenin Tahsildarlar Marifetiyle Lüzum-ı Cibayete Dair Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur**, 2. Tertip, C.1, s.752 (6 Ramazan 1327/ 21 Eylül 1909).

Tahsilât işlerinin kimler tarafından ve ne şekilde yürütüleceği nizamnamelere göre yapılacaktı. Öncelikle, tahsilât Tahsil-i Emval Nizamnamesi haricinde bir muamele yapılmadan ve *fukara ahali tazyik edilmeden* gerçekleştirilecekti.⁴⁵⁶ Örneğin, 1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesine göre vergisini vaktinde ödemeyen borçlular kabzımallar tarafından tahsildarlara bildirilecek, tahsildarlar borçluyu köylerde ihtiyar meclislerine ve kasabalarda belediye dairesine çağırarak borcu tahsil edeceklerdi. Mükelleflerin borçlarını yine ödememeleri durumunda ihtiyar meclisi veya belediye dairesi vasıtasıyla öncelikle borçlunun durumuna göre hanesinin idaresine yetecek kadar eşyası, esnafsa alet edevatı, çiftçiyse çift ve ziraat aletleri ile çift hayvanları, tohumluğu ve hasılatın miri hissesi hariç tutularak kalan meyve, sebze, eşya, hayvan veya çeşitli menkul eşyalardan borçlunun ödemesi gereken miktara yetecek kadarı tahsildar huzurunda, icra kanununun elli ikinci maddesi hükmünce sattırılıp sandığa teslim ettirilecekti. Ancak, meyve ve sebzelerin mevsimi gelmedikçe satışı yapılamayacaktı. Satışı yapılan eşyadan kabzımal, sertahsildar, tahsildar ve mal memurları bizzat veya başkaları aracılığıyla hiçbir şekilde satın alamazlardı. Borçlunun borcunu ödemeye yetecek kadar parası veya malı olmadığı ihtiyar meclisi veya belediye dairesince onaylandığında satılacak meyve, sebze ve menkul malları veya satışı uygun olan emlâkı yoksa borçlunun ödeyecek refaha ulaşacağı zamana kadar borcu ertelenirdi.

Emlâk vergisi ve bedel-i askeri on iki taksitle alınmak üzere arazi vergisi mahsulünün ödeme zamanı olan Haziran başından Teşrinisani sonuna kadar altı ay zarfında altı taksitle tahsil edileceğinden bir taksiti ödemeyen borçluya ihbarname gönderilerek bir ay süre verilecekti. Borcun yine ödenmediği ve yeni taksitin zamanı geldiği durumda sertahsildar mahalli idareye haber vererek köylerde ihtiyar meclisleri, kasabalarda ise esnaf kethüdaları vasıtasıyla bir pusula hazırlanarak borçlunun menkulleri

⁴⁵⁶ BEO, Dosya No:2076, Gömlek No:155635 (H. 27 Safer 1321/ 25 Mayıs 1903).

müzayede yöntemiyle satılacak ve tutarı yeni taksitten önceki borcuna sayılacaktır. Borçlunun menkul malları ve nakdi serveti yoksa sertahsildarlar borçlunun gayrimenkullerini mahalli hükümet aracılığıyla sattırarak borcu ödeteceklerdi.⁴⁵⁷

Zimmeti olup da taksitlerini üç ay geçirmiş olanlar hakkında mal müdürü ve mal memurları tarafından sertahsildarlara mühürlü birer defter verilecekti. Bunlar zimmet sahiplerine bir hafta içinde borçlarını ödemek üzere ihbarname göndereceklerdi. Mükellefin borcunu yine ödemediği durumlarda zimmetleri tahsil edilecekti.

Borcunu ödemeyen veya ödememekte ısrar eden mükelleflerden emval-i iltizamiyeden başka zimmeti olan kişileri sertahsildarlar mahalli memurlara beyan edecektir. İdare meclisi aracılığıyla mahkemeye gönderilecek borçludan söz konusu miktar faiziyle tahsil edilecektir. Kaza mahkemesinin yeterli olmadığı davalar kaza sertahsildarı tarafından liva sertahsildarına bildirilerek onun vasıtasıyla gereği yapılacaktır.

Bağlı sancaklarda borçlunun borcunu ödemediği durumlarda mutasarrıflığa olunan müracaattan bir sonuç çıkmazsa, durum liva sertahsildarı tarafından valiye yazıyla bildirilip, oradan da sonuç çıkmadığı takdirde doğrudan Maliye Nezareti'ne bildirilecekti. Vilâyet merkezlerindeki sertahsildarlar da Maliye Nezareti'ne durumu beyan edebileceklerdi.

1886 ve 1894 Tahsil-i Emval Nizamnamesi⁴⁵⁸ ise vergi tahsil usulleri açısından aynı maddeleri içermektedir. Emlâk vergisi, bedelât-ı askeriye, yerli esnaf temettü vergisi ve aşarın arazi üzerine taksim olunmuş olan kısmı ve arazi vergisiyle aşarın bedele tahvil

⁴⁵⁷ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 4, s. 382-92, 1296.11.25/10 Kasım 1879.

⁴⁵⁸ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 5, s. 644-652, 1304.01.19/6 Teşrin-i Evvel 1302/18 Ekim 1886; “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 6, s.1461-1466, 1311.08.01/26 Kanun-i Sani 1311/ 7 Şubat 1894.

olunmuş kısmı taksitin kararlaştırıldığı tarihte tahsil edilecekti. Yabancı esnaf temettü vergisiyle tahrir masrafları karşılığı ilk taksite ilaveten tek seferde tahsil edilecekti. Borçlular birkaç taksiti veya bir senelik vergisini isterse tek seferde verebilecekti.

Her yıl kaza mal memurları tarafından hazırlanan Kanunisani başından Şubat sonuna kadar her mahalle ve karyenin vergi miktarlarını gösteren top sergileri ile herkesin hissesine düşen verginin yazıldığı vergi tezkereleri ve bedelât-ı askeriye'nin dağılımını gösteren müfredat defteri tahsil bölükleri aracılığıyla makbuz senetleriyle beraber muhtarlara teslim olunurdu. Top sergilerde gösterilen meblağ, ödeme süresi içinde tahsil edilerek her karye ve mahallede ne kadar tahsil olunduğu mal kalemlerince defterlere kaydedilirdi.

Tahsildarlar tahrir-i emlâktan verilen malumat üzerine her sene Mart ayı girmeden on beş gün önce her karye ve mahalleden oranın nüfusuna göre tahsil edilecek bedelât-ı askeriye'nin toplam miktarını idare meclisi tarafından verilecek tevzi mazbatalarını mahalle ve köy idare meclislerine verir. Tevzi defterini hazırlatarak bir nüshasını o mahalle veya köyün kabzımalına verir ve bir nüshasını ilan ettirirdi.

Tahsildarlar taksit zamanı geldiği halde ödemesini yapmadığı anlaşılan mahalle ve köylere gidip kabzımalların hesaplarını teftiş edecekti. Mükellefi olduğu borçların taksitlerini zamanında vermeyerek kabzımallar tarafından tahsildarlara havale edilen borçluların ödemeleri gereken meblağ tahsildarlar tarafından köylerde ihtiyar meclislerine, kasabalarda ise daire-yi belediye'ye çağrılarak tahsil edilirdi. Yine de borcunu ödemeyen ya da ödeyemeyen kişiler için borçlunun ekonomik durumuna göre evinin idaresine yetecek kadar eşyası; esnafsa alet edevatı; çiftçi ise çift ve zirai aletleri ile çift hayvanları, tohumluğu ve hasılatın miri hissesi hariç tutularak meyve, sebze, hayvan, eşya veya menkul mallarının borçlunun borcuna yetecek kadar miktarı sattırılarak, bedeli mal sandığına teslim ettirilirdi. Tahsilâtı zamanında yapmayan borçlu

hakkında mahalli idare tarafından kanuni işlem yapıldı.⁴⁵⁹

Ayrıca, borçlunun emlakı bulunmadığı veya olup da bildirmediği, ancak mal varlığının tahsildarlar tarafından ispat edildiği durumlarda borçlu, hükümet tarafından hapis cezasıyla cezalandırılacaktı. Fakat bu hapis süresi doksan bir günü geçemez ve bir borç için borçlu iki kez hapsedilemezdi.

Borçlunun borcunu ödemeye gücü yetmediği ve satılabilecek menkul veya gayrimenkul malının bulunmadığı ihtiyar meclisi ve belediye meclisi tarafından araştırılarak doğrulanmış ise kabzımallar, tahsildarlar ve mal memurları bir mazbata düzenleyerek kaza idare meclisine verecekti. Kaza idare meclisinin tahkikatı sonucu borçlunun borcunu ödemeye gücü olmadığı bir kez daha anlaşılırsa borcun tahsili, mükellefin borcunu ödeyecek ekonomik rahatlığa ulaşacağı zamana kadar ertelenecekti.

1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nde⁴⁶⁰ tahsil usulünde bazı değişiklikler meydana gelmişti. Tezkere usulünün uygulamaya konduğu bu nizamnamede tahsil usulüne dair detaylar ise şöyleydi: Bir köy veya mahalle dahilinde tüm vergi mükelleflerine üstlerinde bulunan emlak ve arazinin ayrıntılarını, bunların vergilerini ve belirlenen temettü vergisi ile gayrimüslimlerin bedelât-ı askeriye miktarını askeri teçhizat tertibini, maarif hisse-i ianesini ve varsa kalanların miktarını içeren tezkere verilecekti. Bu tezkereler ücreti karşılığında verilecekti.

Beyan olunan tezkereler senenin başlangıcından bir ay evvel hazırlanarak tahsildarlar aracılığıyla Mart sonuna kadar ahaliye doğrudan verilecek ve tezkere verilirken mükellefler bilgilendirilecekti. Yanlışlık olduğu görülen tezkereler dağıtılmayıp düzeltilmesi için tahsildar tarafından vergi şubelerine iade olunacaktı.

⁴⁵⁹ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 5, s. 644-652, 1304.01.19/6 Teşrin-i Evvel 1302/18 Ekim 1886.

⁴⁶⁰ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849, 1319.12.08/5 Mart 1318/18 Mart

Tahsildarla, tahsil belgeleri dahilindeki köy, kasaba ve mahallelerde mükellef ahalinin ismi ve borçlarını içeren bir cetveli olmadığı durumlarda ve bu cetvelin bir nüshası, ait olduğu köy veya mahallenin uygun bir yerine asılarak ilan edilmedikçe tahsilât yapamazlardı. Bu cetveller vilâyet ve liva vergi şubelerince ve kazalarda mal kalemlerince her senenin Martından önce iki nüsha halinde hazırlanarak tahsildarlara imzayla verilirdi. Tahsildarlar tarafından bu cetvellerdeki isimleri ve malları içeren birer defter tutulurdu. Tahsildarlar, tahsil ettikleri akçeyi önce koçanlı makbuzat defterine ayrıntılarıyla ve tarihleriyle kaydettikten sonra, bu deftere bağlı makbuz ilmühaberini tek tek mühürleyerek ve doldurarak koçanından kesecek ve mükellefine vereceklerdi. Bu koçanlı makbuz defterinde kayıtlı tahsilâtı günü gününe müfredat defterine geçireceklerdi. Bu cetvellerin hazırlanması ve yazılmasında tahsildarlar, müfettişler, mal ve vergi kâtipleri ile birlikte çalışarak bunları vaktinde yetiştirmek zorundaydılar. Yani, tahsildarlar önce ellerindeki cetvellerde isimleri bulunan mükellefin tezkerelerini talep edecek ve ona göre tahsilât yapacaklardı.

Emlâk ve arazi vergisi ile bedelât-ı askeriye Nisan, Haziran, Eylül ve Teşrinisani sonlarında olmak üzere dört taksitle tahsil edilecekken, yerli temettü vergisi Mart ve Eylül ayları olmak üzere iki taksitle tahsil edilecekti. Yabancı temettü vergisi, maarif hisse-ı ianesi ve tahrir masrafları karşılığı ile tezakir esmanı tek seferde ve teçhizat-ı askeriye belirlenen zamanlarda tahsil edilecekti. Taksitlerin ödemesinin bu müddetler zarfında gerçekleşmesi şartıyla mükellefin verdiği meblağ alınacaktı. Birkaç taksitin veya bir senelik vergi meblağının tek seferde verilmesi de mümkün olacaktı. İçinde bulunulan yıldan borcu olan mükellefin ödediği meblağ, kendisinin talebi olmadıkça önceki yıldan olan borçlarına sayılamazdı.⁴⁶¹

⁴⁶¹ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849, 1319.12.08/5 Mart 1318/18 Mart 1902.

Tahsildarlar, vergilerini taksit süreleri içerisinde ödemeyen kimselere taksitin başlamasından on gün sonra matbu ihbarnameler göndereceklerdi. Bir taksit iki yüz kuruşa ulaşmadığı durumda ihbarname gönderilmesi için bir sonraki taksit ile o miktara ulaşması beklenecekti. Bir şahsın bir senelik vergisi iki yüz kuruştan az olsa bile son taksitin süresi geçtiğinde ihbarname tebliğ edilecekti. İhbarnameler bizzat mükellefine ya da mahalle veya köy muhtarlarına tebliğ edilerek imzalatıldıktan sonra veya mesken kapısına yapıştırıldıktan sonra bir hafta beklenecekti. Borcun yine ödenmemesi halinde önce borçlunun hanesinin idaresine yetecek kadar eşyası ve esnafsa alet-edevatları, çiftçiye çift ve ziraat aletleri ile çift hayvanları, tohumluğu ve hasılatı hariç tutularak dükkân, mağaza ve idarehaneleri kapatılacak, kayık, araba ve hayvanları işten alıkonularak, tahsil olunacak meblağ tam olarak alınmadıkça işini yapmasına müsaade edilmeyecekti. Bu durumda kesinlikle ek süre de verilmeyecekti. Ancak bu kapatma ve men işleminden eczane, fırın gibi zaruri ihtiyaçların hazırlanmasına hizmet eden yerler ve bazı nehirler üzerinde geçiş için bulundurulmuş kayıklar ve bir kasabada bir veya iki taneden ibaret olan kiralık araba veya hayvanlar hariç tutulacaktı.

Vergi borcunu ihbarnamelere rağmen verilen sürede ödemeyenlerin menkul malları tahsildarların talebi üzerine köylerde ihtiyar meclisleri, nahiye merkezlerinde nahiye meclisleri ve kaza merkezlerinde tahsilât komisyonları aracılığıyla satılıp bedeli borçlunun borcuna sayılacaktı. Menkul malları bulunmayan borçluların borçlarına yetecek emlak ve arazisi tahsilât komisyonlarının kararıyla müzayede yöntemiyle satılacak ve bedeli borçlunun borcundan düşülecekti. Müzayede edilecek emlak ve araziye talip bulunmazsa, tahsilât komisyonunca kıymeti belirlenerek hazine adına alınacaktı. Borçlu, mülkün devredilmesinden bir sene sonuna kadar borcunu kapatırsa o müddet zarfındaki meblağ Hazine-yi Celile'ye kalmak şartı ile menkul malları kendisine

iade edilecekti.⁴⁶²

İhbarname tebliğ edildiği halde borcunu ödemeyenlerden, görünürde menkul ve gayrimenkulleri bulunmadığı tahsildar tarafından onaylanan kimseler, komisyonların talebi ve idare meclislerinin kararı üzerine mahalli en büyük mülkiye memurunun da onayıyla hapis cezasına çarptırılacaktı. Fakat hapis cezası doksan bir günü geçemez ve bir borç için borçlu iki kere hapsedilemezdi. Doksan bir günlük hapis cezasını tamamlayanların borçlarının tahsili, söz konusu meblağı ödeyecek refaha ulaşınca kadar ertelenecekti.

Başka memlekette bulunan kişilerin vergi ve bedel-i askerilerinin tahsili için verginin tarh olduğu mahalde menkul ve gayrimenkul mallara müracaat edilecekti. Orada hiçbir malı bulunamazsa tahsildarlar tarafından yapılacak ihtar üzerine maliye memurları borçlunun bulunduğu mahallin maliye memurlarına durumu yazı ile bildirerek vergiyi tahsil edeceklerdi.⁴⁶³

Tahsildarlar, içinde bulunulan senenin Şubat sonuna kadar tahsilâtlar tamamlandığından, Mart başında tahsil olunmayan meblağın miktarı, bu meblağdan kaç kuruş için hapis cezası hüküm olduğu, ne kadarının sonradan tahsil edilmek üzere mazbataya kaydedildiği ve ne kadarı için gayri menkul satışı yoluna gidildiğini içeren bir cetvel hazırlayarak kaza sertahsildarına vermek zorundaydı. Tahsilât idaresi de tahsildarlardan gelen cetvelleri toplayarak ertesi sene Mart başında bir kaza cetveli yaparak tahsildarların cetvelleri ile beraber kaza tahsilât komisyonuna vermeye mecburdular. Bu cetveller kontrol edilerek, tahsildarların müsamaha veya kayırmasına

⁴⁶² “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849, 1319.12.08/5 Mart 1318/18 Mart 1902.

⁴⁶³ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849, 1319.12.08/5 Mart 1318/18 Mart 1902.

rastlanır veya tahsilât idareleri, muhasebe ve mal kalemlerince bir yolsuzluk bulunursa gerekli işlem yapılırdı.

1909 yılında ilan edilen Tahsil-i Emval Kanunu⁴⁶⁴ gereğince henüz tahriri icra olunmayan mahallerde de tahsilât, mahallerince tayin olunacak tahsildarlar tarafından makbuz ilmühaberi karşılığında yapılacaktı.

Mükellefler borçlarını isterlerse doğrudan mal sandığına ödeyebileceklerdi. Bunun için tezkerelerini göstermeleri zorunluydu. Vergi verilen meblağ için mal sandığından veya tahsildarlardan matbu ve mühürlü makbuz ilmühaberi alınması gerekliydi. Bu makbuz ilmühaberinin tarih ve numarası ile içeriği mükellefte bulunan tezkerede belirtilecekti. İlmühaber almadan teslim olunan ve tahsildar ya da mal sandıklarından başka herhangi bir yere yapılan ödeme vergi ödemesi olarak sayılmayacaktı.

1909 Tahsil-i Emval Kanunu'nda da tahsilât usulü benzer özellikler taşımaktaydı. Taksit zamanında borcunu ödemeyen mükellefin derhal tahsildar tarafından defteri düzenlenerek, en fazla on gün içinde borcunu ödemeyen mükellef hakkında icra tedbirleri alınacağı belirtilerek o köy ve mahallenin uygun bir mevkiine asılacaktı. Bu defterin asılmasından itibaren on gün geçtiği halde borcunu ödemeyenlerin evindeki eşyalar veya menkul malları Mecelle-i Ahkam-ı Adliye ve İcra Kanunu gereğince haczedilip satılarak borcun karşılığı alınacaktır. Borçlunun borcunu ödemesi durumunda haciz ve satış işlemine itiraz hakkı olmakla birlikte, mükellefin resmi dairelerde, ticarethane veya özel işletmelerde müstahdem olması ve maaşının bulunması halinde maaşın dörtte biri alınacaktır. Akar vergileri ait oldukları akarların kira bedellerinin haczi ile alınacaktı. Başka memlekette olan borçlunun borcu, bulunduğu mahaldeki tahsildarlar tarafından

⁴⁶⁴ “Tahsili Emval Kanunu”, **Düstur**, 2. Tertip, C. 1, s.624-629, 2 Şaban 1327/ 5 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909.

tahsil edilecekti.

Eşya ve menkul malların haciz işlemleri köylerde ihtiyar meclisleri, nahiye merkezlerinde nahiye meclisleri, kaza ve liva merkezleri ile İstanbul'da tahsilât komisyonları aracılığıyla yürütülecekti.⁴⁶⁵ Sonradan yapılan bir düzenlemeyle ihtiyar heyetini seçmemiş veya oluşturmamış olan köy ve mahallelerde vergilerin alınmasında karşı koyan mükellefin menkul mallarına müracaat konusu ile ilgili köy ve mahallelerdeki ahalinin seçeceği iki kişi ve seçimi kabul etmemeleri halinde tahsildarın seçilme hakkı bulunan kimseler arasından seçeceği iki kişi aracılığıyla icra olunacaktı. Eşya ve menkul mallar haczinin ertesi günü satılacaktır. Haciz olunan eşya ve menkul mallar borç ve takip masraflarının karşılanabileceğinden fazlası satılmayacaktı. Eşya, gayrimenkul ve menkul malların satışında mükellefin borcu ile takip masraflarından fazlası sahibine iade edilecekti. Haczedilen gayrimenkul malların satışı ise tahsilât komisyonunun talebi üzerine kazalarda, livalarda ve vilâyet merkezlerinde idare meclisinin, İstanbul'da ise vilâyet meclisinin kararı üzerine müzayede edilecekti. Müzayedeye konan malların satışında mala talip çıkmadığında tahsilât komisyonunun belirleyeceği fiyatla söz konusu mal hazine adına alınacaktı. Bir sene içerisinde borçlu borcunu ve takip masraflarını öderse malı kendisine iade edilecekti. Bir sene sonra borç ödenmemişse hazine bu malı ne fiyatla satarsa satsın kar ve zararı kendisine ait olacaktı. Satılacak menkul ve gayrimenkul malların müzayedesine tahsilât memurlarının katılması yasaktı. Katılmaları halinde uzaklaştırma cezası alacaklardı.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ “Tahsili Emval Kanunu”, **Düstur**, 2. Tertip, C. 1, s.624-629, 2 Şaban 1327/ 5 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909.

⁴⁶⁶ “Tahsili Emval Kanunu”, **Düstur**, 2. Tertip, C. 1, s.624-629, 2 Şaban 1327/ 5 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909. “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 6, s.1461-1466, 1311.08.01/26 Kanun-i Sani 1311/ 7 Şubat 1894.

Ahaliden menkul ve gayrimenkul malları veya nakit parası olmadığı ilgili karye ihtiyar meclisi tarafından tasdik edilen borçlular, tahsilât komisyonlarının talebi ve mahalli en büyük mülkiye memurunun emri üzerine hapis cezasına çarptırılacaktı. Borç, mükellefin ödeme refahına ulaştığı zaman tahsil edilmek üzere ertelenecekti. Sonradan yapılan bir düzenlemeyle ihtiyar heyetini seçmemiş veya oluşturmamış olan köy ve mahallelerde vergilerin alınmasında karşı koyan mükellefin menkul mallarına müracaat konusu ile ilgili köy ve mahallelerdeki ahalinin seçeceği iki kişi ve seçimi kabul etmemeleri halinde tahsildarın seçilme hakkı bulunan kimseler arasından seçeceği iki kişinin tasdiki üzerine kazanın en büyük mülkiye memurunun onayı ile gerçekleşecekti.

5.6. Tahsildarların Tahsilâtta Karşılaştıkları Zorluklar

Tahsildarların vergi tahsilinde bazı zorluklarla karşılaştıkları görülmektedir. Tahsildarlar tahsilât için gittikleri yerlerde birtakım saldırılara mazur kalmaktaydılar. Tahsil esnasında veya bir köyden diğerine giderken yolda çeşitli saldırılara uğrayan, öldürülen veya gasp edilen tahsildarlar bulunmaktaydı. Örneğin, bir arşiv belgesinde tahsilât için köye giden tahsildar ile jandarmaları köye sokmamak için bir tepeden ateş edildiği⁴⁶⁷ görülmektedir. Tahsildarların hatta tahsildarların refakatine verilen jandarmaların eşkıyalar tarafından katledildiğine dair çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur.⁴⁶⁸ Böyle durumlarda ölen tahsildarın mağdur ailesine yardım edildiği ve maaş

⁴⁶⁷ BOA, **DH.ŞFR.**, **Dosya No:272**, **Gömlek No:44** (R.08 Kanun-ı evvel 1317/ 13 Aralık 1901).

⁴⁶⁸ BOA, **TFR.I.KV.**, **Dosya No:93**, **Gömlek No:9258** (H. 11 Rebiu'l-ahir 1323/ 15 Haziran 1905); BOA, **TFR.I.KV.**, **Dosya No:84**, **Gömlek No:8345** (H. 5 Muharrem 1323/12 Mart 1905); BOA, **Y.PRK.ASK.**, **Dosya No:186**, **Gömlek No:96** (H. 11 Şaban 1320/ 14 Kasım 1902); BOA, **TFR.I.MN.**, **Dosya No:89**, **Gömlek No:8827** (H.07 Safer 1324/ 29 Mart 1906); BOA, **TFR.I.KV.**, **Dosya No:84**, **Gömlek No:8345** (H. 5 Muharrem 1323/ 12 Mart 1905).

bağlandığı görülmektedir.⁴⁶⁹

Tahsildarlar, vergi vermek istemeyen kimseler tarafından saldırıya uğradıkları gibi, eşkıyalar tarafından da saldırıya uğramaktaydılar. Örneğin, arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Delve taraflarına giden bir tahsildar ve yanındaki iki jandarmaya yirmiden fazla Bulgar eşkıyası ateş açmıştır.⁴⁷⁰ Tahsildar ve jandarmaları köylere sokmamak amacıyla açılan ateşte yaralanan veya hayatını kaybeden tahsildarların sayısı az değildi.⁴⁷¹ Bu saldırılar sadece tahsildarları köye sokmamak veya vergi vermemek için değildi. Eşkıyalar tahsildarları pusuya düşürerek tahsilât parasını da gasp etmekteydi.⁴⁷² Görevi esnasında saldırılar nedeniyle hayatını kaybeden tahsildarlar olduğu gibi, bazen de yaralanarak vücutlarında sakatlıklar meydana gelmekteydi. Örneğin, görevi sırasında eşkıya tarafından yaralanarak sakatlanan bir tahsildar, geçimini sağlayamadığından oğlunun tahsildar, jandarma veya polis hizmetinde istihdam edilmesini talep etmiş ve bu talebi uygun bulunmuştu.⁴⁷³

Görevleri nedeniyle tehlikelerle karşı karşıya kalan tahsildarlar, yanlarında bir jandarma ile dolaşsalar da bu yeterli olmuyordu. Nefs-i müdafaa için silah taşımalarına izin verilen tahsildarlar, köylere yalnızca bir jandarma ile gitmek istemiyorlardı. Öyle ki, Balkanlarda eşkıya çeteleri faaliyetlerini artırdığından yanlarına birden fazla, hatta en az beş jandarma verilmesi gerektiğini bildiren tahsildarlar olduğu arşiv kayıtlarından

⁴⁶⁹ BOA, TFR.I.SL., Dosya No:6, Gömlek No:523 (H.12 Zilhicce 1320/ 12 Mart 1903); BEO, Dosya No:2907, Gömlek No:218024 (H. 23 Receb 1324/ 12 Eylül 1906).

⁴⁷⁰ BOA, A.MTZ., Dosya No:112, Gömlek No: 10 (H. 18 Zilhicce 1321/ 6 Mart 1904).

⁴⁷¹ BOA, DH.ŞFR., Dosya No:272, Gömlek No:44 (H. 10 Ramazan 1319/ 21 Aralık 1901).

⁴⁷² BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No:195, Gömlek No:152 (H. 27 S 1321/25 Mayıs 1903); BOA, DH. ŞFR., Dosya No:71, Gömlek No:160 (H. 9 Rebiü'l-evvel 1335/ 3 Ocak 1917).

⁴⁷³ BOA, DH.MKT., Dosya No:1911, Gömlek No:105 (H. 14 Cemaziye'l-ahir 1309/ 15 Haziran 1905).

anlaşılmaktadır.⁴⁷⁴

5.7. Tahsildarların Maaşları

Tahsildar maaşları, yaptıkları tahsilât nispetinde aidat verilmesi suretiyle olup⁴⁷⁵ vazifeleri karşılığında ücret aldıklarından tahsilât işlerinden başka işlerde çalışmaları yasaklanmıştı. Kazalarda bulunan tahsildarların vazifelerini tam olarak yerine getirdikleri kaymakam tarafından tasdik edilirse, her ay başında paraları senetle mahalli mal sandığından verilerek, o kazada görev yapan zaptiye askerlerinin aylık defterlerine kaydedilecekti.

1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile tahsildarlar, kendi memuriyetleri dahilinde tahsil olunan vergi ve bedel-i askerinin gerek içinde bulunulan yılın gerekse geçmiş yılın tahsilâtının toplamından yüzde hesabıyla belirlenen tahsildariye alacaklardı. Bu tahsildariyeden başka hiçbir sebep ve adla bir şey talep edemeyeceklerdi. Tahsildariyenin yüzde kırkı süvari tahsildarına, yüzde on beşi piyade tahsildarına, yüzde yirmi beşi kaza sertahsildarlarına ve yüzde yirmisi liva sertahsildarlarına ait olacaktı. Gerek tahsildarlar gerekse kaza ve liva sertahsildarları akçeye el sürmeyecek, hiçbir sebeple ve hiçbir isim altında tahsilâtta para almayıp, tahsildariyelerini tahsilâtları oranında makbuz senedi vererek aydan aya mal sandıklarından alacaklardı.

Tahsilâtı yüzde seksenden az olan ve görevlerini layıkıyla yapamayan tahsildarların maaşlarından kesinti yapılmaktaydı.⁴⁷⁶ Tahsisatı yüzde seksenden fazlaya

⁴⁷⁴ BOA, YB.021, Dosya No:93, Gömlek No:508 (H. 4 Şevval 1327/ 19 Ekim 1909).

⁴⁷⁵ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:18, Gömlek No:91 (H. 29 Zilhicce 1315/ 21 Mayıs 1898); BOA, DH.MKT., Dosya No:1467, Gömlek No:38 (16 Rebiü'l-evvel 1305/ 2 Aralık 1887); BOA, DH.TMIK.S. Dosya No:41, Gömlek No:47 (H. 24 Zilkade 1320/ 22 Şubat 1903).

⁴⁷⁶ BOA, TFR.I.UM., Dosya No:22, Gömlek No:2174 (H. 30 Zilhicce 1325/ 3 Şubat 1908); BOA, TFR.I.SL., Dosya No:84, Gömlek No: 8351 (H. 19 Recep 1323/ 30 Eylül 1905); BOA, MV., Dosya No:116, Gömlek No:72, (H. 3 Cemaziye'l-ahir 1325/ 14 Temmuz 1907).

çıkaran tahsildarlara ise yüzde beş ikramiye verilmekteydi.⁴⁷⁷ Bazen de birer maaş ikramiye verilirdi.⁴⁷⁸ En fazla tahsilâtı gerçekleştiren tahsildarlara da bir tam ve yarım maaş ikramiye verilmekteydi.⁴⁷⁹

Tahsildarlar, askere alınmaları durumunda asker oldukları tarihten itibaren maaşlarını tam almaktaydılar.⁴⁸⁰ Silah altına alınan tahsildarlar ise vazifelerini vekaletle yürütecek ve maaşlarının yarısı ailelerine ödenecekti.⁴⁸¹ Tahsildarların görevleri esnasında hayatlarını kaybetmeleri durumunda maaşları ailelerine tahsis edilmekteydi. Örneğin, emval-i miriyye tahsildarlarından birinin görevi esnasında eşkıyalar tarafından öldürülmesi nedeniyle maaşı karısı ve iki çocuğuna bağlanmıştı.⁴⁸²

Aidatla ödenen tahsildar ücretleri, daha sonra alınan bir kararla maaşa çevrilerek aydan aya ödenmeye başlanmıştı.⁴⁸³ Aidatların maaşa çevrilmesinin nedeni tahsil işlerinin daha iyi yürütülmesini sağlamaktı.

Her ne kadar maaşlarının düzenli ödenmesi ile ilgili talimatlar çıkmışsa da⁴⁸⁴ bu maaşların düzenli ödendiği söylenemezdi. Tahsildar maaşları çoğu zaman yetersiz olup, düzenli bir şekilde ödenmediğinden dolayı geçim sıkıntısı çekmekteydiler.⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ BOA, TFR.I.MN., Dosya No:117 Gömlek No: 11637 (H. 11 Muharrem 1325/ 24 Şubat 1907).

⁴⁷⁸ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:191, Gömlek No:19068 (H. 8 Safer 1326/ 12 Mart 1908).

⁴⁷⁹ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:226, Gömlek No:22539 (H. 1 Şaban 1327/ 14 Temmuz 1907).

⁴⁸⁰ BEO., Dosya No:4207, Gömlek No:315487 (H. 20 Ramazan 1331/ 13 Ağustos 1913).

⁴⁸¹ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:41, Gömlek No:47 (H. 24 Zilkade 1320/ 22 Şubat 1903).

⁴⁸² BOA, TFR.I.SL. Dosya No:6, Gömlek No:523 (H. 12 Zilhicce 1320 / 12 Mart 1903).

⁴⁸³ BEO., Dosya No:3277, Gömlek No:245770 (H. 21 Safer 1326/ 25 Mart 1908); TFR. I. MKM., Dosya No:19, Gömlek No: 1848 (H. 20 Zilhicce 1324/ 4 Şubat 1907); TFR. I.UM., Dosya No:27, Gömlek No: 2693 (H. 29 Zilhicce 1326/22 Ocak 1909).

⁴⁸⁴ BEO., Dosya No:2554, Gömlek No:191543 (H. 14 Safer 1323/ 20 Nisan 1905).

⁴⁸⁵ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:174, Gömlek No: 1739 (H. 7 Şaban 1325/ 27 Eylül 1907).

Maaşlarının artırılmasına dair talepte bulunan,⁴⁸⁶ birikmiş maaşlarının ödenmesini isteyen⁴⁸⁷, hatta ödenmemesi durumunda görevlerine devam etmeyeceklerini bildiren ve maaşlarının azlığından dolayı istifa etmek isteyen pek çok tahsildar vardı.⁴⁸⁸

Piyade ve süvari tahsildarların maaşları farklıydı. Süvari tahsildarları daha az maaş almaktaydı. Hatta, aldıkları maaş ile idare edemediklerini ve piyade tahsildarlarından bir farkları olmadığını beyan ederek maaşlarının artırılması için başvuruda bulunanlara rastlanmaktaydı.⁴⁸⁹

5.8. Tahsildarların İşledikleri Suçlar ve Cezalandırma

Tahsildarlar vergi tahsilinde her zaman özenli davranmıyorlardı.⁴⁹⁰ Bunların görevlerini kötüye kullandıkları ve bazı suçlara karıştıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Tahsildarlardan hangi sınıftan olursa olsun görevini layıkıyla yerine getirmeyenler, önce uyarı alır, tekrar etmesi durumunda ise bir aylık maaşları ceza olarak kesilirdi. Bu durum üçüncü defa tekrarlandığında ise memuriyetten alınırlardı. Böyle bir durum meydana geldiğinde Meclis-i İdare’de durum tetkik edildikten sonra mutasarrıflıktan izin alınarak gereği yapılırdı.

1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi’nde belirtildiğine göre hizmetlerinde

⁴⁸⁶BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:155, Gömlek No:15441 (H.08 Cemaziye’l-evvel 1326/ 8 Haziran 1908).

⁴⁸⁷BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:159, Gömlek No:15827 (H.18 Cemaziye’l-ahir 1326/ 18 Temmuz 1908); TFR.I.ŞKT., Dosya No:159, Gömlek No:15828 (H.18.06.1326/19 Temmuz 1908); TFR.I.ŞKT., Dosya No:153, Gömlek No:15201 (H.19 Rebiu’l-ahir 1326/21 Mayıs 1908).

⁴⁸⁸ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:174, Gömlek No:17392 (H. 7 Şaban 1325/15 Eylül 1907); BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:153, Gömlek No: 15201 (H. 19 Rebiu’l-ahir 1326/ 21 Mayıs 1908); BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:159, Gömlek No: 15827 15827 (H.18 Cemaziye’l-ahir 1326/ 18 Temmuz 1908); BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:159, Gömlek No:15828 (H.18.06.1326/19 Temmuz 1908).

⁴⁸⁹ BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:138, Gömlek No: 13755 (H. 8 Zilhicce 1325/ 12 Ocak 1908).

⁴⁹⁰ BOA, A.MKT. MHM., Dosya No:372, Gömlek No:65 (H. 6 Ramazan 1283/ 12 Ocak 1867).

gevşeklik veya kusur eden, görevlerini aksatan ya da kötüye kullanan tahsildarlara, sertahsildarlar tarafından mülkiye memurları huzurunda ilkinde tenbih, ikincisinde bir aylık tahsildariye kesintisi cezası verilerek mal sandığına bildirilecekti. Üçüncüsünde ise memuriyetten uzaklaştırılacaklardı. 1902 Nizamnamesi'ne göre ise üç kere ihtar edilecek, dördüncüsünde komisyon kararı ile memuriyetten uzaklaştırılacaklardı. Ancak bu muamele sene başından Şubat sonuna kadar olup, sene sonunda tahsilâtı yüzde seksenden aşağı olan ve o mahallin son üç sene süresince tahsilâtının en düşük sınırının yüzde onundan fazla tahsilât yapmamış olan tahsildarlar, ihtar edilmesine gerek görülmeden bir sene tahsildarlıkta vazife verilmemek üzere ihraç olunurlardı. Üç kere ihtar edilen veya görevinde kusuru görülen bir tahsildarın görevden uzaklaştırılmasını tahsilât komisyonuna yazıyla bildirmeyen mal memurları ve bu yazıyı ilk toplantıda okumak üzere komisyonlara vermeyen komisyon reisleri ve kararın verilmesini geciktiren komisyon reis ve azası, ilkinde uyarı, ikincisinde bir aylık para cezası, üçüncüsünde ise alz olmakla cezalandırılırlardı.

Emval-i miriye'yi çalan veya zimmetine geçiren sertahsildar ve tahsildarların zimmeti, idare meclisleri vasıtasıyla tahsil olunacak ve ceza kanununun seksen ikinci ve doksanıncı maddeleri gereğince cezalandırılacaklardı.⁴⁹¹ Tüm tahsildarlar ve sertahsildarlar gittikleri yerlerde ahaliden karşılığını vermeden yiyecek, yem veya başka bir şey alamayacaktı. Tahsildarların gittikleri yerlerde, o mahallin rayicine göre meclis idaresinin belirlediği fiyatlara uymaları, köylerde aldıkları yiyecek ve yem parasını ödemeleri zorunluydu. Ödeme yapmayan veya belirlenen meblağın aşağısında ödeme yapan tahsildarların, paraları alındıktan sonra cezalandırılacağı bildirilmekteydi.⁴⁹² Bahsi geçen kuralları çiğneyenlere ceza kanununun yüz on yedinci maddesi gereğince ceza

⁴⁹¹ "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", **Düstur**, 1. Tertip, C.7, s.831-849 (8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902).

⁴⁹² a.g.n., 9. madde.

uygulanacaktı.⁴⁹³ Zimmetine para geçiren tahsildarların yanında, geçmesine göz yuman memurlar da ceza kanunu hükümlerine göre cezalandırılacaktı. Tahsildarların zimmetleri, zimmetin ortaya çıkışından iki ay önceki işlemlere ait olduğu durumda müfettişler de onlarla birlikte sorumlu tutulacaklardı. Beyan olunan zimmetler dört ay önceki zamana aitse liva, altı ay önceye dayanıyorsa vilâyet mal müdürü de cezaya ortak edilecekti.

Tahsildarların defterlerinden hiçbir şey silinmeyecekti. Yanlış bir şey yazıldığına okunacak şekilde üzeri çizilerek doğrusu yazılacaktı. Tüm evrak ve defterler sabit mürekkeple yazılacaktı. Silinti görüldüğü durumlarda tahkikat yapılarak, kötü niyetle yapıldığı anlaşılırsa kanuni işlem yapılacaktı. Kötü niyet görülmediği durumlarda ilgili memurun iki günlük maaşı kesilecek ve bu durum tekrarlanırsa söz konusu ceza ikiye katlanacaktı.

Verdiği kefaletin üçte bir miktarından fazla para bulunduran veya sebebi ne olursa olsun haftada ve on beş günde bir kere tahsilâtı mal sandığına teslim etmeyen tahsildarlar bir sene istihdam olunmamak üzere ihraç olunacaklardı. Bu durumdaki bir tahsildarı tahsilât idaresine veya komisyona ihbar etmeyen mal memurlarına da aynı ceza verilecek, komisyon reis ve azası da cezalandırılacaktı.

Tahsildarlara verilecek cetveller ile mükelleflere verilecek tezkereleri hazırlayan ve yazan kâtipler, maliye memurları, yardımla mükellef tahsildarlar ve müfettişler bunları Şubat sonunda hazır edecekler, zamanında hazır etmedikleri hallerde on beş günlük maaşları kesilecekti. Martın on beşine kadar da tamamlamadıkları takdirde azlolunacaklardı.

Tahsildarlara, gerekli durumlarda maliye memurları tarafından ihbar ve talep üzerine tahsilât komisyonu tarafından soruşturularak gerekli ceza uygulanacaktı.

⁴⁹³ a.g.n.

Tahsildarlar yalnızca nizamnamelerde belirtilen vergileri tahsil edecekler ve hesaplarını defterlerinde ayrı ayrı yürüteceklerdi. Adı geçen vergilerden başka vergi tahsil etmeleri kesinlikle yasak olup, 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesine kadar paraya el sürmeleri yasaktı.

Tahsildarlardan görevlerini layıkıyla yerine getirmeyenler, görevlerini suiistimal edenler ve suça karışanlar ile ilgili arşiv belgeleri arasında pek çok kayda rastlanmaktadır. Bu kayıtların başında zimmetine para geçirmek gelmekteydi.⁴⁹⁴ Öyle ki bu, sıkça karşılaşılan bir durum olmuştu. Topladığı tahsilâtın bir kısmını yada hepsini zimmetine geçirerek kaçan tahsildarlar olduğu gibi, başkasının zimmetine para geçirmesine göz yuman tahsildarlar da bulunmaktaydı.⁴⁹⁵ Hatta, gasp edildiğini bildiren, ancak gasp edildiğine dair hiçbir delil yada emare bulunmayan tahsildarlar vardı.⁴⁹⁶ Örneğin bir belgede tahsildarın zimmetine para geçirmesi nedeniyle yargılandığı, muhakemesinin neticesinde altı ay hapis cezası verilerek memuriyetten azledildiği gibi, istenen miktarı da ödemesine karar verildiği görülmektedir.⁴⁹⁷ Başka bir belgede ise tahsildarın görevlerini ihmal etmesi ve görevini kötüye kullanmasından dolayı kendisine işten el çektirilip, yerine başka birinin görevlendirildiğine rastlanmaktadır.⁴⁹⁸ Diğer bir belgede vergi tahsilinde yolsuzluk yapan bir tahsildarın bir kısım vergiyi mal sandığına yatırmadığı ihbar edilmiştir.⁴⁹⁹ Yolsuzluk yapıp bir kısım vergiyi sandığa yatırmadığı gerekçesiyle

⁴⁹⁴ BOA, TFR.I.MN., Dosya No:87, Gömlek No:8675 (H. 29 Muharrem 1324/ 25 Mart 1906); BOA, TFR.I.KV., Dosya No:121, Gömlek No:12001 (H. 28 Muharrem 1324/ 24 Mart 1906).

⁴⁹⁵ BOA, DH.MKT., Dosya No:2835, Gömlek No:15 (H. 18 Cemaziye'l-evvel 1327/ 7 Haziran 1909).

⁴⁹⁶ BOA, DH. ŞFR., Dosya No:591, Gömlek No:93 (H. 28 Şevval 1336/ 15 Ağustos 1918).

⁴⁹⁷ BOA, TFR.I.SL., Dosya No:103, Gömlek No:10256 (H.29 Safer 1324/24 Nisan 1906).

⁴⁹⁸ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:39, Gömlek No:3867 (H.17 Receb 1321/09 Ekim 1903); BOA, TFR.IMN, Dosya No:109, Gömlek No:10892 (H. 3 Şevval 1324/ 20 Kasım 1906).

⁴⁹⁹ BOA, TFR. I.KV., Dosya No:25, Gömlek No:2440 (H. 21 Rebiu'l-ahir 1321/ 17 Temmuz 1903).

ihbar edilenler,⁵⁰⁰ görevi sırasında küfür⁵⁰¹ veya hakaret⁵⁰² etmesi sebebiyle dava edilenler, ahaliden usulsüz para yada rüşvet alanlar, resmi evrak ve mührü teslim etmeden kaçan tahsildarlar görülmekteydi. Bunların yanında vergi tahsili esnasında halka kötü muamele eden, mükellefleri döven tahsildarlar da bulunmaktaydı. Bazı tahsildar ve beraberindeki askerlerin köylüleri dövdüğü⁵⁰³, hatta, ahaliden birini döverek ölümüne sebep olduklarına dair şikayetlere bile rastlanmaktaydı.⁵⁰⁴ Başka bir tarihte ise bir tahsildar ile beraberindeki jandarmaların tahsil esnasında Hristiyan bir kişiyi döverek ölümüne sebep oldukları, hatta bu sebeple Hristiyan ahalinin tepki verdiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁵

Bu durumun tersinin yaşandığı durumlar da vardı. Örneğin, zimmetine para geçirdiği gerekçesiyle yargılanan bir tahsildarın masum olduğunun anlaşılması⁵⁰⁶ ya da görevinden uzaklaştırılan bir tahsildarın, zimmetine para geçirdiğine dair bir kanıt rastlanmadığından memuriyetinin devam etmesinin uygun bulunması gibi olayların da yaşandığı görülmektedir.⁵⁰⁷ Muhakeme sonucu delil yetersizliğinden ya da olay kanıtlanamadığından dolayı suçu sabit olmayanlar memuriyete devam ettirilir⁵⁰⁸ veya diğer kazalara tayin edilirlerdi.⁵⁰⁹

⁵⁰⁰ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:223, Gömlek No:22266 (H. 18 Cemaziyealahir 1327/ 7 Temmuz 1909).

⁵⁰¹ BOA, BEO., ŞD., Dosya No:1936, Gömlek No:31 (H. 29 Zilhicce 1322 / 6 Mart 1905).

⁵⁰²BOA, TFR.I.ŞKT., Dosya No:74, Gömlek No:7375 (H. 22 Şaban 1323/ 1 Kasım 1901).

⁵⁰³ BOA, TFR.I.MN., Dosya No:88, Gömlek No: 8769 (H. 29 Muharrem 1324/ 25 Mart 1906); BOA, TFR.I.MN., Dosya No:88, Gömlek No:8769 (H. 29 Muharrem 1329/ 30 Ocak 1911).

⁵⁰⁴BOA, DH.MKT., Dosya No:2148, Gömlek No:93 (H. 1 Şaban 1316/ 15 Aralık 1898).

⁵⁰⁵ BOA, DH.MKT., Dosya No:2148, Gömlek No:93 (H. 1 Şaban 1316/ 15 Aralık 1898).

⁵⁰⁶ BOA, TFR.I.MN., Dosya No:168, Gömlek No:16784 (H. 6 Cemaziye'l-evvel 1326/ 06 Haziran 1908).

⁵⁰⁷ BOA, TFR.I.KV. Dosya No:194, Gömlek No:19341 (H. 7 Rebiu'l-evvel 1326/ 09 Nisan 1908).

⁵⁰⁸ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:194, Gömlek No: 19341 (H. 7 Rebiu'l-evvel 1326/ 3 Nisan 1908).

⁵⁰⁹ BOA, Y.PRK., Dosya No:14, Gömlek No: 73 (H. 20 Ramazan 1321 /10 Aralık 1903).

Bir aylık para cezası alan tahsildarlardan tahsil edilen bu meblağ, sancak merkezine gönderilerek merkez odasında emanete alınacaktı. Sene sonunda ise o kazanın tahsildarları arasında -hizmet ve gayretleri derecesine göre- paylaştırılacaktı. Bu tür işlemlerin kayıtları da yıl sonunda vilâyet merkezine gönderilecekti. Ayrıca diğer kusur, kabahat veya cinayet gibi suçlar işlemeleri halinde *-hüküm-i kanun ne ise-* o uygulanacaktı.⁵¹⁰

Görevini suiistimal eden tahsildarlar yargılanır ve suçlu bulunanlara işten el çektilerilerek yerlerine başka tahsildarlar görevlendirilirdi. Örneğin, Selanik Valiliği'nden gelen bir yazıya göre, zimmetine üç bin sekiz yüz otuz üç kuruş geçiren bir tahsildarın yargılanması sonucunda altı ay hapse çarptırıldığı, ayrıca söz konusu meblağı geri ödemesi ve görevinden azline karar verilmişti.⁵¹¹

5.9. Tahsildarlara Verilen Mükâfatlar

Görevini kötüye kullanan ve cezalandırılan tahsildarlar olduğu kadar, tahsilâtı vaktinde ve usulüne uygun olarak yaparak, tahsiline memur olduğu vergilerin tamamını toplayan tahsildarlar da ödüllendirilmekteydi.

Üç sene aralıksız hizmet veren tahsildarlar kaza sertahsildarı ve beş sene herhangi bir suça karışmadan kaza sertahsildarlığı yapanlar liva sertahsildarı, beş sene suça karışmadan liva sertahsildarlığı yapanlar ise liyakat derecelerine göre sırayla daha büyük mal memuriyetlerine getirileceklerdir. Tahsildarların maaş ve tayinleri bulundukları mahallin zaptiyelerinin maaş ve tayinleriyle aynı olacaktı. Bir senenin vergisini o senenin Mayıs sonuna kadar tamamen tahsil edenlere yüzde beş miktarında ikramiye verilirdi. Tahsisatı yüzde seksenden fazlaya çıkaran tahsildarlara ise yüzde beş ikramiye

⁵¹⁰ a.g.n., 7. madde.

⁵¹¹ BOA, TFR.I.SL., Dosya No:103, Gömlek No:10256 (H. 30 Safer 1324/ 24 Nisan 1906).

verilmekteydi.⁵¹² Bazen de birer maaş ikramiye verilirdi.⁵¹³ Örneğin, bir belgeden anlaşıldığı üzere, 1908 senesine ait vergi ve bedel-i askeriye tahsilâtında artış olduğu için tahsildarlara birer maaş ikramiye verilmesi için ilgili yerin kaymakamlığı bilgilendirilmiştir.⁵¹⁴ Başka bir vilâyette ise vergi ve bedel-i askeriye tahsilâtında yüzde doksan altı kuruş artış olduğundan tahsildarlara birer maaş mükâfat verilmişti.⁵¹⁵

En fazla tahsilâtı gerçekleştiren tahsildarlara da bir tam ve yarım maaş ikramiye verilmekteydi.⁵¹⁶ Ayrıca üç ayda bir kere en çok vergi tahsil eden tahsildarlara birer maaş geçmeyecek şekilde mükâfat verilecekti. Ayrıca, görevinde başarı gösteren bazı tahsildarlara nişan da verilmekteydi. Örneğin Konya Vilâyeti tahsildarlarından Ahmet Efendi'ye başarısından dolayı beşinci dereceden mecidi nişanı verilmiştir.⁵¹⁷

Son olarak belirtmek gerekir ki, her vilâyetin vergi tahsili aynı derecede olmadığından vergi tahsilinde başarılı ya da başarısız olan tahsildarların ödüllendirilmesi veya cezalandırılmasının sadece tahsilât cetvellerine göre belirlenmesi yanlış olduğundan, ceza veya mükâfat verilirken bu durum göz önünde bulundurulmaktaydı.⁵¹⁸

5.10. Tahsil-i Emval Nizamnameleri

5.10.1. 1871 Emvâl-i Mîriyye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat

İmparatorluk geneline yayılan tahsildarlık uygulamasını düzene koymak üzere, 1865 yılında çıkarılan talimattan başka talimatlar ve nizamnameler de yayınlanmıştır. İlk

⁵¹² BOA, TFR.I.MN., Dosya No:117 Gömlek No: 11637 (H. 11 Muharrem 1325/ 24 Şubat 1907).

⁵¹³ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:191, Gömlek No:19068 (H. 8 Safer 1326/ 12 Mart 1908).

⁵¹⁴ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:191, Gömlek No:19068 (H.8 Safer 1326/ 12 Mart 1908).

⁵¹⁵ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:191, Gömlek No:19068 (H. 8 Safer 1326/ 12 Mart 1908).

⁵¹⁶ BOA, TFR.I.KV., Dosya No:226, Gömlek No:22539 (H. 1 Şaban 1327/ 14 Temmuz 1907).

⁵¹⁷ BOA, İ.TAL, Dosya No:370/ Gömlek No: 39, (H. 4 Cemaziyelahir 1323/ 6 Ağustos 1905).

⁵¹⁸ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:51, Gömlek No:21 (H.27 Zilkade 1321/ 14 Şubat 1904).

olarak 26 Nisan 1871 yılında dokuz maddeden oluşan “*Emval-i Miriye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezaif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat*”⁵¹⁹ hazırlanmıştır. Önceki talimatnamenin aynısı olan bu talimatnameye “*Karar-ı ahir hükmünce tahsilât için mahsus memur istihdamından sarf-ı nazar kılınmış olmağla ve vazifeleri asakir-i zaptiyyeye ilave-i memuriyet edilmiştir*” şeklinde bir not düşülmüş, böylece bu tarihten itibaren vergi tahsil işlemlerinde tahsildarlardan vazgeçilerek, görevleri eskisi gibi zaptiyyeye devredilmiştir. Dokuz maddeden oluşan bu talimat tahsildarlarda aranacak şartlar, giyecekleri elbiseler, kaç sınıfa ayrılacakları, görevlerini nasıl yerine getirecekleri, vazifelerini aksatmaları veya suiistimal etmeleri halinde haklarında ne gibi işlemler yapılacağına dair bilgiler verilmektedir.

5.10.2. 1875 Tahsilât-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat ve Tahsilât Yoklamacıları

1871 Talimatnamesi’nden sonra “*Tahsil-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat*”⁵²⁰ adında bir talimat daha yayınlanmıştır. 1 Mayıs 1875 tarihli on beş maddelik bu talimatta vergi tahsil işlerinin umur-ı zabıttan alınarak nahiye meclisleri aracılığıyla vali-defterdar-mutasarrıf- muhasebeci- kaymakam ve mal memurları marifetiyle yapılacağı ve *tahsilât yoklamacıları* adı verilen yeni bir görevli istihdam edileceğinden bahsedilmektedir. Bunlar, devlete ait malların tahsisatında hesapların teftiş edilmesi ve ödenmesi geciken taksitlerin ödeme işlerini hızlandırmakla görevliydi. Yani, vergiyi toplamakla değil, verginin kabzımallar (muhtarlar) tarafından zamanında toplanması için

⁵¹⁹ **Düstur**, 1. Tertip, 2. Cilt, 1289/2, s.58-60.

⁵²⁰ **Düstur**, I. Tertip, C.3 (H.25 Rebiu’l-evvel 1292/ 1 Mayıs 1875), s. 269-271; Tahsil-i Emval nizamnameleri için bkz. **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, Maliye Bakanlığı Yay., No:1998/348 Ankara 1999; **Osmanlı’dan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı (1477-1936)**, C.1, Ankara 1998.

çalışmaktaydılar. Talimatta belirtildiğine göre, her kazada ihtiyaca göre süvari olarak birer veya ikişer; vilâyet, mutasarrıflık ve kaymakamlık merkezi olan şehir ve kasabalarda ise piyade olmak üzere birer muvazzaf memur istihdam edilecekti.⁵²¹ Yoklamacılar tebaanın her kesiminden doğruluğuna güvenilen, okur-yazar ve hesap bilir kişiler arasından idare meclisleri tarafından tayin olunacak ve kendilerinden kefil istenecekti. Yoklamacıların kendilerine mahsus kıyafetleri olacaktı. Ayrıca ellerinde mahalli hükümet tarafından verilen mühürlü tezkereleri bulunacaktı. Yoklamacılar, kazalarda mal müdürlerinin, livalarda muhasebecilerin ve vilâyetlerde defterdarların maiyetinde sayılacaklardı. Görevlerini yerine getirip getirmediikleri kontrol edilerek, görevini kötüye kullananlar idare meclislerine bildirilerek gereği yapılacaktı. Tahsilât yoklamacılarına her mali yılın sonunda mensup olduğu kaza mal kaleminden her köyün vergi, bedelât-ı askeriye ve mürettebat-ı miriyesini beyan eden mühürlü bir defter verilecekti.

Yoklamacılar, tahsilât ve teslimatı tarihleriyle defterlerine kaydedecek, tahsilâtı geri kalan yerler nereler ise hemen o köye giderek muhtarın hesabını inceleyeceklerdi. İnceleme sonunda alacaklar ve borçlularla ilgili bir yanlışlık varsa, yanlış olan miktar belirlenerek, borçluların ellerinde olması gereken vergi sergileri kontrol edilecekti. Gerçekten borcunu vermemiş veya bildirmemiş kimseler görülür ise, ikaz edilerek, borcunu ödemesi sağlanacaktı. Bu incelemede muhtarda para olduğu görülür ise yine muhtar eliyle mal sandığına teslim edilecekti. Muhtarlardan zimmetine para geçiren olursa nahiye meclisine ihbar edilecek, hatta lüzumu halinde merkez kazaya da haber verilecekti. Ahaliden borcunu ödemeyenlere rastlanırsa ve ihtar etmek işe yaramazsa nahiye meclisine, o da işe yaramazsa merkez kazaya bildirilecekti. Yoklamacılar hiçbir şekilde köylüden veya muhtardan para almayacaklardı. Ayrıca, hesapları yoklamak üzere gittikleri köy veya mahallelerde ne kadar zaman geçirdiklerini, gittikleri tarihi, yoklama

⁵²¹ a.g.n, 1. Madde.

yaptıkları tarihi, ellerinde bulundurdukları deftere kaydederek muhtara tasdik ettireceklerdi. Yoklamacı görevden ayrıldığında bu defterler kendinden sonraki görevliye teslim edilecekti.

Son olarak yoklamacıların gittikleri mahallerde kendileri veya hayvanları için yiyecek ve yem almaları ve ahaliye kötü davranmaları yasak olup, aksini yapan yoklamacıların hakkında gereği yapılacaktı.

5.10.3. 1879 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ve Kabzımallar

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde siyasi ve ekonomik şartlar yeniden sivil vergi tahsildarlığı uygulamasına dönülmesini gündeme getirmiştir. II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle memleketin en önemli sorunlarından olan maliye ile ilgili düzenlemelere hız verildiği görülmektedir. Bu dönemde vergi tahsiliyle ilgili ilk düzenleme 10 Kasım 1879 *Tahsil-i Emval Nizamnamesi*dir.⁵²² Bu nizamname önceki nizamnamelerden daha kapsamlı bir yapı arz etmektedir. Kırk bir madde ve iki bâbdan oluşan nizamnamenin birinci bâbı tahsildarlar ile kaza ve liva sertahsildarları, seçilmeleri, görevleri, mükâfat ve mücâzaları (ceza) hakkında olup, ikinci bâb kabzımallarla ilgilidir. Nizamnameye kısaca göz atacak olursak, her vilâyet ve liva merkezi olan kazalarla, bunlara bağlı kazalarda birer *sertahsildar* ve bunların maiyetinde kazanın büyüklüğüne ve emvalinin derecesine göre birer *piyade*, ikişer veya daha fazla *süvari tahsildar* olacaktı. Sertahsildarlar taşraların merkezinde mal müdürlerine, bunlara bağlı kazalarda ise mal memurlarına bağlı olacaklardı.⁵²³ Kaza sertahsildarlarından başka bir de vilâyet merkezi olan livalar ile bunlara bağlı livalarda birer *liva sertahsildarı* olacaktı. Bunlar vilâyet merkezlerinde umur-ı maliye müdürlerinin, buralara bağlı liva merkezlerinde ise mal müdürlerinin

⁵²² “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, *Düstur*, I. Tertip, C.4, (H.25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879), s. 382-392.

⁵²³ a.g.n., 1. madde.

refakatinde görev yapacaklardı.⁵²⁴ Nizamnamenin üçüncü ve dördüncü maddelerinde sertahsildarlar ile süvari ve piyade tahsildarlarda aranacak nitelikler açıklanmıştır. Önceki talimatlardan daha ayrıntılı şekilde açıklanan bu nitelikler okuma yazma bilmek, bir köy veya mahallenin hesaplarını teftiş edebilecek kadar hesap bilmek, yirmi yaşından küçük ve elli yaşından büyük olmamak, sicilinin temiz olması ve bulunduğu kazanın yönetici veya mal memurlarından birinin akrabası olmamak, liva sertahsildarları içinse bir liva mal müdürlüğünü idare edecek kadar hesap bilmektir. Tahsildar olabilmek için bu şartları taşımak gerekmektedir. Liva sertahsildarları Maliye Nezaretince, kaza sertahsildarları ile piyade ve süvari tahsildarlar kaza meclisi idarelerince seçilirlerdi. Nizamnamedeki diğer farklılık ise *tahsildariye* uygulamasıdır. Nizamnamenin on, on bir ve on ikinci maddelerine göre tahsildarlar tahsil olunan verginin senelik toplamından yüzde hesabıyla belli bir tahsildariye alacaklar ve hiçbir sebeple bundan başka bir şey talep etmeyeceklerdi. Bu tahsildariyenin yüzde kırkı süvari tahsildarlara, yüzde on beşi piyade tahsildarlara, yüzde yirmi beşi kaza ve yüzde yirmisi liva sertahsildarlarına ait olacaktı. Görevlerini aksatan ya da suiistimal eden tahsildarlar, sertahsildarlar tarafından ilkinde uyarılacak, ikincisinde bir aylık tahsildariyesi kesilecek, üçüncü defasında görevinden alınacaktı. İşledikleri suça göre ceza kanunnamesi hükümlerince yargılanacaklardı.⁵²⁵ Nizamnameye göre vergi tahsilâtıyla yine kabzımallar yani muhtarlar ilgilenecekti. Bu nizamname, 1875 tarihli talimatla kabzımal veya muhtarların hesaplarının teftişi görevini üstlenen tahsilât yoklamacılarını kaldırarak, söz konusu görevi piyade ve süvari tahsildarlara vermektedir. Bir çeşit teftiş memuru gibi tarif edilen tahsildarlar, muhtarlar, yani kabzımallar tarafından verginin zamanında toplanarak gecikmeden mal sandığına aktarılmasını sağlayan görevli durumundaydı.⁵²⁶ Kabzımallar taksiti geldiği halde

⁵²⁴ a.g.n., 2. madde.

⁵²⁵ a.g.n., 26, 27, 28, 29. maddeler.

⁵²⁶ Özbek, a.g.m., s. 159-97.

vergisini vermeyenler olursa durumu tahsildarlara bildirir, tahsildarlardan bir yardım göremezlerse tahsildarları sertahsildara şikayet edebilirlerdi.⁵²⁷ Bu nizamnameye göre tahsildarların toplamakla görevli olduğu vergiler emlak ve akar vergisi, bedel-i askeri ve arazi vergisiydi. 1879 Nizamnamesi ile tahsildarlar mal memurlarına bağlanarak, zaptiyenin vergi tahsili dışında tutulması amaçlanmışsa da zamanla bunun mümkün olmadığı görülmüş, aşağıda açıklanacak olan 1886 Nizamnamesi'nde görüleceği gibi tahsildarlar yeniden zaptiyeye bağlı hale gelmiştir.

Kabzımallara değinecek olursak; her karye ve mahallenin kabzımallık vazifesi muhtarlar verilmiştir. Bu muhtarlar Vilâyet Nizamnamesi'nin beşinci babının birinci faslının altmış üç, altmış dört ve altmış beşinci maddeleri hükmünce ahali tarafından seçilmiş olan muhtarlardır. Muhtarların en az bir dilde okuyup yazmaya ve hesap tutmaya yetkin olması, cinayet suçu veya iade-i itibar etmeyen suçları bulunmamalıdır.

Muhtarların zimmetlerine akçe geçirmeleri halinde Vilâyet Nizamnamesi'nin dördüncü babının altmış yedinci maddesi gereğince tazmini ahaliye aittir. Bununla birlikte ahali, tazmin edeceği akçeyi muhtarın mal ve emlakını sattırarak tahsil edebilirdi.

Kabzımallar yani muhtarlar her sene karye veya mahalle ahalisinden tahsil edeceği paranın mal müdürü tarafından mühürlü bir müfredat defterini köylünün anlayacağı bir dil ve ibare ile köy ve mahallelerdeki cami veya kilise duvarına yapıştırarak ilan edecekti. Kabzımal defterde yazan miktardan bir akçe bile fazla vergi talep edemezdi.

Kabzımallar tahsil edeceği vergi ve iane-i askeriye bedelinin her taksitinin tahsilinde mükellefine numaralı ve koçanlı matbu birer senet vereceklerdi. Senet vermeyen kabzımal, asıl görevi olan muhtarlıktan çıkarılırdı.

Mahalle kabzımalları tahsil ettikleri parayı beş günden ve köy kabzımalları on

⁵²⁷ a.g.n., 39 ve 40. maddeler.

günden fazla elinde tutmayıp, sandığa teslim etmek zorundaydılar. Makbuzlar bin beş yüz kuruştan çok olursa verilen sürenin bitmesini beklemeyip, o gün götürüp vermeye mecburdular.

Kabzımlar, kabzımal olduğu köy ve mahallenin her türlü vergi bedelât-ı askeriyesini ve bunların bakayasını hükümet tarafından verilen müfredat defterlerine göre tahsil edeceklerdi. Vergi ve bedelât-ı askeriyeyi Marttan Kanunievvel sonuna kadar on taksitte tahsil edeceklerdi. Birkaç taksit veya bir senelik vergisini bir kerede verenler olursa kabul edilecekti.

Kabzımallar her köy ve mahalle için iki defter tutacaklardır. Birine günlük tahsil ettiği akçeleri sırayla ve cinsiyle yazacak, diğerine herkesin borcuna göre ödediği teslimatı kaydedeceklerdir. Makbuzlar ise tahrir-i emlâk tarafından verilip ahali elinde bulunan koçandan tarihini, miktarını ve teslimatı kaydettikten sonra kabzımallığa mahsus mühür ile mühürleyerek hemen sahibine vereceklerdir.

Vergisini zamanında vermeyenler için kabzımallar yani muhtarlar önce borçluya müracaat ederek bir hafta zarfında vermezse daire-i belediyeye şikayet edecek veya ihtiyar meclisini toplayıp durumu müzakere edeceklerdi. Mükellef vergisini yine de vermezse bir hafta sonra tahsildara bildirerek o kişi hakkında gerekli muamelenin yapılmasını talep edecekti. Ayrıca müracaat ettiğini gösteren bir pusulayı tahsildara mühürletmeye mecburdu. Kabzımallar mahalle ve köy kabzımallarından yardım göremezlerse sertahsildarlara şikâyet edebileceklerdi.

Tahsiline memur olduğu vergilerin taksit günü gelmeden halktan para isteyen, toplayacağı meblağı gösteren defteri ilan etmeyen, toplanan parayı belirlenen günden fazla elinde tutan, tahsil ettiği paraları defterlerine ve şahısların ellerinde bulunan makbuz ilmühaberlerine kaydetmeyen ve gayrimenkullerini tahsildarlara haber vermeyen kabzımallar görevden alınacak ve yerlerine yenileri seçilecekti.

5.10.4. 1886 Tahsil-i Emval Nizamnamesi

Bir sonraki nizamname ise 18 Ekim 1886 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵²⁸ Kırk madde ve yedi fasıldan oluşan bu nizamnamenin beşinci maddesinde belirtildiği üzere *vesait-i tahsiliye, vilâyet ve liva merkezi olan kazalarda ve bağlı kazalarda asakir-i zaptiye ilaveten piyade ve süvarilerden oluşacak tahsildar bölükleri ile karye ve mahallelerde birer kabzımal yani muhtarlar aracılığıyla yürütülecektir.* Tahsildar bölüğü, merkez-i vilâyet olan kazalarda zaptiye alay beyinin, merkez-i liva olan kazalarda tabur ağasının ve bağlı kazalarda bölük ağasının kumandasında bulunacaktı.

Tahsildarlar, nizamnamenin yedinci maddesine göre, piyade tahsildarları şehir ve kasaba, süvari tahsildarları ise köy kabzımallarının vergileri tahsili ile mal sandıklarına teslim edip etmediklerini teftiş etme, tahsilâtta rehavet gösteren kabzımallar ve borcunu vermeyenleri takip vazifesi ile mükellef tutulmuşlardı. Başka bir işte istihdam edilmeleri yasak olan tahsildarlar doğrudan zaptiyeye bağlıydı. Tahsildarların tahsiline yetkili oldukları vergiler nizamnamenin sekizinci maddesinde şu şekilde belirtilmiştir.

1- Emlâk ve akar vergisi

2- Arazi vergisi

3- Yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi

4- Varidat-ı oşriyenin arazi üzerine tevzi ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri tabiriyle bedele tahvil olunan kısımları

5- Gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi

6- Masarif-i tahririye karşılığı

⁵²⁸ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip. C.5, (H.19 Muharrem 1304/17 Ekim 1886) s.644-652.

7- Tapu hasılatı

8- Bu yedi çeşit tahsisatın tahsil olunmayan kısmı

Tahsildarlar yukarıda sıralanan sekiz çeşit vergiyi tahsil edecekler ve hesaplarını defterlerinde ayrı ayrı yürüteceklerdi. 1886 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin tahsildarların tahsil etmekle yükümlü oldukları vergileri tek tek açık bir şekilde belirtmesi bakımından bir önceki nizamnameden farklılık göstermektedir.

5.10.5. 1894 Tahsil-i Emval Nizamnamesi

Bir sonraki nizamname olan 1894 Tahsil-i Emval Nizamnamesi⁵²⁹ ise kendisinden önceki 1886 Nizamnamesi'yle çok benzemektedir. “*Vesait-i tahsiliyenin kazanın büyüklüğüne ve emvalin durumuna göre tayin kılınmak üzere asakir-i zaptiye ilaveten piyade ve süvarilerden mürekkep olarak teşkil olunacak tahsildar bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımalardan ibarettir ve işbu kabzımallar muhtarlardır*” ibaresinden anlaşılacağı gibi bu nizamname de tahsildarlar yine sivilleştirilmemiştir.

Otuz maddelik nizamnamenin beşinci maddesi incelediğinde tahsil-i emval işiyle meşgul olacak bir komisyondan söz edildiği görülmektedir. Kazalarda kaymakamların başkanlığında mal müdürü, ihtiyaç halinde muavini, tapu kâtibi ile bölük ağasından; livalarda mutasarrıfın başkanlığında muhasebeci, vergi memurları, defter-i hakani memurları ile tabur ağasından; vilâyetlerde ise valinin başkanlığında defterdar, vergi müdürü, defter-i hakani memuru ve alay beyinden oluşacak bu komisyon haftada iki kere toplanacaktı.

Önceki nizamnameden farklı olarak vergi taksimi işini üstlenen muhtar veya köy

⁵²⁹ “Tahsil-i Emval Nizamnamesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C.6, (H.01 Şaban 1311/7 Şubat 1894), s.1461-1466.

ihhtyar heyetleri yerine, kaza mal memurları görevlendirilmişti. Bunlar tarafından her mahalle ve köyün vergi miktarını belirleyen *top sergileri* ile şahısların payına düşen vergi miktarını içeren vergi tezkereleri ve bedel-i askeriye'nin suretini içeren müfredat defterleri tahsil bölükleri aracılığıyla senet karşılığında muhtarlara teslim edilecekti.

Nizamnamenin, kendinden önceki nizamnamelerden diğer bir farkı da vergi borcunu ödemeyenlere hapis cezası verilmesini gündeme getirmiş olmasıdır. Tahsildarların tahsil etmekle yükümlü olduğu vergiler de yine 1886 Nizamnamesi'nde olduğu gibi aynen sıralanmıştır. Bu nizamnamede de vergilerin mahalle ve köylerde bilfiil toplanması işi muhtarlara verilmiştir.

5.10.6. 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi

Dört fasıl ve kırk dokuz maddeden oluşan *1902 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi*⁵³⁰ ise hazırlanışı ve içeriği bakımından diğer nizamnamelerden farklılık göstermektedir. En önemli fark, zaptiye'nin tahsilât işlerine karıştırılmadan, tahsilâtın doğrudan tahsildarlar tarafından yapılmasına olanak sağlamasıdır. 1879 Talimatnamesi'nde de yer alan bu durum, sonraki nizamnamelerde ne yazık ki devam ettirilememiş, tahsil işleri zaptiye birliklerinin emrine bırakılmıştı. Bunun en büyük sebebi elbette güvenlik güçleri devreye girmediğinde vergilerin tahsil edilmesindeki güçlüklerdir. Kolluk kuvvetlerinin devreye girmesi durumunda ise ortaya başka sorunlar çıkmaktaydı. Vergi tahsili esnasında uygulanan baskı ahalide şikayetlere yol açmaktaydı. Özellikle doğu vilâyetlerinde huzursuzluğun artarak isyanlara dönüşmesi, buralarda vergi tahsilinin zorlaşması ve Berlin antlaşması hükümlerince Ermenilerin yaşadığı doğu vilâyetlerinde ıslahat yapılması için yöneltilen baskılara çözüm bulmak amacıyla 1896 yılında Vilâyat-ı Sitte'de uygulanmak üzere bir Islahat Layihası hazırlanmış ve sadece bu altı vilyetle sınırlı tutulmayı diğer vilâyetlerde de uygulanması kararı alınmıştır. Vergi

⁵³⁰ "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", **Dstr**, 1. Tertip, C.7, (H.08 Zilhicce 1319/18 Mart 1902), s.831-849.

tahsiline ve tahsildarlara dair hükümlere de yer verilen bu layiha ile tahsildarlar sivil bir yapıya kavuşturulmuş ve jandarma vergi tahsilinden tamamen çekilmiştir. Bu ıslahatı izleyen dönemde vergilerin tahsilini ve yeni sivil tahsildarlık kurumunu daha detaylı düzenleyen bir talimatname yürürlüğe girmiştir.

1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi incelendiğinde yukarıda da değinildiği üzere önceki nizamnamelerden farklı olarak vergi tahsilâtının sivilleştirildiği, zaptiye kuvvetlerinin, mülkiye memurlarının devreden çıkarılarak tahsil işlemlerinin tamamen tahsildarlara ve maliye memurlarına bırakıldığı görülmektedir.⁵³¹ Nizamnamenin üçüncü maddesindeki ibareye göre vergi tahsilâtı her kazanın büyüklüğüne, malların ve mükelleflerin miktarına göre tayin olunacak piyade ve süvari tahsildarlarından ibaret olup, dokuzuncu maddede yer alan “*jandarmaların muamelat-ı tahsiliyeye müdahaleleri katiyyen memnudur*” ibaresinden anlaşılacağı üzere jandarmaların tahsilâta müdahaleleri yasaklanmıştır. Tahsil-i emval hükümlerine ve tahsilât işlerine jandarmanın karıştırılmamasına özen gösterilmesine dair uyarılar yapılmaktaydı.⁵³² Ancak, tahsildar tarafından borçlulara tebliğ edilen celbnamelelere karşı koyanların komisyonlara celbinde jandarma ve polis yardımına başvurulabilecektir. Yine üçüncü maddeye göre, kazalarda sertahsildarlık görevi tahsildarların en muktediri tarafından yerine getirilecekti. Böylece, verginin taksiminde, tezkerelerin ilanı, mükelleflere tezkere verilmesinde ve vergi tahsilinde ihtiyar heyetleri ve muhtarlar ile zaptiye kuvvetleri tamamen devre dışı bırakılmıştı.

1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi, tahsilât işlerinde daha önce olmayan yeni memuriyetler ortaya çıkarmıştı. Kazaların büyüklüğüne göre her kazada bir veya iki *tahsilât müfettişi* bulundurulacaktı. Bu müfettişler, kazaların tahsilât işlerini teftiş

⁵³¹ BEO, Dosya No:1916, Gömlek No:143675 (H. 6 Cemaziye'l-evvel 1320/ 10 Eylül 1902).

⁵³² BOA, DH.MKT., Dosya No:2612, Gömlek No:61 (H. 10 Recep 1325/ 19 Ağustos 1907).

edeceklerdi. Müfettişlerin görev yaptıkları kazalar her yıl değiştirilecekti. Ayrıca, var olan mal ve vergi kâtiplerinden seçilmek üzere merkezi vilâyetle ikişer, liva merkezlerinde birer *kâtip* tahsilâtın hesap işleri için istihdam edilecekti. Bu nizamname ile vesait-i tahsilât piyade ve süvari tahsildarlar, sertahsildarlar, tahsildar müfettişleri ve tahsilât kâtiplerinden oluşmakta olup, vergi tahsili ve tahsilât komisyonlarında zaptiye, muhtar ve kabzımallar devre dışı bırakılarak tahsildarlığın sivilleştirildiği görülmektedir.

Nizamnameye göre, piyade ve süvari tahsildarların tahsilât alanları yedi yüz elli haneyi geemeyecekti. Tahsilât müfettişleri vilâyet tahsilât komisyonunun kararı ve defterdarların bildirmesi zerine Hazine-i Celile'nin onayı ile, tahsildarlar ise kaza tahsilât komisyonlarınca seileceklerdi. Tahsildarlara aidat verilecek olup, mahalli en büyük mal memurlarının emri altında olacak ve başka bir işle meşgul olmayacaklardı. Vergi tezkeresi uygulamasının yine devam ettiği bu nizamnamede tahsildarların görevleri, hangi vergileri nasıl tahsil edecekleri, kıyafetleri, maaşları vb. her şey ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Nizamnamenin birinci maddesinde belirtildiği üzere tahsildarların tahsiline memur oldukları vergiler de bir önceki nizamnameden farklılık göstermekteydi. Buna göre tahsildarların tahsiline yetkili oldukları vergi kalemleri aşağıdaki gibi olacaktı.

1. Emlâk ve akar vergisi
2. Arazi vergisi
3. Yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi
4. Gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi
- 5- İşbu dört çeşit verginin teçhizat-ı askeriye tertibi
- 6- Masarif-i tahririye karşılığı
- 7- Müsakkafât-ı ma'arif hisse-i i'anesi

8- Emval-i mezkurenin eski yıllara ait bakayası

Tahsildarlar bu vergilerden başka vergi tahsil edemeyeceklerdi.

5.10.7. 1909 Tahsil-i Emval Kanunu

Dört fasıl ve yirmi üç maddeden oluşan 1909 Tahsil-i Emval Kanunu'na⁵³³ göre emlâk, akar ve arazi vergileri, hazine adına alınan mukataa-yı zemin ve temettü, arazi-yi miriye üzerine tarh olunan aşar bedeli bu kanuna göre tahsil olunacaktır. Maarif ve teçhizat hisseleri ve tezkere esmanı ve emlâk ve arazinin tahrir masrafları ve arazi üzerine tarh olunan aşarın tarh ve tertip işlemlerinin masrafları karşılığı vergilerin taksitleri ile beraber tahsil olunacaktır.

Tezkere uygulaması bu kanunname de görülmektedir. Her sene Marttan önce mükelleflerin her biri için belirlenen verginin miktarı ve ödeme için kararlaştırılan taksitleri içeren ve yirmi para karşılığında birer tezkere verilecektir. Kanunnamenin üçüncü maddesine göre her sene Mart başından önce köy ve mahalle üzerine iki nüsha halinde vergi cetvelleri hazırlanarak tahsil memurlarına verilecektir. Bu iki nüshadan birini tahsil memuru karye ve mahallelerin uygun bir yerine astıracaktır. Vergi cetvelleri asılmadıkça ve tezkereler mükellefine teslim olunmadıkça tahsilât yapılamayacaktır. Tahsildarlar taksit miktarından fazla veya taksit zamanından önce kimseden para isteyemezdi. Emlâk ve arazi vergisinin yüzde yirmisi o yılın taksitlerine zam ilavesiyle tahsil edilecekti.

⁵³³ Tahsili Emval Kanunu, **Düstur**, 2. Tertip, Cilt 1, s.624-629 (2 Şaban 1327/18 Ağustos 1909).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİLAYETLERDE TAHSİLDARLIK TEŞKİLATI VE İSYANLAR

1. Anadolu Vilâyetlerinde Tahsildarlık Teşkilatı ve Gelirlerin Tahsili

Midhat Paşa tarafından ilk olarak Niş Vilâyeti'nde denenen bir uygulama olan tahsildarlık 1867 Vilâyet Nizamnamesi ile diğer vilâyetlerde de uygulamaya konmuştu. 1325 (1907/1908) yılı itibariyle Rumeli vilâyetlerinde altı yüz yirmi iki piyade tahsildarı, yedi yüz elli üç süvari tahsildarı ve üç yüz elli dört tahsilât memuru ile kâtip olmak üzere bin yedi yüz altmış dokuz; Arap vilâyetlerinde üç yüz sekiz piyade tahsildarı, dört yüz seksen bir süvari tahsildarı ve iki yüz altmış dokuz tahsilât memur ve kâtipleri olmak üzere bin yetmiş sekiz, Anadolu vilâyetlerinde bin iki yüz altı piyade tahsildarı, bin sekiz yüz seksen yedi süvari tahsildarı ve yedi yüz yirmi dört tahsil memuru ve kâtip olmak üzere üç bin sekiz yüz on yedi ve son olarak İstanbul'da üç yüz kırk sekiz piyade tahsildarı, yirmi iki süvari tahsildarı ve seksen üç kâtip olmak üzere 453 tahsildar olup, toplamda tüm vilâyetlerde yedi bin yetmiş yedi nefer tahsildar bulunmaktaydı.

Anadolu'daki vilâyetlerde tahsildarlık kurumunun uygulanması konusuna ilk önce Vilâyat-ı Sitte'de tahsildarlıkların kurulmasından başlanması yerinde olacaktır. Bilindiği üzere, Islahat Fermanı ile geniş haklara kavuşan azınlıklar, Avrupalı devletlerin himayesine girmişlerdi. Bundan güç alan azınlıklar, zaman zaman çeşitli sebeplerle merkeze karşı isyan etmekteydiler. Bu isyanların sebeplerinden biri de vergilendirme ve vergi tahsiliyle ilgiliydi. Vergi tahsili esnasında uygulanan baskı ahalide şikayetlere ve huzursuzluklara yol açmaktaydı. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile azınlıkların durumu büyük güçlerin garantisi altına alınmıştı. Berlin Antlaşması'nın altmış birinci maddesi Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu Doğu Anadolu vilâyetlerinde Avrupa devletlerinin

denetiminde idari reformlar yapılmasını öngörmekteydi. Kısaca, doğu vilâyetlerinde huzursuzluğun artarak isyanların çıkması, vergilerin toplanmasının pek mümkün olmaması ve 1878 Berlin Kongresi ile gündeme gelen Anadolu ıslahatı vergi tahsilâtında yeni uygulamalara geçilmesini zorunlu kılmaktaydı.

Özellikle 1894 Sason olayları sonrasında dış baskıların etkisiyle doğu vilâyetlerinde yapılması zorunlu hale gelen Anadolu Islahatı çerçevesinde vergilerin tahsilinde kolluk kuvvetlerinden vazgeçerek⁵³⁴ iyileştirmeler yapılması kaçınılmaz hale gelmişti. Bunun üzerine, Vilayât-ı Sitte’de uygulanacak bir ıslahat layihası hazırlanmış ve Anadolu Islahat Müfettişliği teşkil edilerek Islahat Layihası’nı uygulamak üzere 27 Haziran 1895 tarihinde Ahmet Şâkir Paşa olağanüstü yetkilerle Anadolu Vilâyetleri Genel Müfettişliği görevine tayin edilmişti. Vilâyat-ı Sitte’de uygulanmak üzere hazırlanan otuz iki maddelik Islahat Layihası’nda vergi tahsildarlığı ile ilgili bir madde de bulunmaktaydı. Söz konusu layihanın otuzuncu maddesinde belirtildiğine göre “*gidecekleri mahallerde yem ve yiyeceklerini ahaliden talep edemeyecek ve tahsil edecekleri akçaya el süremeyecek olan memurin-i mahsusa, kuvve-i zabitanın isti’maline mahal kalmamak için, kura ve mahallatın ahali tarafından müntehib muhtar ve kabzımallarına, ahaliden her birinin borcu olan vergileri mübeyyin varakadan i’ta edeceklerdir. İşbu muhtar ve kabzımallar, vergileri bit-tahsil mahalli mal sandıklarına teslimi memur olacaklardır.*”⁵³⁵ Vergilerin tahsilinin pek mümkün olmadığı Vilayât-ı Sitte’de,⁵³⁶ bundan sonra Islahat layihası kararlarına göre tahsildar tayin edilecek olup,⁵³⁷

⁵³⁴ Nadir Özbek, “Anadolu Islahatı,” “Ermeni Sorunu” ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 9, 2009, s. 59-85.

⁵³⁵ **Anadolu-ı Şahanede Vakı’ Erzurum, Van, Bitlis, Mamûratü’l-aziz, Sivas Vilâyetlerinde İcra Olunacak Islahatı Havi Layiha.**

⁵³⁶ Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899)**, Eren Yay., İstanbul 1993, s.103.

⁵³⁷ BOA, **DH.TMIK.S., Dosya No:4, Gömlek No:15** (H.04 Receb.1314/09 Aralık 1896).

jandarma tahsildarlarının yerine yeni tahsildarlar istihdam edilecekti.⁵³⁸ Böylece 1894 Tahsil-i Emval Nizamnamesi geçerliliğini yitirmişti.

Vilâyat-ı Sitte’de uygulanacak olan bu layihadan bir süre sonra 22 Eylül 1896 tarihinde *Hicaz dışında bütün memalik-i şahaneyi* kapsamak üzere yirmi iki maddelik bir başka ıslahat layihası daha hazırlanmış⁵³⁹ ve böylece vergi tahsildarlığının da içinde olduğu yenilikler tüm imparatorlukta uygulanmaya başlamıştır.⁵⁴⁰ 13 Aralık 1896 tarihinde ise Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamûretülaziz ve Sivas Vilâyetlerinde istihdam olunacak tahsildarlara mahsus bir talimat yürürlüğe girmiştir. On üç maddelik talimatta bundan sonra Vilâyat-ı Sitte’de Tahsil-i Emval Nizamnamesi’nde belirtilen vergilerin tahsilâtı asakir-i zaptiye marifetiyle tahsil olunmayıp, vali, mutasarrıf ve kaymakamlar maiyyetinde özel olarak istihdam olunacak tahsildarlara verilecekti.⁵⁴¹

Tahsildarlar vilâyet ve liva merkezi olan kazalarla, bağlı kazaların büyüklüğüne ve malların durumuna göre her bir kaza için lüzumu kadar piyade ve süvari tahsildar tayin olunacak ve piyade tahsildarların maaşı iki yüz, süvari tahsildarlarınsa üç yüz kuruştan az olmamak şartıyla mahallerindeki idare meclislerince seçileceklerdi. Tahsildarların vazifesi öncelikle vergi tezkereleri ile köy ve mahallelerin vergisini içeren top sergilerini zamanında alarak senenin başlangıcından en az iki ay önce senetle kabzımallara teslim etmek ve kabzımalların bu tezkereleri derhal ahaliye bildirmesine ve teslim etmesine dikkat etmekti. Ayrıca, kabzımalların tahsilâtı taksit zamanında yapmalarını ve zamanında mal sandıklarına teslim etmelerini sağlamak, görevinde rehavet gösteren

⁵³⁸ DH.TMIK.S., Dosya No:9, Gömlek No:14 (H.09 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1897).

⁵³⁹ BOA, Y.A., RES, Dosya No:82, Gömlek No:26 (H. 14 Cemaziye’l-evvel 1314/ 21 Ekim 1896).

⁵⁴⁰ Özbek, a.g.m., s. 59-85.

⁵⁴¹ “Erzurum ve Van ve Bitlis ve Diyarbakır ve Mamûretülaziz ve Sivas Vilâyetlerinde İstihdam Olunacak Tahsildarlara Mahsus Talimat Suretidir”, BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:4, Gömlek No:41 (H. 8 Recep 1314/ 13 Aralık 1896).

kabzımalları tahsilât komisyonlarına bildirmek, kabzımalların tahsil ettikleri meblağı mükelleflerin ellerindeki tezkerelere hemen yazmalarını sağlamak, kendi defterlerine kaydederek zimmetlerine para geçirmelerine engel olmak ve tahsilât vazifelerini layıkıyla yerini getirmelerini sağlamak da tahsildarların görevleri arasındaydı. Borcunu ödemeyenler kabzımallar tarafından tahsildarlara bildirilecek ve tahsildarlar da durumu ilgili yerlere aktaracaktı.

Böylece Vilâyat-ı Sitte’de tahsildarlıklar kurulmaya başlanmıştı. Tahsildar teşkilatının kurulmasından ve Islahat Layihası’nın eksiksiz uygulanmasından Ahmet Şakir Paşa sorumluydu. Vergilerin düzenli bir şekilde toplanabilmesi için tahsildarlık teşkilatına önem veren Ahmet Şakir Paşa, vilâyetlerde komisyonlar kurarak işe başlamıştır. Islahatların hayata geçirilmesi için Vilâyat-ı Sitte’de eş zamanlı çalışmalar yapan Şakir Paşa, vilâyetlere bu konuyla ilgili bir yazı göndererek “her kaza, sancak ve liva merkezinde, tahsildarlar teşkil edilerek, ihtiyaca göre Tahsildar çavuşları, süvari ve piyade tahsildarlar tayin edileceğini, vilâyet baştahsildarlarına beş yüz, liva baştahsildarlarına dört yüz, süvari tahsildar çavuşlarına üç yüz, süvari tahsildarlarına iki yüz elli ve piyade tahsildarlarına hayvan masrafları olmadığından yüz elli kuruş tahsisat verileceğini bildirerek vilâyetlerden ne kadar tahsildara lüzum olduğuna dair defterler hazırlanarak gönderilmesini istemiştir.

Aşağıda Erzurum Vilâyeti’nde istihdam olunan tahsildarların sayısını gösteren tabloya göre Islahat Layihası ile vilâyetlerde kurulan yeni tahsildarlık teşkilatında vilâyet genelinde doksan üç tahsildar bulunmaktadır.

Tablo 1: Erzurum Vilâyeti’nde istihdam olunan tahsildarların sayısı

	Vilâyet Baştahsildarı	Liva baştahsildarı		Süvari baştahsildarı		Süvari tahsildarı		Piyade tahsildarı	
	Müslüman	Müslüman	Gayri-müslim	Müslüman	Gayri-müslim	Müslüman	Gayri-müslim	Müslüman	Gayri-müslim
Erzurum Sancağı	1			10	1	11	7	11	2
Bayezid Sancağı		1		5		8	4	3	1
Erzincan Sancağı		1		6	1	7	2	6	5

Erzurum Vilâyeti’nde bulunan tahsildarların maaş miktarları ise şöyledir:

Tablo 2: Erzurum Vilâyeti’nde istihdam olunan tahsildarların maaş miktarları

	Maaş
Vilâyet Baştahsildarı	517 kuruş
Liva Baştahsildarı	400 kuruş
Tahsildar Çavuşları	300 kuruş
Süvari Tahsildarı	200 kuruş
Piyade tahsildarı	150 kuruş

Erzurum Vilâyeti’nden başka Van’da da Islahat Komisyonu’nda yapılan görüşmeler sonucu 4 Temmuz 1897 tarihinde tahsildar teşkilatı kurulmuştur.

Tablo 3: Van Vilâyeti’nde istihdam olunan tahsildarların sayısı

Vilâyet Baştahsildarı	Liva Baştahsildarı	Tahsildar Çavuşu	Piyade Tahsildarı	Süvari Tahsildarı
1	1	18	13	35

Van’da bulunan tahsildarlara ödenen maaşlar ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Van Vilâyeti’nde istihdam olunan tahsildarların maaş miktarı.

	Maaş
Vilâyet Baştahsildarı	500 kuruş
Liva Baştahsildarı	400 kuruş
Tahsildar Çavuşları	300 kuruş
Süvari Tahsildarı	250 kuruş
Piyade Tahsildarı	150 kuruş

Bitlis Vilâyeti’nde ise Bitlis, Muş, Siird ve Genç Sancakları ve kazalarında toplam yetmiş yedi tahsildar görevli olup, bunların on beşi sertahsildar, ikisi merkez-i vilâyet tahsildarı, otuz yedisi süvari tahsildar, on dördü piyade tahsildar, dokuzu ise tahsildardı.⁵⁴²

Vergi ıslahatını Vilâyat-ı Sitte ile sınırlandırmak istemeyen Osmanlı Devleti, Hicaz hariç tüm sancak ve livalara bu ıslahat layihasını göndermiş ve böylece imparatorluğun diğer vilâyetlerinde de süratle uygulamaya geçilmiştir. Öncelikle, tahsildar istihdamı vilâyetlerin durumuna göre yapılacak olup, hazırlanacak nahiye teşkilat defterlerine kaç tahsildar istihdamına gerek olduğu belirtilecek ve bu defterler tasdik edilinceye kadar tahsildar istihdam edilmeyerek mevcut tahsildarlarla idare

⁵⁴² Sâlnâme-i Vilâyet-i Bitlis, 1316/1898; 1317/1899; 1318/1900.

olunacaktı.⁵⁴³ Böylece, Vilâyat-ı Sitte'den başka diğer Anadolu vilâyetlerinde de⁵⁴⁴ Islahat Layihası gereğince tahsildarlığa geçilmeye başlanmıştır.

Her ne kadar bu vilâyetler Tanzimat reformlarının uygulandığı yerler olmaları bakımından tahsildarlık teşkilatının daha kolay bir şekilde uygulanacağı düşünülmüşse de durum beklendiği gibi olmamıştır. Bunun en önemli sebebi elbette tahsildarlık teşkilatı için yeterli kaynak ayrılmamış olmasıdır. Devlet kaynak artırmadığı gibi tahsil işlerine kolluk kuvvetlerinin karışmasını da istemiyordu. Bu nedenle, tahsildarlar yetersiz kalmış, uygulama beklenen başarıyı gösterememiştir. Vilâyet yöneticilerinden tahsilâtın aksadığına dair çok fazla şikâyet alan merkezi yönetim, Bab-ı Ali'de bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonun çalışmaları da tahsildarlar için daha çok bütçe ayrılması, aksi takdirde tahsilâtın aksayacağı ve jandarmanın tahsil işlerine müdahalesinin kaçınılmaz olacağı sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁵⁴⁵

Yine de bütçede artışa gitmek istemeyen yönetim, nahiye müdürleri ve meclislerinin İdare-i Nevahi Nizamnamesi⁵⁴⁶ (6 Nisan 1876) ile belirlenen vazifelerinin Tahsildarlar Nizamnamesi ile tespit edilerek, nizamnamede tadilat yapılması suretiyle nahiye müdürlerini ve nahiye meclislerini vergi tahsiline dahil etmiştir.⁵⁴⁷

Vilâyetlerden vergi tahsilinin zamanında ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi

⁵⁴³ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:29/ Gömlek No:22 (H. 26 Cemaziye'l-ahir 1317/ 27 Şubat 1900).

⁵⁴⁴ Aydın, Hüdavendigâr, Konya, Adana, Kastamonu, İzmit, Adana, Ankara, Trabzon, Sivas, Mamuretü'l-aziz, Erzurum, Van, Diyarbakir ve Bitlis vilâyetleri.

⁵⁴⁵ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:13/ Gömlek No:57 (H. 3 Rebiü'l-ahir 1315/ 1 Eylül 1897).

⁵⁴⁶ Nizamname metni için Bkz. Cenk Reyhan, "Yerel Yönetim Metinleri (XXIX) İdare-i Nevahi Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. XI, S. 2, Nisan, 2002; Ayrıca Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011, s.102.

⁵⁴⁷ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:19/ Gömlek No:87 (H. 28 Safer 1316/ 18 Ekim 1898); BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:14/ Gömlek No:62 (H. 16 Cemaziye'l-evvel 1315/ 13 Ekim 1897).

için mevcut tahsildarlara ilave yapılması hususunda talepler gelmekteydi.⁵⁴⁸ Bu vilâyetlerin başında Aydın Vilâyeti gelmektedir. 1896'da yürürlüğe giren talimatnameye rağmen Aydın Vilâyeti tarafından hazırlanan Müslim ve gayrimüslim memurların sayısını gösteren defterde tahsildarlar jandarma sınıfı içinde gösterilmiş,⁵⁴⁹ ancak bunların jandarmadan ayrılmaları gerektiğinin bildirilmesi üzerine tahsildarların jandarma dairesinden ayrılmasına dair işlemlere süratle başlanmıştır.⁵⁵⁰ Tahsildarların jandarmadan ayrılmasından sonra vilâyette iki yüz yedi piyade ve iki yüz dört süvari olmak üzere dört yüz on bir tahsildara ve 1.237.002 kuruş tahsisata ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Bu sayıyı ve meblağı çok bulan yönetim, nahiye müdür ve meclislerinin devreye sokularak bu sayının azaltılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵¹ Fakat, istihdam edilen tahsildarlar yetersiz kalmış, 1902 yılına gelindiğinde bile istenen sayının ancak üçte biri tayin edilmiştir.⁵⁵² Bu arada maaşlarının yetersiz geldiği, hatta maaşlarını alamadıklarından şikayetle istifa eden jandarmaların da çokluğu tahsil işini sekteye uğratmıştır.

Tablo 5: Aydın Vilâyeti'nin 1303/1886 varidat cetveli.⁵⁵³

	Aydın sancağı	Saruhan sancağı	İzmir sancağı	Denizli sancağı	Menteşe sancağı
Emlâk ve akar vergisi	3210392	5652038	10045162	2322389	1393922
Temettüat vergisi	1501027	1756327	220350	778253	739590

⁵⁴⁸ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:22/ Gömlek No:84 (H. 4 Şaban 1316/ 18 Aralık 1898).

⁵⁴⁹ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:9/ Gömlek No:25 (H. 15 Zilhicce 1314/ 17 Mayıs 1896).

⁵⁵⁰ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:11/ Gömlek No:45 (H. 4 Safer 1315/ 5 Temmuz 1897).

⁵⁵¹ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:15/ Gömlek No:32 (H. 3 Cemaziye'l-ahir 1315/ 30 Ekim 1897).

⁵⁵² BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:40/ Gömlek No:33 (H. 17 Şaban 1320/ 19 Kasım 1902).

⁵⁵³ Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1303/1886, s.168.

Bedelât-ı askeriye vergisi	257148	535742	2144959	32832	92699
Emlâk ve tapu harçları	324048	653627	511537	218451	158668
Mehakim harçları	116805	2158500	787535	138191	-
Rüsûm-u mütenevvîa	246438	402124	930909	17700	74529
Aşarın hisse-i ianesi	56820	95752	328201	9340592	8329225

Tablo 6: Aydın Vilâyeti'nin 1304/1887 yılı varidat cetveli.⁵⁵⁴

	Denizli	Menteşe	Aydın	Saruhan	İzmir
Emlâk ve akar vergisi	2297696	2107506	3420296	5827942	11005733
Temettü vergisi	1035277	1020942	2121792	2442548	2697064
Bedel-i askeri vergisi	34111	1112205	261536	536616	2248657
Emlâk ve tapu harçları	178596	178596	402695	972640	1240888
Mehakim harçları	107307	158307	202074	351263	938450
Rüsûm-u mütenevvîa	-	-	1850	800	13400
Maarif ve menafi sandıkları ianesi	569726	548035	950406	1658467	3364771

Tablo 7: Aydın Vilâyeti'nin 1311/1893 senesi varidat cetveli.⁵⁵⁵

	Denizli	Menteşe	Aydın	Saruhan	İzmir
--	---------	---------	-------	---------	-------

⁵⁵⁴ Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1304/1887, s.365.

⁵⁵⁵ Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1314/1896, s.513.

Emlâk ve akar vergisi	2380835	1847523	3547841	5602805	12103441
Temettü vergisi	1537668	1242867	2096619	2634113	2773406
Bedel-i askeri vergisi	56500	215778	433823	996502	3490848
Emlâk ve tapu harçları	319000	227385	480000	1000000	1422321
Mehakim harçları	192000	161365	190800	313691	685113
Rüsûmat-ı mütenevvia	83032	46823	288626	262223	9202225
Maarif hisse-i ianesi	299312	156832	32668	726129	818395
Menafi hisse-i ianesi	518203	252802	725768	818957	1267029

Tablo 8: Aydın Vilâyeti'nin 1313/1895 senesi varidat cetveli.⁵⁵⁶

	Denizli sancağı	Menteşe sancağı	Aydın sancağı	Saruhan sancağı	İzmir sancağı
kEmlâk ve akar vergisi	2357500	1737777	3522811	5394122	12029515
Temettü vergisi	204000	461173	1022484	1385993	2054964
Bedel-i askeri vergisi	57926	254372	426500	846533	4122374
Emlâk ve tapu harçları	210000	169035	177050	446473	1415231
Mehakim harçları	159000	131658	181371	253095	662470
Rüsûmat-ı mütenevvia	67990	44145	187574	268506	831020
Maarif hisse-i ianesi	199243	163854	308235	629595	1104541

⁵⁵⁶ Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1316/1898, s.549.

Menafi hisse-ianesi	329552	2732146	481523	104968	1736567
---------------------	--------	---------	--------	--------	---------

Tablo 9: Aydın Vilâyeti'nin 1316 senesi varidat cetveli⁵⁵⁷

	Denizli sancağı	Menteşe sancağı	Aydın sancağı	Saruhan sancağı	İzmir sancağı
Emlâk ve akar vergisi	2305626	4569	3472311	5405916	12965271
Temettü vergisi	565372	334878	852056	1158586	2126852
Bedel-i askeri vergisi	57825	256114	440335	922687	4075803
Emlâk ve tapu harçları	186605	113152	370779	921312	1489614
Mehakim harçları	241051	146970	251100	303718	828120
Rüsûmat-ı mütenevvia	63834	42276	195857	244408	714412

Islahat Layihası gereğince tahsildarlıkların yeniden teşkil edildiği diğer bir vilâyet ise Hüdavendigâr Vilâyeti'di. Valilik tarafından vilâyette vergi tahsilâtının zamanında ve gerektiği şekilde yapılabilmesi ve tahsilâtın kolaylaştırılabilmesi için tahsildar sayısına ilave yapılması talep edilmiş⁵⁵⁸ ve bu talep kabul edilmiştir.⁵⁵⁹ Ancak, hazinenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle Hüdavendigâr Vilâyeti tarafından talep edilen sertahsildar istihdamı uygun bulunmamıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Aydın Vilâyeti Salnamesi, 1320/1902, s.435.

⁵⁵⁸ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:27/ Gömlek No:42 (H. 11 Cemaziye'l-ahir 1317/ 17 Ekim 1899).

⁵⁵⁹ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:28/ Gömlek No:74 (H. 24 Şaban 1317/ 28 Aralık 1899).

⁵⁶⁰ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:29/ Gömlek No:33 (H. 11 Zilkade 1317/ 13 Mart 1900).

Tablo 10: Hüdavendigâr Vilâyeti'nin 1312/1894, 1315/1897, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901 senesi varidat cetveli.⁵⁶¹

	1312	1315	1317	1318	1319
	kuruş				
Emlâk ve akar vergisi	23202925	23202925	23287962	23511678	23622194
Temettü vergisi	4664692	4664692	3670664	3648653	3696595
Bedel-i askeri vergisi	4006756	4006756	4292486	4410156	4420890
Rüsûm-u mütenevvia	894629	894629	1140316	1129146	625474
Emlâk ve tapu harçları	1829000	1829000	1375360	1612218	1549524
Mehakim harçları	1112289	1112289	1117520	1133415	1187438
Maarif hisse-i ianesi	1522183	1522183	2565533	2438630	2357712
Menafi hisse-i ianesi	3074656	3074656	4218732	3979717	3777437

Tablo 11: Hüdavendigâr Vilâyeti'nin 1320/1902, 1321/1903, 1322/1904, ve 1323/1905 seneleri varidat cetveli.⁵⁶²

	1320	1321	1322	1323
	kuruş			
Emlâk ve akar vergisi	23904759	24091465	24262790	24623777
Temettü vergisi	3711362	3704005	2640716	3576686
Bedel-i askeri vergisi	4522285	4676565	7108681	6938525
Rüsûm-u mütenevvia	581739	655333	523227	466640
Emlâk ve tapu harçları	1823400	2369493	2507178	3177000

⁵⁶¹ Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, 1314/1896, s.424; 1315/1897, s.312; 1319/1901, s.336; 1320/1902, s.350; 1321/1903, s.352.

⁵⁶² Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, 1322/1904, s.357; 1323/1905, s.340; 1324/1906, s.235; 1325/1907.

Mehakim	1037907	1106758	944913	1062600
Maarif hissesi	2071785	1843477	2603532	3011927
Menafi hissesi	4578947	5184870	4220785	5121586

Ankara, Adana, Kastamonu, Konya gibi vilâyetlerde de tahsil işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Islahat Layihası gereğince devlet mallarının tahsili jandarmadan alınarak tahsildarlara verilmiştir.⁵⁶³ Böylece mevcut tahsildarlara ek olarak yeni tahsildarlar seçilerek istihdam edilecekti. Bu tahsildarlar her kazanın büyüklüğü nispetinde ve lüzumu kadar süvari ve piyade tahsildar olarak istenen vasıflara sahip olanlar arasından seçilecek ve istihdam edilecek olup, gayrimüslimlerin nispeti oranında onlardan da tahsildar seçilecekti.⁵⁶⁴ Gayrimüslimlerin bulunmadığı yerlerde yalnızca Müslümanlar arasından tahsildar istihdam edilecekti.⁵⁶⁵

Aşağıda çeşitli vilâyetlere ve yıllara ait tahsildarlar tarafından tahsil edilen gelirler gösterilmektedir.

Tablo 12: Adana Vilâyeti'nin 1312/1894, 1313/1895, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901, 1320/1902, 1321/1903 varidat cetveli⁵⁶⁶

	1312	1313	1317	1318	1319	1320	1321
Emlâk vergisi	2320292 5	23202925	2328796 2	23511678	23622194	2390475 9	24091465
Temettü vergisi	4664692	4664692	3670664	3648653	3696595	3711362	3704005

⁵⁶³ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:21/ Gömlek No:74 (H. 25 Cemaziye'l-ahir 1316/ 10 Kasım 1898).

⁵⁶⁴ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:7/ Gömlek No:107 (H. 17 Şevval 1314/ 21 Mart 1897); BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:26/ Gömlek No:69 (H. 3 Cemaziye'l-evvel 1317/ 9 Eylül 1899); BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:3/ Gömlek No:42 (H. 20 Cemaziye'l-ahir 1314/ 9 Kasım 1896).

⁵⁶⁵ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:3/ Gömlek No:105 (H. 28 Cemaziye'l-ahir 1314/ 4 Aralık 1896).

⁵⁶⁶ Adana Vilâyeti Salnamesi, 1314/1896; 1315/1897; 1320/1902, s.350; 1321/1903, s.352; 1322/1904 s.328; 1323/1905.

Bedel-i askeri vergisi	4006756	4006756	4292486	4410156	4420890	4522285	4676565
Emlâk ve tapu harçları	1829000	1829000	1375360	1612218	1549524	1823400	2369493
Mehakim harçları	1112289	1112289	1117560	1667109	1187438	1037907	1106758
Hasılat-ı müteferrika	91149	91149	989586	1027109	1328092	1409533	
Maarif Hisse-i İanesi	1532183	1532183	2565533	2438630	2357712	2071785	5184870
Menafi hisse-i ianesi	3074656	3074656	4218732	3979717	3777437	4578947	1843477

Tablo 13: Adana Vilâyeti'nin 1318/1900 senesi varidat cetveli.⁵⁶⁷

Nev'i varidat	Kozan Sancağı	Mersin Sancağı	Cebel-i Bereket Sancağı	İçil Sancağı	Adana Sancağı
Emlâk ve akar vergisi	66822	318718	256700	552851	944473
Temettü vergisi	225000	200000	100000	280000	358875
Bedel-i askeri vergisi	58290	358057	149591	41022	217751
Emlâk-ı miriyye	-	-	-	1366	21512
Emlâk ve tapu harçları	155371	42980	23758	49681	326059

⁵⁶⁷ Adana Vilâyeti Salnamesi, 1318/ 1900, s.249-250.

Mehakim harçları	82213	31647	59889	82602	194135
Hasılat-ı müteferrika	91285	18286	31729	73795	150702
Musakkfat-ı maarif	22758	7278	3251	11107	31764

Tablo 14: Adana Vilâyeti'nin 1320/1902 senesi varidat cetveli.⁵⁶⁸

Nev'i varidat	Kozan Sancağı	Mersin Sancağı	Cebel-i Bereket Sancağı	İçil Sancağı	Adana Sancağı
Emlâk ve akar vergisi	318718	666822	256700	944473	944973
Temettü vergisi	200000	225000	100000	280000	358875
Bedel-i askeri vergisi	358057	58290	149591	41066	217751
Emlâk-ı emiriyye	-	-	1366	21512	-
Emlâk ve tapu harçları	42980	100371	23758	3268	-
Musakkfat-ı maarif hisse-i ianesi	7278	22758	4251	11107	31764
Mehakim harçları	82213	31647	59889	82602	194135
Hasılat-ı müteferrika	18286	91285	31729	73795	150702

⁵⁶⁸ Adana Vilâyeti Salnamesi, 1320/ 1902, s.285.

Tablo 15: Diyarbakır Vilâyeti 1316/1898, 1317/1899, 1318/1900, 1321/1903, 1323/1905 varidat cetveli⁵⁶⁹

	1316	1317	1318	1321	1323
Emlâk vergisi	2690582	2725535	2557953	2557953	2557953
Temettü vergisi	1282322	1278652	1086257	1086257	1086257
Bedel-i askeri vergisi	1681642	1569036	1716128	1716128	1716128
Emlâk ve tapu harçları	143408	150057	281500	281500	281.500
Muhakeme harçları	186349	175864	253465	254465	254.465
Hasılat-ı mütenevvia	190403	214005	223380	223380	223.380

Vilâyetlerde vergi tahsilinin uygulanmasına gelince; tahsildarlar gittikleri mahallerde tahsil-i emval nizamnamesi gereğince vergi tahsilini yürütmekteydiler. En büyük sorun tahsildar sayısının azlığı ve tahsisatın yetersizliğiydi. Tahsildarların sayısının artırılması ve maaşlarına zam yapılması sık sık gündeme gelen konulardı.⁵⁷⁰ Örneğin, İzmid livasının genişliği nedeniyle tayin olunan tahsildarların ihtiyaca karşılık veremedikleri için sayının artırılması talebinde bulunulmuştu.⁵⁷¹ Ancak, tahsildarlar için yeteri kadar tahsisat ayrılamaması nedeniyle, her ne kadar nahiye müdürleri ve meclisleri de görevlendirilmiş olsa da yine istenen sayıya ulaşamamış ve yetersiz kalmıştır. Sertahsildar için ayrılacak meblağ fazla olduğundan, vilâyetlerden gelen sertahsildarlık kurulması ile ilgili talepler ise çoğu zaman ya uygun bulunmamış ya da bazı tahsildarların görevden alınarak, onların maaşlarından yapılacak tasarrufla sertahsildar istihdam

⁵⁶⁹ **Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır**, 1316/1898, s.153; 1317/1899, s.182; 1318/1900, s.185; 1321/1903, s.180; 1323/1905, s.180.

⁵⁷⁰ BOA, **DH.TMIK.S, Dosya No:6/ Gömlek No:34** (H. 16 Şaban 1314/ 20 Ocak 1897).

⁵⁷¹ BOA, **DH.TMIK.S, Dosya No:8/ Gömlek No:35** (H. 9 Zilkade 1314/ 11 Nisan 1897).

edilmesine karar verilmiştir. Örneğin, arşiv vesikalarından Konya Vilâyeti’nde iki piyade ve üç süvari tahsildarının lağvıyla bir baştahsildar istihdam edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷² Gerek miktar ve gerekse tahsisat azlığı nedeniyle vergilerin tahsilinde aksaklıklar meydana gelmekteydi.⁵⁷³ Ayrıca, nizamnamede belirtildiği üzere vergi tahsil işinin yalnızca tahsildarlar tarafından yapılması uygulamada değişiklik göstermiş, tahsildarların azlığı ve güvenlik gerekçesiyle jandarma tahsil işinde kullanılmaya devam edilmiştir.⁵⁷⁴ Bunların yanında, tahsildarların tahsilât sırasındaki tavırları da tahsildar-mükellef ilişkilerinde sorunlara, şikayetlere hatta isyanlara yol açmıştır.

Aşağıdaki tabloda Anadolu vilâyetlerinde bulunan tahsildarların 1325 (1907/1908) yılı itibariyle sayı ve maaşları gösterilmiştir.

Tablo 16: Anadolu vilâyetlerinde bulunan tahsildarların 1325 (1907/1908) yılı itibariyle sayı ve maaşları

	Piyade	Süvari	Maaş	Tahsil Memurları ve Kâtipler	Maaş
Erzurum Vilâyeti	61	105	766.600	54	230.720
Adana Vilâyeti	44	68	327.284	46	158.568
Ankara Vilâyeti	80	165	717.860	61	196.210
Aydın Vilâyeti	221	266	1.992.759	120	370.057
Bitlis Vilâyeti	24	68	184.596	42	117.637

⁵⁷² BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:33/ Gömlek No:54 (H. 22 Şevval 1318/ 12 Şubat 1901).

⁵⁷³ Örneğin, Çatalca Vilâyeti’nden gelen bir yazıda tahsildarların ve tahsisatın yetersizliği nedeniyle tekalif-i emiriyenin ancak yarısının toplanabildiği bildirilmiştir. BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:17/ Gömlek No:36 (H. 9 Şevval 1315/ 3 Mart 1898).

⁵⁷⁴ BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:16/ Gömlek No:18 (H. 14 Ramazan 1315/ 6 Şubat 1898); BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:22/ Gömlek No:3 (H. 14 Ramazan 1315/ 6 Şubat 1898).

Hüdavendigâr Vilâyeti	150	250	1.373.465	26	236.569
Diyarbakır Vilâyeti	42	50	255.205	41	116.298
Sivas Vilâyeti	91	163	636.795	64	240.092
Trabzon Vilâyeti	120	206	817.889	45	185.999
Kastamonu Vilâyeti	37	145	622.330	34	129.591
Konya Vilâyeti	109	16	799.092	70	266.700
Mamûretülazîz Vilâyeti	39	76	216.276	18	242.621
Van Vilâyeti	37	45	149.548	20	58.014
İzmit Vilâyeti	29	57	392.795	11	64.186
Bolu Vilâyeti	16	80	340.045	10	55.169
Çatalca Vilâyeti	18	9	93.204	12	33.248
Karasi Vilâyeti	68	80	541.075	29	103.064
Kale-i Sultani	20	38	217.027	21	60.386

2. Rumeli Vilâyetlerinde Tahsildarlık Teşkilatı ve Gelirlerin Tahsili

Yukarıda da değinildiği gibi 1863 yılında Midhat Paşa tarafından Niş Vilâyeti'nin vergi gelirlerinin düzenli bir şekilde tahsil edilmesini sağlamak üzere zaptiye alayından bir bölüğünden lağvedilmesiyle teşkil edilen tahsildarlık, kısa sürede olumlu sonuçlar vermiştir. Böylece, Niş'ten başka Vidin, Silistre, Prizren gibi eyaletlerde de tahsildarlıklar kurulmuştur. 1864 yılında yeni teşkil edilen Tuna Vilâyeti'ne vali olarak atanan Midhat Paşa, tahsildarlık uygulamasını burada da devam ettirmiş, tahsildarlık vilâyetin her tarafında uygulanmaya başlanmıştı.

1285/1868 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'nde⁵⁷⁵ tahsildarların sayısı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 17: 1285/1868 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı

Sınıf-ı Tahsildar					
	Reis-i Tahsildar	Kaza Başı	Sınıf-ı Piyade	Sınıf-ı Süvari	Toplam
Ruşuk Sancağı	1	8	4	21	34
Vidin Sancağı	1	6	1	19	27
Niş Sancağı	1	5	2	20	28
Sofya Sancağı	1	7	2	22	32
Tırnova Sancağı	1	4	1	14	20
Varna Sancağı	1	4	1	8	14
Tolçı Sancağı	1	5	1	12	19
Toplam	7	39	12	126	174

1286/1869 Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre vilâyet dahilindeki tahsildarların sayıları şöyledir:⁵⁷⁶

Tablo 18: 1286/1869 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı

Sınıf-ı Tahsildar					
	Reis-i Tahsildar	Kaza Başı	Sınıf-ı Piyade	Sınıf-ı Süvari	Toplam

⁵⁷⁵ **Salname-i Vilâyet-i Tuna**, 1285, s.103; İlki 1285 (24 Nisan 1868-12 Nisan 1869) yılına ait olan Tuna Vilâyeti Salnamesi'nin sonuncusu 1294 (16 Ocak 1877-4 Ocak 1878) yılında çıkmış olup, toplamda 10 adettir.

⁵⁷⁶ **Salname-i Vilâyet-i Tuna**, 2. Def'a, 1286, s.105.

Ruşuk Sancağı	1	8	4	21	34
Vidin Sancağı	1	6	1	19	27
Niş Sancağı	1	5	2	20	28
Sofya Sancağı	1	7	2	22	32
Tırnova Sancağı	1	4	1	14	20
Varna Sancağı	1	4	1	8	14
Tolçı Sancağı	1	5	1	12	19
Toplam	7	39	12	126	174

1287/1870 Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre vilâyet dahilindeki tahsildarların sayıları şöyledir:⁵⁷⁷

Tablo 19: 1287/1870 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı

Sınıf-ı Tahsildar					
	Reis-i Vilâyet	Kaza Başı	Sınıf-ı Piyade	Sınıf-ı Süvari	Toplam
Merkez-i Vilâyet	1	-	-	-	-
Ruşuk Sancağı	1	8	1	21	31
Vidin Sancağı	1	6	1	19	27
Sofya Sancağı	1	7	2	22	32
Tırnova Sancağı	1	4	1	14	20
Varna Sancağı	1	4	1	8	14

⁵⁷⁷ Salname-i Vilâyet-i Tuna, 3. Def'a, 1287, s.107.

Tolçu Sancağı	1	5	1	12	19
Toplam	7	34	7	96	143

1288/1871 Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre vilâyet dahilindeki tahsildarların sayıları şöyledir:⁵⁷⁸

Tablo 20: 1288/1871 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre tahsildar sayısı.

Sınıf-ı Tahsildar					
	Reis-i Tahsildar	Kaza Başı	Sınıf-ı Piyade	Sınıf-ı Süvari	Toplam
Ruşuk Sancağı	1	8	4	21	34
Vidin Sancağı	1	6	1	19	27
Sofya Sancağı	1	7	2	20	30
Tırnova Sancağı	1	4	1	14	20
Varna Sancağı	1	4	1	8	14
Tolçu Sancağı	1	5	1	11	18
Toplam	6	34	10	93	143

Tırnova, Tulça, Varna ve Sofya⁵⁷⁹ sancaklarıyla tüm vilâyete yayılan bu uygulama başlangıçta vergilerin tahsilinde önemli bir başarı olarak görülmüştür. Çünkü vilâyet genelinde önceki yıllara ait vergi gelirleri tahsildarlıkların kurulmasıyla artış göstermiştir.

⁵⁷⁸ Salname-i Vilâyet-i Tuna, 4. Def'a, 1288, s.108.

⁵⁷⁹ BOA, MVL, Dosya No:968 Gömlek No:45.

Tuna Vilâyeti’ndeki kazalar dahilinde tahsilât işleri için istihdam edilen bu tahsildarlar, 1866 yılında değiştirilmişti.⁵⁸⁰

Her sancak ve kazada bir baştahsildar, kazanın büyüklüğüne göre birkaç süvari ve piyade tahsildarı şeklinde düzenlenen tahsildarlar, bir süre sonra aidatları düzenli ödenmediğinden çalışmalarını aksatmaya başlamışlardır. Bu nedenle, tahsildarlara boşuna para harcandığı şeklinde bir düşünce oluşmuştur. Zira, Tuna Vilâyeti’ndeki tahsildarların vergi tahsilini iyi yürütemediği, verimli olamadıkları ve bunların görevlerinin kendilerinden alınarak muhtar ve imamlara verilmesiyle ilgili bir kayda rastlanmaktadır.⁵⁸¹

1865 yılında Tuna Vilâyeti’ne bağlı bazı kazalardaki tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları aşağıdaki gibidir.⁵⁸²

Tablo 21: 1865 yılı İvraca kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları

Kaza	Sınıfı	İsmi	Maaşı	Neferat	Maaşat
Kaza-i İvraca	Baştahsildar	Hasan Efendi	350 kuruş	1 baştahsildar	350 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Ahmed Mustafa	300 kuruş	4 sınıf-1 sani süvari	1200 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Hasan Ali	300 kuruş	1 sınıf-1 sani piyade	240 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Ahmed Mehmed	300 kuruş	Toplam:6	1790 kr
	Sınıf-1 sani süvari	Mehmet Ali	300 kuruş		
	Sınıf-1 sani piyade	Ahmed Mehmed	240 kuruş		

Tablo 22: 1865 yılı Lom kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları.

Kaza	Sınıfı	İsmi	Maaşı	Neferat	Maaşat
Kaza-i Lom	Sertahsildar	Ahmed Efendi	350 kuruş	1 baştahsildar	350 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Tahir İsmail	300 kuruş	4 sınıf-1 sani süvari	1200 kr.

⁵⁸⁰ BOA, İ.MVL., Dosya No:549, Gömlek No:24630 (H. 11 Zilkade 1282/19 Mart 1866).

⁵⁸¹ BOA., A.MKT.MHM. Dosya No:372, Gömlek No:65 (H. 06.Ramazan 1283/ 12 Ocak 1867).

⁵⁸² BOA, Y.B.04, Dosya No:9, Gömlek No:12, (H.16 Zilhicce 1281/12 Mayıs 1865).

	Sınıf-1 sani süvari	Mesud Abdurrahman	300 kuruş	1 sınıf-1 sani piyade 240 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Mehmed Halil	300 kuruş	Toplam:6 1790 kr
	Sınıf-1 sani süvari	Ali	300 kuruş	
	Sınıf-1 sani piyade	İbrahim Ömer	240 kuruş	

Tablo 23: 1865 yılı Rahova kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları.

Kaza	Sınıfı	İsmi	Maaşı	Neferat	Maaşat
Kaza-i Rahova	Baştahsildar	Abdi Efendi	350 kuruş	1 baştahsildar	350 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	İbrahim Ahmed	300 kuruş	5 sınıf-1 sani süvari	1500 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Arif Mustafa	300 kuruş	Toplam:6	1850 kr
	Sınıf-1 sani süvari	Salih Abdurrahman	300 kuruş		
	Sınıf-1 sani süvari	Ali Osman	300 kuruş		
	Sınıf-1 sani süvari	Halil Abdullah	240 kuruş		

Tablo 24: 1865 yılı Berkofça kazasında müstahdem tahsildarların isimleri, sınıfları ve maaşları

Kaza	Sınıfı	İsmi	Maaşı	Neferat	Maaşat
Kaza-i Berkofça	Baştahsildar	Ali Efendi	350 kuruş	1 baştahsildar	350 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Hasan Halil	300 kuruş	6 sınıf-1 sani süvari	1800 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Ahmed Mustafa	300 kuruş	1 sınıf-1 sani piyade	240 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Mehmed Halil	300 kuruş	Toplam:8	2390 kr.
	Sınıf-1 sani süvari	Yunus Mansur	300 kuruş		
	Sınıf-1 sani süvari	Abdüllatif Abdullah	300 kuruş		
	Sınıf-1 sani süvari	Emin Hüseyin	300		
	Sınıf-1 sani süvari	-	300		
	Sınıf-1 sani piyade	Reşid Mehmed	240		

1872 yılında lağvedilen tahsildarlık teşkilatı 1879 yılında ilan edilen Tahsil-i

Emval Nizamnamesi ile yeniden vergi tahsilinde yerini almış, ancak zaptiyenin bir alt birimi olarak hizmet etmiştir. Ancak, XIX. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan gelişmeler sivil bir vergi tahsildarlığı uygulamasını zorunlu hale getirmişti. 1896 Islahat Layihası gereğince vilâyetlerde jandarma ve zaptiyeden bağımsız tahsildarlar istihdamı kararlaştırılmıştır. Zaten, 1878 Berlin Antlaşması'nın yirmi birinci maddesi Vilâyat-ı Sitte'de olduğu gibi Rumeli'de de ıslahatlar yapılmasını gerektirmekteydi. Bu ıslahatlardan en çok üzerinde durulan mesele vergi tahsiliyle ilgiliydi. 1896 yılında Vilâyat-ı Sitte'de vergilerin ıslahı için hazırlanan talimat yalnızca altı vilâyeti değil, Hicaz hariç tüm vilâyetleri kapsayacak şekilde genişletilmişti. Böylece, Manastır, Yanya, Selanik, Kosova, İşkodra ve Edirne gibi vilâyetlerde de diğer vilâyetlerde olduğu gibi Islahat Layihası gereğince tahsildarlık teşkilatı devreye sokulmuştu. Bu layiha ile 1894 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'ne göre jandarma bünyesinde bulunan tahsildar bölükleri yani jandarma tahsildarları lağvedildiğinden, eski tahsildarların yerine bütün vilâyetlerde yeni tahsildarlar istihdam edilmişti.⁵⁸³

Rumeli'deki vilâyetlerde tahsildarların işleri oldukça zordu. Bölgedeki siyasi durum nedeniyle oluşan güvenlik problemi tahsildarların işlerini zorlaştırmaktaydı. Burada özellikle eşkıyalık olaylarının artması sebebiyle tahsildarların yanlarında jandarma olmadan köylere gidemedikleri, tahsilât yapamadıkları görülmektedir.⁵⁸⁴ Örneğin, Yanya Vilâyeti'nde tahsildarlara yardım ve refakat edecek bir kuvvet verilmediği ya da verilen jandarmanın çoğu zaman yalnızca bir adet olduğu gibi sebeplerden dolayı vergi tahsilâtı güçleşmişti. Bu nedenle, vilâyetlerden ihtiyaca göre yardımcı kuvvet olarak asker verilmesi talebi gelmekteydi.⁵⁸⁵ Hatta, vergi tahsildarlarının

⁵⁸³ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:9, Gömlek No:14 (H. 9 Zilhicce 1314/ 11 Mayıs 1887).

⁵⁸⁴ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:83/ Gömlek No:648 (H. 23 Rebiülevvel 1317/ 6 Ocak 1918).

⁵⁸⁵ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:2630, Gömlek No:49 (H. 17.09.1326/13 Ekim 1908); BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:2870, Gömlek No:12 (H. 19 Cemaziye'l-ahir 1327/ 8 Temmuz 1909).

yetersizliği nedeniyle tahsildarlara ilave yapılması ve eskiden olduğu gibi jandarmanın tahsil işinde istihdam edilmesi için talepte bulunulmuştur.⁵⁸⁶ Hatta merkeze iletilen bir telgrafta henüz tahsildarlardan haberi dahi olmayan köylülerin olması nedeniyle, tahsildarların yanına köylüler tahsildarlara alışincaya kadar birer jandarma verilmesi talep edilmiştir.⁵⁸⁷ Vergi tahsilinin doğrudan jandarma tarafından yapılmasına alışık olan halk sivil tahsildarları dikkate almıyordu. Bu istek, jandarmanın tahsilât işine karıştırılmaması şartıyla bir süreliğine geçici olarak kabul edilmiş, tahsildarların sayısının artırılmasına dair talep ise geri çevrilmiştir.

Bu nedenle, sivil vergi tahsildarlığı oluşturma çabalarının Rumeli’de başarılı olduğunu söylemek zordur. Jandarmadan bağımsız bir şekilde vergi tahsil etmek oldukça güçtü. Bunda, tahsildarların rolü olduğu kadar iklim koşulları, savaşlar, çete isyanları⁵⁸⁸ ve eşkıyaların da payı büyüktü.

Aşağıdaki tabloda Rumeli Vilâyeti’nde istihdam edilen tahsildarların 1325 (1907/1908) yılı itibariyle sayı ve maaşları göstermektedir.

Tablo 25: Rumeli Vilâyeti’nde istihdam edilen tahsildarların 1325 (1907/1908) yılı itibariyle sayı ve maaşları.

Vilâyet	Piyade	Süvari	Maaş	Tahsil memurları ve kâtipler	Maaş
Edirne Vilâyeti	171	481	1.200.736	100	425.391
İşkodra Vilâyeti	15	18	90.658	6	30.188

⁵⁸⁶ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:16, Gömlek No:42 (H. 28 Recep 1314/ 4 Aralık 1897).

⁵⁸⁷ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:19, Gömlek No:87 (28 Safer 1316/ 18 Temmuz 1898).

⁵⁸⁸ Yakup Akkuş, “Osmanlı Rumelisi’nde Mali Yapı ve Performans: Edirne ve Selanik Örneği (1864-1913)”, *Turkish Studies*, Volume 12/12, p. 21-56.

Selanik Vilâyeti	125	227	1.461.941	95	390.062
Kosova Vilâyeti	109	106	900.807	66	277.051
Manastır Vilâyeti	117	126	1.000.640	64	248.950
Yanya Vilâyeti	85	95	359.706	23	140.929

3. Arap Vilâyetlerinde Tahsildarlık Teşkilatı ve Gelirlerin Tahsili

Tuna Vilâyeti'nde hayata geçirilen uygulamalara ait metinlerin bir araya getirilerek merkeze sunulduğu ve daha sonra çoğaltılarak diğer vilâyetlere de gönderilerek buralarda da uygulamaya konduğundan bahsetmiştik. 1866 yılında ülke geneline yayılan Vilâyet Nizamnamesi ile Suriye, Halep, Trablusgarp gibi vilâyetlerde de emval-i miriyyenin tahsili için yeni usule göre tahsildar sınıfı teşkil edilmişti.⁵⁸⁹

1866 yılında Cevdet Paşa'nın girişimleriyle Halep'te zaptiye içinde bir tahsildar sınıfı teşkil edilmiştir.⁵⁹⁰ Bu sınıf, jandarma usulüne göre hazırlanan üç tabur piyade, süvari ve teftiş memurlarından oluşmaktaydı.⁵⁹¹ 1871 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile tahsildar bölüklerine çevrilen bu teşkilat, 1896 Islahat Layihası gereğince Halep'te de sivil tahsildarlara çevrilmiştir. Islahat Layihası akabinde Halep Vilâyeti'ndeki tahsildarlar 46 nefer piyade ve 85 nefer süvari olmak üzere yüz otuz bir adet tahsildardan

⁵⁸⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:363, Gömlek No:53 (H.15 Recep 1283/ 23 Kasım 1866).

⁵⁹⁰ BOA, İ.MVL, Dosya No:560, Gömlek No:25166 (H. 09.05.1283); BEO, Dosya No:559, Gömlek No:25160 (H. 9. 5.1283).

⁵⁹¹ BOA, ŞD, Dosya No:2212, Gömlek No:15 (H. 7 Şevval 1285/ 21 Ocak 1869).

oluşmaktaydı.⁵⁹² Vilâyette tahsildarlara jandarmalar refakat etmekteydi. Tahsil işlerinin tamamen tahsildarlara bırakılmasının sakıncalı olduğu düşünülmekteydi.

Beyrut Vilâyeti de Islahat Layihası gereğince tahsildarlık teşkil edilen yerlerdendi. 22 Mart 1897 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere vilâyet genelinde yetmiş üç adet süvari ve piyade tahsildarı bulunmaktaydı.⁵⁹³ 23 Kasım 1899 tarihli “Beyrut Vilâyeti’nde müstahdem tahsildarların isim ve istihdam mevkilerini” içeren bir belgede ise bu sayının yetmiş sekiz süvari, kırk iki piyade olmak üzere yüz yirmi nefer tahsildara yükseldiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁴

Suriye Vilâyeti’nde de 1866 yılından itibaren tahsildarlıkların teşkil edildiği anlaşılmaktadır. 1872’de diğer vilâyetlerde olduğu gibi burada da lağvedilen tahsildarlıklar daha sonra yeniden kurulmuş ve jandarmaya bağlı olarak görev yapmışlardı. 1896 Islahat Layihası’ndan sonra jandarmadan bağımsız sivil tahsildarlıkların teşkil edildiği Suriye Vilâyeti’nden gönderilen cetvellere göre yüz kuruş maaşla bir tahsil memuru, yüz elli kuruş maaşla on dört piyade tahsildarı ve üç yüz kuruş maaşla kırk altı süvari tahsildarı bulunmaktaydı.⁵⁹⁵

Musul Vilâyeti’nde ise Islahat Layihası gereğince zabıtaban ayrılan ve tahsildar olarak görev yapan on dokuz piyade ve yirmi dört süvari olmak üzere toplamda kırk üç tahsildar görev yapmaktaydı.⁵⁹⁶ Zaman zaman vilâyetten gelen tahsildar sayısının artırılmasına yönelik talepler kabul edilmiyordu.⁵⁹⁷ Çünkü Musul Vilâyeti’nde jandarma

⁵⁹² BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:22, Gömlek No:64 (H.12 Şevval 1314/16 Mart 1897).

⁵⁹³ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:6, Gömlek No:46 (H.18 Şevval 1314/22 Mart 1897).

⁵⁹⁴ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:28, Gömlek No:36 (H.19 Recep 1317/23 Kasım 1899).

⁵⁹⁵ BOA, DH.TMIK.S., Dosya No:6, Gömlek No:66 (H. 21 Şaban 1314/ 25 Ocak 1897).

⁵⁹⁶ BOA, DH. TMIK.S, Dosya No:6, Gömlek No:48 (H. 19 Şaban 1314/ 23 Ocak 1897); BOA, DH.ŞFR., Dosya No:202, Gömlek No:36 (H. 19 Recep 114/ 24 Aralık 1896).

⁵⁹⁷ BOA, DH. TMIK.S, Dosya No:27, Gömlek No:57 (H. 20 Cemaziye’l- ahir 1327/ 26 Ekim 1899).

olmadan tahsilât yapılamamaktaydı. Tahsilâtın zamanında ve düzgün bir şekilde yapılabilmesi için tahsildarların maiyetine jandarma verilmekteydi. Bazı durumlarda bu bile yeterli olmayıp, Musul Vilâyetince tahsildarların maiyetinde görevlendirilmek üzere ordudan süvari istenmiş, ancak kabul edilmemişti.⁵⁹⁸

Basra, Trablusgarp, Bağdat ve Yemen vilâyetlerinde ve Zor'da Islahat Layihası gereğince teşkil edilecek tahsildarlıklar için bir süre beklendiği görülmektedir. Buralarda tahsildar sınıfı teşkil edilmeyip, emval-i miriye tahsili zabıta aracılığıyla yürütülmekteydi.⁵⁹⁹ Özellikle, Bağdat'ta o yıllarda tahrir henüz tamamlanmadığından tahsildar tayinine gerek olmayıp, tahsilâtın eski usulle yani kolluk kuvvetleri vasıtasıyla yapılacağı vilâyetten merkeze bildirilmişti.⁶⁰⁰ Buralarda ancak 1899 yılından itibaren zaptiyeden ayrı süvari ve piyade tahsildarları istihdam edilmeye başlanmıştı.⁶⁰¹ Buralarda tahsildarlar sayıca yetersiz olup, tahsilât jandarmasız gerçekleştirilemiyordu. Özellikle, 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nden sonra buralarda tahrirler tamamlanmış ve vergi tahsilâtı sivil tahsildarlara verilmiş olsa da⁶⁰² jandarmaya ihtiyaç duyulmaktaydı.

Aşağıdaki tablolarda çeşitli yıllara ve çeşitli vilâyetlere ait tahsildarlar tarafından tahsil edilen gelirler yer almaktadır.

Tablo 26: Beyrut Vilâyeti'nin 1315/1897 senesi varidatı.⁶⁰³

	Lazkiye livası	Trablus livası	Nablus livası	Akka livası	Beyrut livası
Emlâk vergisi	1088094	1606049	1545670	1886988	3239963

⁵⁹⁸ BOA, DH.İ.UM.EK, Dosya No:86, Gömlek No:35 (H. 2 Muharrem 1332/ 1 Aralık 1913).

⁵⁹⁹ BOA, DH. TMIK.S, Dosya No:16, Gömlek No:94 (H. 16 Şaban 1315/ 10 Ocak 1898); BOA, DH. TMIK.S, Dosya No:13, Gömlek No:57 (H. 3 Rebiü'l-ıstevvel 1315/ 2 Ağustos 1897).

⁶⁰⁰ BOA, DH. TMIK.S, Dosya No:9, Gömlek No:40 (H. 19 Zilhicce 1314/ 21 Mayıs 1897).

⁶⁰¹ BOA, DH. TMIK.S, Dosya No:24, Gömlek No:4 (H. 4 Zilkade 1316/ 16 Mart 1899).

⁶⁰² BOA, ŞD., Dosya No:410, Gömlek No:71 (H. 22 Ramazan 1321/ 12 Aralık 1903).

⁶⁰³ Salname-i Vilâyet-i Beyrut, 1317/1899, s.314.

Temettü vergisi	68700	124088	103212	97299	33567
Bedel-i askeri vergisi	137141	733829	42556	468293	852787
Rüsûm-ı mütenevvia	30919	172597	17849	154381	332278
Emlâk ve tapu harçları	85405	104130	138408	223777	184546
Mehakim harçları	34402	57627	75115	59020	130681

Tablo 27: Beyrut Vilâyeti'nin 1317 senesi varidatı.⁶⁰⁴

	Beyrut livası	Akka livası	Nablus livası	Trablus livası	Lazkiye livası
Emlâk vergisi	83141785	1898038	1540778	1608935	1097002
Temettü vergisi	80799	105059	527376	115665	50417
Bedel-i askeri vergisi	869641	479485	42666	738602	137130
Emlâk ve tapu harçları	177012	200000	110000	140000	76000
Mehakim harçları	181449	67000	873000	53000	37000

Tablo 28: Beyrut Vilâyeti'nin 1320/1902 senesi varidatı.⁶⁰⁵

Sene	1320
Emlâk vergisi	9741365
Temettü vergisi	901310
Bedel-i askeri vergisi	2322133
Emlâk ve tapu harçları	8785000
Mehakim harçları	472500

⁶⁰⁴ Salname-i Vilâyet-i Beyrut, 1319/1901.

⁶⁰⁵ **Salname-i Vilâyet-i Beyrut**, 1322/1904, s.309.

Tablo 29: Beyrut Sancağı'nın 1322/1904 senesi varidatı.⁶⁰⁶

	Lazkiye livası	Trablus livası	Nablus livası	Akka livası	Beyrut livası
Emlâk vergisi	1105265	1619757	1526198	3841893	3841893
Temettü vergisi	39279	80085	71257	107648	556328
Bedel-i askeri vergisi	384369	1150250	72633	702350	1863795
Vergi-yi şahsi	38227	51000	51877	89000	699700
Emlâk ve tapu harçları	108000	178000	125000	115000	155000
Mehakim harçları	30000	45000	54000	47500	242000

Tablo 30: Basra Vilâyeti'nin 1316 senesi varidatı.⁶⁰⁷

Bedel-i askeri vergisi	48008
Emlâk ve tapu harçları	116640
Mehakim harçları	126726
Rüsûm-ı mütenevvia	1819609

Aşağıdaki tabloda 1325 (1907/1908) yılı itibariyle Arap vilâyetlerinde görev yapan tahsildarların sayısı ve maaşlarının miktarı gösterilmektedir.

Tablo 31: 1325 (1907/1908) yılı itibariyle Arap vilâyetlerinde görev yapan tahsildarların sayısı ve maaşlarının miktarı.

	Piyade	Süvari	Maaş	Tahsil Memurları ve Kâtipler	Maaş
Trablusgarp Vilâyeti				78	101.365

⁶⁰⁶ Salname-i Vilâyet-i Beyrut, 1326/1908.

⁶⁰⁷ Salname-i Vilâyet-i Beyrut, 1318/1900, s.291.

Beyrut Vilâyeti	67	97	699.655	32	132.302
Halep Vilâyeti	85	116	624.460	43	245.245
Suriye Vilâyeti	60	100	620.130	44	137.572
Musul Vilâyeti	35	49	239.770	20	81.830
Bingazi Vilâyeti	8		25.010	3	16.400
Zor	4	17	33.565	4	5242
Kudüs Vilâyeti	28	39	279.005	20	47.814

4. Tahsildar-Köylü İlişkileri ve Vergi İsyanları

Daha önce belirtildiği gibi siyasi ve idari olarak askeri esaslara dayanan Osmanlı Devleti’nde kamu gelirlerinin toplanması tımar sistemiyle gerçekleşmekteydi. XVI. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin bozulması ve toprak kayıpları gibi sebeplerle devlet gelirlerinde azalma, vergilerin tahsilinde aksaklıklar meydana gelmiştir Yaşanan ekonomik sıkıntılar devleti hızlı para bulma yollarına itmiştir. Böylece vergilendirme yetkisinin paylaşıldığı, vergi tahsilâtını en yüksek bedeli garanti edene veren iltizam sistemi ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁸ Vergi tahsili yetkisine sahip mültezimlerin ahaliye karşı keyfi tutum ve davranışları, fazla vergi toplamaları, baskı veya şiddete başvurmaları vergi mükellefleri arasında -ki bu kesimin çoğunluğu köylüdür- zaman zaman başkaldırmalara sebep olmuştur. Vergi tahsilâtında yaşanan sorunlara ek olarak bir de askeri kuvvetlerin vergi tahsiline dahil olması ve bunların ahaliye olan kötü ilişkileri vergi tahsilini daha da

⁶⁰⁸ Cem Barlas Arslan, “Vergi Perspektifinden Ermeni Meselesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.34, 2019/2, s.214-226.

zor ve karmaşık bir hale getirmektedir. Buna çözüm olarak vergi tahsilinde askeri kuvvetlerin devre dışı bırakılarak tahsilâtın sivil tahsildarlar tarafından yapılması uygulamasına geçilmişse de devlet gelirlerinin tahsilini gerçekleştiren tahsildarlar ile ahalinin arasının çoğu zaman iyi olmadığı anlaşılmaktadır.

İkinci bölümde tahsildarların tahsilât esnasında karşılaştıkları zorlukları anlatırken de değinildiği üzere mükellefler ile tahsildarlar arasında sıkça gerginlikler yaşanmaktaydı. Özellikle, devlet otoritesinin zayıfladığı Balkanlarda, Anadolu’da ise gayrimüslim ahalinin -özellikle Ermenilerin- yaşadığı mahallerde, tahsildarların köylere girmesi zorlaşmakta, hatta güvenlikleri tehlikeye girmektedir. Bu nedenle, çoğu zaman tek başına köylere gidemeyen tahsildarlar yanlarında bir veya iki jandarma ile tahsilât yapmaktaydılar. Bu da, yönetimi devlet gelirlerinin sivil tahsil memurları vasıtasıyla tahsili hedefinden uzaklaştırmaktaydı.

Tahsildar-köylü ilişkilerinde tahsildarların tutumları da önemliydi. Rüşvet alan, zimmetine para geçiren, gittikleri yerlerde yeme-içme, barınma ihtiyaçlarını ve hayvanlarının yiyeceklerini ücretini ödmeden temin eden tahsildarlar, zaman zaman vergilerin tarhında yapılan haksızlıklar veya tahsilinde suiistimaller, vergi miktarının çokluğu, tahsildarların iş bilmezliği, vergi veremeyecek durumdaki fakir ahalinin hapsedilmesi veya varsa eşyalarının satılması, tahsilât kayıtlarının yanlış ya da eksik tutulması, tahsilâtta görevli kolluk kuvvetlerinin vergisini ödeyemeyen mükelleflere baskı, tehdit, hakaret ve zaman zaman kötü muameleleri⁶⁰⁹ halkta şikayetlere, huzursuzluklara, hatta isyanlara sebep olmaktaydı.⁶¹⁰

⁶⁰⁹ BOA, DH.MKT., Dosya No:850, Gömlek No:16 (H.25 Safer 1322/ 11 Mayıs 1904); BOA, DH.MKT., Dosya No:2233, Gömlek No:58 (H.7 Rebiü’l-ahir 1317/ 15 Ağustos 1899).

⁶¹⁰ Tanzimat’tan önce de vergi memnuniyetsizliklerinden kaynaklanan isyanlar olmuşsa da genel olarak bakıldığında özellikle şer’i vergilerin tahsilâtı, mükelleflerin dini vecibelerini yerine getirdikleri

Tüm bu sayılanlardan başka, bir de köylünün vergiyi ödeyecek ekonomik gücünün olmaması, hatta vergi vermeyi reddetmesi halk ile tahsildarları karşı karşıya getirmekte olup, tahsildarlık sisteminin uygulamasını güçleştirmekteydi. Bu gibi durumlarda tahsildarların jandarma güçlerinin yardımına başvurması halkta hoşnutsuzluğa neden olmaktaydı.

Vergilerden memnun olmayan ahali, vergi tahsili için köyleri dolaşan tahsildarlardan rahatsızlık duymakta ve bunlara karşı direnmekteydi. Devleti temsilen orada bulunan tahsildar, köylünün gözünde kimi zaman korkulacak biri iken, kimi zaman da devlet otoritesine karşı geldiklerini gösterecekleri bir memurdu. Tahsildarlara karşı koyan, köye girmelerine izin vermeyen, tahsildar ve yanındaki jandarmalara karşı ateş açan, şiddet uygulayan⁶¹¹ veya tehdit eden köyler ve köylüler vardı.⁶¹² Çoğu zaman da eşkıya tarafından yolları kesilerek taşıdıkları tahsilâtları gasp ediliyor, hayvanlarına el konuyor, hatta bazen öldürülüyorlardı.

Vergilerin fazlalığından ya da ödeyememekten şikayetçi olanların yanında, artan ayrılıkçı hareketler ve bu hareketlerin arka planındaki büyük güçlerin siyasi konularda olduğu gibi mali konuları da Osmanlı Devleti'ne karşı koz olarak kullanmaları⁶¹³ sonucunda vergi ödemeyenler bulunmaktaydı. Bu nedenle vergi meselesi hep gündemde kalmaktaydı. Ayrılıkçı hareketler özellikle Ermeniler arasında artmıştı. Büyük güçlerden

düşüncesinden dolayı çoğu zaman kolay ve sorunsuz bir şekilde gerçekleşmekteydi. Bkz. Süleyman Sudi, a.g.e.

⁶¹¹ BOA, **DH.MKT.**, Dosya No:849, Gömlek No: 84 (H. 24 Safer 1322/ 10 Mayıs 1904); BOA, **DH.MKT.**, Dosya No: 2838, Gömlek No:61 (H. 21 5 1327/ 10 Haziran 1909); BOA, **DH.TMIK.M**, Dosya No:153, Gömlek No:23 (H. 22 Cemaziye'l-ahir 1321/ 15 Eylül 1903).

⁶¹² BOA, **TFR.I.SL.**, Dosya No:60, Gömlek No:5995 (H.12 Zilhicce 1332/ 1 Kasım 1914).

⁶¹³ Cem Barlas Arslan, “Vergi Perspektifinden Ermeni Meselesi” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.34, 2019/2, s.214-226.

destek ve komitelerden talimat alan Ermeniler⁶¹⁴ Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyi reddetmişlerdir. Bu nedenle vergileri tahsil etmek üzere gelen memurlarla ilgili sık sık memnuniyetsizliklerini bildiren ve bir kısmı asılsız olan şikâyetlerde bulunmaktaydılar.⁶¹⁵ Hatta, bazı yerlerde tahsildarları köylere sokmamışlar, zaman zaman isyanlar çıkarmışlardır.

Zaman zaman vergi tahsilâtında yapılan baskılardan rahatsız olan Ermeniler, bu durumu sık sık yabancı devletlere şikâyet etmişlerdir. Yani bu vergi meselesi gerek Ermeniler ve gerekse yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenilerle ilgili dayatmalarında bir koz olmuştu. Bu kozu ortadan kaldırmak amacıyla vergilendirmede ve vergi tahsilinde ıslah çalışmaları yapılarak, kolluk kuvvetleri devreden çıkarılmaya çalışılmışsa da bu mesele çözümlenememiştir. Yabancı devletlerin de katkısıyla bu sorun hep gündemde kalmıştır. Berlin Antlaşması'na Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu vilâyetlerinde ıslahatlar yapılması hususunda bir madde konulmuş ve bu ıslahatlara vergi konusu da dahil edilmişti. Vergi tahsilinin ve aşarın yeniden ele alınması gerekmektedir. Hatta, Avrupalı devletlerin İstanbul elçileri birleşerek bir nota bile vermişlerdi. Böylece, Ermeniler üzerinden diplomatik bir sorun ortaya çıkmıştı.

4.1. Sason İsyanı ve Vergi Meselesi

⁶¹⁴ BOA, A.MKT.MHM., Dosya No:646, Gömlek No:3 (H. 19 Rebiü'l-ahir 1313/ 9 Ekim 1895).

⁶¹⁵ Örneğin, Muş'a bağlı köylere vergi tahsil etmek üzere giden tahsildar ve beraberindeki askerlerin Ermenilerden zorla yiyecek ve hayvanları için yem aldıklarına, hatta bir Ermeni kadını döverek öldürdüklerine dair şikâyetle bulunulmuş, fakat yapılan tahkikatla bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:622, Gömlek No:5 (H. 7 Muharrem 1319/ 26 Nisan 1901); BOA, DH.TMIK.S, Dosya No:37, Gömlek No:23 (H. 14 Muharrem 1320/ 23 Nisan 1902). BOA, DH.TMIK.M, Gömlek No:2, Dosya No:25 (H. 26 Şaban 1313/ 22 Şubat 1895); BOA, DH.TMIK.S, Gömlek No:37, Dosya No:23 (H. 14 Muharrem 1320/ 23 Nisan 1902).

Doğrudan vergi kaynaklı olmasa da sebeplerinden biri vergi meselesi olan bu isyan Muş ve Diyarbakır ovaları arasında dağlık bir bölge olan Sason'da meydana gelmiştir. Önceleri yalnızca üç köyden oluşan Sason'da 1875'ten sonra on dört Ermeni köyü ortaya çıkmıştır. Ermeniler bölgede çoğaldıktan sonra aralarına hiçbir devlet memuru sokmadıkları gibi vergi vermeyi de reddetmekteydiler.⁶¹⁶

Büyük güçlerin de desteğini alan Ermeniler Sason'da vergi vermeyip, vergi tahsili için gelen memurların ve güvenlik kuvvetlerinin bölgeye girmesine engel olmaktaydılar.⁶¹⁷ Komitelerden aldıkları talimatla tahsildarlara mukavemet eden Ermeni köyleri⁶¹⁸ vergi vermediklerini ve vermeyeceklerini bildirmiş, on sekiz sene boyunca bu bölgede vergi vermemişlerdir.

Avrupa'da da çeşitli gazetelerde vergilerini ödemeyen Ermenilere baskı ve zulüm yapıldığına dair yalan haberler çıkmakta⁶¹⁹ ve Ermeniler için yardım çağrısı yapılmaktaydı.⁶²⁰ Hatta, Fransa Sefareti Trabzon civarında yedi Ermeni köy ahalisinin vergilerini ödemeleri için sıkıştırıldıkları ve hepsinin tutuklandığı şeklinde iddialarda bulunmuştu. Ancak, yapılan soruşturma neticesinde tutuklanan kişilerin vergi akçelerini zimmetlerine geçiren birkaç köy muhtarı olduğu anlaşılmıştı.⁶²¹

1894'te Sason'da çıkan bu isyan Ermeniler tarafından çıkarılan en büyük isyanlardan olup, buraların ıslahının önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zaten, kısa bir süre sonra buralarda ıslahatlar yapılmış, hazırlanan ıslahat layihası gereği

⁶¹⁶ Nurettin Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 62, Aralık 2014, s.2067-2108.

⁶¹⁷ C. Anadol, **Ermeni Dosyası**, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2007, s.208.

⁶¹⁸ BOA, **AMK.MHM**, **Dosya No:646**, **Gömlük No:3** (H. 19 Cemaziye'l-evvel 1313/ 7 Kasım 1895).

⁶¹⁹ BOA, **HR.SYS.**, **Gömlük No:33**, **Dosya No:57** (H. 7 Rebiü'l-evvel 1313/ 28 Ağustos 1895).

⁶²⁰ BOA, **HR.SYS**, **Dosya No:2760**, **Gömlük No:50** (H. 22 Zilhicce 1323/ 17 Şubat 1906).

⁶²¹ BOA, **ŞD.**, **Dosya No:365**, **Gömlük No:26** (H. 22 Zilkade 1313/ 5 Mayıs 1896).

vergi tahsil yetkisi zaptiyeden alınarak sivil tahsildarlara verilmiştir. Hemen tüm ülkeye yayılan bu uygulama ile devlet vergi mükellefi vatandaşlarla doğrudan muhatap olmaya başlamış, askeri kuvvetlerin devre dışı kalmasıyla vergi tahsilinde istenmeyen baskı ve kötü muamele gibi sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, on sekiz sene boyunca vergi vermekten kaçan, tahsildarları bölgelerine sokmayan Ermeniler, bu isyanının bastırılması ile itaat altına alınmış olup,⁶²² Osmanlı Devleti isyan bastırıldıktan sonra Ermeni olaylarının çıktığı yerlerdeki Ermeni ahalinin bedelât-ı askeriye vergilerinin iki yıl ertelenmesine veya bir süreliğine muaf olmalarına karar vermiştir.⁶²³

4.2. Kastamonu İsyanı

Yukarıda detaylarıyla anlatıldığı üzere köylü ve şehirli halktan pek çok vergi tahsil edilmekteydi. Vergi yükünün çoğunluğu köylülerde olup, köylü ekonomik açıdan iyi durumda değildi. Özellikle, XIX. yüzyıl sonlarında köylü, tüccar ve esnaf- zanaatkâr grupları ağır vergi yükü altında ezilmekteydiler. Giderek kötüleşen bu durum, üstüne bir de mültezim ve tahsildarların keyfi uygulamaları eklenince daha kötü bir hale gelmekteydi.⁶²⁴

XX. yüzyıl başlarında bu vergilere “hayvanat-ı ehliyye rüsûmu”⁶²⁵ ve “vergi-yi şahsi vergileri eklenmişti. Hayvanat-ı ehliyye, evcil hayvanlar üzerinden alınan bir vergi olup, vergi-yi şahsi 18-70 yaş aralığındaki tüm erkeklerden alınan bir vergiydi. Bu yeni

⁶²² BOA, DH.TMIK.M, Dosya No:244, Gömlek No:19 (H. 8 Rebiü'l-ahir 1325/ 21 Mayıs 1907); M. T. Serdar, **Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., 1996, s.102.

⁶²³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:539, Gömlek No:30 (H. 1 Ramazan 1314/ 3 Şubat 1897).

⁶²⁴ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul 2017.

⁶²⁵ “Hayvanat-ı Ehliye Rüsûmu İhdasına Dair Nizamname” Düstur, Tertip:1, Cilt:7, (6 Ağustos 1319- 19 Ağustos 1903), s. 1060-1063.

ıkan vergileri ödemeye imkânı olmayan halk tarafından kabul edilmemiş, kaldırılması için dilekçeler verilmiş, hatta bazı yerlerde isyanlar çıkmıştır. 1906 yılından itibaren memleketin çeşitli yerlerinde başlayan ayaklanmalar 1907 yılında daha da artmıştır. Doğuda birçok yerde meydana gelen isyanlar 1908 başlarında İzmir’e hatta Suriye’ye ve Musul’a kadar yayılmıştır. İstanbul’da bile benzer bir hareket meydana gelmiştir. Bu isyan hareketlerinde vergi adaletsizliğı ve yüksekliğinin yanında yöneticilerin yolsuzlukları, Hamidiye Alaylarının baskıları ve kıtlık da etkili olmuştur.

Söz konusu isyanlarda II. Abdülhamit tarafından Anadolu’ya siyasi sebeplerle sürgün olarak gönderilen kişilerin hükümeti halkın gözünden düşürmek için oynadıkları rol de büyüktür. Böylece, asker ve halk hükümete karşı ayaklanmalara başlamıştı. Giderek büyüyen bu direnişler II. Meşrutiyet’in ilanına da zemin hazırlamıştı.

Vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliye vergisini ödemek istemeyen halkın çıkardığı isyanlardan ilki Ocak 1906 Kastamonu İşyanı’dır. Vergilerin yarattığı hoşnutsuzlukla ortaya çıkan isyanın sebebi şahsi verginin kaldırılması talebidir. Vergi-yi şahsinin kaldırılmasını isteyen halk Ocak 1906 belediye seçimlerini fırsat bilerek seçimi boykot etmiş ve hükümetin çıkardığı bu verginin adaletsiz olduğunu, zengin ve fakirden aynı miktarın alınmasının doğru olmadığını dile getirmişlerdir. Babıali’ye vergiler hususunda telgraf çekilmesine rağmen herhangi bir cevap alamayan halk 21 Ocak 1906 tarihinde vilâyet önünde bir gösteri yaparak telgrafhaneyi işgal etmişlerdir. İstanbul’a telgraflar göndermeye devam edilmiş, isyancıların sayısı giderek artmıştır. Hükümet tarafından verilen cevapta şahsi verginin askeri teçhizat masrafları için konan bir vergi olduğı, konunun görüşölerek Kastamonu’ya tebliğ olunacağı bildiriliyordu. Kısmen dağılan halka İstanbul’dan verilen cevapta şahsi verginin kaldırılmayacağı bildirilmişti.⁶²⁶ Geri

⁶²⁶ Mehmet Serhat Yılmaz, “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, C.8, S.30, s.123 – 142.

adım atmayan hükümetten halkın talebi yine aynıydı. İsyancılar, ek vergilerin kaldırılmasını ve Vali Enis Paşa'nın görevden alınmasını istemekteydiler. Esnaf da dükkanlarını açmayarak isyancılara destek vermişti. İsyanın sonunda halkın isteği gerçekleşmiş, vali ve defterdar vazifelerinden alınmıştır.⁶²⁷

4.3. Erzurum İsyanı

Vergi sebebiyle gerçekleşen isyanlardan biri de Erzurum isyanıydı. Yukarıda bahsedildiği gibi, halk- büyük bir fakirlik içindeydi. Özellikle doğu vilâyetlerinde durum daha kötü olup, yoksulluk, mültezim baskıları ve ağır kış şartlarının da etkisiyle köylü topraklarını terk ederek şehirlere göç etmekteydi.

Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan köylüler ve şehirli halk bu yeni vergi yükünden oldukça rahatsız olmuşlardı. Zaten ekonomik olarak çok kötü durumda olan halkın bu vergileri ödemesi mümkün değildi. Bu nedenle Erzurum halkı adı geçen vergilere tepki göstermiştir. Erzurum ve civarındaki ahali bu vergilerden kurtulmak için hükümete dilekçe yazmışlardır. Bu dilekçede, hayvanat-i ehliyye ve vergi-i şahsinin kaldırılması talep ediliyordu.

Bu arada bu iki verginin kaldırılması talebine dair dilekçeler yalnızca bu bölgeden değil, İmparatorluğun her tarafından benzer dilekçeler gelmekteydi. Hayvanat-ı ehliyye rüsûmunun kaldırılması talebiyle, Babıali'ye çok sayıda telgraf gelmiştir.⁶²⁸ Ancak, bu telgraflardan bir netice alınamayınca Erzurum'da isyan çıkmıştı.

⁶²⁷ Aktan, Dileyici, Saraç, a.g.m., s.10.

⁶²⁸ 18 Muharrem 1323 (25 Mart 1905)'de İşkodra Vilâyetinden, 17 Safer 1323 (13 Nisan 1905) tarihinde Basra'dan, 24 Rebiü'l-ahir 1323'te (28 Haziran 1905) Trablusgarb'dan, 15 Cemaziye'l-ahir 1323'te (17 Ağustos 1905) Bingazi'den; 20 Zilkade 1323 (14 Ocak 1906)'de Kastamonu Vilâyetinden, 24 Recep 1324'te (13 Eylül 1906) Necid'den vergi-yi şahsinin kaldırılması talebiyle Babıali'ye müracaatlar edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Demirel, **Erzurum İsyanı (1906-1907)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s.7-8.

İlki Şubat 1906'da, ikincisi ise Ekim 1907'da meydana gelen bu ayaklanmaların ilki daha şiddetliydi. Vali'ye karşı tavır alarak görevden alınmasını isteyen ahali örgütlenerek vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliyye rüsûmunun kaldırılması için harekete geçmiştir. Esnaf ve müftünün de desteğiyle protestolar yapıp, hükûmete vergilerin kaldırılması için telgraflar çekilmiştir. Erzurum'da bulunan askeri birliklerin üstlerinin ve valinin emrine uymayarak isyanı bastırmaya teşebbüs etmemesi ile olaylar büyümüş, esnaf ve tüccar on gün boyunca dükkanlarını açmamış, okullar kapatılmış, memurlar görev yapmamış, hatta vali Nazım Paşa'nın telgraf hattı kesilerek İstanbul ile görüşmesi engellenmiştir.⁶²⁹ Giderek daha vahim bir hal alan bu duruma çare olarak vali görevden alınarak vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliyye rüsûmunun tahsili ertelenmiş ve hayvanat-ı ehliye rüsûmu beş kuruştan üç kuruşa indirilmiş, vergi-yi şahsi ise köy halkı ve silah altında bulunanlardan alınmayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.⁶³⁰ İsyan bir süreliğine yatıştırılsa da verilen karardan memnun kalınmamış ve bölgede daha sonra bir isyan daha çıkmıştır. Çıkış sebebi vergi olan bu isyan giderek hükûmet karşıtı gösterilere dönüşmüştür. Aynı dönemde Kastamonu ve Sinop başta olmak üzere pek çok yerde daha isyanlar ortaya çıkmıştır. Sonunda hükûmet ahalinin isteğini yerine getirmek zorunda kalmış,⁶³¹ isyana sebep olan bu iki vergi, kesin olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak isyan hükûmet karşıtı bir boyut kazanarak devam etmiştir. Halkın vergilerin kaldırılması sebebiyle ihtilalcilerden desteğini çekmesi üzerine bölgeye asker sevk edilmiş, isyana karışan subaylar sürgüne gönderilmiş, isyancılar tutuklanarak yargılanmışlardır.

⁶²⁹ Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, 2003, s.1-25.

⁶³⁰ Nazım Ören, Eski Hatıralar Serisi:1904 Erzurum İsyanı Hatıraları, Dünya Gazetesi, No:339, 02.07.1953, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/27477> (01.10.2021 tarihinde erişilmiştir).

⁶³¹ Kansu, a.g.e., s.77.

4.4. Diğer İsyanlar

Yukarıda da değinildiği üzere ilk olarak Kastamonu’da ortaya çıkan vergi isyanı, koyulan bu yeni vergilerden hoşnut olmayan diğer illere de örnek olmuş, kısa zamanda memleketin pek çok bölgesinde vergi isyanları görülmeye başlanmıştı. Kastamonu’daki ayaklanma Erzurum’dan başka Sinop, Bitlis, Van, Kayseri, Ankara, Muş, Diyarbakır, Trabzon, Samsun, Sivas, Giresun, Aydın, Muğla, Denizli ve Uşak gibi yerlere de sıçramıştı. Trabzon’da bahsi geçen vergiler nedeniyle çok ciddi bir ayaklanma meydana gelmiş, ancak askeri müdahale sonucunda ayaklanma bastırılabilmişti. Fakat, isyan bastırılrsa da vergilerin tahsil edilmesi sağlanamamıştı. Bitlis’te de benzer bir ayaklanma olmuş halk postaneleri işgal etmiş ve valinin görevden alınması için telgraflar çekmişlerdir. Samsun’da ise halktan kimselerin öldüğü büyük bir ayaklanma olmuştur. Yeni vergilerin halkta yarattığı huzursuzluk ve hoşnutsuzluk Ankara’da da sivil itaatsizlik ve ayaklanma hareketlerine neden olmuştur. Burada da telgrafhane ele geçirilmiş, vergilerin kaldırılması ve valinin görevden alınması için saraya telgraflar çekilmiştir. Hükümet, diğer vilâyetlerde olduğu gibi, burada da halkın isteğine boyun eğmek zorunda kalmış ve Ankara valisini görevden almıştır.⁶³² Muş’ta ise, yeni vergileri toplama girişimi, zaten ağalara büyük borçları olan ve açlık çeken halk için büyük bir felaket olmuştur. Zaten borç içinde olan halk, bir de kıtlık nedeniyle açlıkla mücadele ederken bu koşullarda yeni vergileri toplama girişimi halkta hoşnutsuzluk yaratmış ve ayaklanma çıkmıştır. Çıkan ayaklanmalar sonucu tutuklananların sayısı çok büyük boyutlara ulaşmıştır.⁶³³ Şahsi vergi ve hayvanat-ı ehliye rüsûmuna olan tepkiler Anadolu ile sınırlı kalmayıp Makedonya ve Musul gibi yerlerde de ahalinin tepkisine sebep olmuş ve bu vergilerin kaldırılması için ayaklanmışlardı. Sinop’ta da şahsi vergi ile hayvanat-ı ehliye

⁶³² H. Zafer Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, Kaynak Yay. Ankara 1984, s.19.

⁶³³ Kansu, a.g.e, s.71.

rüsûmu vergilerinden ve aynı zamanda mutasarrıftan memnun olmayan kalabalık bir grup telgrafhaneyi işgal etmiş,⁶³⁴ bu isyan da valinin görevden alınmasıyla son bulmuştur. Sonuç olarak, bu iki yeni vergi halk ayaklanmaları nedeniyle uzun ömürlü olmamış ve 25 Mart 1907’de kaldırılmıştır.⁶³⁵

Sonuç

Vergi konusu Osmanlı tarihinin her döneminde önemli bir mesele olmuştur. Osmanlı Devleti, kuruluş dönemlerinden itibaren vergilendirme konusunda İslam hukukunu esas almıştır. Şer’i ve örfi vergiler olarak iki gruba ayrılmış olan klasik Osmanlı vergi sistemi XIX. yüzyıla kadar değişmeden varlığını sürdürmüştür. Ahaliden vergilerin tahsili ise uzunca bir süre tımar sistemi adı verilen bir yöntemle başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Memurlara merkezden nakit maaş vermek yerine reayanın ödemekle yükümlü olduğu toprağa bağlı vergilerin tımar sahiplerine devredildiği bu sistem XVII. yüzyılda işlerliğini yitirmiştir.

XVII. yüzyıldan itibaren yaşanan mali sorunlar ve gelirlerin giderleri karşılayamaması sonucu oluşan bütçe açıkları Osmanlı mali düzeninde, özellikle devletin temel gelir kaynaklarından olan vergi sisteminde farklı yöntemler uygulanmasına sebep olmuştur. Malikâne ve iltizam sistemi gibi kısa zamanda büyük gelir getiren yöntemler bu uygulamaların bir sonucudur. Taşrada, vergilerin çoğunu kendisine ayıran ve merkezi yönetime karşı giderek güçlenen ayanlar ise mali merkezileşmenin önünde büyük bir engeldi. Öyle ki, vergilerin tahsilinde etkinliğini kaybeden ve dolayısıyla gelir kaybı

⁶³⁴ Kerim Gök, “Vergi Direncinin Gelişimi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.22, S.1, 2007, s.143-163.

⁶³⁵ “Hayvanat-ı Ehliye Rüsûmu ve Vergi-i Şahsî’nin Af ve İlgası Hakkında”, BOA, Yıldız Sadaret Hususî Marûzat Evrakı, Dosya No:510, Gömlek No:17 (H.10 Safer 1325/ 25 Mart 1907).

yaşayan Osmanlı Devleti iç borçlanma yoluna dahi gitmişti.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla yapılması planlanan mali reformların başarıya ulaşabilmesi için Divan-ı Muhâsebat, Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye, Islahat-ı Mâliyye Komisyonu gibi çeşitli meclis, komisyon ve daireler kurulmuşsa da yeterli olmamıştır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı mali sistemi ve vergi tahsili konusunda yapılan düzenlemelerin istenen sonucu vermemesi, üstelik artan savaşlar ve yenilgiler nedeniyle giderlerin artarak gelirlerin azalması mali yapının düzeltilmesine yönelik daha kapsamlı ve daha kalıcı çözümlere ihtiyaç doğurmuştur. 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilan edilmesiyle her alanda olduğu gibi vergilendirme ve vergi tahsili konusunda da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin asıl hedefi vergi gelirlerinin artırılması ve vergi tahsilinin merkezi yönetim tarafından yapılmasıydı. Böylece devlet doğrudan vergileri tahsil edecek ve vergi kaybı en aza indirilecekti. Tanzimat'ın ilanıyla düzenlenen ve “aşar vergisi”, “hayvan vergisi” ve gayrimüslim ahaliden alınan “cizye” dışındaki vergileri kaldırarak kazanca göre vergilendirme usulünü getiren yeni Osmanlı vergi sistemi mültezim, ayan, voyvoda gibi vergi tahsil eden kimseleri aradan çıkarmıştı. Bu sistem adı geçen görevliler yerine vergi tahsilinin doğrudan merkezden tayin edilen ve muhassıl denen devletin tahsildarları tarafından yapılmasını amaçlamaktaydı. Ancak, muhassıl denen bu tahsildarların uygulamada beklenen başarıyı gösteremedikleri ve kısa bir süre içinde yeniden eski usule döndüğü görülmektedir. Vergi gelirlerinin tek elden tahsiline yönelik bu adım ne yazık ki böylece son bulmuş, mali işler valiye bağlı defterdar ve mal müdürüne devredilmiştir. 1860 yılında bu uygulamaya da son verilerek mali işler mülki amirlere bağlı muhasebeci ve mal kâtiplerine devredilmiştir. 1861 yılında ise Umur-ı Mâliyyeye Dair Nizamnâme ile vergilerin tahsili konusu yeniden belirlenmiş, 1864 ve 1871 düzenlemeleriyle taşrada defterdarlık sistemine geri dönmüştür. Vergi tahsili sırasında zaptiye kuvvetlerinin de hazır bulunması, hatta zamanla vergi tahsili işini

üstlenmeleri ile vergi mükellefleriyle aralarında geçen anlaşmazlıklar ve şikayetler vergi tahsili esnasında kolluk kuvvetlerinin aradan çıkarılarak sivil memurlar tarafından gerçekleştirilmesi zorunluluğunu getirir de XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar böyle bir uygulama mümkün olmamıştı.

1861 yılında Niş'e vali olarak tayin edilen Midhat Paşa'nın merkezi bir mali sistem meydana getirmek ve vergi sistemindeki sorunları çözerek vergilerin düzenli ve adil bir şekilde toplanması isteğinden kaynaklanan bir uygulama ortaya çıkmıştır. Midhat Paşa'nın valiliği boyunca uygulamaya koyduğu yeni ve modern uygulamalardan biri olan ve tahsildarlık adı verilen bu uygulama, Midhat Paşa'nın. Niş Vilâyeti'nden sonra 1864 yılında tayin edildiği Tuna Vilâyeti'nde de devam ettirilmiştir. Vilâyetin artan gelirlerine ve vergilerin daha düzenli toplandığına bakacak olursak uygulamada istenen başarının elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Midhat Paşa'nın önce Niş, sonra Tuna Vilâyeti'nde uyguladığı, kolluk kuvvetlerinin aradan çıkarılarak hazineye ait vergilerin sivil bir vergi memuru tarafından tahsil edilmesi temeline dayanan tahsildarlık uygulaması başarılı bulunmuş ve merkezin dikkatini çekmiştir. Midhat Paşa'nın tahsildarlık dahil vilâyette uygulamaya koyduğu başarılı çalışmalara ait metinler bir araya getirilerek basılmış ve uygulanmak üzere diğer vilâyetlere de gönderilmiştir. Böylece, kısa sürede önce Rusçuk, Vidin, Tolçı, Sofya, Tırnova ve Varna sancaklarında uygulamaya konarak Tuna Vilâyeti dahilinde yaygınlaştırılan tahsildarlık, daha sonra Suriye, Halep, Trablusgarp, Bosna, Erzurum, Edirne vilâyetlerinde uygulamaya konarak ülke geneline yayılmıştır.

Sivil bir vergi tahsil yöntemi denemesi olması ve vergi tahsil işlerinin zaptiye'nin işi olmaktan çıkması açısından önemli bir adım olan bu uygulama fazla uzun sürmemiş, 1871 Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile emval-i miriye'nin tahsili tekrar zaptiye'ye devredilmiştir. Ardından 1875 Tahsilât-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat yayınlanmış ve tahsilât yoklamacıları adıyla yeni bir memur ortaya çıkmıştır.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde mevcut siyasi ve ekonomik şartlar

nedeniyle memleketin en önemli sorunlarından olan maliye ile ilgili düzenlemelerin hız kazandığı ve sivil vergi tahsildarlığı uygulamasının yeniden gündeme geldiği görülmektedir.

XIX. yüzyılda vergi tahsilâtındaki sorunlar, özellikle vergi tahsilinde zaptiyenin de bulunması halkta memnuniyetsizliğe, baskıya hatta isyanlara sebep olmuş, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde siyasi meselelere dönüşmüştür. Ayrıca dış borçlar, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın sebep olduğu toprak ve dolayısıyla gelir kayıpları, Berlin Kongresi sonrasında gündeme gelen mali ve idari reform yapılmasına dair baskılar, gelir kaybı olmadan vergilerin tahsil edilerek gelirlerin artırılması isteği çerçevesinde şekillenen bir tahsil-i emval nizamnamesi ilan edilmiştir. 1879 tarihli bu nizamname sivil vergi tahsildarlığı hedefine giden yolda atılan adımların ilkidir. Bu nizamname ile zaptiyenin vergi tahsili vazifesi yeniden tahsildarlara ve kabzımal yani muhtarlara verilmiş olmakla birlikte ne yazık ki bu süreç de uzun ömürlü olmamıştır. 1886 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile yeniden kolluk kuvvetlerinin tahsilâtta yer alması usulü geri getirilmiş, yeni oluşturulan tahsildar bölükleri ile zaptiyenin bir alt birimi haline gelmiştir. Bu da tahsildarlık uygulamasının sivilleşmesinin bir süre daha ileri bir tarihe bırakıldığı anlamına gelmektedir.

XIX. yüzyıl boyunca sivil bir vergi tahsil düzeni kurarak aracılar olmadan hazine alacaklarını doğrudan devlet adına toplayan ve vergi mükellefleriyle zaptiye askerleri yerine sivil memurların muhatap olduğu bir sistem hedeflenmiş olmakla birlikte, hazineye ait gelirlerin muhtarlardan ve zaptiyeden bağımsız ve bütünüyle sivil ve yalnızca vergi tahsiliyle görevli bir vergi memuru tarafından tahsili ancak XX. yüzyıl başında gerçekleşmiştir. Yüzyılın sonlarında giderek artan vergi ve vergi tahsili kaynaklı toplumsal hareketler ve dış baskılar sivil vergi tahsildarlığını daha zorunlu hale getirmiştir. 1896 yılında doğu vilâyetlerinde uygulamak üzere hazırlanan Islahat Layihası hükümleri sivil bir vergi memurunu yani tahsildarları da kapsamı açısından önemliydi.

Islahat Layihası gereğince Hicaz Vilâyeti hariç tüm ülkede uygulamaya konan sivil tahsildarlıklar, nihayet 1902 yılında yayınlanan Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile sivilleşme açısından önemli bir mesafe katetmişti. Nizamname ile zaptiye ve jandarmanın vergi tahsiline karıştırılması yasaklanmış ve tahsildarlık hem sivil hem de daha teşkilatlı bir hale getirilmiştir. Böylece, artık vergi tahsilâtı söz konusu nizamname gereğince tayin olunan tahsildarlar tarafından yapılacak, jandarma tahsilât işlerine ancak tahsilât komisyonlarının talebi üzerine yardım edebilecekti.

Emlâk ve akar vergisi, arazi vergisi, yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi, gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi, bu dört çeşit verginin teçhizat-ı askeriye tertibi, masarif-i tahririye, müsakkafât-ı ma'arif hisse-i i'anesi, emval-i miriye'nin eski yıllara ait kısmı tahsildarların tahsil ettikleri vergilerdi.

Tahsildarlık uygulaması, bütün vilâyetlerde aynı anda uygulanan bir sistem değildi. Çeşitli vilâyetlerde farklı zamanlarda uygulamaya konulmuş olup, gerekli görüldüğü durumlarda, yani vergi tahsilinde yetersiz kalındığı durumlarda Tahsil-i Emval Nizamnamesi gereğince ihtiyaç olduğu kadar tahsildar tayin ve istihdam edilmekteydi. Hatta kimi zaman da “faydası görülmediği” veya “yeterli tahsisat olmadığı” gerekçesiyle bazı yerlerde tahsildarlıklar lağvedilmiştir.

Tahsildarlık kurumunun ne kadar başarılı olduğu tartışmaya açıktır. Hem sivil ve müstakil bir teşkilat kurulamaması hem de bütçe ayrılmamasının yanında bazı tahsildarların işlerini gerektiği gibi yürütmemesi ve zimmetlerine para geçirmesi gibi aksaklıklar nedeniyle bazı eyaletlerde tahsildarlara gerek olmadığı veya bir fayda sağlamayıp ekonomik olarak yük olduklarıyla ilgili şikayetler olmaktaydı. Tahsildarların jandarmadan ayrılmasıyla da işler değişmiş sayılmazdı. Vilâyetlerden gelen taleplere bakılacak olursa, kesinlikle yasaklanmış olmasına rağmen jandarmalar vergi tahsil işlemlerinde -mecburi olarak- bulunmak zorunda kalıyorlardı. Birçok yerde sivil tahsildarları dikkate alan yoktu. Özellikle, siyasi ortamın karışık olduğu ve azınlıkların

yaşadıkları yerlerde tahsildarların vergi tahsil etmesi oldukça güçlü.

Ayrıca, sivil tahsil memuru olan tahsildarlar Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devlet gelirlerinin tahsilinde nüfusun önemli bir bölümünün kırsal kesimlerde yaşıyor olması ve dönemin ulaşım olanaklarının oldukça sınırlı olması atlı tahsildarları ön plana çıkarmıştır. Bu atlı tahsildarlar 1980'li yıllara kadar vergi tahsili işini yerine getirmişlerdir.

Sonuç olarak, daha önce hakkında çok az araştırma olan tahsildarlık kurumu bu çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınarak, kuruluşu, yapısı, işleyişi, tahsildarların özlük hakları, tahsil ettikleri vergiler, tahsilatta karşılaştıkları zorluklar, vergileri tahsil etme prosedürleri, maaşları, vilayetlerde tahsil ettikleri yıllık vergi miktarları, halkla ilişkileri ve XX. yüzyılın başında çıkan vergi kaynaklı isyanlar belgeler ışığında incelenmiştir. Ayrıca, vilayet salnameleri, muvazene defterleri ve vilayet salnameleri incelenerek yıllara göre tahsildarların tahsil ettiği devlet gelirleri çok sayıda tabloyla anlatılmıştır.

Son söz olarak denilebilir ki, vergi tahsilinde askeri güçlerin aradan çıkarılarak vergi tahsilatının sivil memurlar aracılığıyla tahsil edilmesini hedefleyen tahsildarlık uygulamasının hem avantajları hem de dezavantajları bulunmaktadır. Tahsildarların vergi tahsilâtını düzenli bir şekilde yapmaları, gelirlerin artması ve mükelleflerin vergi ödeme esnasında askeri güçler yerine sivil vergi tahsil memurlarıyla muhatap olması açısından tahsildarlık kurumu bir avantaj oluşturmıştır. Ayrıca, tahsil ettikleri meblağı ellerinde uzun süre bekletmeyip, yaklaşık on gün gibi kısa süreli aralıklarla mal sandıklarına teslim ettikleri tahsilâtın doğrudan merkezi hazineye aktarılması da avantajları arasında bulunmaktadır. Her mali yıl başında mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarlarının belirli yerlere asılarak ödenecek miktarın ilan edilmesi ve bu ilan edilen meblağdan başka herhangi bir adla para almalarının kesinlikle yasak olması, gittikleri yerlerde kendilerinin ve hayvanlarının kalacak yer ile yiyeceklerini ücretini kendileri karşılayarak temin etmeleri de ahalinin lehine olan davranışlardandı. Ancak, bu kurumu sivilleştirmek için

çeşitli tarihlerde nizamnameler yayınlansa da uygulamada beklenen başarı ne yazık ki gerçekleşmemiş, özellikle devletin siyasi ve etnik açıdan karışık olduğu yerlerde jandarma veya zaptiye gibi askeri kuvvetlerin refakati olmadan vergi tahsil etmeleri mümkün olmamıştır. Her ne kadar nizamnamelerle zaptiyenin tahsilata müdahalesi kesinlikle yasaklansa da çoğu kez müdahale etmeye mecbur kalınmış, tahsildarlıkların sivilleştirilmesi meselesi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

A.DVN.MKL, **18/1** (H. 19 Zilhicce 1296/ 4 Aralık 1879).

A.MKT.MHM, **262/100** (H. 21 Zilka'de 1279/ 10 Mayıs 1863).

265/18 (H. 19 Zilhicce 1279/ 06 Haziran 1863).

310/31 (H. 28 Rebiü'l-evvel 1281/31 Ağustos 1864).

353/69 (H. 28.11.1282/14 Nisan 1866).

363/53 (H.15 Recep 1283/ 23 Kasım 1866).

372/65 (H. 6 Ramazan 1283/ 12 Ocak 1867).

539/30 (H. 1 Ramazan 1314/ 3 Şubat 1897).

622/5 (H. 7 Muharrem 1319/ 26 Nisan 1901).

646/3 (H. 19 Cemaziye'l-evvel 1313/ 7 Kasım 1985).

A.MKT.UM, **674/48** (H.10 Haziran 1279/22 Haziran 1863).

796/69 (13 Rebiu'l-evvel 1281/ 16 Ağustos 1864).

A.MTZ, **112/10** (H. 18 Zilhicce 1321/ 6 Mart 1904).

BEO, **1916/143675** (H. 6 Cemaziye'l-evvel 1320/ 10 Eylül 1902).

2076/155635 (H. 27 Safer 1321/ 25 Mayıs 1903).

2554/191543 (H. 14 Safer 1323/ 20 Nisan 1905).

2907/218024 (H. 23 Receb 1324/ 12 Eylül 1906).

3277/245770 (H. 21 Safer 1326/ 25 Mart 1908).

4207/315487 (H. 20 Ramazan 1331/ 13 Ağustos 1913).

559/25160 (H. 9 Cemaziye'l-evvel 1283/ 19 Eylül 1866).

DH.EUM.EMN, 3/33 (H. 11 Safer 1330/ 31 Ocak 1912).

DH.EUM.THR, 100/48 (H. 20 Muharrem 1330/ 10 Ocak 1912).

100/54 (H. 25 Muharrem 1330/ 10 Ocak 1912).

DH.İ.UM.EK, 86/35 (H. 2 Muharrem 1332/ 1 Aralık 1913).

DH.İD, 942/2 (H. 14 Şaban 1330/ 29 Temmuz 1912).

DH.MB.HPS, 145/49 (H. 5 Cemaziye'l-evvel 1330/ 22 Nisan 1912).

DH.MB.HPS.M, 2/93 (H. 16 Zilhicce 1329/ 8 Aralık 1911).

5/7 (H. 9 Zilhicce 1329 / 1 Aralık 1911).

DH.MKT, 1911/105 (H. 14 Cemaziye'l-ahir 1309/ 15 Haziran 1905).

2077 (H. 4 Rebiu'l-ahir 1314/12 Eylül 1896).

2148/93 (H. 1 Şaban 1316/ 15 Aralık 1898).

2516/36 (H. 13 Rebiü'l-ahir 1319/ 30 Temmuz 1901).

2637/ 24 (H. 26 Ramazan 1326/ 22 Ekim 1908).

266833 (H. 20 Şevval 1326/ 15 Kasım 1908).

2835/15 (H. 18 Cemaziye'l-evvel 1327/ 7 Haziran 1909).

563/53 (H. 15 Cemaziye'l-evvel 1320/ 20 Ağustos 1902).

DH.MKT.S, 22/3 (H. 1 Recep 1316 / 15 Kasım 1898).

DH.MUI, 147/78 (H. 25 Şaban 1329/ 22 Nisan 1912).

151/30 (H. 09 Zilhicce 1329/ 8 Aralık 1911).

202/36 (H. 19 Recep 114/ 24 Aralık 1896).

272/44 (R. 8 Kanun-ı evvel 1317/ 13 Aralık 1901).

591/93 (H. 28 Şevval 1336/ 15 Ağustos 1918).

71/160 (H. 9 Rebiü'l-evvel 1335/ 3 Ocak 1917).

83/ 648 (H. 23 Rebiü'l-evvel 1317/ 6 Ocak 1918).

DH.TMIK.M, 2/25 (H. 26 Şaban 1313/ 22 Şubat 1895).

153/23 (H. 22 Cemaziye'l-ahir 1321/ 15 Eylül 1903).

244/19 (H. 8 Rebiü'l-ahir 1325/ 21 Mayıs 1907).

92/18 (H. 19 Rebiü'l-ahir 1318/ 16 Ağustos 1900).

DH.TMIK.S, **8/62** (H. 18 Zilkade 1314/20 Nisan 1897).

11/45 (H. 4 Safer 1315/ 5 Temmuz 1897).

13/57 (H. 3 Rebiü'l-evvel 1315/ 2 Ağustos 1897).

14/62 (H. 16 Cemaziye'l-evvel 1315/ 13 Ekim 1897).

15/32 (H. 3 Cemaziye'l-ahir 1315/ 30 Ekim 1897).

16/18 (H. 14 Ramazan 1315/ 6 Şubat 1898).

16/42 (H. 28 Recep 1314/ 4 Aralık 1897).

16/94 (H. 16 Şaban 1315/ 10 Ocak 1898).

17/36 (H. 9 Şevval 1315/ 3 Mart 1898).

18/91 (H. 29 Zilhicce 1315/ 21 Mayıs 1898).

19/87 (28 Safer 1316/ 18 Temmuz 1898).

21/74 (H. 25 Cemaziye'l-ahir 1316/ 10 Kasım 1898).

22/100

22/64 (H.12 Şevval 1314/16 Mart 1897).

22/84 (H. 4 Şaban 1317/ 8 Aralık 1899).

24/4 (H. 4 Zilkade 1316/ 16 Mart 1899).

26/69 (H. 3 Cemaziye'l-evvel 1317/ 9 Eylül 1899).

2630/49 (H. 17.09.1326/13 Ekim 1908).

27/42 (H. 11 Cemaziye'l-ahir 1317/ 17 Ekim 1899).

27/57 (H. 20 Cemaziye'l-ahir1327/ 26 Ekim 1899).

28/36 (H.19 Recep 1317/23 Kasım 1899).

28/74 (H. 24 Şaban 1317/ 28 Aralık 1899).

2870/12 (H. 19 Cemaziye'l-ahir1327/ 8 Temmuz 1909).

29/22 (H. 26 Cemaziye'l-ahir 1317/ 27 Şubat 1900).

29/33 (H. 11 Zilkade 1317/ 13 Mart 1900).

3/105 (H. 28 Cemaziye'l-ahir 1314/ 4 Aralık 1896).

3/42 (H. 20 Cemaziye'l-ahir 1314/ 9 Kasım 1896).

33/104 (H. 5 Zilhicce 1318/26 Mart 1901).

33/54 (H. 22 Şevval 1318/ 12 Şubat 1901).

37/23 (14 Muharrem 1320/ 23 Nisan 1902).

4/15 (H.04 Recep 1314/09 Aralık 1896).

4/41 (H. 8 Recep 1314/ 13 Aralık 1896).

4/46 (H. 8 Recep 1314/ 13 Aralık 1896).

40/33 (H. 17 Şaban 1320/ 19 Kasım 1902).

41/47 (H. 24 Zilkade 1320/ 22 Şubat 1903).

5/23 (H.25 Recep 1314/ 30 Aralık 1896).

51/21 (H.27 Zilkade 1321/ 14 Şubat 1904).

6/34 (H. 16 Şaban 1314/ 20 Ocak 1897).

6/46 (H.18 Şevval 1314/22 Mart 1897).

6/48 (H. 19 Şaban 1314/ 23 Ocak 1897).

6/66 (H. 21 Şaban 1314/ 25 Ocak 1897).

7/107 (H. 17 Şevval 1314/ 21 Mart 1897).

8/25 (H.4 Zilkade 1314/ 6 Nisan 1897).

8/35 (H. 9 Zilkade 1314/ 11 Nisan 1897).

9/14 (H. 9 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1897).

9/25 (H. 15 Zilhicce 1314/ 17 Mayıs 1896).

9/40 (H. 19 Zilhicce 1314/ 21 Mayıs 1897).

2870/12 (H. 19.06.1327/ 8 Temmuz 1909).

HR.SYS, **2760/50** (H. 22 Zilhicce 1323/ 17 Şubat 1906).

33/57 (H. 7 Rebiü'l-evvel 1313/ 28 Ağustos 1895).

İ.DH, **644/44770** (H. 22 Şevval 1288/ 4 Ocak 1872).

649/45154 (H.15 Safer 1289/ 24 Nisan 1872).

İ.ML, **50/1320** (11 Muharrem 1902/ 20 Nisan 1902).

İ.MVL, **22427** (29 Cemaziye'l-evvel 1280/ 11 Kasım 1863).

549/24630 (11 Zilkade 1282/19 Mart 1866).

560/25166 (H. 9 Cemaziye'l-evvel 1283/19 Eylül 1866).

İ.TAL, **370/39** (H. 4 Cemaziye'l-ahir 1323/ 6 Ağustos 1905).

ML, VRD.d, **4129** (H.14 Şaban 1323/ 14 Ekim 1905).

4516 (H. 26 Şevval 1327/ 12 Eylül 1909).

MV, **116/72** (H. 3 Cemaziye'l-ahir 1325/ 14 Temmuz 1907).

13/18 (11 Muharrem 1304/ 10 Ekim 1886).

MVL, **1071/48** (H.10 Şaban 1280/20 Ocak 1864).

968/45 (H.24 Rebiü'l-evvel 1280/8 Eylül 1863).

971/18 (H. 29 Rebiü'l-ahir 1280/ 13 Ekim 1863).

2212/15 (H. 7 Şevval 1285/ 21 Ocak 1869).

22127/15 (H. 7 Şevval 1285/ 21 Ocak 1869).

313/38 (H. Rebiü'l-evvel 1304/ 18 Aralık 1886).

365/26 (H. 22 Zilkade 1313/ 5 Mayıs 1896).

410/71 (H. 22 Ramazan 1321/ 12 Aralık 1903).

ŞD, **1936/31** (H. 29 Zilhicce 1322 / 6 Mart 1905).

TFR. I.KV, **25/2440** (H. 21 Rebiü'l-ahir 1321/ 17 Temmuz 1903).

TFR. I.UM, **27/2693** (H. 29 Zilhicce 1326/22 Ocak 1909).

TFR.I.KV, **121/12001** (H. 28 Muharrem 1324/ 24 Mart 1906).

174/17392 (H. 7 Şaban 1325/ 15 Eylül 1907).

191/19068 (H. 8 Safer 1326/ 12 Mart 1908).

194/19341 (H. 7 Rebiü'l-evvel 1326/ 09 Nisan 1908).

223/22266 (H. 18 Cemaziye'l-ahir 1327/ 7 Temmuz 1909).

226/22539 (H. 1 Şaban 1327/ 14 Temmuz 1907).

39/3867 (H.17 Recep 1321/09 Ekim 1903).

84/8345 (H. 5 Muharrem 1323/12 Mart 1905).

93/9258 (H. 11 Rebiü'l-ahir 1323/ 15 Haziran 1905).

TFR.I.MKM, **19/1848** (H. 20 Zilhicce 1324/ 4 Şubat 1907).

20/1979 (H. 22 Safer 1325/ 6 Nisan 1907).

TFR.I.MN, **117/11637** (H. 11 Muharrem 1325/ 24 Şubat 1907).

168/16784 (H. 6 Cemaziye'l-evvel 1326/ 06 Haziran 1908).

87/8675 (H. 29 Muharrem 1324/ 25 Mart 1906).

88/8769 (H. 29 Muharrem 1329/ 30 Ocak 1911).

89/8822 (H. 6 Safer 1324 /1 Nisan 1906).

89/8827 (H. 7 Safer 1324/ 2 Nisan 1906).

TFR.I.SL, **103/10256** (H. 30 Safer 1324/ 24 Nisan 1906).

114/11303 (H. 29 Cemaziye'l-evvel 1324/ 21 Temmuz 1906).

6/523 (H. 12 Zilhicce 1320 / 12 Mart 1903).

60/5995 (H.12 Zilhicce 1332/ 1 Kasım 1914).

84/8351 (H. 19 Recep 1323/ 30 Eylül 1905).

TFR.I.ŞKT, **153/15201** (H. 19 Rebiü'l-ahir 1326/ 21 Mayıs 1908).

155/15441 (H. 8 Cemaziye'l-evvel 1326/ 8 Haziran 1908).

159/15827 (H.18 Cemaziye'l-ahir 1326/ 18 Temmuz 1908).

159/15828 (H. 18 Cemaziye'l- ahir 1326/ 18 Temmuz 1908).

4/359 (H. 6 Zilkade 1304/ 4 Şubat 1903).

74/7375 (H. 22 Şaban 1323/ 1 Kasım 1901).

138/13755 (H. 8 Zilhicce 1325/ 12 Ocak 1908).

TFR.I.UM, **22/2174** (H. 30 Zilhicce 1325/ 3 Şubat 1908).

TFR.IMN, **109/10892** (H. 3 Şevval 1324/ 20 Kasım 1906).

Y.A.RES, **82/6** (H. 14 Rebiü'l-ahir 1314/ 22 Eylül 1896).

Y.B.04, **9/12** (H.16 Zilhicce 1281/12 Mayıs 1865).

Y.EE, **35/2371**

36/9 (H. 7 Zilhicce 1282 /23 Nisan 1866).

Y.PRK, **14/73** (H. 20 Ramazan 1321 /10 Aralık 1903).

Y.PRK.ASK, **195/152** (H. 27 S 1321/25 Mayıs 1903).

186/96 (H. 11 Şaban 1320/ 14 Kasım 1902).

Y.PRK.BŞK, **46/38** (H. 1 Muharrem 1314 /12 Haziran 1896).

YB.021, **86/286** (H. 16 Şevval 1306/ 15 Haziran 1889).

93/508 (H. 4 Şevval 1327/ 19 Ekim 1909).

2- Matbu Eserler

Düstur, Tertip I, Cilt: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Tertip II, Cilt: 1, 6.

Mecmua-yı Düstur, Matbaa-i Amire, 23 Rebiü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867).

Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, 1314/1896; 1315/1897; 1319/1901; 1320/1902;

1321/1903; 1322/1904; 1323/1905; 1324/1906; 1325/1907.

Salname-i Vilâyet-i Adana, 1314/1896; 1315/1897; 1318/1900; 1320/1902; 1321/1903;

1322/1904; 1323/1905.

Salname-i Vilâyet-i Aydın, 1303/1886; 1304/1887; 1314/1896; 1316/1898; 1320/1902.

Salname-i Vilâyet-i Basra, 1318/1900.

Salname-i Vilâyet-i Beyrut, 1317/1899; 1319/1901; 1322/1904; 1326/1908.

Salname-i Vilâyet-i Bitlis, 1316/1898; 1317/1899; 1318/1900.

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, 1316/1898; 1317/1899; 1318/1900; 1321/1903;

1323/1905.

Salname-i Vilâyet-i Tuna, 1. Def'a, 1285.

2. Def'a, 1286.

3. Def'a, 1287.

4. Def'a, 1288.

Rüsûmat Salnamesi, Maliye Nezâreti'nden 1382 Numara ve 23 Kânûn-ı Sâni sene 1325

Tarihli Tezkire.

Tuna Vilâyeti Gazetesi, Sayı: 3, Sayfa: 2 (28 Mart 1865).

Sayı:4, Sayfa:2 (5 Nisan 1865).

Sayı: 5, Sayfa:2 (12 Nisan 1865).

Sayı: 43 (16 Şaban 1282).

Sayı: 50, (22 Şubat 1866).

Sayı: 57 (29 Mart 1866).

Sayı: 58, Sayfa: 2 (2 Nisan 1866).

Takvim-i Vekayi, Sayı 345 (17 Ramazan 1327/ 19 Eylül 1325).

İhsaiyat-ı Maliye Mecmuası Sene:1327

Sene:1328

Sene:1329

Sene:1330

Sene:1331

İktisadiyat Mecmuası, 2/52, 19 Nisan 1917, s.2-4.

2/54, 3 Mayıs 1917, s.5

Milli Tetebbular Mecmuası, Cilt I, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1331.

Tahakkuk Memurları Vezaifi Hakkında Tarifname, 1327.

Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta'limat-

ı Umûmiyedir, Matbaa-i Amire, 23 Rebiü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867).

Bin İki Yüz Doksan Altı (M.1880) Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiyesi Matbaa-i Amire 1291.

“Emvâl-i Mîriyye tahsilâtı için istihdam olunacak tahsildarların sıfat ve hareketleri ve vezâif-i memuriyetleri hakkında talimattır”, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta‘limat-ı Umûmiyedir**, Matbaa-i Amire, 23 Rebiü’l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867).

Tahsildarların Vezaifini Mübeyyin Talimat, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye 1303 (1885-1886).

“**Bakayanın Tedkik ve Tahsili Hakkında Talimattır**”, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 1321.

“Menafî ve Maarif Hisse-i İanelerinin Suret-i İstihsal ve Ahzına Dair Nizamname”, Mütemmim (Hilal Matbaası, Dersaadet 1333),” (H. 4 Ramazan 1306/22 Nisan 1305).

“Vilâyat-ı Şahanenin 1300 sene-i Maliyesi Varidat-ı Umumiyesinin Müfredat Defteridir”, Dersaadet 1883-1884.

“Maliye Atlı Tahsildarlarına Hayvan Yem Bedeli Verilmesi Hakkında Kanun Layihası”, TBMM, 1942.

“Heyet-i Tahsiliyenin Suret-i İntihablarıyla Vezaiflerine Dair İzahnamedir”, İstanbul 1323.

4- Araştırma ve İncelemeler

Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi**, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999.

Acar, Kadir, **Osmanlı Devleti'nde Bir İdârî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, 317s.

Adıyeke, Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM**, S.11, s.769-823.

- Akar, Şevket Kamil, **1876-1908 yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 413 s.
- Akdağ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi**, Ankara 1969.
- Akgündüz, Ahmet, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986.
- Akkuş, Yakup, "Osmanlı Rumelisi'nde Mali Yapı ve Performans: Edirne ve Selanik Örneği (1864-1913)", **Turkish Studies**, Volume 12/12, p. 21-56.
- Akkuş, Yakup, **Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, 645 s.
- Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay., İstanbul 2012.
- Aksoy, Ş., **Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi**, İstanbul 1996.
- Aktan, Coşkun Can, Dileyici- Dilek- Saraç, Özgür, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, 2003, s.1-25.
- Albayrak, Sadık, **Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi**, Tercüman Yay., İstanbul.
- Alptekin, İlker, **Midhat Paşa'nın Niş Valiliği (1861-1864)**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2011, 168 s.
- Altundağ, Şinasi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", **AÜDTCFD**, C.5, s.2, Ankara, s.18-19.

- Anadol, C., **Ermeni Dosyası**, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2007, s.208.
- Arslan, Cem Barlas, “Vergi Perspektifinden Ermeni Meselesi” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.34, 2019/2, s.214-226.
- Aydın, H. Veli, “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, **OTAM**, 2001, s.65-104.
- Aynizade Hasan Tahsin, **İlm-i Mali**, İstanbul 1926.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Öşür", **İA**, MEB Yay.,C. IX. s.485.
- Barkan, Ömer Lütfi, “894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları”, **Belgeler**, C.I, S.1, 1964, s. 1-121.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Çiftlik”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yay., İstanbul 1980.
- Barkan, Ömer Lütfi, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar**, İstanbul 1945.
- Başarır, Özlem, **XVIII. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, 271 s.
- Batmaz, Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.29, 1996.
- Baykal, Bekir Sıtkı, “Ayanlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Bilgiler”, **Belgeler**, C. II, S.II, Ankara 1964, s.221-225.
- Baykal, Bekir Sıtkı, **Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti**, Kral Matbaası, Ankara 1964.
- Belge, Murat, **Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008.
- Berkes, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, C.2, İstanbul 1975.

Bölükbaşı, Ö. Faruk, Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.

Reyhan, Cenk, “Yerel Yönetim Metinleri (XXIX) İdare-i Nevahi Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. XI, S. 2, Nisan 2002.

Cezar, Yavuz, “Tanzimata Doğru Osmanlı Maliyesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.4. 1985, s. 932

Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunahım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Cin, Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, 1966, s.745-798.

Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yay., Ankara 1997, s. 340-342.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **A.Ü. DTCF. Dergisi**, C.5, S.5, 1947, s. 483-511.

Çakır, Baki, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)**, Kitabevi, İstanbul 2003.

Çakır, Coşkun, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

Çetinsaya, Gökhan, II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, **Osmanlı Araştırmaları**, Yıl 2016, C. 47, S. 47, s.353 – 409.

Çetinsaya, Gökhan- Buzpınar Ş. Tufan, “Midhat Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV. Yay., C.30, 2005, s.7-11.

Çizakça, Murat, **İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi**, çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul 1999.

Darling, Linda, “Osmanlı Maliyesinde Gelir Gider Toplama ve Meşruiyet”, **Osmanlı**

Maliyesi Kurumlar Bütçeler, (Yay. Haz.) Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi Yay. İstanbul, 2006.

Demir, Abdullah, **Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Demirel, Muammer, **Erzurum İsyanı (1906-1907)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s.7-8.

Devellioğlu Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

DİA, "Haraç". **TDVİA**, C.16, 1997, s.89-90.

Durusoy, Mustafa, **Sultan II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, 218 s.

Efe, Ayla, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 22, Yaz 2009, s.87-113.

Emecen, Feridun, "Ağnam", **TDVİA**, C.1, 1988, s.478-479.

Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", **Belleten**, LV/213 (1991), s. 372.

Ercoşkun, Tülay, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler", **Bilig**, Kış 2012, S.60, s.131-154.

Ergin, Sait, "Tanzimattan Sonra Tahsilât Sistemimiz (1255-1325)", **Maliye Mecmuası**, C.10, S.35, 1945, s.1-15.

Erkal, Mehmet, "Cizye", **TDVİA**, C.8, 1993, s. 42-45.

Eroğlu, Onur, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.12, Özel

Sayı, 2010, s.57-89.

Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1996.

Genç, Mehmet, “Esham”, **TDVİA**, C.11, 1995, s.376-380.

Genç, Mehmet, “İltizam”, **TDVİA**, C.22, 2000, s.154-158.

Genç, Mehmet, “Malikane”, **TDVİA**, C.27, 2003, s.516-518.

Genç, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. M. Genç, E. Özvar, C.1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.57-64.

Gök, Kerim, “Vergi Direncinin Gelişimi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.22, S.1, 2007, s.143-163.

Gökbilgin, Tayyib, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, **Belleten**, Cilt: XXXI, No:121, 1967, s.93–111.

Gökbunar, Ali Rıza, “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, CBÜİİBF, C.XIV, S.1, 2007, s.1-24.

Gökdemir, Raşit, “Eski Osmanlı Devleti’nin Mali Ahvalı, Bütçeleri, Hesapları”, **Yeni Türk Mecmuası**, C.5, S. 57, 1937.

Göyünç, Nejat, “Midhat Paşa’nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, S.12 (1981- 1982), s. 279-316.

Güçer, Lütfi, **Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1964.

Gündüz, Mustafa, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sisteminin Finansmanını Sağlama

Düşünce, Öneri ve Uygulamaları (1860-1930), **e-Journal of New World Sciences Academy** Volume: 5, Number: 4, 2010, s.1658-1669.

Güran, Tevfik, “Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.65-89.

Güran, Tevfik, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi”, **İÜİF Mecmuası 60. Yıl Özel Sayısı**, C. 49, İstanbul 1998, s.79-95.

Güran, Tevfik, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Ankara 1989.

Güran, Tevfik, **Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.5, DİE, Ankara 1997.

Güran, Tevfik, **Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918)**, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.7, DİE, Ankara 2003.

Halaçoğlu, Yusuf, “Cürm ü Cinayet Resmi”, **TDVİA**, C.8, 1993, s. 138-139.

Halaçoğlu, Yusuf, **XIV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK, Ankara 2007.

İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) (1885-1909), Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s.23-24.

İnalcık Halil, “Tımar”, **TDVİA**, C.41, 2012, s.168-173.

İnalcık, Halil, “Adaletnameler”, **Belgeler**, C.II, S.3-4, 1965, s.49-159.

İnalcık, Halil, “Cizye”, **TDVİA**, C.8, 1993, s.45-48.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, **Adalet Kitabı**, Ed. Halil İnalcık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Kadim Yay., Ankara 2012.

- İnalcık, Halil, “Raiyyet Rûsûmu”, **Belleten**, XXIII / 92 (1959), s. 575-610.
- İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, **Tanzimat**, Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2011, s.171-195.
- İnhan, Mustafa Zühdü, **Vergiler**, Kanaat Matbaası, İstanbul 1326.
- İşbilir, Ömer, “Nüzül”, **TDVİA**, C.33, 2007, s.311-312.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul 2017.
- Karaca, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899)**, Eren Yay., İstanbul 1993, s.103.
- Karal, Enver Ziya, **Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856)**, Çağdaş Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Karamursal, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK, Ankara 1989.
- Kars, H. Zafer, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, Kaynak Yay., Ankara 1984.
- Kaya, Kemal, “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, **OTAM**, S.19, s.239-255.
- Karataş, Yakup, Sultan II. Abdülhamid’in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, 57, Erzurum 2016, s. 1839-1867.
- Kazıcı, Ziya, **Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 2005.
- Kenanoğlu, Macit, “Vergi”, **TDVİA**, C.43, s. 52-58.
- Kılıç, Selda, “1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.24, S.37, s.99-111.
- Kızıllan, Ayşe Özdemir, “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları”,

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.20, Nisan 2008, s.57-66.

Koç, Bekir, “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilâyetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, **Kebikeç**, S. 18, 2004, s. 407-415.

Koç, Bekir, **Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilâyeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021.

Koç, Bekir, **Midhat Paşa (1822-1884)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

Korkmaz, Adem, **Midhat Paşa’nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016, 617 s.

Korkmaz, Adem, **Midhat Paşa, İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, TTK Yay. Ankara 2019, s.79.

Kurt, Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.3, Ankara 1999, s.63.

Küçük, Levent, “Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2007.

Küçükkalay, A. Mesud, Çelikkaya, Ali, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara 2002, s. 878–892.

Kütükoğlu, Mübahat, “Gümrük”, **TDVİA**, C.14, 1996, s.263-268.

Kütükoğlu, Mübahat, “Osmanlı Maliyesi”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999.

Kütükoğlu, Mübahat, “**Osmanlı İktisadi Yapısı**”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994.

Mc Goven, Bruce, “Osmanlı Avarız – Nüzül Teşekkülü, (1600-1800)”, **III. Türk Tarih**

Kongresi, (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Ankara 1981, s. 127-128.

Mehmet Cavit Bey, **İktisat İlmi**, Liberte Yayınları, Ankara 2001.

Mert, Özcan, “Ayan”, **TDVİA**, C.4, 1991, s.195-198.

Midhat Paşa, **Hayât-ı Siyâsiyyesi, Hidemâtı, Menfâ Hayâtı, (Tabsıra-i İbret)**, (Nâşiri Ali Haydar Midhat), Birinci Kitap, İstanbul 1325.

Midhat Paşa’nın Hatıraları: Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret), C.1, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1997.

Morawitz, Charles, **Türkiye Maliyesi**, Maliye Tetkik Kurulu Yay., 1978, s.262.

Mutlu, Abdullah, **Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2009.

Nedkoff, B. Christof, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, **Bellekten**, VIII/32 (1944), s. 615.

Nogata, Yuzo, “Muhsinzade Mehmet Paşa ve Ayanlık”, **Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo**, 1982.

Nuri, Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, **OTAM**, S.11, s.769-823.

Orat, Jülide Akyüz, “Avârız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, S.22, Yaz 2012, s.219-232.

Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK, Ankara 2011.

Ortaylı, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, C.1, Editörler:

Halil İnalçık-Donald Quataert, Çevirenler: Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Osmanlı Vergi Mevzuatı, Maliye Bakanlığı Yay., No:1998/348 Ankara 1999.

Osmanlı'dan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı (1477-1936), C.1, Ankara 1998.

Öner, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2005.

Öner, Erdoğan, **Osmanlı Bütçeleri (1864-1869-1877-1880-1897) Osmanlı Muvazene Defterleri**, Ankara 2007.

Ören, Nazım, Eski Hatıralar Serisi:1904 Erzurum İsyanı Hatıraları, **Dünya Gazetesi**, No:339, 02.07.1953, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/27477> (01.10.2021 tarihinde erişilmiştir).

Özbek, Nadir, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908", **Doğu Batı**, S. 52, 2010, s. 159-97.

Özbek, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Vergi-i Şahsi Uygulaması", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, S.10, Bahar 2010, s.43-80.

Özbek, Nadir, "Anadolu Islahatı," "Ermeni Sorunu" ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 9, 2009, s. 59-85.

Özbek, Nadir, **İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2015.

Özbilgen, Erol, **Osmanlı Hukukunun Yapısı**, İstanbul 1985.

Özcan, Abdülkadir, "Pencik", **TDVİA**, C.34, 2007, s.226-228.

Özcan, Abdülkadir, "İane", **TDVİA**, C.19, s.228-232.

Özcoşar, İbrahim – Güneş, Hüseyin Haşimi, “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış-2006 C.5 S.15, s.159-179.

Özkaya, Yücel- Akyıldız, Ali, “Muhassıl”, **TDVİA**, C.31, 2006, s.18-20.

Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, **TDVİA**, C.36, 206, s.203-204.

Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**, C. XXVIII, S. 3-4, Ankara 1977, s.369-390.

Özkaya, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, TTK, Ankara 1994.

Özsoy, İsmail. “Süleyman Sudi’nin Osmanlı Maliyesi ve Vergi Sistemi ile İlgili Görüş ve Tespitleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 1. Sayı 4-5, 2000.

Öznel, Muharrem, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Öztürk, Mustafa, Osmanlı Devleti’nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi, **II. İktisat Tarihi Kongresi**, Elazığ 24-25 Haziran 2010, s.585-596.

Özvar, Erol, “Voyvoda”, **TDVİA**, C.43, 2013, s.129-131.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul 2007.

Ramsaur, Ernest E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, Sander Yayınları, (Çeviren: Nuran Yavuz), İstanbul 1982.

Sahillioğlu, Halil, “Avarız”, **TDVİA**, C.4, 1991, s.108-109.

Sahillioğlu, Halil, “Bad-ı Heva”, **TDVİA**, C. 4, 1991, s.416-418.

Sayın, Abdurrahman Vefik, **Tarih-i Mali**, Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:2000/356,

Ankara 2000.

Sayın, Abdurrahman Vefik, **Tekalif Kavaidî (Osmanlı Vergi Sistemi)**, T.C. Maliye Bakanlığı Yay., Yayın No:1999/352, Ankara 1999.

Selimoğlu, İsmail, **Osmanlı Devleti'nde Tuna Vilâyeti (1864-1878)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

Serdar, M. Törehan. **Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., 1996.

Sert, Mesut, “Bir Gelir Tahsil Yöntemi Olarak Atlı Tahsildarlar”, **Journal of Life Economics**, C.2, S.4, 2015, s.61-76.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri III; Tuna Vilâyeti Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.5, S.2, Mart 1996, ss.67-81.

Shaw, Stanford, “Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yay., İstanbul 1285, s. 934-942.

Somel, Selçuk Akşin, “Bir Mali Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde Eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi”, **Doğu Batı (Ekonomi)**, Yıl 4, Sayı 17, 2001, s.70.

Sönmez, Ali, **Zaptiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, 229 s.

Süleyman Sudi, **Defter-i Muktesid Osmanlı Vergi Düzeni**, Yay. Hz. Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996.

Şahin, Harun, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü' Vergisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.37, S.1, 2013. s.45-57.

Şener, Abdüllatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İşaret Yayınları, İstanbul 2006.

Şener, Abdüllatif, Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve**

İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.8, S.2, 1990, s.49-76.

Şentürk, Hüdai, “Tuna Vilâyeti’nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha”, **Belleten**, C. LIX, S. 226, Ankara 1995, s.715-737.

Şimşek, Fatma, **Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2010.

Tabakoğlu, Ahmet, “İmdadiyye”, **TDVİA**, C.22, 2000, s.221-222.

Tabakoğlu, Ahmet, “Resim”, **TDVİA**, C.34, 2007, s.582-584.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yay., İstanbul 1985.

Taşkın, Ünal, “Rüsûm-u Örfiye”, **Tarih Okulu**, S.XIV, İlkbahar-Yaz 2013, s.55-73.

Tuğ, Salih, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Ankara 1963.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, TTK, İstanbul 1942.

Ünal, M. Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 1997.

Yaman, Talat Mümtaz, "Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi", **İdare Mecmuası**, Yıl 13, S.142, 1940, s.1466-1550.

Yediyıldız, Bahaddin, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara 1985.

Yeniçeri, Celal, “Bac”, **TDVİA**, C.4, 1991, s.411-413.

Yereli, Ahmet Burçin, “İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devleti’nde Gümrük Vergileri Uygulaması”, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Cilt 9, Sayı 1, Yıl 1994, s. 79-104.

Yılmaz, Mehmet Serhat, “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi”,

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, C.8, S.30, s.123 – 142.

TABLOLAR

TABLO 16: 1303 (1885/1886) Yılından 1325 (1907/1908) Yılına Kadar Tahsildarların
Tahsil Ettikleri Bazı Vergiler ve Miktarları

Senesi	Verginin Cinsi				
	Emlâk ve Arazi	Temettüat	Bedel-i Askeri	Bedel-i Nakdi-i Askeri	Vergi Tezakiri Esmanı
1303	211.010.601	46.011.294	54.565.985	39.403.280	2.635.079
1304	217.928.842	54.943.783	64.028.858	10.418.531	2.635.079
1305	268.876.245	57.293.322	68.284.917	24.776.960	2.254.943
1306	220.732.704	55.347.020	69.577.150	25.490.165	1.655.037
1307	239.155.477	61.669.439	77.849.351	21.436.117	2.042.423
1308	242.641.373	63.740.473	80.838.546	20.946.227	1.950.969
1309	241.202.498	60.465.380	77.991.767	29.462.507	2.209.944
1310	231.007.439	56.544.615	78.417.741	56.363.948	2.256.404
1311	225.407.038	54.600.720	74.686.202	27.238.960	2.237.646
1312	236.333.949	50.096.449	75.311.416	29.198.961	2.292.503
1313	235.921.746	33.741.468	67.039.320	29.318.429	1.684.973
1314	249.923.662	31.308.563	72.278.417	23.058.338	1.614.041
1315	281.626.415	31.932.756	78.083.658	24.902.747	2459.452
1316	261.336.960	32.000.777	91.199.814	24.471.210	3.398.391
1317	278.778.703	33.262.795	101.447.624	27.494.750	2443.129
1318	267.812.183	31.762.513	91.118.307	39.010.969	2.168.341
1319	277.743.705	32.632.709	92.726.282	64.863.471	5.409.249
1320	253.566.139	30.861.182	91.735.364	55.530.438	4955.069
1321	252.373.573	21.275.495	118.070.809	43.787.370	517.636
1322	258.216.253	31.829.596	129.480.353	52.830.567	5.296.884
1323	751.115.173	31.301.574	125.928.568	53.576.000	6.046.475
1324	245.142.822	40.882.775	93.912.207	97.894.255	5.381.217
1325	256.479.315	46.549.382		88.557.930	5.158.651

TABLO 17: 1326 (1910-1911)-1334 (1918-1919) Yılları Arasında Tahsildarların Tahsil

Ettikleri Bazı Vergiler ve Miktarları

1326 (1910-1911)

Emlâk ve Akar Vergisi	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmanı
259.942.000	40.855.200	128.961.200	5.843.400

1327 (1911-1912)

Musakkafat, arazi ve arsalar vergisi	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmanı
266.798.000	31.995.600	102.000.000	3.500.000

1328 (1912-1913)

Musakkafat ve arazi vergileri	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmanı
293.811.000	39.740.000	107.643.000	5.500.000

1330 (1914-1915)

Musakkafat, arazi ve arsalar vergisi	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmanı
350.000.000	50.000.000	100.000.000	4.000.000

1331 (1915-1916)

Musakkafat, arazi ve arsalar vergisi	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmanı
280.000.00	70.000.000	60.000.000	2.000.000

1332 (1916-1917)

Musakkafat, arazi ve arsalar vergisi	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmanı

220.000.000	45.000.000	40.000.000	1.200.000
-------------	------------	------------	-----------

1333 (1917-1918)

Musakkafat ve arazi vergisi	Temettü Vergisi	Vergi Tezakiri Esmam
170.000.000	37.000.000	4.000.000

1334 (1918-1919)

Musakkafat, arazi ve arsalar vergisi	Temettü Vergisi	Bedel-i Nakdi	Vergi Tezakiri Esmam	Hisse-i iane
210.000.000	75.000.000	1.000.000	1.300.000	1.200.000

TABLO 18: Tahsildarlar Tarafından Düzenlenmiş, Mükelleflere Ait Vergi Miktarını

Gösteren Defter

		Cinsi			Nevi					
	Nakid	İrad ve masraf	Nisfiye ziyamı	Yekûn	Vergiden	Tezkere-i ianeden	Say-ı hazineden	Hisse-i maarifden		Teçhizat-ı askeriye ianesi tertibatından
	42			42	40			2		
	42			4	40			2		
	42			42	40			2		
	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
00	44			44	40			2		2
20	44			44	40			2		2
20	46			46	40	20		2		2
20	572			572	520	20		1		25
20	101			101	90	20		26		5
20	101			101	90	20		4	20	5
20	572			572	520	20		1		25
20	674			674	610		1	26		30
20	113			113	113	20		30		
20	113			113	113	20		1	10	1
30	22			22	20	50		1	10	1
10	22			22	20	20		1	10	1
10	22			22	20			1	10	1
10	22			22	20			1	10	1

10	22			22	20			1		10	1
10	23			23	20			1		10	1
10	157			157	140			0.5		0.5	8
20	113			113	113			0.5			
30	270			270	253		1	7		30	8

TABLO 19: 1316 Yılına Ait Bazı Tahsildarların İsimleri ile Tahsilâtlarını Mübeyyin Defter

Sene	Esami-i tahsildaran	Daire	Kuruş	Para
316	Nazif Efendi	1	214	20
316	İbrahim Efendi	1	864	20
316	Süleyman Efendi	1	1124	20
316	Atıf Efendi	1	1824	20
316	Şaban Efendi	1	2329	20
316	Hamid Efendi	1	2364	20
316	Halis Ali Efendi	2	2269	20
316	Remzi Efendi	3	1762	20
316	Nihad Efendi	3	1900	20
316	Zekeriya Efendi	3	1264	20
316	Mücahid Efendi	4	920	20
316	Osman Efendi	4	1164	20
316	-	4	763	20
316	İbrahim Efendi	5	2504	20
316	Mustafa Efendi	5	899	20
316	Emrullah Efendi	6	1564	20
316	Hüseyin Efendi	6	2254	20
316	-	6	1945	20
316	Kamil Efendi	6	1364	20
316	Ali Efendi	7	2364	20
316	Fuad Efendi	8	504	20
316	Cemil Efendi	8	1929	20
316	Mehmed Sami	9	2364	20
316	Nükreddin Efendi	9	387	20
316	Hasan Vasfi Efendi	9	500	20
			38520	20

TABLO 20: 1317 Yılına Ait Bazı Tahsildarların İsimleri ile Tahsilâtlarını Mübeyyin

Defter

Sene	Esami-i tahsildaran	Daire	Kuruş	Para
317	İbrahim Efendi	2	255	
	İbrahim Efendi	2	255	
	Abdi Efendi	2	13	10
	Akif Efendi	2	255	
	Şaban Efendi	2	255	
	Cemil Efendi	2	255	
	İbrahim Efendi	2	255	
	Remzi Efendi	3	6	
	Halil Efendi	3	115	
	Zekeriya Efendi	3	171	
	Mehmed Efendi	3	125	
	Cezmi Efendi	4	255	
	Osman Efendi	4	255	
	İbrahim Efendi	5	115	
	Mustafa Efendi	5	255	
	Ömer Efendi	6	255	
	Mustafa Efendi	6	164	
	Kamil Efendi	6	255	
	Azmi Efendi	6	199	
	Ali Efendi	7	249	
	Cemil Efendi	8	155	
	Mustafa Efendi	8	115	
	Fuad Efendi	8	110	
	Senai Efendi	9	255	
	Cezmi Efendi	9	115	
	Yusuf Efendi	9	255	
	Hasan Vasfi Efendi	9	115	
	Hamid Efendi	9	161	20
	Nükreddin Efendi	9	84	
	Sami Efendi	10	115	
			5450	

TABLO 21: 1318 Yılına Ait Bazı Tahsildarların İsimleri ile Tahsilâtlarını Mübeyyin

Defter

Sene	Esami-i tahsildaran	Daire	Kuruş	Para
318	Nazif Efendi	1	2293	10
318	İbrahim Efendi	1	2593	10
318	Arif Efendi	1	793	10
318	Şaban Efendi	1	2793	10
318	Cemil Efendi	1	2793	10
318	Asım Efendi	1	1644	10
318	Cabbar Ali Efendi	1	793	10
318	Yaver Efendi	1	419	10
318	Sami Efendi	1	2793	10
318	Zakir Efendi	2	289	10
318	Ahmed Efendi	2	293	10
318	Remzi Efendi	3	573	10
318	İsmail Müfid Efendi	3	1032	10
318	-	4	2292	10
318	Osman Efendi	4	1894	10
318	İbrahim Efendi	5	2422	10
318	Mustafa Efendi	5	261	10
318	Kamil Efendi	6	2493	10
318	Ömer Efendi	6	2793	10
318	Cemal Efendi	6	1713	20
318	Mücahid Efendi	6	2793	20
318	Azmi Efendi	6	1080	20
318	Hafız Efendi	6	2072	20
318	Ali Efendi	7	2793	20
318	Cemal Efendi	8	371	20
318	-	8	1465	20
318	Fuad Efendi	8	2599	202
318	Celil Efendi	9	877	20
318	-	9	1042	30
318	Yusuf Efendi	9	293	10
318	-	9	1411	10
			50673	20

TABLO 22: 1319 Yılına Ait Bazı Tahsildarların İsimleri ile Tahsilâtlarını Mübeyyin Defter

Sene	Daire	Esami-i tahsildaran	Kuruş	Para
319	1	Cemil Efendi	1409	
319	1	Şaban Efendi	1309	
319	1	Asım Efendi	960	
319	1	Nazif Efendi	609	
319	1	Atıf Efendi	719	
319	1	Sami Efendi	1309	
319	1	Abdullah Efendi	28	
319	1	Naci Efendi	897	
319	1	Yaver Efendi	214	
319	2	Halis Ziya Efendi	216	
319	2	Asım Efendi	522	
319	2	Zeki Efendi	79	
319	2	Rıza Efendi	209	
319	2	Hilmi Efendi	9	
319	3	Mehmed Efendi	509	
319	3	Arif Efendi	179	
319	3	-	1061	
319	3	Tevfik Efendi	842	
319	3	İlyas Efendi	211	
319	3	Hakkı Efendi	1409	
			14512	
319	4	Hüseyin Hüsnü Efendi	1159	
319	4	Mehmed Nuri	1409	
319	4	Osman	809	
319	4	Hasan Tahsin	110	
319	4		609	
319	4	Bekir	580	
319	5	İbrahim	1333	
319	5	Nükreddin	966	
319	6	Kamil	1059	
319	6	Embiya	1059	
319	6	-	1409	
319	6	Azmi	1157	
319	6	Ömer	1314	
319	6	Cemal	1214	
319	7	Ali	1059	
319	7	Nesim	1759	
319	8	Hakkı	409	
319	8	Fuad	309	
319	8	Cemil	664	
319	9	Hamid	92	
319	9	Nusreddin	189	
319	9	-	209	
319	9	Hüseyin	1309	
319	9	Salih	809	
319	9	Hasan	1359	
319	10	Teyfur	431	
319	10	Haşim	909	

			38665	20
--	--	--	-------	----

TABLO 23: 1320 Yılına Ait Bazı Tahsildarların İsimleri ile Tahsilâtlarını Mübeyyin Defter

Sene	Daire	Esami-i tahsildaran	Kuruş	Para
320	1	Cemil Efendi	1355	20
320	1	Şaban Efendi	1355	20
320	1	Asım Efendi	415	20
320	1	Nazif Efendi	885	20
320	1	Atıf Efendi	1355	20
320	1	Sami Efendi	725	
320	1	İbrahim Efendi	885	20
320	1	Naci Efendi	1120	20
320	1	Asım Efendi	1120	20
320	2	Hazım	1355	20
320	2	Saadet Efendi	226	
320	2	Ziya	341	20
320	2	-	885	20
320	2	Zakir	957	
320	3	İlyas	855	20
320	3	Hakkı	1355	20
320	3	Mehmed	1585	20
320	3	Arif	1585	20
320	3	Remzi	1120	20
320	3		1585	20
320	3		885	20
320	4		1120	20
320	4	Mehmed Ferdi	1120	20
320	4	Hasan Tahsin	1120	20
320	4	Hasan Sami	495	
320	4	Cemal	885	
320	5	ibrahim	1120	20
320	5	hüsnü	1120	20
320	6	Şevket	603	20
320	6	Şakir	1035	20
320	6		885	

TABLO 24: 1324-1325 Yılları Arasında Bazı Vilâyetlerde Tahsildarlar Tarafından Tahsil Edilen Vergilerin Miktarları

Emlâk ve Arazi Vergisi		
	1324	1325
Erzurum Vilâyeti	4.047.225	3.172.848
Hicaz Vilâyeti	28.506	47.059
Halep Vilâyeti	7.375.209	5.950.067
Hüdavendigâr Vilâyeti	18.564.707	16.282.324
Mamûretülazîz Vilâyeti	2.771.965	2.446.063
Bitlis Vilâyeti	1953.797	1.515.210
Manastır Vilâyeti	7.947.818	8.049.316
Yanya	3.470.471	3.643.830
Yemen	4.173.265	4.078.418
Van	1.142.983	1.394.627
Musul	2.611.272	4.554.497

Temettüat		
	1324	1325
Erzurum Vilâyeti	421.212	300.283
Hicaz Vilâyeti	2.380.908	2.543.818
Halep Vilâyeti	504.980	558.264
Hüdavendigâr Vilâyeti	1.293.990	1.024.459
Mamûretülazîz Vilâyeti	269.518	232.814
Bitlis Vilâyeti	145.541	100.334
Manastır Vilâyeti	569.650	787.875
Yanya	453.490	402.008
Yemen	4.615.867	5.921.224
Van	50.755	181.409
Musul	550.434	707.229

Vergi Tezakiri Esması		
	1324	1325
Erzurum Vilâyeti	80.910	55.126
Hicaz Vilâyeti	0	0
Halep Vilâyeti	338.290	206.648
Hüdavendigâr Vilâyeti	351.473	271.536
Mamûretülazîz Vilâyeti	102.189	95.331
Bitlis Vilâyeti	64.108	38.036
Manastır Vilâyeti	303.808	207.960
Yanya	118.703	85.816
Yemen	0	0
Van	16.836	17.096
Musul	59.040	108.250

EKLER

Ek 1: 1871 Emvâl-i Miriye Tahsilâtı İçin İstihdâm Olunacak Tahsildârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-i Me'muriyetleri Hakkında Ta'limâtır.

Birinci Bend: Evvelâ yirmi yaşından yukarı olup vücudca sakamet ve “illetten sâlim olmak sâniyen hükümet içinde istihdâma elverecek liyâkat-ı zâtiye ve istikâmet-i kavliyye ve fi'liyyesi vesâ'ir ahvâl-i şahsiyesi matluba muvâfık bulunmak sâlisen mutlakâ Türkçe yazı yazmak ve defter yapmasını bilmek ve râbi'an kuvva-yı kefil ve sened vermek hususlarıdır. Bu evsâf ile muttasıf teba'a-i devlet-i aliyyeden İslâm ve Hristiyan'dan mahallerince münâsib görünenler tahsildarlığa intihâb olunacaktır.⁶³⁶

İkinci Bend: Vilâyet dâhilinde kâ'in mahallerde istihdâm olunacak tahsildârların beher sancâk merkezi için birer neferi sancâk baştahsildârı nâmıyla makarr-ı mutasarrıfı olan kasabalarda ve işbu sancâk baştahsildârlarından mâ'adâsı kazâ baştahsildârı nâmıyla kâ'imakâm makarrı olan kazâlarda bulunacaklardır. Ve ikinci sınıfı süvâri ve piyâde olmak üzere iki nevi olarak kezâlik sancâk başlarında kullanılacaktır.

Üçüncü Bend: Tahsildârların elbise ve esliha vesâ'iresi ve süvârisinin esb ve mâlezimesi kendi taraflarından tesviye olunmak üzere bir hey'et-i muntazamada olması lâzım geleceğinden sancâk ve kazâ baştahsildârlarının ve piyâde sınıfının setri ve pantolon ve süvâri sınıfının potur ve cepken olmak ve sınıflarına göre yekdiğerinden farklı bulunmak üzere bir renkte çuka veyâhud abadan yapılacaktır ve işbu elbise ile kılıç kayışı ve defter çantası vesâ'iresinin masârifi neye bâliğ olursa mâh-be-mâh ma'âşlarından istifa kılınacaktır.

Dördüncü Bend: Her kazâda bulunan tahsildârların vezâ'if-i mahsûsalarını tamâmıyla ifâ eyledikleri kazâ kâ'imakâmı tarafından tasdik olunur ise her ay başında mahalli mâl sandığından verilip ol kazâda müstahdem olan zaptiye askerinin aylık defterine idhâl ile mu'âmelât-ı kalemiyyesi icrâ olunacaktır.

Beşinci Bend: Sancâk baştahsildârlarıyla birinci sınıf tahsildârlar tahsiline me'mur oldukları emvâl için verilen numunesi vechile defâtir-i mahsusa tutacakları misillu her kazânın rüsüm-ı miriyesi dahi sancâk başlarında sandık eminleri ve hesâb kâtibleri ile birlikte bulunup taksiti gelmiş mürettebatı aramak ve lede-l-iktizâ kâ'imakâma haber vermek ve akçe teslim olundukça her mahalle ve karyenin teslimâtını kayd etmek ve vergi ve i'âne ve öşürden taksiti geçmiş köylere tahsildâr irsâliyle icrâ-yı tahkikât eylemek ve rüsüm-1 miriyeye Jurnal ve defterlerini yapmak vazife-i asliyesi olacaktır. Sınıf-ı sâni tahsildârları dahi bunların idâre ve kumandasında bulunacaktır.

Altıncı Bend; Her kazânın hâvi olduğu kurâ süvâri ve icâbına göre piyâde şahsildârların mevcuduna tatbikan iki veya üç veya daha ziyâde ve noksan kol ve cihetlere taksim ile her kol yekdiğerine mu'âvenet etmek için ikişer tahsildâra ihâle kılınacak ve kasabada olan mahallât dahi lüzumuna göre piyâde tahsildârlara tahsis olunacaktır ve her

⁶³⁶ Bu maddeye “Karâr-ı âhir hükmünce tahsilât için mahsus me'mur istihdâmından sarf-ı nazar kılınmış olmağla vazifeleri “asâkir-i zaptiyyeye ilâve-i me'muriyet edilmiştir” şeklinde not düşülmüştür.

tahsildârın me'mur olduğu kolda kaç karye veya mahalle var ise her birinin vergi ve i'âne ve a'shârının mikdârını ve taksitlerinin kifâyetini mübeyyin numunesi vechile başkaca birer matbu el defterleri çantalarında bulunacağından her taksitten sandığa teslimât vuku buldukça o defterlere dahi kayd olunacaktır.

Yedinci Bend: Sınıf-ı sâlis tahsildârları sınıf-ı evvel tahsildârlarıyla sancâk baştahsildârlarının re'yine tâbi olacakları misillü cümlesi hey'etiyle bulunduğu kazâ kâ'imakâmının emri altında olacaklarından hangi sınıf tahsildârlardan olursa olsun me'muriyetini infâz ve icrâda bilâ-sebeb-i sahîh terâhi ve kusur eder ise ilk defasında tenbih ve tevbih olunup ikinci defasında bir aylık ma'âş mikdâr akçe cezâ kendisinden alınmak ve yine mütenebbih olmaz veyâhüd olunan tenbihâtı adem-i itâ'atle icrâ etmez ise me'muriyetinden tard olunmak lâzım geleceğinden tahsildârlardan birinin adem-i takayyüde dâ'ir böyle bir hareketi vuku'unda meclis-i idârede bi-t-tedkik sâbit olduktan sonra bâmazbata mutasarrıflıktan istizân olunarak icâbı icrâ kılınacak ve bu makulelerden birer aylık mikdâr-ı cezâ ahz olunmuş olan mebâliğ mazbatasıyla re's-i sancâğa gönderilerek merkez odasından emâneten hıfz ile sene âhîrinde o kazânın tahsildârlarından ifâ-yı hüsn-i hizmet ve gayret etmiş olan her kimler ise hizmet ve gayretleri derecesine göre onlara taksim olunacak ve bu makule vuku'ât ve icraâtın sene âhîrinde bir kere birer jurnalı merkez vilâyete gönderilecektir ve tahsildârlar hakkında bu vechile cezâ-i akçe ahzı ve kendilerinin me'muriyetlerinden tardı misillü mu'âmelât mücerred me'muriyetlerinde kusur ve müsâmahaları üzerine müterettib olub töhmet ve kabâhat ve cinâyete müte'allik sâ'ir ahvâlde muktezâyı hükm-i kânun ne ise bilâ-istisnâ icrâ kılınacaktır.

Sekizinci Bend: Tahsildârların icrâ edecekleri me'muriyetlerin vezâ'ifi bâlâda beyân olunduğu vechile mahdud ve mu'ayyen olduğundan ve ma'âşları dahi bu hizmetin ücreti bulunduğundan tahsildârlar işbu umûr-ı tahsiliyeden başka işlerde kullanılmak veyâhüd diğer me'muriyetlerde istihdâm olunan bir me'mura tahsildâr ma'âş aldırılmak misillü bir hâl ve hareket vuku bulur ise müddet-i istihdamın verilen ma'âş kâmilten o mahalin mülkiye me'mûrlarına tazmin ettirilecektir.

Dokuzuncu Bend: Köylere giden tahsildârların me'kulâtı ve şa'ir ve saman tayinâtı için evvel emirde her mahallin râyicine göre kazâ idâresinden fi'ât-ı mutedile takdir ve ilân olunup o fi'at ile köylerde aldığı me'kulât ve yem bahâsını ödemeyen tahsildârlardan akçeleri alındıktan sonra kendileri te'dib olunacaktır.

EK 2: 1875 Tahsilât-ı Emval-i Miriye Hakkında Talimat

Tahsil-i emval işleri umur-ı zabıttan alınarak talimâtında dahi gösterildiği üzere nevahi dâ'ireleri meclisleri vesâtetiyle ve kemâ-fi-s-sâbık vâlî ve defterdar ve mutasarrıf ve muhâsebeci ve kâ'imakâm ve mâl me'mûrları mafifetleriyle rü'yet kılınacağından bunlara âlet-i tedkikât ve ihtârât olmak ve te'hirâtan dolayı terettüb eden mes'uliyet kemâ-fi-s-sâbık me'mûrin-i müşâr-ü-mûmâileyhe â'id bulunmak üzere istihdâm olunacak tahsilât yoklamacıları hakkında ta'lîmât-ı mahsusadır.

Birinci Madde: Mürettebât-ı miriyenin dâ'imâ hesâblarını teftiş ve tediyesi tehir eden tekâsitin ifâsını ta'cîl etmek üzere tahsilât yoklamacısı nâmıyla her kazada lüzûmuna göre süvari olarak birer veya ikişer ve vâlî ve mutasarrıflık ve kâ'imakâmlar merkezleri olan şehir ve kasabalarda dahi piyâde olmak üzere başkaca birer nefer muvazzaf me'mûr istihdâm olunacaktır.

İkinci Madde: Yoklamacılar her sınıf-ı teba'a-i devlet-i aliyyeden ve mevsûk ve mutemed kesândan ve okur ve yazar ve hesâb bilir takımdan olmak üzere meclis-i idâreler ma'rifetiyle ta'yîn olunarak her birinden kefil alınacaktır.

Üçüncü Madde: Yoklamacıların kıyâfet-i mahsûsalar olacaktır ve me'muriyetlerini hâvî yedlerinde hükûmet-i mahalliye tarafından memhûr tezkere bulunacaktır.

Dördüncü Madde: Yoklamacıların kazâlarda mâl müdürlerinin ve livâlarda muhasebecilerin ve vilâyetlerde defterdârların maiyeti me'murlarından ma'dud olacaktır. Bunların vezâ'ifine dâ'ir hareketlerinden me'murin-i mûmâileyhim derece derece mes'ûl tutulacaktır. Binâberin işbu yoklamacıların seyr ü hareket ve umûr-ı me'mûrelerine muvâzabetleri me'murin-i mûmâileyhim taraflarından taht-ı dikkat ve nezârete alınarak me'muriyetine devam etmeyen ve hilâf-ı kâ'ide ve nizâm-ı hâl ve hareketde olanların tebdillerini bâ-müzekkere-i-i mahsûsa meclis-i idârelere beyan ile tebeyyün edecek hâle göre tebdil olunacaktır.

Beşinci Madde: Tahsilât yoklamacılarına beher sene-i mâliye İbtidâsında mensub olduğu kazâ mâl kaleminden her köyün vergi ve bedelât-ı askeriye ve mürettebât-ı miriye-i sâ'iresini mübeyyin numunesi vechile mâl me'murları taraflarından memhur bir kıt'a defter verilecektir.

Altıncı Madde: Yoklamacılar gerek mâl kalemi kayıdlarından ve gerek esna-yı teftişde görecekları ilmühaberlcrden matlubât-ı miriye tahsilât ve teslimatını târihleriyle defterne kayd ve işaret edeceğinden tahsilâtı geri kalan mahaller nereleri ise derhâl ol köye azimetle muhtârın hesâbını tedkik ve rüyet eyleyecektir.

Yedinci Madde: İbtidâ-i tedkikde cmvâl-i matlube kimler üzerinde olduğu muhtârdan su'al ve tahkik olunarak ve aslı ile teslimât bi-l-muvâzene kusur u matlubatın mikdâr-ı sahihi anlaşıl原因 olarak ba'dehü medyunînin yedlerinde bulunması lâzım gelen vergi sergilerini mu'âyene ve tedkik ile hakikaten borcunu vermemiş ve tekâlif-i sâ'iresinden de hisse-i musîbesini îfâ etmemiş bulunanlar görülür ise deynini te'diye ve îfâ etmesi hakkında kendisine tenbîhât-ı mukteziye icrâ edecek ve işbu tedkikde muhtâr yedinde mevcûd para olduğu görülür ise yine muhtâr yediyle mâl sandığına irsâl ettirilecektir.

Sekizinci Madde: Esnâ-yı tedkikte mürettebât-ı mîriyeden zimmetine para

geçiren muhtârlara tesâdüf olunur ise nâhiye dâ'iresi meclisine ihbâr-ı keyfiyet edilecek ve icâbı hâlinde merkez kazâyâ dahi haber verilecektir. Ve ahâlîden vaktiyle borcunu te'diye etmeyenlere tesâdüfle yedinci maddede gösterildiği vechile icrâ edilen tenbîhât ve ihtârâtın fâ'idesi görülemediği ve nâhiyesi dâ'iresi meclisinin i'ânesinden dahi bir semere hâsıl olamayacağı anlaşıldığı hâlde merkez kazâyâ bildireceklerdir. Şu kadar ki sunûf-ı ahâlîden istihsâl olunacak emvâl-i mîriyenin nizâm-ı mahsus mücibince tekâsît-i mu'âyene ile ceste ceste istifâsı mukarrer olduğundan tahsilât yoklamacılarının nâhiye dâ'iresi meclislerine veyâhûd merkez kazâyâ irâ'e ve şikâyet edecekleri adamlar bu taksitlerden vakt ü zamanında borcunu ödememiş olan köylülerden olmak lâzım gelecektir.

Dokuzuncu Madde: İşbu yoklamacılar paraya el sürmeyecektir ve emânet ve tavîz ve ma'âş ve-l-hâsıl her ne nâm ile olur ise olsun köylüden ve muhtârlardan hiçbir para kabz etmeyeceklerdir.

Onuncu Madde: Yoklamacılar altıncı maddede gösterildiği vechile icâb ve lüzûmuna ve gerek hükümetten alacakları emr üzerine hesâbları yoklamak üzere hangi köy ve mahalleye gider ve gittiği mahalde ne kadar zamân tevakkuf ve ârâm eyler ise yedlerinde bulunacak defterin zirinde münâsib bir mahâline ol mahale gittiği târîhiyle yoklamayı icrâ ettiği tahrir olunduktan sonra muhtâra tasdik ve temhir etdirilecek ve yoklamacıların infisâli vukûunda ellerinde bulunan defterler ma'rifet-i hükümetle bâ-sened halefine devr ve teslim edilecektir.

On Birinci Madde: Yoklamacılar dolaşacakları köylerde gerek kendileri ve gerek hayvânları için ahâlîden meccânen yem ve yiyecek almayacaklar ve ahaliî hakkında bir guna mu'âmele-i cevri ve âzâr göstermeyecekler ve bu hâllerin vuku'u tahakkuk eder ise o makûleler hakkında mücâzât-ı kânûniye icrâ olunacaktır.

Fi 25 Rebiu'l-evvel 92 (1 Mayıs 1875)

Birinci Bâb

Tahsildârlar ile Kazâ ve Livâ Sertahsildârları Hakkındadır Birinci Fasil

Tahsildârların Suret-i İntihâb ve Muhassasâtı

Birinci Madde: Her vilâyet ve livâ merkezi olan kazâlarla bi-l-umum mülhakât kazâlarının ve birer kazâ i'tibâr olunan Dersa'âdet devâ'ir-i belediyesinin birer sertahsildâr ve ma'iyetinde kazâ ve dâ'irenin cesâmetine ve emvâlinin derecâtına göre birer piyâde ve ikişer süvâri veyâhud daha ziyâde tahsildâr bulunacaktır. Zikr olunan sertahsildârlar taşraların merkezinde mâl müdürlerinin ve mülhakâtında mâl me'murlarının ve Dersa'âdet'de dâ'ireler reis me'murlarının refâkatinde bulunacaktır.

İkinci Madde: Merkez-i vilâyet olan livâlar ile mülhakâtı olan livâların her birinde bir livâ sertahsildârı bulunacak ve bunlar vilâyet merkezlerinde umur-ı mâliye müdürlerinin ve mülhakâtı olan livâ merkezlerinde mâl müdürlerinin refâkatinde ve mecmu'u merkez-i vilâyetde bulunan umur-ı mâliye müdürlerinin taht-ı nezâretinde olacaktır.

Üçüncü Madde: Kazâ sertahsildârlarıyla piyâde ve süvâri tahsildârlarının mutlakâ okuyub yazmağa ve bir köy veya mahallenin mürettebâtı hesâbını rüyet ve teftiş edecek derecede hesâb yapmağa muktedir olması ve yirmi yaşından aşağı ve elli yaşından yukarı olmaması ve rükub ve nüzule iktidâr sâhibi bulunması ve bir cinâyetle müttehim olmuş ve taksirâtlı müflis olup da iâde-i itibâr eylememiş makuleden ve zimmet-i miriye ashâbından ve bulunduğu kazâ hükümet ve mâl me'murlarının akrabâ ve tevâbi'inden bulunmaması meşrutdur.

Dördüncü Madde: Livâ sertahsildârları umur-ı hesâbiyede bir livâ mâl müdürlüğünü idâre edebilecek iktidârı hâ'iz ve evsâf-ı matlube ile muttasıf olacak ve bunlar Mâliye Nezâreti tarafından bi-l-intihâb tayin ve i'zâm kılınacaktır. Eğer zikr olunan iktidârı hâ'iz mahallerinde adam bulunub da mahallerince bi'l-intihâb keyfiyeti nezârete iş'âr olunduğu hâlde tasdik-i me'muriyeti câ'iz olacaktır. Livâ sertahsildârları Mâliye Nezâretince intihâb olunur ise kefilleri Dersa'âdet'de ve mahallerince intihâb edilir ise kefilleri livâ merkezinde ahz olunarak alınan kefillerin isimleri nezâret-i mâliyeye bildirilir ve bir şahıs için iki kefil alınır ve beher altı mâhda bir kere kefillerin ahvâli ba'de-t-tahkik icâbına göre tecdiden ibkâ veyâhud tebdil-i icrâ olunur.

Beşinci Madde: Kazâ sertahsildârlarıyla ale-l-umum piyâde ve süvâri tahsildârları üçüncü maddede muharrer şerâ'iti hâ'iz olmak üzere taşralarda kazâ meclisi idârelerince ve Dersa'âdet'de devâ'ir-i belediyece bi-l-intihâb tayin olunacak ve bunların hin-i nasbında zimmetlerine para geçirmeyeceğine ve geçirecek olur ise tazmin edeceklerine dâ'ir ashâb-ı emlâktan ikişer kefil alınacak ve beher altı mâhda bir kere madde-i sâbıkada muharrer mu'âmele icrâ olunacaktır.

Altıncı Madde: Tahsildârlar ile kazâ sertahsildârlarının tasdikli kefâlet senedleri taşrada kazâ mâl kaleminde ve Dersa'âdet'de dâ'ire-i belediyede hıfz olup bir imzâlı

⁶³⁷ "Tahsil-i Emval Nizam-nâmesi", Düstur, 1. Tertip, c. 4, s. 382-92, 1296.11.25/10 Kasım 1879.

sureti taşrada kazâ mâl me'murları tarafından defterleriyle berâber umur-ı mâliye müdürlerine veyâhüd livâ mâl müdürlerine ve Dersa'âdet'de tahsilât-ı umumiye me'muriyetine gönderilir ve kefâlet senedi alınmayarak istihdâm olunan tahsildârların yolsuz hareketlerinden kazâ mâl me'murları mes'ûl olacağı gibi şâyed zimmetleri zuhur edecek olur ise onlara tazmin ettirilecektir.

Yedinci Madde: Taşralarda piyâde tahsildârları kasaba ve süvâri tahsildârları karyeler kabzımâlları olan muhtârların hesâblarını teftiş ve tahsilâtta tehhür edenleri tazyik edecekleri misillü Dersa'âdet'de dahi piyâde tahsildârları mahallât ve süvâri tahsildârları mülhakât mürettebâtını vakt ü zamânında te'diye etmeleri için ashâb-ı emlâka mürâca'at eyleyecek ve bunlar kazâ ve dâi're sertahsildârlarının taht-ı emrinde hareket eyleyecektir ve lede'I-hâce sertahsildârlar dahi bi'zzât kurâ ve kasabâtın hesâbâtını teftiş ve tedkik edeceklerdir.

Sekizinci Madde: Tahsildârlar ara sıra ve nihâyet bir ayı geçirmeyerek mâ kalemine mürâca'at ile işbu nizâmnâmeye merbut 000 numaralı numune mucibince tutacağı defterine her mahalle veya karye mürettebâtına mahsûben ne kadar teslimât vuku' bulunduğunu bi-t-tahkik târih ve cins ve nev'ile kayd edeceklerdir.

Dokuzuncu Madde: Sertahsildârlar ile piyâde ve süvâri tahsildârları yapılacak numunesi vechile elbise iktisâ edecek ve hayvân takımları bir nesakda olup alâmet-i fârikaları bulunacaktır.

Onuncu Madde: Dersa'âdet ve taşralarda istihdâm olunacak sertahsildârlar ile piyâde ve süvâri tahsildârlarının ta'yinât ve elbiseleri esmânı ve hayvânlarının masrafı ve geşt ü güzâr harcırâhları kendilerine âid olmak üzere işbu nizâmnâmeye merbut 000 numaralı cedvel mucibince kendi me'muriyetleri dâhilinde tahsil olunan (|) ergi ve bedel-i 'askeriyenin gerek sene-i hâliye ve gerek sene-i mâziye tahsilâtının kâffesinren yüzde hesâbıyla mu'ayyen olan tahsildariyeyi alacaklar ve bu tahsildâriyeden mâ'adâ hiçbir sebep ve nâm ile başka bir şey talep ve ahz edemeyeceklerdir.

On Birinci Madde: Onuncu maddede gösterildiği üzere ahz olunacak tahsildâriyenin yüzde kırkı müsâvâten süvâri tahsildârlarına ve on beşi piyade tahsildârlarına ve yirmi beşi kazâ sertahsildârlarına ve yirmisi liva sertahsildârlarına âid olacaktır.

On İkinci Madde: Gerek tahsildârlar ve gerek kazâ ve livâ sertahsildârları akçeye el sürmeyip ve hiçbir sebep ve nam ile tahsilâtıdan para almayıp tahsildâriyelerini tahsilât vâkı'aları nisbetinde varaka -i sahihe üzerine sened-i makbûz i'tâsıyla mah be mâh mâl sandıklarından ahz ve istifa edeceklerdir.

On Üçüncü Madde: Tahsildârlar vakt-i taksiti vürud ettiği hâlde mürettebât-ı miriyesini te'diye etmediği defterlerinden müstebân olan mahalle ve kurâyâ gidip nezdinde para bulunmadığı bi-I-muhâsebe tebeyyün eden kabzımâlları ya'ni muhtârları derhâl mâl sandığı idâresine i'zâm ve birinci maddede murharrer olduğu üzere emr-i teftiş icrâ ve itmâm eyleyeceklerdir ve zimmeti tebeyyün eden kabzımâllar ya'ni muhtârlar haklarında lâzım gelen mücâzât-ı kânüniye icrâ olunacaktır.

On Dördüncü Madde: Kazâ sertahsildârları her mahalle ve köyden talep olunan verginin birer müfredât defterini 000 numaralı nümunesi mucibince her sene Kânünisânî

ibtidâsından Şubat gâyetine kadar iki ay zarfında tahrir-i emlâk kalemlerinden çıkarıp ilân edilmek üzere tahsildâr ma'rifetiyle mahallât ve kurâ kabzımâllarına ya'ni muhtârlarına göndereceklerdir.

On Beşinci Madde: Her sene Mart girmezden on beş gün mukaddem tahrir-i emlâktan verilen ma'lûmât üzerine her karye veya mahalleden nüfus-u mevcude itibâriyle talep olunacak bedelât-ı askeriyenin mikdâr-ı mecmu'unu mübeyyin meclis-i idâre tarafından verilecek tevzi mazbatalarını mahallât ve kurâ ihtiyâr meclislerine i'tâ etmek ve karâr-ı âhir hükmüne tevfikân tevzi' defterini yaptırıp bir nüshasını o mahalle veya karyenin kabzımâlina ya'ni muhtârına verdirmek ve bir nüshasını dahi on dördüncü maddede gösterildiği vechile ilân ettirmek sertahsildârın vezâ'ifindendir.

On Altıncı Madde: Mürettebât-ı miriyesini vaktiyle ifâ etmediği cihetle kabzımâllar ya'ni muhtârlar tarafından tahsildârlara irâ'e olunacak medyunlar tahsildârlar tarafından köylerde ihtiyâr meclisine ve kasabalarda dâ'ire-i belediyece celb ile borçları tahsil edilecek ve ifâ etmedikleri hâlde ihtiyâr meclisi veyâhud dâ'ire-i belediyece ma'rifetiyle evvelâ medyun hâline göre hânesinin idâresine kâfi eşyâsı sâniyen esnâfın edevât-ı sinâ'iyesi sâlisen zürrâ'nın çift ve zirâ'at edevâtıyla çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtın miri hissesi müstesnâ tutularak kusur-ı esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâyı beytiye ve emvâl-i sâire-i menkulesinden deynine kâfi olacak mikdârı tahsildâr hâzır olduğu hâlde icrâ kânununun işbu nizâmnâmeğe merbut elli ikinci maddesi hükmüne tevfikân sattırılıp esmânı bir kâ'ide teslim-i sandık ettirilir ancak esmâr ve zahâ'ir mevsimine göre tamâmıyla idrâk ettikçe fûruht olunamaz ve mezâd olunan eşyâdan kabzımâl ya'ni muhtâr ve sertahsildâr ile tahsildârlar ve mâl me'murları hafî ve celi bi'zzât ve bi'l vâsita hiçbir şey iştirâ edemezler.

On Yedinci Madde: Medyunun te'diye-i deyne kudreti olmadığı ihtiyâr meclisi veya dâ'ire-i belediyece malum olub da zâhirde satılacak zahâ'ir ve esmâr ve emvâl-i menkulesi ve nizâmen fûruhtu câ'iz olan emlâkı yok ise o makule medyunların zimmetleri si'a-i hâllerine ta'likten temhil olunacaktır.

On Sekizinci Madde: Emlâk vergisi ve bedel-i askeri on iki taksit ile istifâ olunmak üzere arâzi vergisi mahsulun zamân-ı idrâki olan Haziran ibtidâsından Teşrinisâni gâyetine kadar altı ay zarfında altı taksit ile istifâ kılınacağından bir taksiti ifâ etmeyen medyuna bir ihbârname-i resmi ile bir ay mühlet verilip yine te'diye-i deyn etmediği ve taksit-i âti dahi hulul eylediği hâlde sertahsildâr hükümet-i mahalliyece haber vererek o makulelerin emvâl-i menkuleleri hükümet-i mahalliyece fûruht ettirilmek üzere karyelerde ihtiyâr meclisleri ve kasabalarda esnâf kethüdâları ma'rifetleriyle bir mezâd pusulası yapılp ve ziri temhir ettirilip medyunun emvâl-i menkulesi müzâyede-i aleniyye icrâsıyla inkıtâ'-ı ragabâtdan sonra satdırılacak ve esmânı taksitden olan borcuna mahsûb edilecektir.

On Dokuzuncu Madde: Medyunun emvâl-i menkulesi ve servet-i nakdiyesi olmadığı hâlde sertahsildârlar o makulelerin ... numara ile işbu nizâmnâmeğe merbut fi 15 Şevvâl sene 88 târihli nizâm-ı mahsûsuna tevfikân emvâl-i gayr-i menkulesini hükümet-i mahalliye marifetiyle satdırıp deynini ifâ ettirecektir.

Yirminci Madde: Köy ve kazâca maktu'an ihâle ve ilzâm kılınan vâridât ile topdan ve perâkende olarak tâliblerine satılan emlâk ve zahâ'ir vesâ'ire ve rûsûmât ve

müteferrika bedelât ve hâsılâtından mültezim ve müşterileri veyâhud me'murları taraflarından teslim-i sandık edilen akçelerden tahsildârlar ile sertahsildârlar için tahsildâriye tevkif olunmayacaktır. Ma'mâfih hükümet tarafından talep olunduğu hâlde bu misillü zimemât ashâbını maiyeti vâsıtasıyla celb ile me'murin-i hükümete irâe etmek sertahsildârların vezâ'ifindendir.

Yirmi Birinci Madde: Yirminci maddede gösterildiği vechile emvâl-i iltizâmiye vesâ'ireden zimmeti olubda vakt-i taksitini üç mâh geçirmiş olanların mâl müdür ve me'murları tarafından sertahsildârlara memhur birer defteri verilecek ve bunlar dahi o makule zimemât ashâbına bir hafta zarfında ifâ-yı deyn eylemek üzere bir ihbârname-i resmi göndererek o müddet zarfında ifa-yı deyn eylemediği medyun deynini mu'terif bulunduğu hâlde hakkında hükm-i nizâm icrâ ile zimmeti tahsil kılınacaktır. O misillü tahsil te'ehhür edibde sertahsildârlar ma'rifetiyle ma'güzeşte tahsil olunacak zimemâta mukâbil yüz bine kadar yüzde bir ve yüz binden ziyâdesi için yüzde yarım hesâbıyla tahsildâriye verilecek ve bu tahsildâriyenin sülûsânı merkez livâda ise livâ sertahsildârına ve mülhakât kazâlarında ise kazâ sertahsildârına ve sülûsü ma'iyetlerinde müstahdem olanlara müsâvâten taksim ve itâ kılınacaktır, Merkez-i livâda bulunan kazâ sertahsildârları bu maddede âdi tahsildâr gibi hissedâr olacaktır.

Yirmi İkinci Madde: Yirmi birinci maddede gösterildiği üzere emvâl-i iltizâmiye vesâ'ireden zimmeti olan şahıs deynini tasdik etmediği veyâhud te'diyede ta'allül eylediği hâlde sertahsildârlar derhâl mahalli me'murlarına ekiden beyân-ı keyfiyet edecek ve mahalincede dahi meclis-i idâre ma'rifetiyle kânunşinâs ve mütefennin bir da'vâ vekili tayiniyle müte'allik olduğu mahkemede emr-i muhâkeme ve muhâsama ba'de-l-icrâ alınacak ilâm üzerine hukuk-ı hazine ma'güzeşte istifâ edilecektir. Kazâ mahkeme-i dağ'visinin rüyete me'zun olmadığı da'vâlar kazâ sertahsildârı tarafından livâ sertahsildârına ihbâr edilerek onun vâsıtasıyla iktizâsı ifâ kılınacaktır. Bu misillü bi-l-muhâkeme tahsil olunan zimemât için da'vâ vekillerine yüz bine kadar yüzde bir ve yüz binden yukarı yüzde yarım hesâbıyla ücret verileceği gibi bir misli dahi madde-i sâbıkada gösterildiği vechile taksim olunmak üzere sertahsildârlar ile tahsildârlara itâ kılınacaktır.

Yirmi Üçüncü Madde: Nizâmen ta'dile müstahak olub da tahrir-i emlâkca ta'dilâtı icrâ olunmamak veyâhud esnâ-yı tahrirde nâmına sehven emlâk tahrir edilmek gibi ba'zı esbâbdan dolayı vergisini vermeyenlerin cânib-i hükümete verecekleri istid'âları üzerine tahrir me'murları ma'rifetiyle ta'dilât ve tashihât vesâir muktezayâtını seri'an icrâ ettirmeğe ve mugâyir-i kânun ve kâ'ide kendisinden vergi talep olunanların hükümete takdim kılınan istid'âlarının dahi icrâ-yı mu'âmelâtıyla matlubât-ı miriyeyi ilişikden ve ahâliyi bu misillü iz'âc ve gadrden muhâfaza etmeğe sertahsildârlar me'zundur.

Yirmi Dördüncü Madde: Mülhakât-ı sancâklarda mutasarrıflığa olunan mürâca'atdan bir netice istihsâl olunamadığı suretde keyfiyet bir kere de livâ sertahsildârı tarafından vâli-i vilâyete yazılıb ondan da bir semere istihsâl edilemediği suretde doğruca Mâliye Nezâretine ihtâr-ı keyfiyete me'zun olduğu gibi vilâyet merkezlerinde olan sertahsildârlar dahi lede-I-hâce nezâret-i müşârileyhaya beyân-ı hâle mübâderet eyleyecektir.

Yirmi Beşinci Madde: Kazâ sertahsildârları umur-ı mevkulelerinde hükümet-i mahalliyeden mu'âvenet-i fiiliye göremedikleri hâlde vuku'âtın mevki ve zamân ve ahvâl-

i müteferri'asının tashihiyle keyfiyeti livâ sertahsildârına iş'âr edecek ve livâ sertahsildârı dahi merkez-i vilâyetde ise keyfiyeti maddeten tasrihiyle vâli-i vilâyete ve livâlarda ise mutasarrıfa ihbâr ile derhâl tedâbir seri'an ittihâz ve icrâsını talep eyleyecektir.

Tashildarlarla Sertahsildârların Mükâfât ve Mücâzâtı

Yirmi Altıncı Madde: Hizmetlerinde gevşeklik ve kusur eden tahsildârlar mülkiye me'muru huzurunda sertahsildârlar taraflarından birinci def'a tenbih ve tevbih olunur, ikinci def'asında cezâen bir aylık tahsildâriyesi kesilerek mâl sandığına irâd kaydedilir, üçüncü def'asında me'muriyetden ihrâc olunur.

Yirmi Yedinci Madde: Emvâl-i miriyeyi sirkat eden veya zimmetine akçe geçiren sertahsildâr ve tahsildârların meclis-i idâre marifetiyle sâbit zimmeti tahsil ve hakkında cezâ kânununun işbu nizâmnâmeğe merbut seksen ikinci ve doksanıncı maddeleri mücibince mu'âmele-i cezâiye icrâ kılınacaktır.

Yirmi Sekizinci Madde: Bi'l-umum tahsildârlarla sertahsildârlar gezdikleri yerlerde ahâleden meccânen yem ve yiyecek vesâ'ir şey alırlar ise cezâ kânununun işbu nizâmnâmeğe merbut yüz on birinci maddesine tevfikân haklarında icrâ-yı mücâzât olunacaktır.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Üç sene bilâ-fâsıla hüsn-i hizmet ve ifâ-yı vezâ'if-i me'muriyet eyleyen tahsildârlar kazâ sertahsildârı ve kezâlik beş sene bilâ kusur kazâ sertahsildârlığı edenler livâ sertahsildârı olabileceği gibi beş sene bilâ-kusur livâ sertahsildârlığı edenler dahi derece-i liyâkat ve ehliyetlerine göre sırasıyla daha büyük mâl me'muriyetlerine ta'yin edilecektir.

İkinci Bâb

Kabzımâllar

Kabzımâllık hizmetini ifâ edecek olan muhtârların me'muriyetleriyle vezâ'ifi

Otuzuncu Madde: Her karye veya mahallenin kabzımâllık vazifesi vilâyet nizâmnâmesinin beşinci bâbının birinci faslının 63 ve 64 ve 65. maddeleri hükmünce ahâli tarafından intihâb edilmiş olan muhtârâna muhavveldir,

Otuz Birinci Madde: Zıkr olunan muhtârların mümkün mertebe bir lisânda okuyup yazmağa ve hesâb tutmağa muktedir olması ve müddet-i ömründe bir cinâyet ile müttehim olmuş bulunmaması veya i'âde-i i'tibâr etmeyen taksirâtlı müflis makuleden olmaması lâzımdır.

Otuz İkinci Madde: Kabzımâlların intihâbı muhtârların hakk-ı intihâbına izâfetle ahâli yedine verildiğinden muhtârlar zimmetlerine akçe geçirdikleri hâlde vilâyet nizâmnâmesinin dördüncü bâbının altmış birinci maddesi hükmünce tazmini ahâliye â'iddir. Binâen'aleyh ahâli tazmin edeceği mikdâr-ı akçeyi muhtârın nizâmına tevfikân emvâl ve emlâkını fûruht etdirerek istifâ etmeğe hakkı olacaktır.

Otuz Üçüncü Madde: Kabzımâllar ya'ni muhtârlar her sene her karye veya mahalle ahâlisinden tahsil edeceği paranın işbu nizâmnâmeğe merbut 000 numaralı numunesi mücibince mâl me'muru tarafından ziri memhur ve musaddak 'ale-l-esâmi bir müfredât defterini köylünün anlayacağı lisân ve ibâre ile köy veya mahallenin câmi ve

kilise duvarına veya diğer münâsib bir mahale yapışdırarak dâ'imâ ilân edecektir. Kabzımâl ya'ni muhtârlar defter-i mezbûrda muharrer mikdârdan ziyâde bir akçe talep ve ahz edemezler.

Otuz Dördüncü Madde: Her kabzımâl tahsil edeceği vergi ve i'âne-i askeriye bedelinin her taksiti için akçenin akib-i tahsilinde işbu nizâmnâmeye merbut numuneye tevfiikan mükellefine numaralı ve koçanlı matbu' birer sened vereceklerdir ve hangi kabzımâlin tahsil ettiği akçe için sened vermediği tahakkuk eder ise ol-kabzımâl hizmet-i asliyesi olan muhtârlıktan çıkarılacaktır.

Otuz Beşinci Madde: Mahalle kabzımâlları kabz eyledikleri parayı beş günden ve köy kabzımâlları on günden ziyâde nezdinde tutmayıp be-heme-hâl mâl sandığına getirerek teslim edecektir. Şu kadar ki makbuzât bin beş yüz kuruşdan ziyâde olur ise müddet-i hitâmını beklemeyip o gün getirip teslim eylemeğe mecburdurlar,

Otuz Altıncı Madde: Kabzımâllar ya'ni muhtârlar kabzımâli olduğu karye ve mahallenin her nevi vergi ve bedelât-ı askeriyesini ve bunların bakâyâsını cânib-i hükümetden verilecek müfredât defterleri mucibince tahsil edecektir,

Otuz Yedinci Madde: Kabzımâllar vergi ve bedelât-ı askeriyeyi işbu nizâmnâmeye merbut 00 numaralı talimât-ı mahsusası mucibince Marttan bedan ile Kânüni-evvel gâyesine kadar 10 taksitte tedricen talep ve ahz etmeğe memurdur. Birkaç taksitini veyâhud bir senelik vergisini defaten verenler olur ise kabulü câ'izdir.

Otuz Sekizinci Madde: Kabzımâllar ya'ni muhtârlar her karye ve mahalle için işbu nizâmnâmeye merbut 00 numaralı numunesi mucibince iki defter tutacaktır. Birine yevmiye kabz ettiği akçeleri sırasıyla ve cinsiyle yazacak ve diğer defterde herkesin zimmetine mahsuben vuku' bulan teslimâtını gösterecektir ve makbuzâtını tahrir-i emlâk tarafından verilip ahâli yedinde bulunan koçandan dahi târihini ve mikdârı ile teslim kayd ettikten sonra kabzımâllığa mahsus ve içinde ismi mezkur olan mühür ile mühürleyerek derhâl sâhibine verecektir.

Otuz Dokuzuncu Madde: Mürettebât-ı miriyesini taksitinde vermeyenler için kabzımâllar ya'ni muhtârlar evvelâ kendisine mürâca'at etmeğe ve bir hafta hitâmına kadar vermez ise sâniyen dâ'ire-i belediyeye şikâyet veyâhud ihtiyâr meclisini toplayıp işi müzâkere eylemeğe ve bunun da te'siri görülmez ise bir hafta sonra tahsildârlara irâ'e ile o adamın hakkında on altıncı madde mucibince mu'âmele icrâsını talep etmeğe ve mürâca'at ettiğini mübeyyin tahsildârlara bir pusula mühürletmeğe me'mur ve mecburdurlar.

Kırkıncı Madde: Kabzımâllar mahalle ve kurâ tahsildârlarından mu'âvenet görmezler ise sertahsildârlara şikâyete me'zundur.

Kırk Birinci Madde: Me'mur-ı tahsili olduğu mürettebât-ı devleti tekâsit-i mu'ayyenesinde tahsilde tekâsül eden veyâhud taksiti gelmeksizin halkdan para isteyen ve toplayacağı mürettebâtın defterini ilân eylemeyen ve müddet-i mahdudasından ziyâde nezdinde para tutan ve kabz eylediği paraları defterlerine ve eşhâs yedinde bulunan makbuz ilmuhaberlerine kayd ve temhir etmeyen ve tahsilâtı aynıyle teslim eylemeyip de akçeyi tebdil eyleyen ve medyunların emvâl-i menkule ve gayri menkulelerini tahsildârlara haber vermeyen kabzımâllar ya'ni muhtârlar azl ile yerlerine diğerleri intihâb

ettirilecektir.

İrâde-i Seniyye, târihi: Fi 25 Zilka'de Sene 96.

EK 4: 1886 Tahsil-i Emvâl Nizâmnâmesi

Birinci Fasl

Mevâdd-ı Umumiye

Birinci Madde: Devlet-i Aliye'nin kavânin ve nizâmât-ı mahsusası mucibince doğrudan doğruya ta'yin eylediği vergiler işbu nizâmnâmede münderic usul ve kavâ'ide tevfikân tahsil olunur.

İkinci Madde: Birinci maddede muharrer vergilerin tahsilâtı vazifesi münhasıran işbu nizâmnâmenin tahsis ettiği vesâl'ite mevdu'dur.

Üçüncü Madde: İşbu nizâmnâmede tahsil-i emvâl için mu'ayyen olan ahkâm-ı mümtâze kavânin-i umumiyenin ol bâbda gösterdiği kavâ'idden kısmen ve hususen müstesnâ olarak cereyân eder.

Dördüncü Madde: Efrâd-ı mükellefin işbu nizâmnâmenin kendileri için vaz' ettiği ahkâma ittibâ'a mecburdurlar. Onlara muhâlif harekâtın netâyicini dahi işbu nizâm ta'yin eyler.

Beşinci Madde: Vesâ'it-i tahsiliye her vilâyet ve livâ merkezi olan kazâlarla bilumum mülhakât kazâlarında mikdâr-ı kazânın cesâmetine. ve emvâlinin kemiyetine göre ta'yin kılınmak üzere asâkir-i zaptiyye ilâveten piyâde ve süvâriden mürekkeb olarak teşkil olunacak taksildâr bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımâldan ibârettir ve işbu kabzımâllar muhtârlardır. Tahsildâr bölüğü merkez-i vilâyet olan kazâlarda zaptiye alay beyinin ve merkez-i livâ olan kazâlarda tabur ağasının ve mülhak kazâlarda bölük ağalarının kumandasında bulunacak umur-ı ,hesâbiyeden dolayı mâl ve vergi me'murlarına mürâca'at edeceklerdir. Ancak Dersa'âdet emlâk ve akâr vergisinin tahsiline me'mur hey'etin suret-i tertibi yedinci fasılda muharrer usul ve kavâ'id tâbi olacaktır.

Altıncı Madde: Tahsildârların ma'âş ve ta'yinâtı bulundukları mahal zaptiyelerinin ma'âş ve ta'yinâtı ile mütenâsiben tahsis olunup fakat paltolarının etekleri zaptiye paltolarından daha uzun ve tahsildârlığa mahsus alâmet-i farikalı olacaktır. Piyâdelere birer meç ve tüfek ve süvârilere birer kılıç ve tüfek verilecektir. Hayvân takımları dahi birer nesakta olacaktır.

İkinci Fasl

Tahsildârların Vezâ'ifi

Yedinci Madde: Piyâde tahsildârları şehir ve kasabât ve süvâri tahsildârları kura kabzımâllarının zirdeki maddede zikr ve ta'dâd olunan emvâl-i deyleti efrâd-ı ahâlden tahsil ve kabz ile mâl sandıklarına isâl ve teslim edip etmediklerini teftiş ve tahsilâtta rehâvet gösteren kabzımâllar ile borcunu vermeyenleri ta'kib vazifesi ile mükellef olup paraya aslâ el süremeyecek ve bu vazifeden başka bir işte istihdâm olunmaları aslâ câ'iz olmayacaktır,

Sekizinci Madde: Tahsildârların me'mur-ı tahsili oldukları emvâlin cins ve nevi şunlardır: Evvelâ - Emlâk ve akâr vergisi,

Sâniyen — Arâzi vergisi,

Sâlisen - Yerli ve yabancı esnâf temettü vergisi,

Râbi'an — Vâridât-ı Öşriyesinin arâzi üzerine tevzi' ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri ta'biriyle bedele tahvil olunan aksâmı,

Hâmisen — Ahâli-i gayrimüslimenin bedelât-ı askeriyesi,

Sâdisen — Masârif-i tahririye karşılığı,

Sâbi'an — Tapu hâsılâtı,

Sâminen — İşbu yedi nev' mürettebâtın bakâyâsı.

Tahsildârlar işbu sekiz nev' emvâli ayrı ayrı tahsil edecekleri gibi mahsubâtını dahi defterlerinde başka başka yürüttüreceklerdir.

Dokuzuncu Madde: Mâl ve vergi me'murları madde-i sâbıkada gösterilen sekiz nev' mürettebâtan vergi itlâk olunanların asıllar ile bakâyâsından her mahalle ve karyede talep edecekleri mebâliğin müfredât defterini her sene-i mâliye duhulünden iki ay mukaddem ya'ni Kânûnisâniden Şubat gâyetine kadar iki ay zarfında ve aşâr nâmı

tahtında bulunanların müfredât defterini dahi sene-i mâliyenin duhul ile a'şârın tahakkuku hininde mâl kalemlerinde tanzim ettirip ilân edilmek üzere piyâde ve süvâri tahsildârları ma'rifetleriyle mahallât ve kurâ kabzımâllarına göndereceklerdir.

Onuncu Madde: Tahsildârlara taharri ve ta'kib edecekleri vâridâtın envâ'ı üzerine mâl kalemleri ile vergi idârelerinden birer defter verilecek ve tahsilât vuku' buldukça yine mâl kalemleri ile vergi idârelerince bu defterler üzerine yürütülecektir.

On Birinci Madde: Tahsildârlar vakt-i taksidi vür'ud ettiği hâlde mürettebât-ı emiriyesini te'diye etmediği defterlerinden müstebân olan mahalle ve kurâyâ gâidip kabzımâlların hesâblarını teftiş ile zimmeti tebeyyün eden kabzımâllar yani muhtârları merkez-i kazâyâ i'zâm edeceklerdir.

On İkinci Madde: Kazâ mâl me'murları her mahalle ve karyeden talep olunan verginin birer müfredât defterini vergi emânetinden tanzim olunacak numunesi mucibince her sene Kânûnisânî ibtidâsından Şubat gâyetine kadar iki ay zarfında kalemlerinden çıkartıp ilân edilmek üzere tahsildâr marifetiyle mahallât ve kurâ kabzımâllarına göndereceklerdir.

On Üçüncü Madde: Tahsildârlar her sene Mart girmezden on beş gün evvel tahrir-i emlâktan verilen ma'lumât üzerine her karye veya mahalleden nüfus-ı mevcude itibâriyle talep olunacak bedelât-ı askeriye'nin mikdârı mecmu'unu mübeyyin meclis-i idâre tarafından verilecek tevzi' mazbatalarını mahallât ve kurâ ihtiyâr meclislerine i'tâ eder ve tevzi defterini yaptırıp bir nüshasını o mahalle veya karyenin kabzımâline verir ve bir nüshasını dahi on ikinci maddede gösterildiği vechile ilân ettirir.

On Dördüncü Madde: Tahsildârlar her şahsın hissesine âid vergi ve bedel-i askerinin mikdâr ve kemiyetinin âtik vergi kalemlerince imlâ edilen tezkerelerle bunların yekunlarını şâmil olarak köy üzerine imlâ olunmuş olan top sergileri vergi kaleminden ve a'şâr-ı arâzi üzerine taksim olunmuş yerlerde efrâd-ı zürrâ-ın hissesine â'id bedel-i öşrûn ve arâzi üzerine münkasım olmayıp da yalnız güveri nâmıyla bedele tahvil olunmuş olan hisse-i öşriyyenin mikdârlarını mübeyyin olan öşür tezkerelerini mâl kaleminden alıp bâsenedât-ı makbuza kabzımâllara i'tâ ve teslim ve kazâ ve karyece makti'an zürrâ-ı ahâliye ihâle kılınan vâridât-ı öşriye ile toptan ve perâkende suretiyle tâliblerine satılan emlâk ve zahâ'ir vesâ'ire ve rûsumât-ı müteferrika bedelât ve hâsılâtından deyni olanları celb ve borçlarını tahsil ile mâl sandıklarına teslim ettirirler.

On Beşinci Madde: Müşterek-ül-menfa'a reji ambarlarından tahsil olunan ve muvakkaten Duyun-ı Umumiye-i Osmâniye İdâresine metruk olunan duhân öşrüne bir emr-i mahsus olmadıkça vaz'iyet edemeyeceklerdir.

Üçüncü Fasl

Usul-i Tahsilât

On Altıncı Madde: Emlâk vergisiyle bedelât-ı askeriye vergi esnâf temettü vergisi ve a'şârın arâzi üzerine taksim olunmuş olan kısmı ve arâzi vergisiyle a'şârın bedele tahvil olunmuş kısmı tekâsit-i mu'ayyenesinde tahsil olunur ve yabancı esnâf temettü vergisiyle masârif-i tahririye karşılığı ilk taksite ilâveten ve defaten tahsil olunur. Birkaç taksitini veyâhud bir senelik vergisini defaten verenler olur ise kabul olunur.

On Yedinci Madde: Mükellef olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsiti mu'ayyenesinde ifâ etmeyip de kabzımâllar cânibinden tahsildârlara irât olunacak medyunlar tahsildârlar tarafından köylerde ihtiyâr meclisine ve kasabalarda dâ'ire-i belediyece celb ile borçları tahsil edilir ve ifâ etmedikleri hâlde evvelâ medyunun hâline göre hânesinin idâresine kâfi eşyâsı sâniyen esnâfın edevât-ı sînâ'yesi sâlisen zürrâ'nın çift ve zirâ'at edevâtı ile çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtın miri hissesi müstesnâ tutularak kusur esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâ-yı beytiyesi ve emvâli sâiresi menkulesinden deynine kâfi olacak mikdârı madde-i âtiyede beyân olunan usul ve kavâide tatbikan sattırılıp esmânı mâl sandığına teslim ettirilir.

On Sekizinci Madde: Mürettebâtını vaktiyle ifâ etmemiş olan şahıs hakkında deyni sâbit olan medyun hakkında câri mu'âmele-i kânuniye hükümet-i mahalliyece icrâ olunur.

On Dokuzuncu Madde: Bir medyunun emlâkı bulunmadığı ve kendisi zimmet-i musaddakasını edâdan imtinâ edip de servet-i nakdiyesi tahsildâr tarafından evrâk veya ihbârât-ı mu'tebere ile isbât olunduğu hâlde tahsildârın olbâbda edeceği takrir üzerine hükümet cânibinden ol-medyun habs olunur fakat habs müddeti doksan bir günü tecâvüz edemez ve bir deyn için medyunun iki kere habsi câ'iz olamaz.

Yirminci Madde: Medyunun te'diye-i deyne kudreti olmadığı ihtiyâr meclisi veya dâ'ire-i belediyece malum olup da nizâmen satılabilecek menkulât ve gayri menkulâtı dahi bulunmaz ise kabzımâllar ile tahsildârlar ve mâl me'murları bir kıt'a mazbata tanzim ederek meclis-i idâre-i kazâyâ itâ ederler. Meclis-i idâre-i kazâ işbu mazbata üzerine betkrâr icrâ-yı tahkikât ederek medyunun filhakika kudreti olmadığı sâbit olur ise zimmetinin tahsili si'a-i hâline talik olunur.

Dördüncü Fasl

Tahsildârların Mücâzâtı

Yirmi Birinci Madde: Hizmetlerinde tekâsül ve kusur eden tahsildârlar birinci defasında alaybeyi veya tabur ve bölük ağaları tarafından tevbih ve ikinci defasında nısıf ma'âş cezâen kat' ile mâl sandığına irâdî kayd ve üçüncü defasında me'muriyetinden tard olunur.

Yirmi İkinci Madde: Tahsildârlar gezdikleri yerlerde ahâlden meccânen yem ve yiyecek vesâ'ir bir şey alırlar ise cezâ kânununun yüz on birinci maddesine tevikan mücâzât olunur.

Beşinci Fasl

Kabzımâlların Sıfât-ı Lâzimesi ve Mücâzâtı

Yirmi Üçüncü Madde: Her karye ve mahallenin kabzımâlı olacak muhtârların intihâbları vilâyet nizâmnâmesi ahkâmına tevfiğ olunur. Muhtârların muteberândan olması ve bir cinâyetle mahkum olmaması şarttır.

Yirmi Dördüncü Madde: Elyevm mevcut olan muhtârlardan madde-i sâbıkada muharrer evsâfı hâ'iz olmayanlar bi't-tebdil yerlerine evsâf-ı lâzıme-yi hâ'iz muhtârlar intihâb ettirilecektir.

Yirmi Beşinci Madde: Muhtârların mükellefinden istihsâl eyledikleri envâlden zimmetlerine akçe geçirirler ise onun tazmini kendilerini intihâb eden karye veya mahallât ahâlisine râci'dir. Ahâli dahi bi-l-mürâca'a muhtârlara tazmin ittirirler, O makuleler hizmetlerinden ihrâc ve aldığı akçenin tamâmen kendisinden istihsâli için hükümetçe tedâbir-i seri'a icrâ olunduktan başka mahkeme ma'rifetiyle tebeyyün edecek hâle göre cezâ kânununun doksanıncı maddesine tatbikan hakkında mu'âmele-i cezâ'îye ifâ olunur.

Altıncı Fasl

Kabzmâlların Vezâ'ifi

Yirmi Altıncı Madde: Karye ve mahalle muhtârları bulundukları karye ve mahallede işbu nizâmname ile envâ'ı ta'yin olunan tekâlif-i devleti doğrudan doğruya efrâd-ı mükellefinden tahsil etmeye ve mürettebât-ı devleti vakti mu'ayyeninde vermeyenleri derhâl tahsildâra irâ'e ile haklarında mu'âmele-i kânuniye icrâsını talep eylemeye ve mürâca'at ettiğini mübeyyin tahsildâra bir pusula mühürletmeye me'murdurlar.

Yirmi Yedinci Madde: Muhtârlar on ikinci maddede gösterildiği vechile mâl me'murları tarafından verilen defterler üzerine her karye ve mahalle ahâlisinden isteyecekleri paranın müfredâtını nâlık ve köylünün anlayacağı lisân ve ta'bire muvâfık birer yafta tertib ile köy ve mahallenin câmi' ve kilisesi duvarına veya diğer münâsib mahaline yapıştırarak ilân ederler ve bu yaftalarda muharrer mikdârdan ziyâde ahâlden bir akçe talep ve ahz edemezler.

Yirmi Sekizinci Madde: Ahâli-i karye verdikleri parayı hangi senenin hangi nev' borcuna vermek isterler ise muhtâr o borca teslim yazmağa mecbur olup alacağı parayı sâhibinin reyî hilâfında diğer borca mahsub etmekten memnu'dur.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Mahalle muhtârları kabz eyledikleri parayı beş günden ve köy muhtârları on beş günden ziyâde yanlarında tutmayıp be-heme-hâl mâl sandığına teslim etmeğe mecburdurlar. Şu kadar ki makbuzât bin beş yüz kuruştan ziyâde olur ise müddet-i mukarrereyi beklemeyip aldıkları gün teslim eylemekle mükelleftirler.

Otuzuncu Madde: Muhtârlar tahsildârlar taraflarından kendilerine i'tâ olunan defterlerin birine beher gün kabz ettikleri akçeleri sırasıyla kaydederler ve diğerinde dahi herkesin teslimâtının zimemâtından mahsubu mu'âmelesini yürütürler ve makbuzât-ı vâkı'alarını tahsildârlar taraflarından verilip mükellefin yedinde bulunan koçanlara târih ve mikdârları ile teslimi kayd eyledikten sonra muhtârlığa mahsus olan mühürle mühürleyerek derhâl sâhibine verirler.

Yedinci Fasl

Dersa'âdet Akâr Vergisinin Suret-i Tahsili ile Tahsildârlarının İntihâb ve Ta'yini

Otuz Birinci Madde: Dersa'âdet ve bilâd-ı selâsede kâ'in emlâk vergisi her dâ'ire-i belediyede bir sertahsildâr ile dâ'irenin cesâmetine ve verginin derecâtına göre beher ikişer bin aded emlâk için bir tahsildâr ve bir tahsil hademesi isâbet eylemek üzere on sertahsildâr ile yetmiş nefer tahsildâr ve tahsil hademesi ve otuz kâtib ve bir pul

muhâfızından ibâret bir hey'et-i tahsiliye ma'rifetiyle tahsil olunur.

Otuz İkinci Madde: Dersa'âdet ve devâ'iri sertahsildârlar ile tahsildârlar ve tahsil hademesi ve ketebe ve pul muhâfızı erbâb-ı iffet ve istikâmetten ve tahsildârlığa lâzım olan malumât ashâbından intihâb ve ta'yin kılınır ve ale-l-umum tahsildârlar ile pul muhâfızı nizâmnâme-i mahsusı hükmüne tevfikân kefâlete rabt olunur.

Otuz Üçüncü Madde: Heyet-i tahsiliye nesâk-ı vâhid üzere elbise iktisâ edecek ve yakalarına alâmet-i fârika vaz' olunacaktır.

Otuz Dördüncü Madde: Tahsil hademesi tahsildârların ve tahsildârlar ile kâtibler sertahsildârları ve sertahsildârlar dahi devâ'ir mâl me'murlarının refâkatlerinde bulunup onların taht-ı emir ve nezâretinde ifâ-yı vazife ederler ve pul muhâfızı şehremâneti vergi me'murunun ma'iyetinde ve onun taht-ı emir ve nezâretinde bulunur.

Otuz Beşinci Madde: Tahsildârlar kendi dâ'ireleri hududu dâhilinde kâ'in emlâk ve akârın vergilerini talep ve tahsil ederler. Dâ'ireleri hududu hâricinde vâki emlâk ve akârın vergilerini talep ve tahsil edemeyecekleri gibi bir emr-i mahsus almadıkça devâ'ir-i belediyeye aid vâridâtı dahi tahsil edemezler.

Otuz Altıncı Madde: Sertahsildârlar kendi hududları hâricinde vâki emlâk ve akâr vergilerini tahsile karışmayıp yalnız mai'yetlerinde bulunan tahsildârlarla tahsil hademesinin vergi tahsilâtınca olan usul ve harekâtını teftiş ve mu'âmelât ve muhâsebâtını tedkik ederler.

Otuz Yedinci Madde: Tahsildârlar ile tahsil hademesi sertahsildârlar tarafından verilecek vergi kuponları mucibince emlâk ve akârın vergilerini üç taksitte tahsil ve verilecek akçeyi kabz ile mensub oldukları dâ'ire mâl sandığına teslim ederler ve tahsil ettikleri akçe mukâbilinde vergi tezâkirine mahsus pullardan yapıştırıp makbuz târihinin vaz'ı ile imzâ edeceklerdir ve her gün vuku bulan tahsilâtı mâl sandıklarına teslim mecbur olup nezdlerinde tevkif edenler mes'ul olur ve her tahsildâra nihâyet yirmi bin kuruşluk mikdârı pul verilir ve sarf olundukça tekrâr ittâ kılınır.

Otuz Sekizinci Madde: Emlâk ve akâr vergisinin yüzde altısı karşılık tutularak Sertahsildârlar ile tahsildârlara ve tahsil hademesine ve kâtiblere ve pul muhâfızına bir nisbet-i mu'ayyene üzere ma'âş i'tâ kılınacaktır.

Hâtime

Otuz Dokuzuncu Madde: İşbu nizâmnâmenin neşrinden itibâren 25 Zilka'de 1206 târihli Tahsil-i Emvâl Nizâmnâmesinin hükmü mürnfeşihtir.

Kırkıncı Madde: Mâliye Nezâreti işbu nizâmnâmenin icrâsına me'murdur.

EK 5: 1894 Tahsil-i Emvâl Nizâmnâmesi

Birinci Fasl

Mevâdd-ı Umumiye

Birinci Madde: Devlet-i Aliye'nin kavânin ve nizâmât-ı mahsusası mucibince doğrudan doğruya ta'yin eylediği vergiler işbu nizâmnâmede münderic usul ve kavâ'ide tevfikân tahsil olunur.

İkinci Madde: Birinci maddede muharrer vergilerin tahşilâtı vazifesi münhasıran işbu nizâmnâmenin tahsis ettiği vesâ'ite mevdu'dur

Üçüncü Madde: İşbu nizâmnâmede tahsil-i emvâl için mu'ayyen olan ahkam-ı mümtâze kavânin-i umumiyenin ol bâbda gösterdiği kavâ'id den kısmen ve hususen müstesnâ olarak cereyân eder.

Dördüncü Madde: Efrâd-ı mükellefin işbu nizâmnâmenin kendileri için cvaz ettiği ahkâma ittibâ'a mecburdur. Onlara muhâlif harekâtın netayici dahi işbu nizâmnâme ile ta'ayyün eyler.

Beşinci Madde: Vesâ'it-i tahsiliye her vilâyet ve livâ merkez olan kazalarla bilumum mülhakât kazâlarında mikdâr-ı kazânın cesâmetine ve emvalin kemiyetine göre ta'yin kılınmak üzere asâkir-i zaptiye ve ilâveten piyade ve süvârilere mürekkeb olarak teşkil olunacak tahsildâr bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımâldan ibârettir ve işbu kabzımâllar muhtarlardır ve muhtârân nizâmnâme-i mahsusuna tevfikân intihâb ve tayin olunub tahsil bölükleri efrâdının dahi vezâ'if-i mevdü'ayı ifâ edecek kadar okur yazar ve sâhib-i iktidâr olanlardan intihâb ile mezkur bölüklerde istihdamları kazâlarda kâ'imakâmın riyâseti tahtında mâl müdür ve ledel icab mu'avini ve tapu kâtibi ile bölük ağasından ve livâlarda mutasarrıfın riyâseti tahtında muhâsebeci ve vergi ve defter-i hâkânî me'murları ile tabur ağasından ve vilâyetlerde vâlinin taht-ı riyâsetinde defterdar ve vergi müdürü ve defter-i hâkânî me'muru ile alay beyinden mürekkeb teşkil olunacak

ve haftada la akall iki def'a ictimâ edip münhasıran tahsil-i emvâl işi ile meşgul olacak komisyon-ı mahsusun karârına tâbi'dir. Bunlar sıfat-ı askeriyelerinden dolayı alay beyi ile tabur ve bölük ağalarının taht-ı kumandasında ve vezaif-i tahsiliyeden dolayı me'murin-i mâliye ve bi'l-icâb me'murin-i mülkiye tarafından verilecek evâmire tevfiğ-i hareket eyleyeyeklerdir.

Altıncı Madde: Tahsildârların ma'âş ve ta'yinâtı bulundukları mahal zaptiyelerinin ma'âş ve ta'yinâtı ile mütenâsiben tahsis olunur.

İkinci Fasl

Tahsildârların Vezaifi

Yedinci Madde: Piyâde tahsildârları şehir ve kasabât ve süvâri tahsildârları kurâ kabzımâllarının zirdeki maddede zikr ve ta'dâd olunan emvâl-i devleti efrâd-ı ahâlden tahsil ve kabz ile mâl sandıklarına isâl ve teslim edip etmediklerini teftiş ve tahsilâtta rehâvet gösteren kabzımâllar ile borcunu vermeyenleri ta'kib vazifesi ile mükellef olup paraya aslâ el sürmeyecek ve bu vazifeden başka bir işte istihdâm olunmaları aslâ câ'iz olamayacaktır.

Sekizinci Madde: Tahsildârların me'mur-ı tahsili oldukları emvâlin cins ve nev'i şunlardır:

Evvelen — Emlâk ve akâr vergisi,

Sâniyen — Arazi vergisi,

Sâlisen — Yerli ve yabancı esnâf temettü vergisi,

Râbi'an — Vâridât-ı öşriyenin arâzi üzerine tevzi ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri ta biriyle tahvil olunan aksâmı,

Hâmisen - Ahâli-i gayrimüslimenin bedelât-ı askeriyesi,

Sâdisen — Masârif-i tahririye karşılığı,

Sâbi'an - Tapu hâsılâtı,

Sâminen - İşbu yedi nev' mürettebâtın bakâyâsı.

Tahsildârlar işbu sekiz nev' emvâli ayrı ayrı tahsil edecekleri gibi mahsubâtını dahi defterlerinde başka başka yürüttüreceklerdir.

Dokuzuncu Madde: Kazâ mâl me'murları tarafından her mahalle ve karyenin mikdâr-ı vergisini mutazammın her sene Kânûnisânî ibtidâsından Şubat nihâyetine kadar tanzim olunacak top sergileri ile eşhâsın hisse-i vergisini hâvi terkim edilecek vergi tezkereleri ve bedelât-ı askeriyenin suret-i tevzi'ini mübeyyin müfredâtlı defteri tahsil bölükleri efrâdı vâsıtası ile bâ-sened-i makbuz muhtârlara teslim olunur.

Onuncu Madde: Madde-i sâbıkada gösterilen top sergilerden her birinin hâvi olduğu mebâliğ müddet-i mezkure zarfında ve bakâyâ bidâyet-i emirde ve a'şârın hin-i tahakkukunda mâl kalemince bir defter-i mahsusa sebt ve kayd olunup ve her ay zarfında her karye ve mahalle mürettebâtından ne mikdâr şeyi tahsil olunmuş ise kalem-i mezkurca ma'rüz-zikr defterlerdeki kaydına işâret edilir.

On Birinci Madde: Tahsildârlar vakt-i taksidi vürüd ettiği hâlde mürettebât-ı

emiriyesini tediye etmediğini madde-i sâbıkada beyân kılınan defter tettebbu'âtından anlayacakları mahalle ve kurâya gidip kabzımâlların hesâblarını teftiş ile zimmeti tebeyyün eden kabzımalları yani muhtarları merkez-i kazâya i'zâm edeceklerdir.

On İkinci Madde: Tahsildârlar her sene Mart girmezden on beş gün evvel tahrir-i emlâktan verilen ma'lumât üzerine her karye veya mahalleden nüfus-ı mevcude i'tibâriyle talep olunacak bedelât-ı askeriye'nin mikdâr-ı mecmu'unu mübeyyin meclis-i idâre tarafından verilecek tevzi' mazbatalarını mahallât ve kurâ ihtiyâr meclislerine i'tâ eder ve tevzi' defterini yaptırıp bir nüshasını o mahalle veya karyenin kabzımâlına verir ve bir nüshasını dahi ilân eder ve her mahalle ve karye bedel-i askerisinin mecmu' mikdârını sâlif-üz-zikr deftere kayd ve ay ay vuku' bulan tahsilâtını evvel deftere işâret ettirmek için mâl me'muruna mürâca'at eyler.

On Üçüncü Madde: Tahsil bölükleri efrâdı sekizinci maddede gösterilen emvâlden mâ'adâ kâffe-i metâlib-i emiriyeden zimmeti bulunanları mâl kalemlerinin talep ve ifâdesi üzerine celb ve takib ederler.

On Dördüncü Madde: Müsterek-ül-menfa'a Reji ambarlarından tahsil olunan ve muvakkaten Duyun-ı Umumiye-i Osmâniye İdâresine metruk olan duhân öşrü ile müstakrazât-ı ma'lume karşılığı olmak üzere kezâlik idâre-i mezkureye tevdi' kılınan vâridât-ı öşriye ve rûsûmiyeye bir emr-i mahsus olmadıkça vaziyet edemeyeceklerdir.

Üçüncü Fasl

Usul-ı Tahsilât

On Beşinci Madde: Emlâk vergisi ile bedelât-ı askeriye ve yerli esnâf temettü vergisi ve a'sâr ve rûsûmât-ı sâ'irenin bedele tahvil olunmuş kısmı tekâsiti mu'ayyenesinde tahsil olunur ve yabancı esnâf temettü vergisi ile masârif-i tahririye karşılığı ve tezâkir esmânı def'aten ve emânet-i a'sâr ve rûsûmâl vesâ'ire hâsılâtı tahakkukunda tahsil olunur. Birkaç taksitini veyâhud bir senelik vergisini def'aten verenler olur ise kabul olunur.

On Altıncı Madde: Mükellef olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsit-i mu'ayyenesinde ifâ etmeyip de kabzımâllar tarafından tahsildârlara irâ'e olunacak medyunlar tahsildârlar tarafından köylerde ihtiyâr meclisine ve kasabalarda beşinci maddede gösterilen komisyon-ı mahsusa celb ile borçları tahsil edilir ve ifâ etmedikleri hâlde evvelâ medyunun hâline göre hânesinin idâresine kâfi eşyâsı sâniyen esnâfın edevât-ı sînâ'iyesi sâlisen zürrâ'nın çift ve zirâ'at edevât ile çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtın miri hissesi müstesnâ tutularak kusur esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâ-yı beytiyesi ve emvâl-i sâire menkulesinden deynine kâfi olacak mikdârı madde-i âtiyede beyân olunan usul ve kavâ'ide tatbikan sattırılıp esmânı mâl sandığına teslim ettirilir.

On Yedinci Madde: Mürettebâtını vaktiyle ifâ etmemiş olan şahıs hakkında deyni sâbit olan medyun hakkında câri mu'âmele-i kânuniye hükümet-i mahalliyece icrâ olunur.

On Sekizinci Madde: Medyunun emlâkı bulunmadığı ve kendisi zimmeti musaddakasını edâdan imtinâ edip de servet-i nakdiyesi tahsildâr tarafından evrâk veya ihbârât-ı mu'tebere ile isbât olunduğu hâlde tahsildârın olbâbda edeceği takrir üzerine hükümet cânibinden ol-medyun habs olunur fakat habs müddeti doksan bir günü

tecâvüz etmez ve bir deyn için medyunun iki kere habsi câ'iz olamaz.

On Dokuzuncu Madde: Medyunun te'diye-i deyne kudreti olmadığı ihtiyâr meclisi veya dâ'ire-i belediyece ma'lum olup da nizâmen satılacak menkulât ve gayri menkulâtı bulunmaz ise kabzımâllar ile tahsildârlar ve mâl me'murları bir kıt'a mazbata tanzim ederek meclis-i idâre-i kazâya i'tâ ederler. Meclis-i idâre-i kazâ işbu mazbata üzerine bittekrâr icrâ-yı tahkikât ederek medyunun fi-I-hakika kudreti olmadığı tahakkuk eder ise zimmetinin tahsili si'a-i hâline talik olunur.

Dördüncü Fasl

Tahsildârlar Mücâzâtı

Yirminci Madde: Hizmetlerinde tekâsül ve kusur eden tahsildârlar birinci defasında alay beyi veya tabur ve bölük ağaları tarafından tevbih ve ikinci defasında nısıf ma'âş cezâen kat' ile mâl sandığına irâd kayd ve üçüncü defasında me'müriyetinden tard olunur ve şu mu'âmele me'murin-i mâliye tarafından vuku' bulan ihbâr ve taleb üzerinde beşinci maddede beyân kılınan komisyon-ı mahsusaca tedkikât-ı lâzıme icrâsı ile verilecek karârlara göre bilâ-te'hir icrâ kılınır.

Yirmi Birinci Madde: Tahsildârlar gezdikleri yerlerde meccânen yem ve yiyecek vesâ'ir bir şey alırlar ise cezâ kânununun yüz on birinci maddesine tevfikân mücâzât olunur.

Beşinci Fasl

Kabzımâllar Sıfât-ı Lâzimesi ve Mücâzâtı

Yirmi İkinci Madde: Elyevm mevcut olan muhtârlardan nizâmnâme-i mahsusunun ta'rif ettiği evsâfı hâ'iz olmayanlar bit-tebdil yerlerine evsâf-ı lâzıme hâ'iz muhtârlar intihâb ettirilecektir.

Yirmi Üçüncü Madde: Muhtârlar mükellefinden istihsâl eyledikleri emvâlden zimmetlerine akçe geçirirler ise onun tazmini kendilerini intihâb eden karye veya mahalle ahâlisine râci'dir. Ahâli dahi muhtârlara bil-mürâca'a tazmin ettirirler. O makuleler hizmetlerinden ihrâc ve aldığı akçenin kendisinden tamâmen istihsâli için hükümetce tedâbir-i seri'a icrâ olunduktan başka mahkeme marifetiyle tebeyyün edecek hâle göre cezâ kânununun doksanıncı maddesine tevfikân hakkında mu'âmele-i cezâ'ie ifâ olunur.

Altıncı Fasl

Kabzımâllar Vezâifi

Yirmi Dördüncü Madde: Karye ve mahalle muhtârları bulundukları karye ve mahallede işbu nizâmnâme ile envâ'ı ta'yin olunan tekâlif-i devleti doğrudan doğruya efrâd-ı mükellefinden tahsil etmeye ve mürettebât-ı devleti vakt-i mu'ayyeninde vermeyenleri derhâl tahsildâra irâ'e ile haklarında mu'âmele-İ kânuniye icrâsı taleb etmeye ve mürâca'at ettiğini mübeyyin tahsildârlara bir pusula mühürletmeye me'murdur.

Yirmi Beşinci Madde: Muhtârlar mâl me'murları tarafından verilen sergiler üzerine her karye ve mahalle ahâlisinden isteyecekleri paranın müfredâtını nâtık ve köylünün anlayacağı lisân ve ta'bire muvâfık birer yafta tertib ile köy ve mahallenin câmi

ve kilisesi duvarına veya diğer münâsib mahale yapıştırarak ilân ederler ve bu yaftalarda muharrer mikdârdan ziyâde ahâliden bir akçe talep ve ahzedemezler.

Yirmi Altıncı Madde: Ahâli-i karye verdikleri parayı hangi senenin hangi mâlından olan borcuna vermek isterler ise muhtâr o borca teslim yazmağa mecbur olup alacağı parayı sâhibinin reyi hilâfında diğer borca mahsub etmekten ve mâl sandığına teslimde dahi karyenin ahar mâldan olan borcuna mahsub ettirmekten memnu'dur.

Yirmi Yedinci Madde: Mahalle muhtârları kabz eylediklerini beş günden ve köy muhtârları on beş günden ziyâde yanlarında tutmayıp be-heme-hâl mâl sandığına teslim etmeğe mecburdurlar. Şu kadar ki makbuzât bin beş yüz kuruştan ziyâde olur ise müddet-i mukarrereyi beklemeyip aldıkları gün teslim eyler.

Yirmi Sekizinci Madde: Muhtârlar tahsildârlar tarafından kendilerine itâ olunan defterin birine beher gün kabz eyledikleri akçeleri sırasıyla kaydederler ve diğerinde dahi herkesin teslimâtının zimemâtından mahsub-ı mu'âmelesini yürütürler ve makbuzât-ı vâkı'alarını tahsildârlar taraflarından verilip mükellefin yedinde bulunan koçanlara târih ve mikdârları ile teslimi kaydeyledikten sonra muhtârlığa mahsus mühür ile mühürleyerek derhâl sâhibine verirler.

Hâtîme

Yirmi Dokuzuncu Madde: İşbu nizâmnâme neşrinden itibâren 19 Muharrem sene 1304 târihli Tahsil-i Emvâl Nizâmnâmesinin hükmü münfesihtir.

Otuzuncu Madde: Mâliye Nezâreti işbu nizâmnâmenin icrâsına me'murdur.

EK 6: 1902 Tahsil-i Emval Nizamnamesi

Birinci Fasl

Mevâdd-ı Umûmiye

Madde 1: Nizâmât ve mukarrerât-ı mahsusasına tevfikân doğrudan doğruya alınan tekâlif-i emiriye ya'ni evvelâ emlâk ve akâr vergisi sâniyen arâzî vergisi sâlisen yerli ve yabancı esnâf temettü vergisi râbî'an ahâlî-i gayrimüslimenin bedelât-ı askeriyesi hâmisen işbu dört nevi emvâlin techîzât-ı askeriye tertibi sâdisen masârif-i tahririye karşılığı sâbî'an müsakkafât-ı ma'ârif hisse-i ianesi sâminen emvâl-i mezkûrenin sinîn-i sâbıkaya aid bakâyâsı işbu nizâmnâmede münderic usul ve kavâfide tevfikân tahsil olunur.

Madde 2: Tekâlif-i muharrerinin tahsili münhasıran işbu nizâmnâme ahkâmına tâbi olduğu gibi tahsilât vazifesi dahi bu nizâmnâmenin tahsis ettiği vesâ'ite mevdû'dur.

Madde 3: Vesâ'it-i tahsiliye her kazâda cesâmetine ve emvâlin ve mükellefinin mikdârına göre ta'yîn olunacak piyâde ve süvâri tahsildârlarından ibârettir. Kazâlarda sertahsildârlık vazifesi tahsildârların en muktediri tarafından ifâ olunur. Her kazâda cesâmetine göre bir veya iki tahsilât müfettişi bulundurulur. Mâl ve vergi ketebe-i mevcûdesinden alınmak üzere merkez-i vilâyette ikişer ve livâ merkezlerinde birer kâtib tahsilâtın umûr-ı hesâbiyesinde istihdâm edilir. Piyâde ve süvâri tahsildârların dâ'ire-i tahsiliyesi nihâyet yedi yüz elli hâneyi tecâvüz edemez. Müfettişler kazânın bi-l-ümûm devâ'ir-i tahsiliyesini teftiş me'mur olarak bunların her sene kazâları tebdil kılınır.

Madde 4: Tahsilât müfettişleri erbâb-ı liyâkat ve istikâmetten olarak vilâyet tahsilât komisyonunun kararı ve defterdârların iş'ârı üzerine Hazine-i Celîlenin tasdiki ile ta'yîn kılınır. Tahsildârlar be-heme-hâl defter tutabilecek derecede hesâba âşînâ olmak ve yirmi yaşından gün ve kırk yaşından ziyâde olmamak ve cünha ve cinâyetle mahkûm bulunmamak ve vazife-i me'muriyetinden dolayı muhâkeme altına alınmamış bulunmak ve hüsn-i hâlleri bulundukları mahaller mecâlis-i idâresinden musaddak olmak üzere bil-imtihân kazâ tahsilât komisyonlarınca intihâb olunur. Vâlî ve mutasarrıflar intihâb olunan tahsildârların evsâf-ı matlubeyi hâ'iz olmadıklarını gördüğü hâlde evrâk-ı intihâbiyeyi komisyona i'ade ederek komisyonca dahi intihâb edilecektir. Tahsildârların intihâbında lisân-ı resmiden mâ'adâ mahalliye dahi âşînâ olmaları sebeb-i rüchân addolunacaktır,

Madde 5: Tahsildârlara â'idât verilecektir. Şöyle ki her vilâyetin vüs'atine ve emvâl-i mürettebenin mikdârına göre ne kadar devâ'ir-i tahsiliyeye taksimi ve kaç tahsildâr istihdâmı ve hasb-el-mevki bir tahsildâra şehri nihâyet üç veya dört yüz kuruş

isâbet edecek derecede tahsilâtta yüzde beşten sekize kadar mikdar â'idât itâsı lâzım geleceği vilâyât mecâlis-i idâresince kararlaştırılarak Mâliye Nezâreti'ne beyân ve nezâret-i müşârileyhaca Bâb-ı Âli'den istizân ile kararlaştırılacaktır.

Madde 6: Tahsildârlar mahallî en büyük mâl me'murlarının emri altında olacak ve işbu vesâ'it-i tahsiliye ta'dâd olunan emvâl tahsilâtından başka bir hizmet ve vazife ile iştigâl edemeyeceklerdir.

Madde 7: Tahsildârlar dâ'ire-i tahsiliyelerinin emvâline göre on binden otuz bine kadar ve müfettişler on beş bin kuruşluk kefil irâ'e edeceklerdir.

Madde 8: Vilâyâtta defterdârı vilâyetin riyâseti altında idâre ve belediye meclisleri âzâsından birer zât ve elviyede muhâsebecinin riyâseti altında kezâlik idâre ve belediye meclislerinden birer âzâdan ve kazâlarda mâl müdürünün taht-ı riyâsetinde idâre ve belediye meclislerinin birer âzâsından ve sertahsildârdan mürekkeb birer komisyon bulunacak ve bu komisyon lâ-akall haftada iki kere ictimâ edip münhasıran tahsilât işleri ile iştigâl edecektir.

Madde 9: Jandarmaların mu'âmelât-ı tahsiliyeye müdâhaleleri katiyyen memnû'dur, Ancak lede-l-hâce komisyonların talebi üzerine muhâfaza için tahsildârâna jandarma efrâdı ve icâbı hâlinde zabıt terfîk olunacaktır. Tahsildâr mafriyeti ile medyûnlara tebliğ olunacak celbnâmelere adem-i itâ'at gösterenler dahi jandarma ve polis ma'rifeti ile komisyonlara celb ve ihzâr edilir.

Madde 10: Tahsildârlarla tahsilât müfettişlerine köylerde bulundukları müddetçe köylü tarafından bir oda irâ'e olunacaktır. Ancak bunlar kendilerinin ve hayvânlarının yiyecekleri bilumum eşyânın bedelini ashâbına te'diyeye mecburdurlar. Hilâf-ı hareketten dolayı Cezâ Kânûnnâme-i Hümâyûnu'nun yüz on birinci maddesine tevfikân mücâzât olunurlar.

Madde 11: Tahsildârlarla müfettişlere esmânı mukassatan ma'âşlanndan kesilmek üzere vilâyetlerce mamulât-ı dahiliyeden yeknesak elbise yaptırılacağı gibi tahsildârların hazinece müteselsilen numara altında vuku' bulacak olan sicil kayıtları itibârı ile hangi numarada mukayyed iseler o numara iktisâ edecekleri elbisenin yakasında ve evrâk ve nukûd vaz'ına mahsus taşıyacakları çantalarının üzerinde menkuş bulunacaktır.

Madde 12: Piyâde tahsildârların şehir ve kasabalarda ve süvâri tahsildârları kurâda bulunan mükellefinin tekâlifini istifâya me'mûrdur.

Madde 13: Beş yüz haneyi mütecâviz köylere ve yekdiğerine yakın olub mecmu' hâneleri yedi yüz elliye tecavüz eden iki nihâyet üç köye dahi tahsildarı ta'yin olunabilir.

Madde 14: Henüz tahriri icra olunmayan mahallerde tahsil muamelat-ı uşul-ı kadimesi ve icab-ı mahalli veçhile cereyan eder.

Madde 15: Bircümle memurin-i tahsiliye hakkı teka'üdden müstefid olacaklardır.

Madde 16: Umûr-ı tahsiliyenin külliyyâtı ve işbu nizâmnâmenin takibi icraatı Hazine-i Celile'de bir idare-yi mes'uleye tevdi olunur.

İkinci Fasl

Vezâif-i Umûmiye

Madde 17: Tahsildârlar birinci maddede gösterilen emvâlden mâ'adâ hiçbir cihetten para tahsil edemezler.

Madde 18: Müfettişler teftiş ettikleri tahsildârların defterlerine târîh-i teftişini işaretle berâber imzâlarını vaz' edeceklerdir. Bir müfettiş kendinden diğerinin teftiş etmiş olduğu zamâna 'â'id mu'âmelât hakkında dahi her ne sebeble olursa olsun bir lüzum görüldüğü takdirde icrâ-yı teftişât edebilir.

Madde 19: Müfettişler her karyeye uğradıkça tezkereleri ve tahsilât defterlerini ve evrâk-ı sa'ireyi ariz ve amik tedkîk ile lüzum gördükleri tahsildârları isticvâba ve zimmetleri zuhûrunda veyahud mükellefinden mükerrer ve fazla vergi istihsâline cür'etleri takdirinde işten el çektirerek bilâ-ifâte-i vakt o kazânın en büyük mâl me'mûruna tahriren beyân-ı keyfiyet etmeye mecbûrdur.

Madde 20: Şehir ve kasabalarda bulunan piyâde tahsildârları her hafta ve kurâdaki süvâri tahsildârları on beş günde bir kere tahsilât-ı vâkı'alarını müteselsil numara altında olarak (iki numara işâreti ile merbut numune) irsâliye ile mensûb oldukları kazâlar mâl sandıklarına teslim ederler. İşbu irsâliyelerin hâvî olacağı mebâlig kimlerden alındığını ve hangi mâl ve seneye mahsûb edileceğini irsâliye zahrına işâret edeceklerdir. Şu kadar ki kefâletlerinin sülüsünü tecâvüz ederse bir hafta veya on beş günün hulûlüne intizâr edilmeyerek tahsilât-ı vâkı'ayı derhâl mâl sandıklarına teslim etmeğe mecburdurlar.

Madde 21: Tahsildârlar mâl sandıklarına teslim edecekleri akçe mukâbilinde sandık makbûz ilmühaberi almağa ve teslimlerini bununla isbât etmeğe mecbûrdurlar.

Madde 22: Mükellefinden tekâlifini yedindeki tezkeresi mucibince doğrudan doğruya kısmen veya tamâmen mâl sandığına teslim etmek isteyenlere sandığından makbûz verilecek ve ancak işbu makbûz tahsildârın makbûz ilmühaberiyle mübâdele olunacaktır.

Madde 23: Devâ'jr-i tahsîliyenin sene-i hâliye emvâli o senenin şubat nihayetine kadar tamâmen bi-t-tahsîl mu'âmele-i lâzime ifâ olunmuş olacağından tahsildârân Mart ibtidâsında asliyât ve bakâyâ ile henüz tahsil olunmayan mebâligden kaç kuruş için hapis cezâsı hükm olunmuş ve bundan ne mikdârı si'a-i hâle terk olunmak üzere mazbataya rabt olunmuş ve ne kadarı için emvâl-i gayri menkule fûrûhtuna teşebbüs kılınmış olduğunu mübeyyin bir cedvel tanzim edip kazâ sertahsildârına vermeğe ve tahsilât idâresi dahi umûm tahsildârlardan gelen cedvelleri cem' ve telfik ile ertesi sene Mart ibtidâsında bir kazâ cedveli yaparak tahsildârların cedvelleri ile berâber kazâ tahsilât komisyonuna i'tâ etmeğe mecburdur. İşbu cedveller hakkında tedkîkât icrâsı ile tahsildârların müsâmaha ve mübâlâtsizliği görülür veyahud tahsilât idârelerince ve muhâsebe ve mâl kalemlerince bir yolsuzluk hiss olunursa işbu nizâmname mucibince icâb edenler hakkında ifâ-yı mu'âmeleye müsâra'atle berâber cedâvil-i mezkure zirinde bâ-mazbata îzâh-ı keyfiyet ederek Nisan ibtidâsına kadar livâyâ ve livâ tahsilât komisyonlarınca da kazâlar cedâvili hakkında bu vechile mu'âmele olunarak hulâsası Haziran ibtidâsında vilâyete ve vilâyetlerce de kezâlik bu sûretle cereyân edecek tahkîkât ve tedkîkât Eylül ibtidâsına kadar ikmâl olunub tanzim olunacak vilâyet hulâsası Mâliye Nezâreti'ne gönderilecektir.

Madde 24: İşbu nizâmnâme mûcibince emvâl-i menkule ve gayri menkulenin satılması hakkında tahsilât komisyonlarından ve vergi deyni için medyûnların hapsine dâ'ir mecâlis-i idâreden verilecek kararların tenfiz ve icrâsı ile me'mûrîn-i mülkiye mükelleftir.

Üçüncü Fası

Usul-ü Tahsîl

Madde 25: Kâffe-i mükellefine bir karye veya mahalle dâhilinde olarak uhdelerinde bulunan emlâk ve arazinin müfredâtını ve bunların vergilerini ve kendisine tarh olunan temettü vergisi ile efrâd-ı gayrimüslimenin bedelât-ı askeriyeden hissesini ve techîzât-ı askeriye tertibini ve ma'ârif hisse-i i'ânesini ve bunların bakâyâşı varsa onun mikdârını hâvî olmak üzere (bir işâretli numunesi merbût) tezkere verilecektir. İşbu tezkereler kemâ-fi-s-sâbık ücret-i imlâiyye verilerek yazdırılacaktır.

Madde 26: Beyân olunan tezkereler behe-me-hâl senenin duhulünden bir ay evvel ihzâr olunarak tahsildârlar ma'rifeti ile nihâyet-ün-nihâye Mart gâyesine kadar ashâbına yed-be-yed i'tâ olunacak ve hin-i tevzi' ve i'tâda muhteviyâtı mükellefine lisânen dahi tefhim olunub mükerrer veya nâm-ı âhara geçmesi melhuz olan arazi ve emlâk bulunmak gibi ba'zı sehviyâtı görülen tezkereler tevzi olunmayıp li'ecli-t-tashîh tahsildâr tarafından vergi şubelerine i'âde olunacaktır.

Madde 27: Tahsildârlar dâ'ire-i tahsiliyesi dâhilindeki kurâ ve kasabât ve mahallât ahâlî-i mükellefesinin esâmisini ve bunların emvâl-i mezkûreden olan borçlarını hâvî bir cedveli hâmil olmadıkça ve işbu cedvelin bir nüshası aid olduğu karye ve mahallenin münasib bir mahalline ta'lîk ile ilân edilmedikçe icra-yı tahsilâta mezun değildirler. İşbu cedveller vilâyetve liva vergi şubelerince ve kazalar mal kalemlerince her senenin Martından evvel yirmi beşinci maddede gösterilen tezkerelere muvâfık olmak üzere iki nüsha olarak bi-t-tanzim tahsildarlara imza ile itâ olunacak ve bu cedvellerdeki esami ve müfredât-ı emvali havi (bir numaralı merbut numune) tahsildârlar tarafından birer defter tutulacak ve tahsil ettikleri akçeyi evvel emirde (bir numara işareti ile merbut numune) koçanlı makbuzat defterine müfredat vechile ve her mâl başka başka olarak ve senesi tasrih edilerek kaydettikten sonra deftere merbut makbuz ilmühaberini kezâlik başka başka tahtim ve imlâ ile koçanından kat' ederek mükellefine verecekler ve işbu koçanlı makbuzat defterine nakleleyeceklerdir.

Madde 28: Yirmi yedinci maddede muharrer cedvellerin tanzim ve tahririnde tahsildâr ve müfettişler mâl ve vergi kâtibleri ile birlikte çalışarak bunları vaktinde yetiştirmeğe mecbûrdurlar.

Madde 29: Tahsildârlar evvelâ hâmil oldukları cedvellerde esâmisi muharrer mükellefinin tezkerelerini talep ve ona göre tahsilât icrâ edeceklerdir, Emlâk ve arazi vergisi ile bedelât-ı askeriye Nisan ve Haziran ve Eylül ve Teşrinisânı gâyelerinde olmak üzere dört ve yerli temettü vergisi Mart ve Eylül aylarında iki taksit ile ve yabancı temettü vergisi ile ma'ârif hisse-i i'ânesi ve masârif-i tahririye karşılığı ve tezâkir esmânı defaten ve techîzât-ı askeriye tertibi evkât-ı mu'ayyenesinde tahsil edilecektir. Tekâsit bu müddetler zarfında te'diye olunmak şartı ile mükellefin tarafından verilecek mebâliğ

alınacak ve birkaç taksit veya bir seneliği defaten verdiği takdirde kabûl olunacaktır.

Madde 30: Sene-i hâliyeden deyni olan mükellefinin te'diye ettikleri mebâliğ kendilerinin talebi olmadıkça sinîn-i sâbıkadan olan borçlarına mahsub edilemez.

Madde 31: Mükellef olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsît-i mu'ayyenesinde ifâ etmeyen mükellefine taksîdin hulûlünden on gün sonra ve nihâyet bir hafta zarfında tahsildârlar tarafından matbu (üç numara işareti ile numunesi merbut) ihbârâmeler tebliğ olunacaktır. Bir taksit iki yüz kuruşa bâliğ olmadığı hâlde ihbârâme i'tâsı için tekâsît-i âtiye ile o mikdâra bâliğ olmasına intizâr olunacaktır. Şu kadar ki bir şahsın bir senelik vergisi iki yüz kuruştan dün olsa dahi son taksîdin müddet-i mu'ayyenesinde ihbârâmesi tebliğ edilecektir. İhbârâmeler bi-z-zât mükellefine veyahud mahalle veya karye muhtârânına tebliğ ile imzâ ettirildikten veya mesken ve akârı kapısına yapıştırıldıktan sonra bir hafta intizâr olunarak yine tesviye-i deyn etmediği hâlde evvelâ medyunun hâline göre hânesinin idâresine kâti eşyası ve sâniyen esnâfın edevât-ı sinâ'iyesi sâlisen zürrân çift ve ziraat edevâtı ile çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtı mirî hissesi müstesnâ tutularak kusur-u esmar ve zahair ve hayvanat ve eşya-yı beytiyesi ve emvâl-i saire-i menkûlesinden deynine kâfi mikdârını madde-i âtiyede tayin olunan usul ve kavâ'id tevfikan sattırıp esmân-ı deynine mahsûben istifâ olunur. Temettü vergisinden olan zimmetini tekâsît-i mu'ayyenesinde ifâ etmeyenlerin dükkân ve mağaza ve idârehâneleri sed ve kayık ve araba ve hayvânları işten men' olunarak istîfâ-yı matlub edilmedikçe icrâ-yı san'ata müsâ'ade olunmaz ve bunun için kat'iyyen mehil verilmez. Ancak bu sed ve men' mu'âmelesinden eczâhâne ve fırın gibi havâyic-i zarûriye istihzârına hizmet eden mahaller ve bazı nehirler üzerinde mürûr için bulundurulmuş kayıklar ve bir kasabada bir veya iki tâneden ibâret olan kirâ araba ve hayvânları müstesnâdır.

Madde 32: Tekâlif-i emiriyelerini ihbârâmelerle tayin olunan müddette dahi jfâ etmeyenlerin emvâl-i menkûlesi tahsildârların talebi üzerine kurâda ihtiyâr meclisleri ve nevâhi merkezlerinde nâhiye meclisleri ve merâkiz-i kazâda tahsilât komisyonları marifeti ile satılıp esmânı medyunun deynine mahsûben ahz olunur.

Madde 33: Emvâl-i menkûlesi bulunmayan medyunların borçlarına kâfi emlâk ve arazisi tahsilât komisyonlarının kararı üzerine müzâyede-i evveliyesi yirmi bir ve ba'del-karar müzâyedesini on günü tecavüz etmemek üzere meclis-i idârece fûruht olunur ve esmân-ı hâsılâsı medyunların deynine mahsuben ahz olunur.

Madde 34: Tekâlif-i emiriyesinden dolayı müzâyede edilecek emlâk ve araziye hâricden tâlib bulunmadığı hâlde tahsilât komisyonunca takdir-i kıymet olunarak hazine nâmına pey sürülür. Şu kadar ki takdir olunan kıymet matlub-u hazine derecesinden fazla olmayacağı gibi bir mülke matlub-u hazine mikdârının dünunda veyahud değerinden ziyâde kıymet takdir olunduğu hâlde komisyon heyeti zımân ile mesuldür. Medyun mülkün zamân-ı tefevvuzundan bir sene müruruna kadar tesviye-i deyn edecek olursa o müddet zarfındaki menâfi'-i hazine-i celileye kalmak şartı ile kendisine i'ade olunur.

Madde 35: İhbârâme tebliğ olup da deynini edâdan imtinâ edenlerin zahirde emval-i menkule ve gayri menkûlesi bulunmadığı veyahud servet-i nakdiyesi evrâk veyahud ihbârât-ı mutebere ile tahsildâr tarafından isbât olunduğu hâlde komisyonların talebi ve meclis-i idârelerin kararı üzerine mahalli en büyük mülkiye me'murunun işareti

ile medyun hapsolunur. Fakat hapis müddeti doksan bir günü tecâvüz etmez ve bir deyn için medyunun iki kere hapsi câiz olamaz. Doksan bir gün müddeti ikmâl edenlerin deynlerinin tahsili si'a hâle terk olunur.

Madde 36: Diyâr-ı âharda bulunan kesânın vergi ve bedel-i askerilerini istifa için evvel-be-evvel verginin tarh olunduğu mahalde emvâl-i menkûle ve gayri menkûlelerine mürâca'at olunur. Orada hiçbir mâlî bulunamazsa tahsildarlar tarafından vâki' olacak ihtar üzerine me'murin-i mâliye tarafından medyunun bulunduğu mahal me'mûrin-i mâliyesine iş'âr-ı keyfiyetle işbu nizamnâme ahkâmına tevfikân tahsil olunur.

Madde 37: Ashâb-ı maâşın vergi ve bedel-i askerîden olan borçları müterâkim ma'âşî varsa ondan mahsub ve yoksa ma'âşının rub'u hacz olunur.

Dördüncü Fasl

Mükâfât ve Mücâzât

Madde 38: Bir senenin vergisini o senenin Mayıs nihâyetine kadar tamâmen tesviye edenlere yüzde beş ikrâmiye verilecektir.

Madde 39: Mu'âmelât-ı tahsiliyede tekâsül eden tahsildârlar üç kere ihtâr ve tevbih ve tekdir olunarak dördüncüsünde komisyon kararı ile tard olunur. Ancak bu mu'âmele sene ibtidâsından Şubat gâyetine kadar olmak lâzım gelip sene nihâyetinde sene-i hâliye emvâlî tahsilâtı yüzde seksenden dun bulunur ve o dâ'ire-i tahsiliyenin son üç sene zarfındaki tahsilâtının hadd-i vasatından dahi yüzde on derecesinde olsun fazla tahsilât icrâ etmemiş olursa gerek ihtâr ve tevbih cezâsı görsün gerek görmesin her hâlde bir sene tahsildârlıkta kullanılmamak üzere ihrâc olunur.

Madde 40: Üç kere tevbih gören veyahud vezâ'if-i mu'ayyenesinin îfâsında kusuru anlaşılan bir tahsildârın tardını tahsilât komisyonuna bâ-takrîr-i mahsus bildirmeyen mâl me'murları ve işbu takrirlerini ilk ictimâ'da okunmak üzere komisyonlara tevdi etmeyen komisyon re'isleri ve kararın itâsını tehir eden komisyon re'is ve a'zâsı birinci derecede tekdir ikinci derecede bir aylık cezâ-yı nakdî ahz üçüncüsünde azl olunur.

Madde 41: Tahsildârların zuhûr edecek zimmetleri tarih-i zuhurundan iki ay evvelki zamân mu'âmelâtına â'id olduğu hâlde müfettişler onlarla birlikte mesuldürler. Beyân olunan zimmetler dört ay evvelki zamâna sirâyet ettiği hâlde livâ ve altı ay evvelki zamâna râci' ise vilâyet mâl me'mûru dahi cezâyâ teşrik edilir.

Madde 42: Zimmetine para geçiren tahsildârlar veya geçmesine müsâ'ade eden me'mûrlar Kanûn-ı Cezâ'da mu'ayyen cezâ ile mücâzât olunurlar.

Madde 43: Tahsildârlara verilecek cedveller ile mükellefine i 'tâ olunacak tezkereleri imlâ ve ihzâr ile mükellef olan ketebe ve me'mûrîn-i mâliye ve mu'âvenetle mükellef tahsildârlar ve müfettişler bunları Şubat gâyesinde ihzâr etmedikleri hâlde on beş günlük ma'âşları kat' olunur. Hulûl edecek Mart'ın on beşine kadar da ikmâl edilmediği surette azl olunurlar.

Madde 44: Tahsildârların bi-l-cümle evrâk ve defâtirinde katiyyen hak ve silinti olmayacak ve bir sehv vuku'unda üzeri okunacak surette çizilip doğrusu yazılacaktır. Bi-l-cümle evrâk ve defâtir sâbit mürekkeble imlâ olunacaktır. Bunlarda hak ve silinti

görüldüğü hâlde tahkîkât icrâ ile bir suiniyete mübtenî olduğu anlaşılırsa mu'âmele-i kanûniye îfâ ve suiniyete mübtenî olmadığı hâlde hak ve silintiyi yapan me'mûrun iki günlük maaşı kat' ve tekerrürü hâlinde bu cezâ iki kat olarak istifa olunur.

Madde 45: Verdiği kefâletin sülûsü mikdârından ziyâde nezdinde para bulunduran veyahud her ne sebeple olursa olsun haftada ve on beş günde bir tahsilât-ı vakıasını mâl sandığına teslim etmeyen tahsildârlar kezâlik istihdâm olunmamak üzere ihrâc olunurlar. Bir tahsildarın bu gibi bir haline vakıf olubta ba müzekkere-i mahsusa tahsilât idaresine veyahud komisyon riyasetine ihbar etmeyen mal memurları aynı cezaya duçar olacakları gibi komisyon reis ve azası duçar-ı mücazat olurlar.

Madde 46: Mutasarrıflarla kâ'imakâmlar tahsildârların ve tahsilât komisyonlarının işbu nizâmnâme mucibince vâki' olacak mürâca'atları üzerine tedâbir-i lâzımeği günü gününe ittihâz ve icrâ ile mükellef olduklarından bu bâbda müsâmahaları vukuunda vâliye vâli dahi Dâhiliye ve Mâliye Nezâretlerine işar-ı keyfiyet edecektir.

Mevâdd-ı Müteferrika

Madde 47: Üç yüz on yedi senesinden evvele â'id bakâyâyı üç ay zarfında müfredât vechile tahsildârlara devretmeğe kabzımâllar mecbûrdur. Bakâyâyı devretmeyen kabzımâlların hesâbâtı mahsûsan tayin olunacak kâtibler marifetiyle rû'yet ettirilecek ba'dehu kabzımâllardan tahsil olunmak ve bakâyâ-yı mütehakkikanın yüzde yarımını derecesinde bulunmak üzere istihdâm olunan kâtiblere mâl sandıklarından bir ücret-i münâsibe verilir. Bu sûretle de hesâbı bulunamayan bakâyâ kabzımâllardan ve müntehiblerinden tahsil olunur.

Madde 48: Techîzât-ı askeriye tertibinden mâ'adâ emvâlin ve hisse-i ma'ârifin üç yüz on yedi senesinden evvele â'id olan bakâyâsından yüzde beş ücret-i tahsiliye verileceğinden mezkûr ücretin yüzde yirmi beşi her ay o dâ'irenin tahsildârına verilip yüzde yetmiş beşi terâküm ettirilecek ve üç ayda bir kere hesâbâtın bi-l-rû'ye yüzde nisbeti ile en ziyâde bakâyâ tahsil eden tahsildârlara birer maaş mikdârını tecâvüz etmemek üzere hıfz olunacak yüzde yetmiş beşten mükâfât verilerek bakiye kalırsa tahsilât komisyonlarına aid olacaktır.

Madde 49: Tahsildârlar ve Kabzımâllar Nizâmnâmesi bi-t-tabî' münfesih olub yalnız Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'nin işbu nizâmnâme ahkâmma mugayir olmayan mevâdî bâkîdir.

Hâtime

İşbu nizâmnâmenin icrâsına Mâliye Nezâreti me'mûrdur.

Ek 7: 1909 Tahsil-i Emval Kanunu

Birinci Fasil

Mevaddı Umumiye

Birinci madde: Emlâk ve akar ve arazi vergileri hazine namına alınan mukataa-yı zemin ve temettü, arazi-i miriye üzerine tarh olunan aşar bedeli işbu kanuna tevfiikan tahsil olunur.

İkinci madde: Maarif ve techizat hisseleri ve tezkere esmanı ve emlâk ve arazinin masarifi tahririyesi ve arazi üzerine tarholunan aşarın tarh ve tertip muamele-i esasiyesinin masarif karşılığı tekâlifin tekasiti ile beraber istifa olunur.

İkinci Fasl

Tekâlifin Süver ve Zaman-ı Tahsili

Üçüncü madde: Her sene mart iptidasından evvel⁶³⁸ kariye ve mahalle üzerine iki nüsha olarak tekâlif cetvelleri tanzim olunup memurini tahsiliyeye tevdi olunacaktır. İşbu iki nüshadan birini memurini tahsiliye kariye ve mahallelerin münasip bir mevkiine talik ettireceklerdir. Kezalik her sene marttan evvel⁶³⁹ mükellefinin her birine uhdelere mürettep tekâlifin miktarile tediye için tayin olunan taksitlerini havi tanzim edilmiş musaddak ve yirmi para mukabilinde birer tezkere verilecektir.

Tekâlif cetvelleri talik ve tezkereler mükellefine taslim olunmadıkça bir akçe tahsil olunamaz.

(Bu maddenin fıkra-i ahiresi 48 ve 156 sayılı kanunlarla tadil edilmiştir.)

Dördüncü madde: Tekâlifin tekasiti tediyesi Meclisi Umumi vilâyetin mütaleası alındıktan sonra Maliye Nezareti tarafından tayin olunacaktır. İşbu taksitlerin müddeti kânunuevvel nihayetini tecavüz etmiyecektir.

Beşinci madde: Mükellefin, birkaç taksiti ve yahut bir senelik borcunu defaten tesviye etmek istediği halde Kabul olunur. Şu kadar ki taksit miktarından fazla veyahut taksit hululünden mukaddem akçe istemeğe hiçbir tahsil memurunun salâhiyeti yoktur.

Altıncı madde: Emlâk ve arzii mektume vergisinin yüzde yirmisi sene-i haliye vergisi tekasitine zam ile tahsil olunur.

Yedinci madde: Emlâk ve arazinin hini ferağında bunlara ait vergi tekasiti ile bakayası ve arazi üzerine tarhedilen âşar bedeli müterakimi ile ferağ zamanına tesadüf eden taksiti tamamen fariğden kablel ferağ tahsil olunur.⁶⁴⁰

Sekizinci madde: Tahsilât münhasıran nizamname-i mahsus mucibince tayin olunan tahsildarlar marifetiyle icra olunur. Jandarmaların muamelâtı tahsiliyeye müdahaleleri kat'iyen memnudur. Şu kadar ki tahsilât komisyonlarının talebi üzerine berayı muhafaza tahsildarlara Jandarma ve zabıt terfîk edilebilir. Diyarı aharda bulunan kesanın takâlifi verginin tarholunduğu mahallin memurini tahsiliyesi marifetile tahsil edilir. Mükellefin, deynlerini doğrudan doğruya verginin tarholunduğu kaza mal sandığına tediye edebilirler. Bunun için tezkerelerini irae etmek lâzımdır. Tekâlife mahsuben verilen akçe için mal sandığından veyahut tahsildarlardan matbu ve mahtum makbuz ilmühaberini alınmak ve makbuz ilmühaberinin tarih ve numarası ile muhteviyatı mükellefin nezdinde bulunan tezkerede şerh ve izah edilmek şarttır. İlmühaber almadan

⁶³⁸ Mali sene haziran ayında başladığına göre hazirandan evvel,

⁶³⁹ 3586 sayılı kanun mucibince, tezkere bedelleri vilâyet hususi idarelerine terk edilmiştir.

⁶⁴⁰ Bu madde hükmü 1451 sayılı Tapu Harçları kanununun 22. maddesiyle ilga edilmişse de mezkur 22. madde hükmü de 2560 sayılı kanunla kaldırılmıştır.

teslim olunan ve tahsildarlar ile mal sandıklarından maada yerlere her ne nam ile olur ise olsun verilen akçe tekâlifî emiriyeye mahsup edilmez.

Üçüncü Fasl

Tedabir-i İcraiye

Dokuzuncu madde: Tekasiti muayyenesi hulûlünde deynini ifa etmeyen mükellefinin beher kariye ve mahalle için tahsildarı marifetile derhal defteri tanzim olunarak ve nihayet on gün zarfında yine tesviye etmiyen mükellefin hakkında tedabiri icraiye ittihaz kılınacağı şerhedilerek ol kariye veya mahallenin münasip bir mevkiine talik olunacaktır. Defteri mezkurun talikinden itibaren on gün mürur ettiği halde tediye-i deyin için mükellefinin bey'ü fûruhtu Mecellei Ahkâmı Adliye ve İcra kanunu mucibince mecaz olan ve sahipler hakkında bey'i ehven bulunan evvel emirde eşyayı beyliye ve emvali menkule ve badehu ledelhace akar vesair emvali gayri menkuleleri haciz ve fûruht ile istifayı deyin edilir. Deynin tamamen istifası zımında haciz ve fûruht muamelesine müracaat hakkı baki kalmak üzere mükellef gerek devair-i resmîyede ve gerek ticarethane ve müessesat-ı hususiyede müstahdem ashâbı maaştan ise başkaca rubu maaşına dahi müracaat olunur.

Onuncu madde: Akar vergileri ait oldukları akaratin bedeli icarlarının hacziyle istifa edilir. Bedeli icarı kablelhaciz tesviye olunduğu iddiası musaddak konturatoda münderiç şeraiti tediye ile tevafuk etmeyince mesmu olamaz.

On birinci madde: Eşyayı beytiye ve emvali menkule haciz muamelesi kurada ihtiyar meclisleri ve nevahi merkezlerinde nahiye meclisleri ve kaza ve liva ve merkezi vilâyet ve İstanbul'da tatisilât komisyonları marifetiyle icra olunur.⁶⁴¹

On ikinci madde: Eşyayı beytiye ve emvali menkulenin haczinin ertesi günü münadi marifetile fûruht edilir. Haczolunan eşya ve emvali menkulenin bir miktarının fûruhtiyle deyin ve masarifi takibiye tesviye olunabildiği halde eşyayı sairenin fûruhtuna devam edilmeyip anın hakkında vaz edilen haciz dahi ref edilir.

On üçüncü madde: Haczolunan emvali gayri menkulenin tahsilât komisyonunun talebi üzerine müzayede-i evveliyesi 'yirmi bir gün ve badelkarar son müzayedesı on gün müddet devam etmek şartıyla ihale-i kat'iyesi kazalarda ve livalarda ve merakizi vilâyatta meclisi idarenin ve İstanbul'da meclisi emanetin⁶⁴² kararları üzerine icra olunur. Haczolunan emvali gayrimenkule kabili tefrik olupta bir kısmının bedeli mükellefin vergiden olan borcu ile masarifi takibiye tesviyeye kâti bir raddeye vardıkta aksamı mütebakiyenin fûruhtuna devam olunmayıp hakkında haciz dahi ref edilir.

On dördüncü madde: Eşya-yi beytiye ve emvali menkule ve gayrimenkulenin fûruhtu neticesinde mükellefin miktarı deyni ile masarifi takibiye bittevkif fazla zuhur ederse sahibine iade olunur. Ve sahibinin gaybubeti takdirinde mal sandığında emaneten hıfzolunur.

⁶⁴¹ Bu maddeye 18 Kanunusani 1331 tarihli kanunla bir fıkra tezyil edilmiştir.

⁶⁴² İstanbulda dahi vilâyet teşkil edildiğinden şehremaneti meclisi yerine, vilâyet idare heyeti (vilâyet meclisi) kaim olmuştur.

On beşinci madde: Mevkii müzayedeye konulan emvali gayri menkuleye talip zuhur etmediği takdirde tahsilât komisyonunun ehli hibre marifetile takdir edecekleri fiatle ol mal hazine namına teferruğ olunur. Teferruğ muamelesi kesbi kat'iyet etmezden evvel hariçten zam vukubulursa hazine keffiyet eder. Hazine namına teferruğ muamelesi tarihinden itibaren bir sene zarfında malsahibi deynile bakayasını ve masarifi takibiye tesviye ederse malı kendisine iade olunur. Bir sene sonra hazine ol malı her ne fiatla satarsa satsın kâr ve zararı kendisine aittir.

On altıncı madde: Satılacak emvali menkule ve gayrimenkulenin müzayedesine memurini tahsiliye iştirak edemezler. Hilâfı takdirinde veya namı müstear ile müzayedeye iştirak veya bir şey iştirak ettikleri sabit olduğu halde tard cezasına müstahak olurlar. Bu suretle sebebiyet verdikleri zarar müsebbiplerine başkaca tazmin ettirirler. Diğer alâkadar olan memurin müstahdemini mahalliye ile mahallin erkânı memurini dahi bu gibi emvali mahcuze mubayaasından memnu olup haklarında aynı muamele icra olunur.

On yedinci madde: Vergilerini tediye den imtina eden ve zahirde emvali menkule ve gayrimenkulesi bulunmadığı ve serveti nakdiyesinin vücudu mensup oldukları kariye ihtiyar meclislerinin tasdiknamesile tebeyyün eylediği halde tahsilât komisyonlarının talebi ve mahalli en büyük mülkiye memurunun emri üzerine nihayet bir mah hapis ile tediye-i deyne icbar edilir. Müddeti mezkureyi ikmal edipte tahsil olunamayan talik olunur.⁶⁴³

Dördüncü Fasl

Tahsilât Komisyonunun Suret-i Teşekkülü

On sekizinci madde: Her kaza ve liva ve vilâyet merkezinde bir tahsilât komisyonu bulunacaktır. İşbu komisyon merkezi vilâyette defterdarın tahtı riyasetinde tahsil müdürü ve vergi mümeyyizi ve belediye azasından bir zat ve merkez tahsil memuru ve ser tahsildardan ve liva merkezinde muhasebecinin tahtı riyasetinde tahsil memur ve vergi baş kâtibi ve belediye azasından bir zat ile ser tahsildardan ve kazalarda malmüdürünün tahtı riyasetinde tahsil memuru ve mal müdür muavini ve belediye azasından bir zat ile ser tahsildardan mürekkep olacaktır. İstanbul'da işbu komisyon keza vilâyet defterdarının veya tevkil edeceği bir zatın tahtı riyasetinde olarak tahsil müdürü ve vergi müdürü ve meclisi emanet azasından⁶⁴⁴ intihap olunacak bir zattan mürekkep olacaktır. Tahsilât komisyonları işbu kanunun 18. ve 20 ve yirmi beşinci maddelerinde⁶⁴⁵ zikrolunacağı üzere icra edilecek takibatta bir karar ittihaz edecekleri gibi tahsil müdürü ve memurları tarafından emri tahsilâtta tesadüf edilen müşkülâta dair beyanı rey eyleyecekler fakat bilfiil muamelâtı tahsiliyeye karışamayacaklardır. Belediye mecalisinden komisyonlara tayin olunacak aza her sene tecdit olunacağı gibi kendilerine içtima başında merkezi vilâyet komisyonlarında yirmi ve livalarda on beş ve kazalarda

⁶⁴³ Bu maddeye 18 kânunuevvel 1331 tarihli kanunla bir fıkra tezyil edilmiştir.

⁶⁴⁴ İstanbulda vilâyet teşkilâtı olduğuna göre idare heyetinden

⁶⁴⁵ Bu madde numaraları kanunun metninde yanlış olarak kalmıştır. İcrai takibat 9-17. maddelerde yazılıdır.

onar kuruş ücret verilecektir.⁶⁴⁶

Mevaddı Müteferrika

On dokuzuncu madde: Henüz tahriri icra olunmayan mahallerde tahsilât, mahallerince tayin olunacak mükeffell tahsildarlar tarafından makbuz ilmühaberleri mukabilinde icra olunur.

Yirminci madde: Tetkik ve tasfiye-i bakaya komisyonlarınca tahakkuk ettirilen bakayanın arkası alınıncaya kadar her sene yüzde yirmisi sene-i haliye vergileri üzerine zamimeten ve muayyen olan taksite taksimen tahsil olunacaktır.

Yirmi birinci madde: İşbu kanunun suveri icrası ve memurin-j tahsiliye intihap ve tayini ve vezaif ve mücazâtı hakkında Maliye Nezareti tarafından alelusul bir nizâmname tanzim ve Şurayı Devletçe tetkik edilerek irade-i seniyyeye ikliran ettirilip mevkii icraya vazolunacaktır.

Yirmi ikinci madde: İşbu kanun şimdiye değin tevarihi muhtelifede neşir ve ilân olunmuş olan Tahsili Emval kanun ve nizamnameleri ahkâmına kaim olup mezkur kanun ve nizamnameler mefsuhtur,

Yirmi üçüncü madde: İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye Nazırı memurdur.

5 Ağustos 1325

Ek 8: Umûr-ı Mâliyyeye Da'ir Nizamnâme-i Mahsûsdur⁶⁴⁷

Birinci Madde: Emvâl-i devlet ya tahsil veyahud sarf yolunda her kimin elinden geçer veya tahsil ve sarfını emr eyler ise mâl me'mûru i'tibariyle derece derece mes'ûldür.

İkinci Madde: Her kim mâl-ı devleti tahsil ve kabz eyler ise sened ve vermeye mecbur olduğu gibi her kim mâl-ı devleti sarf eyler ise verdiği yerden sened almaya mecburdur.

(Bâb-ı Evvel)

(Birinci Fasil)

(Kurâda Emvâl-i Devletin Sûret-i Tahsili)

Üçüncü Madde: Kurâda tahsil olunan varidât üç nev'dir[.] Birinci vergi[.] ikinci bedelât-ı askeriye[.] üçüncüsü â'sâr ve varidât- rûsûmiyedir[.] Varidat-ı öşriye ve rûsûmiye bi'l-ihâle

⁶⁴⁶ Komisyonun gayri muvazzaf azalarına verilecek ücreti huzur miktarı 2339 sayılı kanun mucibince

Maliye Vekâletince tayin edilmektedir.

⁶⁴⁷ "Umûr-ı Mâliyyeye Dâ'ir Nizamnâme-i Mahsûsdur", *Mecmua-yı Düstûr*, Matbaa-yı Amire, H.Rebiülevvel 1284, s.470.

mültezimleri vasıtasıyla tahsil olunur veyahud emaneten idare ile ahaliden doğrudan doğruya istifâ kılınur.

Dördüncü Madde: Mâl-ı vergi tahriri icrâ kılınan mahallerde tahrir kaidesince ve henüz tahriri icrâ olunmayan mahallerce de nizam ve usûl-i mevzuası vechile herkesin kudret-i mâliyesine göre beyne'l-ahâli taksim ve tevzi' olunur[.] Efrâd-ı ahâlinin ayrı ayrı hisse-i teklifleri muayyen ise de hükûmet-i seniyye hisse-i umûmiyesini mahalle ve karyeden talep eder.

Beşinci Madde: Kıbtıyân vergisi dahi icrâsı kâbil olan mahallerde nizamname-i mahsûsuna ve olmayan mahallerce öteden beri câri olan usûl ve kâidesine tevfiken istifâ kılınır.

Altıncı Madde: Bedelât-ı askeriye teb'a-yı gayr-ı Müslimenin hizmet-i askeriyeden muaf tutulması cihetle her mahalle ve karyenin gayr-ı Müslim olan ahalisi bu vergi ile dahi mükellefdir bunun sûret-i tevzi' i dahi kezalik tahriri icrâ olunan mahallerde nisbet kaidesince ve henüz icrâ edilmeyen mahallerce de nizamât-ı mahsûsasına tevfiken icrâ olunur.

Yedinci Madde: Mâl-ı öşrûn gerek maktuan ihâle ve gerek emâneten idaresi hakkında olan muamelâtı nizamnâme-i mahsûsuyla ta'yîn kılınmış olduğundan ona tevfiken icrâ olunur varidât-ı rûsûmiyenin her nev' i dahi cari olan nizamâtına veyahud bundan böyle yapılacak nizamlarına tevfiken istihsâl olunur.

Sekizinci Madde: Mâl-ı vergi ve bedelât-ı askeriye'nin gerek mahalle ve karyece ve gerek mahalle ve karyede efrâd-ı ahâlice vakt-ı te'diyeleri nizamât-ı mahsûsalarıyla mu'ayyen olduğundan ve varidât-ı rûsûmiyenin evkât-ı istifâsı dahi kezalik nizamâtıyla mukarrer bulunduğu efrâd-ı mükellefin hisse-i mahsûsaları ve her karye ve mahalle hisse-i umûmiyesi eyyâm-ı muayyenesinde kâmilten te'diye ve ifâyâ mecburdur.

Dokuzuncu Madde: Mahalle ve karyelerde emvâl-i devletin birinci derecede vasıta-i tahsili her sınıf ahâlinin muhtarları olmağla her mahalle ve karyede muhtarân mâl-ı devletin vakt-ı te'diyesinden bir hafta evvel efrâd-ı mükellefine yegan yegan mu'ayyen olan hisse-i vergisinin bir haftaya kadar istihsaliyle nihayetinde kâmilten te'diye edeceğini ihbar edecektir.

Onuncu Madde: Efrâd-ı mükellefinin her birisi mürettebât-ı mîrîyeden hissesini mu'ayyen olan vakit te'diyesinde muhtarına götürüb bi't-teslim makbuz pusulası alacaktır.

Onbirinci Madde: Efrâd-ı mükellifinin muhtarlara vukû' bulan teslimâtı vakt-ı te'diyeden la-akall üç gün içinde kazâ sandığına ifâ kılınacaktır.

Onikinci Madde: Mahalle ve karye mürettebât-ı mîrîyesi hissesinin vakt-ı te'diyesinde muhtarın sandığa teslim edeceği akçe taksitin mecmûuna mukâbil olmaz ise noksanı kimlerin zimmetinde olduğunu beyan edecektir.

Onüçüncü Madde: Mahalle ve karye muhtarânın kazâ sandığına teslim edeceği akçelerin noksanı zimmetlerinde bulunan efrâd-ı mükellefinden istifâ kılınmak üzere kazâ tarafından tahsil için âdem gönderilib mu'âmele-i nizâmiyesi icrâ olunacaktır.

Ondördüncü Madde: Bir mahalle ve karye muhtarı sandığa akçe teslim olunacağı müddetini geçirir ise ol mahalle ve karye için âdem gönderilib te'hîr-i teslim muhtardan zuhur etmiş ise onun ve efrâd-ı mükellefinden vukû'a gelmiş ise onların haklarında kezalik mu'amele-i nizâmiyesi icrâ kılınacaktır.

Onbeşinci Madde: Mahalle ve karye muhtarları kaza sandığına teslim etdikleri akçe ne nev' mâldan ise yirminci maddede beyan olduğu vechile mazbatası zahrına teslimini yazdıracaktır.

(Fasl-ı Sâni)

(Kurâda Emvâl-i Devletin Sarfı)

Onaltıncı Madde: Mahalle ve karyelerde emvâl-i devleti hiçbir kimse ne bir yere sarf etmeye ve ne de ta'viz ve karz sûretiyle bir kimseye vermeye muktedir değildir.

(Bâb-ı Sâni)

(Kazâlarda Emvâl-i Devletin İdâresi)

(Fasl-ı Evvel)

(Emvâl-i Devletin Tahsil ve Kabzı)

Onyedinci Madde: Kazâda emvâl-i devletin tahsiline kâ'immakam ve muhâsebesinin rû'yet ve tanzimine mâl müdürü me'mûr olduğu gibi ale'l-umûm emvâl-i devletin idâre ve muhâfaza ve hesabından kâ'immakam ile beraber mal müdürü müştereken mes'ûldür masarîfât-ı mukannene ve me'zûnenin emr-i sarfı ikisinin inzîmam-ı re'yine muvakkıftır.

Onsekizinci Madde: Beher sene mart ibtidasında sancak idâresi tarafından kazâyâ bir cihetinde tahsil olunacak varidatın envâ'ı ve diğer cihetinde te'diye olunacak masarîf-i mukannene-i mahalleyi mübeyyin kazâ muvazenesi sûreti nâmıyla bir defter gönderilib kâ'immakam ve mal müdürü ondan tahsilâtıyla masarîfatı hesabını mes'ûliyetleri altında olarak vermeye mecbûrdur.

Ondokuzuncu Madde: Kazâda emval-i devletin ahz ve kabziçün bir sandık olarak teb'a-yı devlet-i aliyyeden kefilli bir sandık emininin yedd-i muhafazasına tevdi' kılınır ve bu sandık emininin her ne milletden olur ise olsun beher hâl Türkçe okuyub yazması ve hiç olmaz ise yalnız okumak bilmesi lâzımdır.

Yirminci Madde: Kurâdan veyahud kasaba mahallâtından sandığa akçe teslim olundukça her nev' malın emr-i tahsiline dâ'ir sene ibtidâsında verilmiş olan kazâ idare meclisinin mazbatası zahrına teslimât-ı vâkı'a kangı taksitden olduğunu ve ne cins akçe olduğunu sandık emininin ifadesi üzerine mal müdürü kalemiyle işaret edip sandık emini ve mal müdürü ve emval-i miriye kabz ve sarfına mahsus olan mühür ile kâ'immakam sırasıyla tahrir eyleyib bilâ-te'hîr akçeyi teslim eden kimseye i'tâ edecektir ve bu vechile vukû'bulan tahsilât için melfûf numûnesi vechile bir varidat defteri tutulub tahsilat ve teslimat-ı vâkıa ruznamçe defterlerinden nakl ile isim ve nev'leri zeyllerine yazılacaktır ve işbu defterin bir aynı dahi tahsile me'mûrların re'yinde bulunub mahalle ve karyelerden tahsilât vuku'buldukça terkim kılınacaktır.

Yirmibirinci Madde: Kurâ ve mahallâta â'id olan emvâlden gayri olub kazâ sandıklarına teslim kılınan varidât-ı müteferrika için her teslimde sûreti işbu nizamnâmeyle merbût bir makbuz senedini mal müdürü yazub yirminci maddede beyan olunduğu üzere sandık emini ve kendisiyle kâ'immakam tarafından bi't-temhir akçeyi teslim idene i'tâ eyleyecektir.

Yirmiikinci Madde: Kazâ sandığına küll-i yevm vukû'bulan teslimât virilecek numûneye tatbiken ruznamçe nâmıyla tutulacak defterlere kayd olunub beher günün varidatı mal müdürüyle sandık emini ruznamçe hûlasası nâmıyla numunesine tevfiken bir pusula yapub müştereken temhir eyledikten ve mal müdürü sandık eminiyle ruznamçelerini mukallible ve yekdiğerinin defterini kalemen tasdik ve temhir etdikden sonra kâ'immakama virüb ve ruznamçelerini kâ'immakam dahi yirminci bendde muharrer mühür ile tasdik idecektir.

Yirmiüçüncü Madde: Her kazâda bir mal müdürü olup kazânın tahsil memuru işbu mal müdürüyle birlikde sandık odasında oturacak ve her biri defâtir-i mahsûsasını tutacaktır.

Yirmidördüncü Madde: Mal müdürü varidat defterini beher ay nihayetinde ruznamçelerle mukabele idüb re's-i livaya gönderilecek kaza meclis-i idare mazbatasına derc olunacak irâd hûlasasını meclis-i mezkûra i'tâ idecektir.

(Fasl-ı Sâni)

(Kazâda Emvâl-i Devletin Sûret-i Sarfı)

Yirmibeşinci Madde: Kazâda muvazene sûretinde mukannen olarak ta'yin olunmuş olan veyahud kâ'immakamların me'zûniyetleri dâhilinde ve fevka'l-âde olarak ifâ kılınan her bir masraf için her kim alacak ise usûlü üzere varaka-yı sahiha üzerine yazılmış bir senedi evvel emirde kaza mal müdürüne irâe ile muvafık kuyûd ve dâhil-i muvâzene olan nev'den ise sarfı lazım gelür ibâresi tahrir ile temhir idilüb ve eğer fevka'l-âde masarifatdan ise meclis-i idareye zahrını tasdik ve temhir itdirüb ba'dehu kâ'immakama irâ'e ile kâ'immakam tarafından verile diyu işâret ve emvale mahsus mühür ile temhir kılındıktan sonra mal müdürü dahi kâ'immakamın işareti zirine sah keşide idecektir her nev' masraf olur ise olsun mal müdürüyle kâ'immakamın minval-i meşrûh üzere tasdik ve işareti olmadıkça mal sandığından bir akçe virilmeyeceğinden eğer mal müdürü tarafından tasdik olunmaksızın kâ'immakamın işaretiyle sandıktan para virilür ise mes'uliyeti kâ'immakama râci' olacağı misillü ikisinin taskik ve işaretiyle virilen mebâliğin dahi nizamen kabule şayan olmayanları zuhur ider ise kâ'immakam ile mal müdürü müştereken mes'ûl tutulacak ve meclis-i idârenin inzimâm-ı tasdikiyle virilecek masarif-i fevka'l-âde miyanında dahi kezalik nizamen kabul olunmaz bir şey zuhur ider ise bu babda kâ'immakam ile mal müdürüne terettüb idecek mes'ûliyeteye hey'et-i meclis dahi şerik idilecektir.

Yirmialtıncı Madde: Mal müdürü tarafından tasdik ve kâ'immakam cânibinden virile diyu işâret ve temhir kılınmış olan senedat tekrar mal müdürüne irâ'e ile masarifat ruznamçesine kayd itdirilüb numerosunu ve tarihini ve ne cins akçe virileceğini kâ'immakamın mührü altına yazdırdıktan sonra sandık eminine i'tâ ile akçesi istifâ kılınacak ve bu senedler akçenin virildiğini mübeyyin olan sandığa mahsus mühür ile temhir ve masarif ruznamçesine kayd olunarak sandıkda hıfz olunacaktır.

Yirmiyedinci Madde: Beher gün varidatda olduğu gibi masarif ruznamçesini dahi mal müdürü sandık emininin ruznamçesiyle mukabele idüb yekdiğeri kalemen tasdik ve temhir itdikden sonra masarifat-ı vâkı'anın hûlâsa vechile mikdarını yirmi ikinci maddede beyan olunan varidat ruznamçesi hûlasasında gösterilecek ve her ay gayetinde mal müdürü meclis-i idare mazbatasına derc olunmak üzere meclise virilecektir.

(Fasl-ı Sâlis)

(Kazâlardan Emvâlin Sûret-i Teslimi)

(ve Muhâsebesinin Re's-i Livâya İ'tâsı)

Yirmi sekizinci madde Her kazâdan liva mal sandığına gönderilecek akçe beher hafta irsal olunacaktır fakat bir hafta için gönderilecek akçe on beş bin guruşdan noksan olur ise hafta-yı âtiye irsalâtına zam ile irsal kılınacaktır.

Yirmi dokuzunca madde Re's-i livaya vukû'bulan irsalatın mukâbilinde muvakkat bir sened alınub ay gayetinde kat'-ı hesab olununcaya kadar hıfz olunacaktır.

Otuzuncu madde Kazanın ma'âş ve sâ'ir masârif-i mukannenesi her şehrin evâhîrine tesâdüf iden tahsilâtından ifâ olunmak lâzım geleceği misillü re's-i livadan vukû'bulan havalât dahi ta'yîn olunan zamanlarda ifâ kılınmak lâzım gelür ise de ma'âşı vakt-i mu'ayyeninde virilemeyüb irtesi aylara kalan meselâ nisan aylığını almayub da mayıs veyahud haziran evasıtında aylığını almak isteyenler zuhur iylediği halde ay başına kadar te'hîr ve tevkîf olunmayub i'tâ olunacaktır.

Otuz birinci madde Beher şehrin gayetinde mal müdürü tarafından virilmiş olan irad masraf pusulaları sandık emininin rużnamçesiyle meclis-i idarede tatbik ve masarîf mukannene muvazene usulüne muvafık olduğu ve masarîf-i gayr-ı mukannene dahi kâ'idesine mutabık idüğü tedkik kılındıktan ve re's-i livaya vukû'bulan irsalat ile havalata ve vukû'bulan teslimat ta'yîn olunduktan sonra bir tarafda ayın tahsilatı ve diğer tarafda masarifat ve irsalat ve havalat teslimatı terkim ve ziri mizan idilerek usûlü üzere üç defter yapılub ve zirine şerh yazılıub idare meclis azası tarafından temhir ile bir nüshası sandıkda bulunan senedat ile re's-i livaya gönderilecek ve diğer meclis-i idarede hıfz ile üçüncüsü sandıktan alınan senedatın birine/yerine kâ'im olmak üzere sandık eminine virilecektir ve işbu şehriye hülâsa defteriyle mazbatasının numunesi dahi işbu nizamnameye merbutdur bu defterler herhalde ayın ibtidaki günü yani mart defteri nisanın ilk günü tanzim ve itmam olunarak re's-i livaya gönderilmek üzere yola çıkarılacaktır.

Otuz ikinci madde Meclis-i idarenin tedkik ideceği muhasebede masarîf-i mukannenede muvazene sûretinde gayr-ı muvafık ve masarîf-i gayr-ı mukannenede kâ'idesine mugâyir masraf görölür ise bunun birinci derecede mes'ûlü kâ'immakam ile mal müdürü olub meclis-i idare adem-i kabule me'zûn olacağı gibi kazâ meclis-i idaresinin tedkikinden geçüb livaya gönderilen muhasebede hilaf-ı usûl bir şey zuhur ider ise ol halde hey'et mes'ûl tutulacaktır.

Otuz üçüncü madde Beher senenin gayetinde her kazada şehriye hülâsa defterleri birleştirilerek bir sal-i umum muhasebe defteri tanzim olunacak ve bunda bir sene içinde enva' emval-i devletden ne kadar şey tahsil olunduğu ve şayed bakaya kalacak olur ise ne mikdar idüğü ve tahsilat-ı vâkı'adan ne yolda sarfiyat ve teslimat ve medfu'ât vukû'bulacağı ve masarîf-i mukanneneden ifâ olunmamış ne mikdar şey kaldığı beyan olunub şehriye defterlerinde olduğu gibi meclis-i idare tarafından zirine mazbata yazılarak bi't-temhir re's-i livadan beher ay i'tâ kılınacak şehriye defteri ilm ü haberleriyle ma'an takdim kılınacaktır ve bu defterlerin dahi bir numunesi merbutdur bu defatirler nihayetü'l-nihaye martın on beşinde ikmal olunarak re's-i livaya gönderilmek üzere yola çıkarılacak ve bu defterler ve gerek otuz birinci maddede muharrer şehriye hülâsaları evkat-ı muayyenesinde çıkarılamadığı takdirde mal müdürü azl ve tebdil idileceği gibi zikr olunan defter ve hülâsaların te'hîr-i tanzim ve irsaline kâ'immakam veyahud sandık emini sebep olmuş ise onlar dahi kanunname-i hümayunun yüz ikinci bendi ahkâmına tevfiķen mücazât görecektir.

(Bâb-ı Sâlis)

(Livâda Emvâl-i Devletin İdâresi)

(Fasl-i Evvel)

(Emvâl-i Devletin Tahsil ve Kabzı)

Otuz dördüncü madde Livâda emval-i devletin tahsiline mutasarrıf ve muhasebesinin rû'yet ve tanzimine muhasebeci me'mûr olduğu gibi ale'l-umûm emval-i devletin idare ve muhafaza ve hesabından mutasarrıf ile beraber muhasebeci müştereken mes'ûldür masarîfat-ı mukannene ve me'zûnenin emr-i sarfı ikisinin inzimâm-ı re'yine muvakkıftır.

Otuz beşinci madde Beher sene mart ibtidasında merkez-i vilayetden livaya bir cihetinde sancağın sal-i hal emvalinden tahsil olunacak varidatın enva'ını ve diğer cihetinde te'diye olunacak masarif-i mukannenesini mübeyyin başka ve livanın sinîn-i sâbika ve atika emvalinden mablubâtıyla duyûnunun başka olarak liva muvazenesi namıyla iki kıt'a defter gönderilüb mutasarrıf-ı liva ve muhasebeci onlardan tahsilatıyla medfu'âtı hesabını mes'ûliyetleri altında olarak virmeye mecburdur.

Otuz altıncı madde Re's-i livada emval-i devletin ahz ve kabzı içün bir sandık olub sandık emini namıyla teb'a-yı devlet-i aliyyeden kefillü bir me'mûrun yedd-i muhafazasına tevdi' kılınur bu sandık emimleri her kangı milletden olur ise olsun beher hal Türkçe okuyub yazması lazımdır.

Otuz yedinci madde Sancağın havi olduğu kazaların emvali tahsilatından re's-i sancak mal sandığına akçe vürûd itdikce cins ve nev'ini mübeyyin melfuf numunesi vechile yazılacak sened ibtida sandık emini tarafından temhir ile mal kalemine dahi kayd olunduktan ve muhasebeci tarafından usûlü vechile tutulacak defterlere bi'l-kayd temhir kılındıktan sonra emval-i miriye kabz ve sarfına mahsus olan mühür ile mutasarrıf tarafından bi't-temhir akçeyi teslim idene i'tâ kılınacak ve işbu senedat otuz üçüncü bendde muharrer olduğu vechile kazaların şehriye defterleriyle beraber geldikde alıkonulub re's-i livadan ba'de't-tasdik i'âde kılınacak şehriye defteri kazaca onların yerine sened olacaktır.

Otuz sekizinci madde Re's-i liva olan kazanın kurâsından veyahud kasabası mahallatından re's-i liva sandığına akçe teslim olundukça müstakil kazalar ile kurâsı beyinde câri olan mu'âmele icrâ olunur şöyle ki her nev' malın emr-i tahsiline dair sene ibtidasında virilmiş olan liva idare meclisinin mazbatası zahrına teslimat-ı vâkı'a kangı taksitden olduğunu ve ne cins akçe idüğünü sandık emininin ifadesi üzerine muhasebeci veyahud i'timâd ideceği refikinin birisi kalemiyle işaret idüb sandık emini ve muhasebeci mühürledikten sonra emval-i miriye kabz ve sarfına mahsus mühür ile mutasarrıf tarafından dahi temhir ile bilâ-te'hîr akçeyi teslim iden kimseye i'tâ idecektir.

Otuz dokuzuncu madde Kazalara ve kura ve mahallata aid olan emvalden gayrı olub re's-i liva mal sandığına teslim kılınan varidat-ı müteferrika içün yirmi birinci maddede beyan olunan makbuz senedini muhasebeci yazub veyahud yazdırub otuz sekizinci maddede beyan olunduğu üzere sandık emini ve kendisiyle mutasarrıf tarafından temhir olunduktan sonra ol sened bilâ-te'hîr akçeyi teslim idene i'tâ kılınacaktır.

Kırkıncı madde Re's-i liva sandığına gerek mülhak kazalardan ve gerek bi'z-zat idarede bulunan kazanın mahallat ve kurasından vukû'bulan teslimat virilecek numuneye tatbiken ruznamçe namıyla sandık emininin yanında bulunacak bir deftere kayd olunacaktır ve beher günün varidatını muhasebeciyle sandık emini ruznamçe hûlasası namıyla numunesine tevfikeyen bir pusula yapub müştereken temhir eyledikten ve muhasebeci sandık eminiyle ruznamçelerini mukabele ve yekdiğerinin defterini kalemin tasdik ve temhir itdikden sonra mutasarrıfa virüb ruznamçelerini mutasarrıf dahi otuz sekizinci bendde muharrer mühür ile tasdik itdirecektir.

Kırk birincimadde Mal kaleminde varidatın numunesine tatbiken sal-i haliçün bir ve sinîn-i sabika ve atikasıyçün diğer bir kıt'a defteri yapılub ve sancağın havi olduğu kazaların her biriyçün mahsusen ayru ayru mahaller açılıb her senenin her nev' emvalinden vukû'bulacak tahsilat ruznamçesine kayd olunduğu akabinde işbu defterlere dahi geçirülecektir.

Kırk ikinci madde Beher şehrin gayetinde muhasebeci meclis-i idare mazbatasına derc olunacak irad hûlasasını yapub meclis-i mezkure i'tâ idecektir.

(Fasl-ı Sâni)

(Livada Emval-i Devletin Sûret-i Sarfı)

Kırk üçüncü madde Meclis-i livada muvazene suretinde mukannen olarak tayin olunmuş olan her bir masraf için her kim alacak ise yirmi beşinci maddede muharrer usûl üzere yazılmış bir senedi ibtidâ muhasebeciye irâ'e ile tedkikat-ı hesabiyesini ba'de'l-icra sarfı lazım gelir ibaresini bi't-tahrir temhir eyledikten sonra ol sened mutasarrıfa irâ'e ile onun tarafından virilecek diyu yazılarak emvale mahsus mühür ile temhir idilüb mutasarrıfın virile işareti zirine tekrar muhasebeci sahh-ı keşide idecektir ve mutasarrıfların me'zûniyetleri dahilinde ve fevka'l-âde olmak üzere ifâ kılınan her bir masraf için yine kabz iden taraftan usulü üzere sened alınub ve idare meclisi tarafından tasdik ve temhir idilüb onun üzerine mutasarrıf canibinden kezalik virile yazılarak temhir idilecek ve muhasebeci sahh çekecektir her ne nev' masraf olur ise olsun muhasebeciyle mutasarrıfın ber-minval-i muharrer tasdik ve virile işaretleri olmadıkça mal sandığından bir akçe virilmeyeceğinden muhasebeci tarafından tasdik olunmaksızın mutasarrıfın işaretiyle ve mutasarrıfı işareti olmaksızın muhasebeci tasdikiyle sandıktan para virilür ise mes'ûliyeti emriyle sandık eminine râci' olacağı misillü ikisinin tasdik ve işaretiyle virilen mebalighin dahi nizamen şayan-ı kabul olmayanları zuhur ider ise mutasarrıf ile muhasebeci müştereken mes'ûl tutulacak ve meclis-i idarenin inzıam-ı tasdikiyle virilecek masarifi fevka'l-âde meyanında dahi kezalik nizamen kabul olunmaz bir şey zuhur iderse bu babda mutasarrıf ile muhasebeciye terettüb idecek mes'ûliyet hey'et-i meclis dahi teşrik idilecektir.

Kırk dördüncü madde Muhasebeci tarafından tasdik ve mutasarrıf canibinden virile diyu işaret ve temhir kılınmış olan senedatı hamili muhasebeciye irâ'e ile masarifat rużnamçesine kayd itdirilüb ***** ve numerosuyla tarihini ve ne cins akçe virileceğini mutasarrıfın mührü altına yazdırdıktan sonra sandık eminine i'tâ iderek akçesini istifa idecek ve bu sened akçesinin virildiğini mübeyyin olan sandığa mahsus mühür ile bi't-temhir masarifat rużnamçesine kayd olunub mal sandığında hıfz idilecektir.

Kırk beşinci madde Beher gün varidatda olduğu gibi masarifat rużnamçesini dahi muhasebeci sandık emininin rużnamçesiyle mukabele idüb yekdiğeri kaleme tasdik ve temhir itdikden sonra masarifat-ı vakıanın hülâsa veçhile mikdarını kırk ikinci maddede beyan olunan varidat rużnamçesi hülâsasında gösterecek ve her ay gayetinde meclis-i idare mazbatasına derc olunmak üzere meclise virilecektir.

(Fasl-ı Sâlis)

(Elviyede Emvâlin Sûret-i Teslimi ve Muhâsebesinin İ'tâsı)

Kırk altıncı madde Her sancakda vukû'bulan tahsilatdan mahallî masarifatı çıkardıktan sonra kûsuru hakkında maliye nezaret-i celilesinin emr ve iş'ârı üzerine canib-i vilayetten vukû'bulacak tertib-i emre göre iktiza iden tarafa i'tâ ve irsal olunacaktır.

Kırk yedinci madde Şehriye ifâsı mukannen olan ma'âş ve masarifat her şehrin evahirine tesadüf iden tahsilatdan ifâ olunmak lazım geleceği misillü havalat dahi tayin olunan zamanlarda ifa kılınmak icab ider ise de ma'âş vakt-i muayyeninde virilemeyib de irtesi aya kalan mesela nisan aylığını alamayub da mayıs evasıtında aylığı almak isteyenler zuhur iylediği halde aybaşına kadar te'hîr ve tevkif olunmayub i'tâ kılınacaktır.

Kırk sekizinci madde Kazalardan re's-i livaya vukubulan irsalatın mukabilinde virilecek muvakkat senedat ile kazalarca ifa kılınan masarifatın senedatı beher ay gayetinde kazalardan gönderilecek aylık defterleriyle beraber re's-i livaya gelüb muhasebeci marifetiyle usul ve kuyuduna tatbik ve meclis-i idare-i livada dahi masarifi gayr-ı mukannenesi tedkik olunub ilişkî olmadığı halde bade'ttasdik defterle senedat hıfz olunarak ve defterin bir yanı terkim ile sandık

emini ve muhasebeci canibinden ve emvale mahsus mühür ile mutasarrıf tarafından zeyli tasdik ve temhir idilerek sened olmak ve hıfz idilmek üzere kazaya gönderilecektir.

Kırk dokuzuncu madde Re's-i livada muhasebeci tarafından beher gün virilmiş olan irad ve masraf pusulaları mal kalemi ve sandık emininin ruznamçesiyle her ay gayetinde meclis-i idarede tatbik ve masarif-i mukannene ve muvazene usulüne muvafık ve madarif-i gayr-i mukannene dahi kaidesine mutabık idüğü bir daha tedkik kılındıktan ve irsalat ve teslimat tayin olunduktan sonra bir tarafda ayın tahsilatı ve diğer tarafda masarifat ve irsalat ve teslimat terkim ve mizan idilerek usulü üzere sal-i hal tahsilat ve medfuaatı için başka ve sinin-i sabıka ve atika için başka olarak iki kıta defterin dörder nüshası yapılab ve zirine şerh virilüb kaimmakam ve mal müdürü ve idare meclis azası ve sandık emini tarafından temhir ile birer nüshası dahi sandıktan alınacak senedatın yerine kaim olmak üzere sandık eminine virilecek ve diğer ikişer nüshası merkez-i vilayete kaffe-i senedatıyla maan gönderilecek ve eski usulde olduğu misillü senedatdan hiç biri mahallinde tevkif olunmayacaktır.

Ellinci madde Beher sene ahirinde liva sandığının şehriye yapılab merkez-i vilayete göndermiş olduğu defterlerde gösterilen muhasebe-i muvakkatenin kat'isi olmak ve biri sal-i hal ve diğeri sinin-i sabıka ve atika emvalinden vukubulan tahsilat ve medfuaatı mübeyyin bulunmak ve bakaya ve duyun dahi gösterilmek üzere üçer kıt'adan altı kıt'a hesab-ı umumi defterleri yapılab onlar da sene içinde irad ve masrafça kat' olunmuş olan hesapları göstererek her birinden ikişer kıt'ası yani dört kıt'ası merkez-i vilayete takdim idilecek ve diğer birer kıtası dahi mahallinde tevkif idilecektir şu defterler evkat-ı muayyeneseinde merkez-i vilayete gönderilmediği takdirde muhasebeci azl ve tebdil idileceği gibi bunların teahhur-ı tanzim ve irsaline şayet mutasarrıf ile sandık emini tarafından sebebiyet virilür ise onlar hakkında mücazat-ı kanuniye icra kılınacaktır.

(Bâb-ı Râbi')

(Vilâyetde Emvâl-i Devletin İdâresi)

Elli birinci madde Merkez-i vilayet ittihaz olunan sancağın dahi sair elviye-i mülhaka gibi bir muhasebecisi bulunduğundan merkez-i liva umur-ı maliyesi muhasebeciye aid olarak elviye-i mülhaka muamelat-ı maliyesi hakkında tayin idilen ahkam-ı nizamiye dairesinde idare idilecektir.

Elli ikinci madde Alelumum vilayetde emval-i devletin tahsilinin ve hıfz ve irsal ve sarfının nezareti valiye muhavvel olub bu babda defterdar dahi müşterek olduğu gibi teşkilatın hin icrasında da rey ve muamelatı munzam olacaktır.

Elli üçüncü madde Vilayetin alelumum umur-ı hesabiyesinin memuru defterdar olub fakat valinin emr ve tasdiki munzam olmadıkça emval-i devleti sarf ve irsale ve muhasebesini itaya muktedir olamadığı misillü defterdarın dahi rey ve muamelatı munzam olmayarak emval-i devletin idaresi caiz değildir bu cihetle hazine-i devlete karşı umur-ı maliyede vali ile defterdar müşterek olarak mesuldür.

Elli dördüncü madde Vilayetde vukubulacak masarif-i mahalliye üç nevdir birincisi maliye hazine-i celilesi tarafından nev ve mikdarı üzerine bilhassa vukubulmuş emir ile icra olunan masarifatdır bu makule masarif sual olunmaksızın icra olunub fakat suret-i sarfını müsbet sened ibraz olunur ikinci nevi emir altında olub mikdarı muayyen olmadığı halde usulüne tatbiken mahallince vukubulan masarif olub bunun dahi suret-i sarfı sened ile isbata muhtacdır üçüncüsü suret-i icrası hakkında mezuniyet istihsaline ihtiyaç olan masarif olub bunun için usulü üzere istizan ve istihsal-ı irade olunmadıkça bir şey sarf olunamaz.

Elli beşinci madde Beher sene ibtidasında maliye hazine-i celilesinden vilayetin havi olduğu evliye ve kazanın tahsil olunacak her nev varidatıyla merkez-i vilayet ve evliye ve kazada nev ve mikddarı mukannen olarak vukubulacak olan veyahud yalnız nev'i muayyen olub mikddarı tahmini kullanılan masarif için vilayet muvazenesi namıyla bir defter irsal olunacağından işbu defter mucibince vilayet muhasebesinden her livanın havi olduğu kazalar cami olarak varidat ve mukannen masarifatı mübeyyin liva muvazene suretleri tanzim olunarak idare meclisine bi'l-irâ'e hazineden gelen muvazene suretine muvafık olduğu tasdik olunduktan sonra bu muvazene suretleri vali ile beraber defterdar tarafından bittemhir livaya gönderilecektir.

Elli altıncı madde Hazine-i celilede yapılan vilayet muvazenesinde her bir livanın varidat-ı müteevviası yekunuyla masarifatı bilmuvazene fazla kalacak varidatın ita olunacak havalatı ve onlardan baki kalub da doğrudan doğruya hazine-i celileye ifa olunacak teslimatı vakt-ı tediyelerinin beyanıyla maliye nezaret-i celilesi tarafından merkez-i vilayete bildirileceği cihetle bunun için varid olacak evamir ve muharrerat merkez-i vilayet muhasebesine kayd oldunduktan sonra her ne havalat ve irsalat için vakt-ı tediyeleri beyanıyla vali-i vilayet tarafından livalara tahrirat ile emir virilecektir.

Elli yedinci madde Havalat ve irsalatın ezmine ve suret-i tediyesi hakkında sene içinde her ne gönderilüb vukubulur ise maliye nezaret-i celilesi tarafından merkez-i eyalete yazılub livalara oradan emir virilecektir.

Elli sekizinci madde Havalat ve irsalatda vukubulacak teehhüratdan ver esbabdan dolayı maliye nezaret-i celilesi tarafından gönderilecek evamir merkez-i vilayete gönderilüb livalara oradan tebligat-ı lazime icra kılınacaktır.

(Fasl-ı Evvel)

(Vilayetde Umur-ı Hesabiyenin Ruyeti)

Elli dokuzuncu madde Vilayetde defterdarın maiyetinde muavin namıyla bir zabitin taht-ı idaresinde olarak bir muhasebe kalemi teşkiliyle beher mah elviyeden vilayete gelecek şehriye defterleri kalem-i mezkura verilerek ol livanın masarif ve duyünüyçün açılmış olan defterlere masarif-i mukannene ile gayr-ı mukannene ve havalat ve irsalata ifa kılınan akçeler kayd ve tahrir olunduktan sonra masarifat-ı mukanneninin hazine suret-i muvazenesine muvafık olub olmadığı tedkik eyleyeceği misillü gayr-ı mukannen olan masarifatın dahi meclis-i idare-i vilayetde tedkiküyçün bir hülasası tanzim ve senedatı rabt ile defterdara ita idilecektir.

Altmışınca madde Bir livadan gelen defterlerde havalat ve irsalat ne suretle cereyan itmişdir ve teslimatı tertibine muvafık mıdır ve bakaya ne kalmışdır onları dahi tedkik idüb bir ay içinde livanın ifa ideceği havalat ve irsalatda teehhürat ve bakaya varsa icra-yı tekidat için tahrirat yazdırılmasını yapılacak hülasaya derc idilecektir.

Altmış birinci madde Masarifata müteallik tedkikat ikmal olunduktan sonra her liva için açılmış olan defterde bulunacak her nev varidatı mahsus hanelerine kayd ile beraber hazine muvazenesinde tayin olunmuş varidatın ay içinde vukubulan tahsilatı tekasit-ı tediyeye muvafık olub olmadığı tedkik idilecektir.

Altmış ikinci madde Bir livadan gelmiş olan şehriye defterinde vukubulan tahsilat o livada düşen tekasite muvafık olmadığı yani her cins varidatın tahsilatı tertib-i mukannene tavafuk itmediği halde tekidat lazimenin icrasıyçün keyfiyetin elli dokuzuncu maddede muharrer olan hissesine derciyle defterdara virilecektir ve bir sancağın tahsilat ve irsalat ve masarifatıyçün sal-i hal başka

ve sinin-i sabıkaya başka olarak iki kıt'a ilm ü haber yazılıb vali ve defterdar tarafından bi'-temhir ita kılınacaktır.

Altmış üçüncü madde Livalardan sal-i hal için başka ve sinin-i sabıka için başka olarak gelecek sal muhasebe defterlerinin masarif ve varidat cihetleri tedkik ve her cins emvalin tahsilat ve bakayası ve masarifatın medfuat ve duyunu kuyuduyla tatbik idildikten sonra idare meclisinden dahi bittasdik re's-i livaya birer kıt'a suret-i muhasebe ita olunacak ve beher mah şehriye defterlerinin üzerine virilmiş olan ilm ü haberleri dahi istirdad olunarak battal keşidesiyle muhasebede hıfz kılınacaktır.

Altmış dördüncü madde vilayet muhasebesi her ay için beher livanın varidatını bir cihetine ve emvalin icmalini ve masarifini diğer cihetine yazarak emvali envainı ve masarifin cins ve mikdarını göstererek bir defter ve her bir cins masarif için ayrı ayrı birer kıt'a hülasa yapub meclis-i vilayetde tedkik olunmak üzere vilayet defterdarına ita eyleyecek ve vilayet meclisinde dahi tedkikat-ı muktaziye'nin ikmaliyle ziri tasdik ve temhir kılınarak elviyeden gelecek senedat ve defatir mazabitin rabtıyla hazine-i celileye irsal olunacak ve orandan dahi bakılıb vilayet muhasebesine ilm ü haberi gönderilecektir.

Altmış beşinci madde Vilayetin muhasebesi masarifat-ı mukanneneden muvazenenin tayin itmiş olduğu mikdardan ziyade bir şey gördüğü ve mukannen ve gayr-ı mukannen masarifin senedatını ihticaca salih bulmadığı takdirde tedkikatını icra için defterdara beyan-ı keyfiyet eyleyecektir.

Altmış altıncı madde Sancaklardan sal-i hal için başka ve sinin-i sabıka ve atika için başka olarak gelecek olan sal muhasebe-i umumiyesi defatiri üzerine vilayet muhasebesi tarafından dahi irad ve masarifi cami olarak yapılacak sal-i muhasebe defterinin evvel emirde müsveddeleri defterdar tarafından meclis-i idarede tedkik olunmak için valiye ita kılınacaktır.

Altmış yedinci madde Sal muhasebe defterleri müsveddeleri valiye ita olundukda meclis-i idareye konulub oraca dahi her güne tedkikatı badelicra tebyiz/tebeyyüz olunarak ziri mazbatalu bir sureti maliye hazine-i celilesine takdim olunacak varidat dahi tedkikat-ı lazimesi bilicra kabul olundukda vilayet muhasebesine bir kıt'a ilm ü haberi gönderilecektir.

Altmış sekizinci madde Bir senenin varidatının senesi içinde tahsili müstehil olduğu gibi masarifatın dahi arkasını ve senedatını alub bitürmek yani senenin irad ve masarifinin on iki ay gayetinde hesabını kat itmek mümkün olamadığına ve irad ve masarifi ila nihaye açık bırakmak teşviş-i kuyudu müeddi idüğüne binaen on iki aylık irad ve masarifinin hesabını kat itmek için beher sene ay müddet-i hesabiye zam ve ilave olunub bu altı ayı müddetde sene-i sabıka mali sene-i cariyeye varidatına karışdırılmayarak ve masarifatı dahi kezalik ayrı tutularak altı ay müddet-i manzumede sene-i sabıka emvalinden ne tahsil olunur ve bakaya masarifinden her ne virilür ise sene-i sabıka umum muhasebesine idhal kılınmak lazım geleceği cihetle kazaların livaya ve livaların vilayete ve vilayetin hazineye vireceği bir senelik defter sene-i atıyyenin altıncı ayı gayetinde yani on sekizinci ayın nihayetinde ita olunmak lazım gelür ve on sekiz ay nihayetinde artık sene hesabı kapadılıb varidatdan bakaya her ne kalmış ise malın nevi gösterilerek bakaya defteri namıyla bir deftere kayd olunacağı misillü masarifden dahi ifa olunmamış olan mikdarı düyun defteri namıyla bir deftere kayd olunacaktır iş bu defterde mukayyed olan bakayanın tahsilatıyla duyundan vaki olan teslimat sene-i atıye defterinde ayrı bir fasıl olarak gösterilecektir.

Madde-i Mahsusa

Mülkiye ve maliye memurlarının tabeddülü vukuunda usul-i cariyeye vechile mahallinde halef marifetiyle meclisce kaffe-i muhasebatı rüyet ve tedkik ile tanzim olunacak zeyli mazbatalu

defteri halef ve selef tarafından dahi tasdik ve temhir ve doğruca hazine-i celileye takdim ve tesyir olunacak ve bu vechile selefin müddet-i idaresi varidatı tahsilatından gayr-ı ez sarf mevcud sandığı ve bakayası halefin taht-ı tasdikine dahil olacağı ve hazine-i celilece ve vilayetce dahi selefe aynen ve bedelen zimmet kayd ile ita olunmuş olan enva evrak-ı sahiha ve tezakirden sarf idemeyüb halefe devr itmiş olduğu şeyler selefin zimmetinden tezyil ile halefine zimmet kayd olunacağı cihetle meclisce kaide-i teslim ve tesellümün bihakkın icrasına itina ve eğer halef ve selef tarafından kabul olunmaz şeyler bulunur ise keyfiyeti defter-i muhasebede maddesi balasına şerh virilerek başkaca dahi inha kılınacaktır ve devletce emr-i kat'i olmadıkca rüeyt-i hesab itmeksizin selefin mahallinden hareket ve azimeti caiz olmayacağından bu misillü emr-i mahsus ile hareket idecek olanlar sıfat-ı sahiha ve resmiyeleri ile vekil bırakub hesabını onun vasıtasıyla gördürecek ve madde-i muhasebenin her ne mahalde olur ise olsun tul müddet alıkonulması dahi tecviz kılınmayacaktır ve emr-i muhasebeyi taarruz veyahud eser-i tesamih ve betaet olarak tehire mutasaddi olacak halef ve selefini mazur etmiş demek olacağından o makuleler tezmin-i masarif mesuliyetine dahil olacaktır ve aklamda mahfuz olan evamir-i aliye ve senedat ve evrak-ı saire-i lazime ba-sened selefden halefe devr olunarak bunların içlerinde memuriyetin memurinin berâ'at-i zimmetine medar ve sened olacak şeyler bulunduğu halde mümzi suretlerini alabilmeleri caiz olacaktır.

EK 9: Mürettebat-ı hazîne-i celîleden olan vergi ve bedelât-ı askeriye ve öşriye hakkında bir nizâm-ı umûmî vaz' ve te'sîs olununcaya kadar şimdilik dâire-i vilâyetde kâin mahallerde idâre ve tesviyesiçün seksen bir senesinde ittihâz olunacak kâide-i muvakkateyi mutazammın ta'limâtıdır.

Fasl-ı Evvel

Mal verginin sûret-i tevzî' ve tahsîliyle vakt-i tefasitinde îfâ-yı deyn itmeyenlerin mücâzâtını beyân ider.

Birinci Madde: Her kazanın vergisi seksen senesinde kaç guruş ise seksenbir senesinde dahî ziyâde ve noksan olmayarak mikdârını mübeyyen mazbatası Mart ibtidâsında yapılab livalardan kazalara gönderilmek lâzım geleceğinden zîrde muharrer usule ve gönderilen numûnesine tevfiikan tekâsiti re's liva idâre meclisinden başka başka gösterilerek kazanın mazbataları bit-tanzim kaza müdürlerine gönderilecektir.

İkinci Madde: Kazalarca dahî bu mazbatalar mücibince her mahalle ve karyenin seksen senesi vergisi her kaç guruş ise kuyûduyle ba'de-t tatbîk re's livadan gelen mazbata kuyûduna muvâfık olduğu halde ol mikdâr için kezâlik atide beyân olunacak tekâsiti derciyle muhtarları yedlerine kaza meclis idâresi tarafından numûnesine tevfiikan başka başka mazbatalar i'tâ kılınacak bu usul üzere kazanın müretteb olan bir vergisi her mahalle ve karyeye taksîm olunarak hârice birşey bırakılmayacaktır. Velhasıl mahallât ve kurânın mazbataları cem' olundukda liva idâre meclisi mazbatasında muharrer guruşdan noksan ve ziyâde olmayacaktır.

Üçüncü Madde: İşbu mazbatalar muhtarlar vesâtatıyla mahalle veya köylere vurûd itdikde ol mahalle veya karyenin muhtarları ve ihtiyâr meclis a'zâsıyla nüfûs mükellefesi bişr yere toplanub herkesin hal ve tahammül ve iktidârına göre mazbatada muharrer olan vergi beynlerinde taksîm olunacak ve işbu taksîm maddesi icrâ olundukdan sonra vergi virecek olan adamların esâmîsi iki kağıda yazılarak ve hisse-i vergileri isimleri altına konularak zeyilleri muhtar mühürüyle ve ihtiyâr meclisi a'zâsından ve sâirinden yazı bilenlerin imzâsıyla bi-t tasdik bir nüshası mahalle ve karyede hıfz ile diğer nüshası re's-ü kazaya getirülecektir ve işbu taksîme ol mahalle ve karye tahsîldarının dahî ma'lûmâtı bulunacaktır ve sekizinci maddede beyân olduğu ve nizâmnâme-i vilâyetde dahî musarrah bulunduğu vechile mahalle ve karyenin vergisi ol karyenin hey'et-i umûmîyesinden talep olunacağı hasebiyle efrâdı içinde ba'de-t tevzî' kudretsiz olanlar zuhûrunda onun hissesi yine tekrâr tevzî' ile alınacağından bu cihetle ibtidâ tevzî'o mak'le melhdzet için ihtiyâtan vergiye şey zam ile tevzî' itmek lâzım geleceğine ve köylerce ve mahallelerce hoca ve cami ve kilise musarrıfı gibi şeylerin dahî vergiye dokunur yeri olmayub onların ahâlî-i mahalle ve karye beynlerinde komşuca başkaca tesviyesine

bakmaları iktizâ ideceğine binâen vervi mukayyedin hîn-i tevzî'inde mikdârı üzerine böyle şeyler için bir akçe ve bir habbe zammı câiz değildir.

Dördüncü Madde: Her mahalle ve karyenin vergi senevîsinin mikdârı ne ise yigirmi kısma taksîm ile bundan bir kısmı Nisan ve Mayıs ve ikişer Haziran ve Temmuz ve üçer kısmı Ağustos ve Eylül ve Teşrîn-i Evvel ve ikişeri Teşrîn-i Sânî ve Kânûn-u Evvel ve birisi kânûn-u Sânî ayları nihâyetine kadar alınmak üzere on taksite rabt olunarak her mahalle ve karyenin hisse-i vergisini mübeyyen ibtidâ verilecek olan ve ikincisinde de gösterilen mazbataları bâlâbına işbu taksitler yazılacak ve aynıyle tahsildarın defterlerinde dahî işâret olunacaktır ve her mahalle ve karyenin yekûn vergisi tamamıyla yigirmiye taksîme kâbil olmayıp ba'zısının küsûratı olduğu halde o makûle küsûrat hesâba konmayıp ilk taksit ile berâber istifa kılınmak ya'ni mes'ele bir mahalle veya karyenin bin otuz dokuz gurusu olsa bunun yigirmiye taksîminde her cüz'ü ellibir gurusu olup fazla kalacak ondokuz gurusu yigirmiye taksîm ile tahsîlinde verilecek edâ tezkerelerine uymayacağından işbu ondokuz gurusu bil-ilave ilk taksit yetmiş gurusu olmak iktizâ idecek ve işte gurusca yigirmiye taksîm kabûl itmeyen küsûrat böyle yapılacaktır.

Beşinci Madde: Bend-i sâbıkda beyân olduğu vechile her mahalle ve karyenin hisse-i matrûhası yigirmi sehme taksîmen on taksit ile alınmak ittihâz olunan usulü îcâbından ise de ekser köylerde yalnız zira'at ve hirâset ashâbından olanlar hisse-i vergilerinin Nisan ve Mayıs ve belki Haziran taksitleri mahsûlsüz zamâna müsâdif olacağı cihetle bu taksitler için mahalle ve jaryece istenilecek mebâliği ekseriyâ kasabalarda ashâb-ı servet ve ticâret ve san'at kurade(?) erbâb-ı iktidâr ve servet hisselerinden istifa edilmek lâzım geleceğinden bu kâidenin munsafâne me müdekkikâne icrâsıyla mahsûl vaktinden mukaddem yedinde malı ve mahsûlu olmayan ahâlinin tazyîk edilmemesine dikkat olunacaktır.

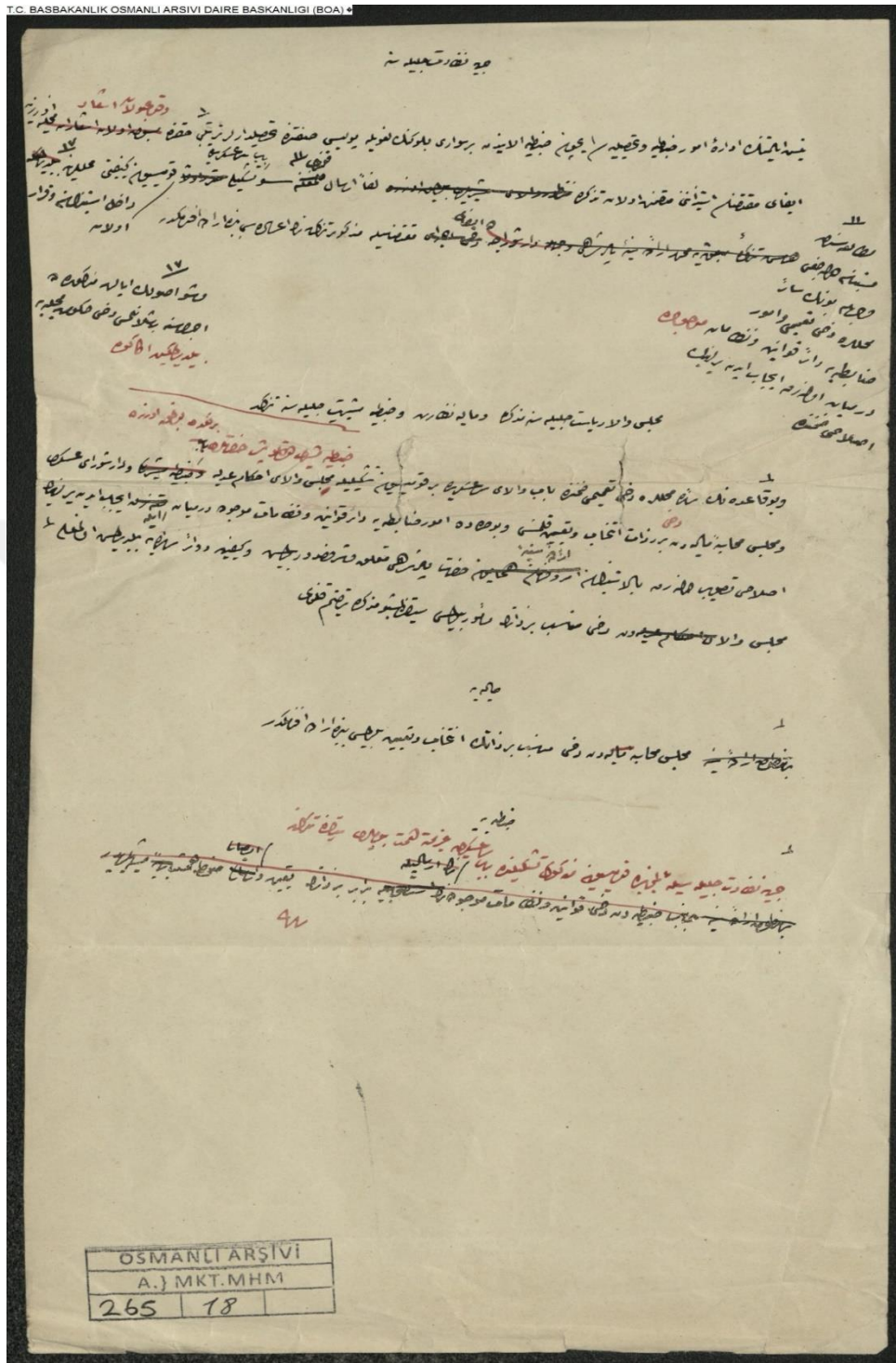
Altıncı Madde: Mahalle ve karyelerce her şahsın hisse-i vergisinden her taksite kaç gurusu isâbet itmiş ise tediye olundukca muhtarlar tarafından vergisi taksitini verenlere i'tâ olunmak ve sened olarak yedlerinde kalmak üzere bu kere edâ tezkeresi namıyla ve beheri beş gurusu i'tibâriyle tertîb ve îcâd olunan matbû' beyaz evrâk her sancağa gönderilmiş ve sancak başlarından dahî her kazanın hisse-i vergisine kıyâsen lüzûmu mikdârının kaza başlarına irsâli mukarrer bulunmuş olduğundan bu evrâk kaza başlarında hıfz ile her mahalle ve karyenin mal vergisinden taksitleri hulûl eden mebâliğ için ibtidâ taksitde iktizâsı mikdâr edâ tezkeresi evrâkı mahalle ve karye muhtarlarına teslim olunacaktır ve mahalle ve karyelerce dahî herkesin hisse-i vergisinden her taksite isâbet eden akçeyi muhtara vermesi ve her beş gurusu için bir edâ tezkeresi alması ve tezkere almadıkça akçe vermemesi efrâd-ı ahâliye güzelce tefhim olunarak herkes vergisini getirip muhtara virecek ve kaza tarafından gönderilen edâ tezkeresinden teslim itdiği akçe mikdârı kağıdın arkalarını başka başka muhtar mührüyle temhîr itdirdikden sonra [...] makâmında nezdinde hıfz idecektir ve bir adam meselâ elli gurusu verdiği halde on aded tezkereyi başka başka kesib vermeğe hâcet olmayıp on danesi beride olduğu halde arkaları muhtar mührüyle memhur olmak üzere akçeyi verene i'tâ olunacaktır. Muhtarlar dahî akçe toplandıkça yanında tevkîf itmeyub nizâmına tevfikân vakt-i muayyeninde mensûb olduğu kazanın mal sandığına teslim iderek teslimatını yedinde olan mazbatanın zahrına tahrîr ve temhîr itdirecektir ve zikr olunan edâ tezkereleri beşer gurusluk olmak üzere tab' itdirilmiş ise de işbu bir gurusluk tazkereler küsûrat için isti'mâl olunacak olub

binâenaleyh her şahsın hisse-i vergisinden beher taksitde vereceği akçenin mikdârı beşer guruşluk tezkerelere uydurulmak ve aşağı yukarı küsüratı olur ise ertesi aydaki taksitlerde tekaz edilmek iktizâ ider.

Yedinci Madde: Bir mahalle ve karyenin her taksitde hulûl iden hisse-i vergisi kâmilten teslîm-i sandık olunmamış ise ya akçe tahsîl olunub muhtarın yedinde kalmış olmak ve yâhud o mikdâr akçe için muhtarın yedinde henüz mahallerine verilmemiş edâ tezkeresi evrâkı bulunmak tab' idüğünden ol mahalle ve köye derhâl tahsîldar gönderilüb eğer ol akçe tahsîl olunub da muhtar zimmetine geçüb müddet-i mu'ayyenesinden ziyâde kendüsünde kalmış ise ba'de-l muhâkeme hakkında kânûnen terettüb iden mu'âmelenin icrâsı ve eğer muhtar zimmetine geçmeyub de efrâd-ı mükellefin üzerinde kalmış ise çümki vakt-i tekâsitde hisse-i vergisini vermemiş olanların yedlerinde borcları mikdâr edâ tezkeresi bulunmıyacağından ve bu ma'kûlelerin vaktinde borcunu vermemesi ikinci taksitde ta'yîn ideceğinden tahsîldar dahî mevcûd olduğu halde o adam ihtiyâr meclisine celb olunub yine veremediği ve ikinci ve üçüncü taksitde dahî bu vecihle te'annüd iylediği halde geçmiş işbu üç taksit ile onu müte'âkib gelecek taksitlerden ikisi o adamın hakkında fesh olunarak kendüsi re's-i kazaya götürülüb beş taksit birden istenilecek ve yine veremediği ve iktidârı olubda ta'annüd iylediği hükümet nezdinde sâbit olduğu ve kefil verub te'mîn idemediği halde ol adamın nihâyet onbeş gün geçmemek üzere habsiyle zimmetinin istihsâlî lâzım gelecektir. Ve mu'ayyen olan tekâsitden beşinci taksitde dahî borcunu gerek ba'zan ve gerek tamâmen ede iylememiş olan kimselerin dahî kâffei taksitleri fesh ile ol hal ve hinde bir senelik borcu tamâmen istenilüb vermediği halde tahsîldar ma'rifetiyle re's-i kazaya celb olunub iktidâr ve temerrüdü kezâlik nezd-i hükümetde tahakkuk itdikten sonra tediyesine hükümeti te'mîn ider ise kefâlete rabt olunacak ve te'mîn idemediği takdîrde kezâlik onbeş gün habs ve tevkîf kılınacaktır ve bu müddet zarfında yine borcunu tesviye itmediği halde medyûnun emlakından ve çift ve zira'atine müte'allik âlât ve edevâtından ma'âda emvâl-i menkûlesinden ihtiyâr meclisi ma'rifetiyle deynine kifâyet idecek mikdâr şey bil-ifrazidare meclisinin inzimâm-ı ma'lûmâtıyla çarşuda dellal ma'rifetiyle alenen bilmüzayede satulub esmânı zimmetine mahsûben mal sandığına bi-t teslîm mensûb olduğu mahalle veya karyenin hesabı için senedâtı verilecek ve fazlası kalır ise sâhibine teslîm olunacaktır.

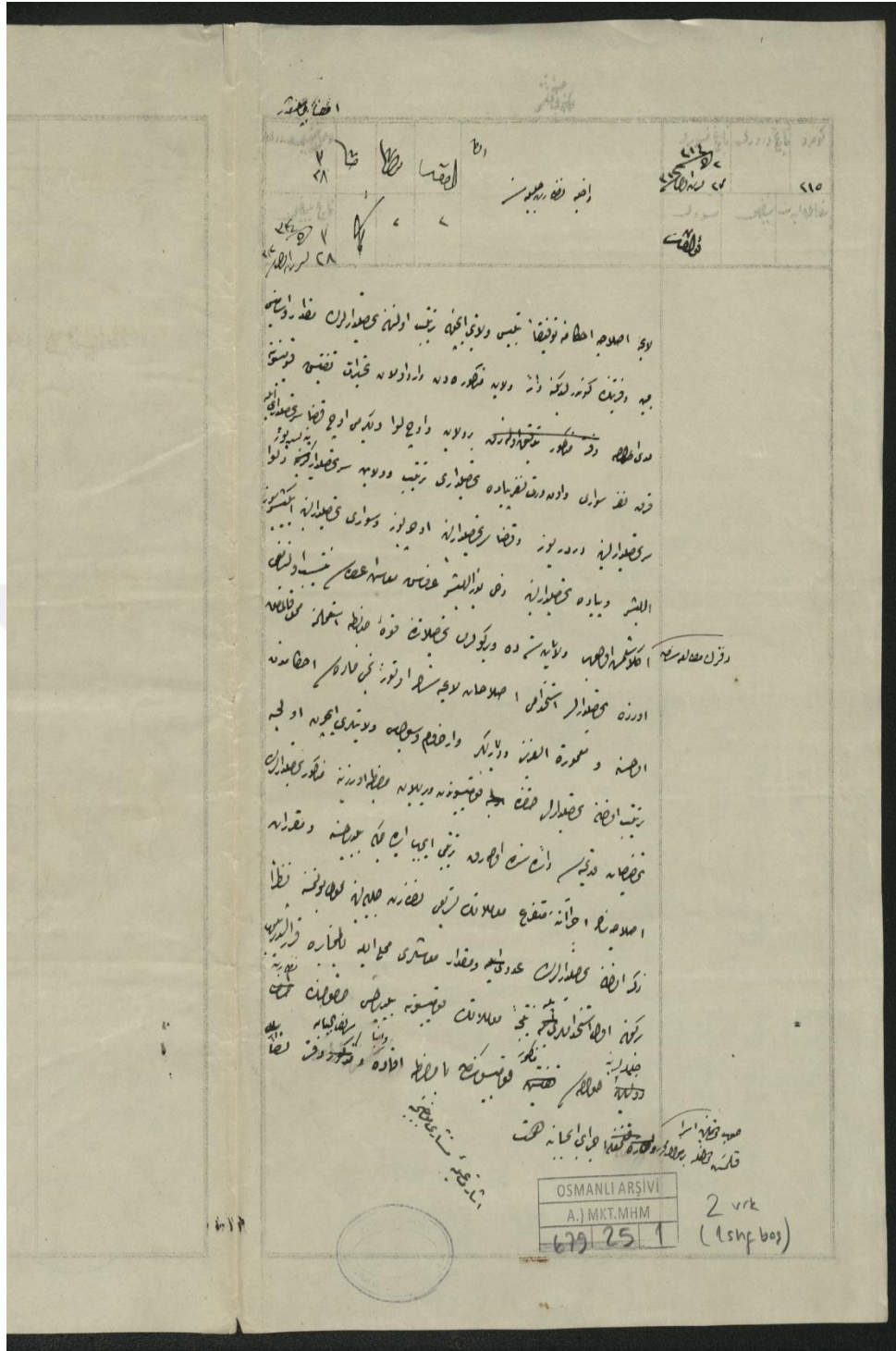
Sekizinci Madde: Her mahalle ve karyenin vergi-i senevîyesi tekâsit-i mu'ayyenesi içinde tamâmen istihsâl ve istifa idilmek lâzımeden ise de şayed ba'de-t tevzî' efrâdı içinde tegayyür-ü ahvâl ciheti veya sâir avâriz sebebiyle borcunu veremiyenler olub da mazeteti tasdîk kılındığı halde çünkü yukarıda zikr olunduğu üzere her mahalle ve karyenin vergisi hey'et-i umûmîyesinden talep olunduğu cihetle o makûle mahallen tahsîl idilemeyen akçe kaza idâre meclisinin ma'lûmâtıyla en nihâyetindeki taksit içinde yine mahalle veya köyün efrâdından istihsâl ile [...] defterlerde olan esâmî üzerine zamayimi ol cihetle gösterilecektir.

Ek 10: Niş Zaptiye Alayı'ndan bir bölüğün lağvedilerek tahsildarlar tertib edilmesi.

A. J. MKT. MHM.00265.00018.001

Ek 11: Vilâyetlerde Teşkil Olunacak Tahsildar Sınıfına Dair Talimat

A. MKT. MHM.00679.00025.001

Ek 14: Tahsildarların Tahsilât Defterleri, İhbarname ve Müzekkere Koçanları ile İrsaliye Örnekleri.

[illegible]

İhbarname ilmühaberi

Kuruş	Para	Nev'i düyun
		Emlâk ve akar vergisi
		Temettü vergisi
		Bedeli askerî
		Maarif hissei ianesi
		Teçhizatı askeriye zammından
		Tazkere bahasından
		YEKÛN

Taksitinden abalisinden deyni bulunan ve berveçhibâlâ kuruş paraın bir haftaya kadar itası ve aksi takdirde tahsili emval nizamnamesinin maddeleri hükmünün icra kılınacağını mübeyyin gönderilen ihbarname tarafımıza tebliğ olmuştur.

seno

İhbarname

Kuruş	Para	Nev'i düyun
		Emlâk ve akar vergisi
		Temettü vergisi
		Bedeli askerî
		Maarif hissei ianesi
		Teçhizatı askeriye zammından
		Tezkere bahasından
		YEKÛN

Taksiti hülûl eden ve bâlâda nev'i ve mikdarı gösterilen kuruş para deyni mirisini işbu tarihten itibaren bir haftaya kadar vermediği halde tahsili emval nizamnamesinin maddeleri hükmüne tevfiği muamele olunacağı ahalisinden ihbar olunur.

seno

İhbarname koçanı

Kuruş	Para	Nev'i düyun
		Emlâk ve akar vergisi
		Temettü vergisi
		Bedeli askerî
		Maarif hissei ianesi
		Teçhizatı askeriye tertibi
		Tezkere bahasından
		YEKÛN

tebliğ olunan

seno

Karye ahalisinden ihbarname koçanıdır.

Özet

Vergi, kısaca devletin kamu hizmetlerine harcamak üzere vatandaşlardan yasalar çerçevesinde aldığı parayı ifade eden bir terimdir. Vergi, vatandaşların ihtiyaç duyduğu kamusal hizmetlerin sağlanabilmesi için yapılan harcamalarda devletin başlıca gelir kaynaklarından biridir. Vergilendirme ve vergilerin tahsil edilmesi maliyenin en önemli konularından biridir. Vergi ve vergi tahsili konusu Osmanlı Devleti için de büyük önem taşımaktaydı. XIX. yüzyılda azalan devlet gelirleri ve bütçe açıkları nedeniyle vergi tahsil sisteminin yeniden yapılandırılması zorunlu hale gelmiştir. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra her alanda olduğu gibi vergi sistemi ve vergi tahsil yöntemleriyle ilgili önemli değişiklikler söz konusu olmuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı vergi tahsilinde yaşanan birtakım aksaklıklar, vergi kayıpları ve vergi mükelleflerinden gelen şikayetler nedeniyle Osmanlı Devleti'nde vergi tahsilinin doğrudan devlet eliyle gerçekleştirilmesi fikrinden ortaya çıkan sivil vergi tahsildarlığı üzerinde durulmuştur. Tahsildarlar, vergi tahsilatını doğrudan devlet adına yürüten, askeri güçlerden bağımsız sivil memurlardır.

Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti'nde hayata geçirdiği yenilikçi uygulamalardan biri olan tahsildarlık, kısa sürede diğer vilâyetlere de yayılmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde azalan devlet gelirleri nedeniyle sivil vergi tahsildarlığı daha çok önem kazanmıştır.

Bu çalışmada, ilk olarak Tanzimat'tan önce Osmanlı vergi sistemi ve vergi tahsil yöntemleri anlatılmıştır. Ardından, XIX. yüzyılda uygulamaya konan sivil bir vergi tahsil yöntemi olan "tahsildarlık" üzerinde durulmuştur. Tahsildarlığın kuruluşu, tahsildarların görev ve sorumlulukları ve çalışma şekilleri çalışmada detaylarıyla ele alınmıştır. Daha sonra tahsildarların vilâyetlerdeki faaliyetlerine, tahsildarların vergi mükellefleriyle olan ilişkilerine ve vergi isyanlarına değinilmiştir. Sonuç kısmında ise tezin bir özeti yapılarak, Osmanlı Devleti'nde vergilerin doğrudan devlet tarafından tayin edilen memurlar aracılığıyla askeri güçlere başvurmaksızın gerçekleştirilmesi isteğinden doğan tahsildarlık kurumunun tüm avantaj ve dezavantajları belirtilmiştir.

Abstract

Tax is a term that refers to money taken legally from the citizens by the governments to spend on public services. Taxes are one of the primary sources of income for the governments to provide public goods needed by citizens. Taxation is one of the most important topics in finance. Taxation and tax collection was very important part of Ottoman finance as well. Restructuring of the tax collection system became necessary due to the decreasing of the public revenues and budget deficits in the 19th century. Especially, after the Tanzimat, there had been changes in the tax system and tax collection methods as it happened in all areas. For this reason, in this study civil tax collection which appears because of the idea of collecting the taxes directly by the state discussed. Because of the tax loss and complaints which come from public, tax collection should be civilized. Tahsildars were the officers who were civil and apart from military forces.

Tahsildarlık, one of the reforms made by Midhat Pasha in Danube Province, expand to other provinces in a short time. Especially during the reign of Sultan Abdulhamid II era, civil tax collection became more important issue due to decreasing of the income sources.

In this study, firstly, the Ottoman tax system and the tax collection methods before Tanzimat era are explained. Secondly, tahsildarlık which is a civil tax collecting method that went into effect in the 19th century is studied. The foundation of tahsildarlık, the duties and responsibilities of tahsildars and their way of working as civil tax collectors are emphasized in details. In the conclusion, by summerizing the thesis, the advantages and disadvantages of tahsildarlık which is civil tax collecting method were discussed.